

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1990 Årgång 86 · Häfte 3–4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, fil dr Barbro Schaffer, Svenskt biografiskt lexikon, Box 12536, 102 29 Stockholm, tel 08/54 96 16. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 100:– per år + porto (20:–) och betalas via inbetalningskort (postgironummer 25 38–7) vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Docent Arne Losman (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Bilder av svenska berömdheter Johan Gustaf Sandbergs porträttserie på Gripsholms slott

Av Solfrid Söderlind

Femtioen små porträtt i uniform storlek och ramning, alla föreställande mer eller mindre kända svenskar och målade av akademiprofessorn Johan Gustaf Sandberg, finns idag bevarade i statens porträttsamling på Gripsholms slott. Tjugosju av dem har under många år hängt framme till allmänt beskådande, andra har sedan tjugotalet varit deponerade på olika platser i landet. Seriens hela omfattning har inte varit uppenbar för åskådaren sedan den en gång hängde samlad på Drottningholms slott. Den är med all sannolikhet

den till numerären största målade porträttserien från förra hälften av 1800-talet. Därtill tillkom den på konstnärens eget initiativ, utan att en beställare var inblandad. Tillkomsthistorien skall här relateras i sina huvuddrag¹.

Johan Gustaf Sandberg (1782–1854) började tidigt i konstakademiens principskola. Enligt egen uppgift försummade han sina studier därför att han var tvungen att försörja sig — bland annat genom att ge lektioner i teckning och klaverspel². Det dröjde därför ett stycke in på 1810-talet innan han etablerat sig som konstnär. Han hade visserligen alltifrån sin tidiga ungdom deltagit i konstakademiens utställningar, till en början med två—tre motiv per utställning och från 1808 i större omfattning, men utan att väcka någon större uppmärksamhet. Hans tidiga utställningsobjekt domineras motiviskt av den anti-

J. G. Sandberg: Självyporträtt, sign. 1841. O.p.d., 32x28 cm. Statens porträttsamling på Gripsholm. Foto: Statens konstmuseer (SKM).

¹ Mauritz Beijerstein publicerade 1928 sin avhandling *Johan Gustaf Sandberg 1782–1854* (Lund 1928), i vilken denna porträttserie kortfattat behandlas i samband med Sandbergs övriga porträttproduktion. Beijerstein relaterar bl.a. Sandbergs brev till Fogelberg men går inte närmare in på porträttseriens tillkomsthistoria.

² Denna allmänt förekommande uppgift återfinns bl.a. i *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män*, Bd 13, Uppsala 1847, s. 302 f. Källan uppges här vara "Enskilda underrättelser", vilket kan tolkas som att Sandberg själv lämnat uppgifterna. Av artikeln framgår också att han kunde ägna sig åt konststudier endast på söndagarna och att "Först under loppet af de sednare trettio åren har han uteslutande fått sysselsätta sig med dessa studier, i hvilka man aldrig blifver fullärd".

ka mytologin och den bibliska historien, ofta efter givna prisämnen. På 1810-talet började han istället arbeta med mer verklighetsnära motiv. Ämnen som "Amor och Psyche" (1810) och "Apollos Hufvud i colossal storlek" (1811) förekommer fortfarande i utställningsförteckningarna, men de är i minoritet. Sålunda är förebilden till den målade "Arabiska Häst" som Sandberg visar upp på akademien 1810 uttryckligen överhovstallmästaren greve Frölichs egendom och den "Engelska Hästen" från samma år är redan i titeln utmärkt av att vara utförd efter naturen. Det första porträtt som förekommer är ett självporträtt (1809). Därefter blir porträttmålningarna allt vanligare³.

Under tioalet gav göticismen upphov till en häftig strid, i vilken Sandberg och Bengt Erland Fogelberg tillhörde huvudaktörerna. 1815, mitt under striden, lämnade Sandberg jämte sina medkombattanter in bidrag till akademiens pågående utställning, däribland ett tecknat porträtt av "Afidna Grefvinnan Wachtmeister"⁴ som fick översvallande beröm av Lorenzo Hammarsköld⁵. Tre år senare när Götiska förbundets utställning arrangerades samtidigt med akademiens hastigt hopkomma utställning valde Sandberg att håll sig helt till göterna. Hans teckning av valkyriorna som rider till striden berömdes enhälligt av kritiken⁶. På akademiutställningen 1820 visade han valkyriorna utarbetad i olja och målningen var då redan inköpt av "hovmarskalken Gustaf Bonde", d. v. s. ex-

cellensen Trolle Bonde på Sävstaholm⁷. Den götiska striden innebar inget men för Sandberg, som tvärtom kan sägas ha fått den uppmärksamhet som behövdes för att allmänt betraktas som etablerad. 1821 blev han ledamot av akademien, 1823 vice professor och 1828 professor. Efter valkyriorna lämnade han den götiska bildvärlden till förmån för porträtt samt historiemålningar ur företrädesvis Gustav I:s eller Gustav II Adolfs historia.

Det götiska engagemanget blev för Sandberg av kortvarigt slag, till skillnad mot vad förhållandet var för vännen Fogelberg. Bandet dem emellan förblev dock starkt och Sandberg tog på sig uppdraget att sköta Fogelbergs ekonomiska intressen i Sverige sedan denne rest till Paris och Rom 1820. Detta är huvudorsaken till att Sandberg ofta skrev brev till Fogelberg (som ytterligt sällan besvarade dem), brev som idag är en viktig källa till kännedomen om Sandbergs åsikter och personliga förhållanden⁸.

Från 1820 ägnade sig Sandberg mest åt att måla porträtt⁹. Han knotar sedermera i brev till Fogelberg över att han varit tvungen att dela sin tid mellan porträtt och s. k. historieberbeten, varvid porträtten enligt Sandberg gav födan för kroppen och historiemåleriet

³ För en översikt över vilka verk Sandberg ställde ut på konstakademien, se Emil Hultmark, *Kungl. Akademiens för de fria konsterna utställningar 1794–1887*, Sthlm 1935, s. 242–248.

⁴ Enligt Beijerstein, s. 48, rör det sig om ett porträtt av Anna Magdalena Banér g. Wachtmeister (död 1814).

⁵ Georg Nordensvan, *Svensk konst och svenska konstnärer i 19de århundradet I*, Sthlm 1925, s. 210.

⁶ Ibid. Teckningen, utförd i kol- och vitkrita samt akvarell finns nu på Nationalmuseum, gravyravdelningen (A51/1973).

⁷ Hultmark, s. 243. I Ludvig Loostrom, *Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735–1835*, Sthlm 1887, s. 521, meddelas att den målade versionen var en beställning av excellensen. Se även Nationalmusei arkiv. Topografiska Sävstaholm, där handskrivna kataloger och förteckningar över semlingen dels visar målningens placering i Divanrummet såsom nr 75 resp. 74, dels i en egenhändig "Förteckning å af mig inköpte tafloer" visar att målningen vid inköpstillfället i april 1820 betalades med 1 500 Rgs. Rörande Sandbergs bidrag till göticismen, se Beijerstein kap. II, s. 13 ff., särskilt s. 31 f., samt Bo Grandien, *Rönndruvans glöd. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet*. Nordiska museets handlingar 107. Sthlm 1987.

⁸ Kungliga biblioteket, Ep. F. 4. Brevsamlingen omfattar 134 brev från Sandberg till Fogelberg, skrivna under tiden 1820–1844.

⁹ Hultmarks sammanställning visar tydligt denna utveckling. Jfr även Beijerstein s. 45 f. om Sandbergs etablering som porträttmålare 1815–1820.

näring för själen¹⁰. Detta är ett uttalande som man kan förvänta sig av en målare med högre aspirations. Han klagar uttryckligen över att tvingas tjäna andras fåfänga. Samtidigt måste man konstatera att Sandbergs bidrag till konstakademiens utställningar i allt större utsträckning bestod av porträtt och att han hade framgång med dem. Det är alltså inte underligt om beställarna stod i kö. Det bör också ha varit smickrande för hans självkänsla att så snart efter sin forne lärare C. F. von Bredas död 1818 få överta dennes position som societetens och – framförallt – ämbetsmannaaristokratiens porträttmålare.

Det verklighetsnära draget hos Sandberg påpekas av såväl samtida bedömare som senare tiders kommentatorer. Ludvig Looström ansåg i likhet med många senare konsthistoriker att Sandbergs starka ”dragning till verkligheten” var orsak till att C. F. von Bredas inflytande försvagades så påtagligt¹¹. Enligt Looström gav detta karaktärsdrag i kombination med hans samvetsgranna sätt att arbeta ett prosaiskt drag åt hela hans bildproduktion. Ett urval samtida kritikeryttranden samlade av Georg Nordensvan visar att man uppskattade Sandbergs porträtt för att de troget förmedlade såväl personens karaktär som

¹⁰ Kungliga biblioteket (KB), brev från Sandberg till Fogelberg 19 jan. 1837. Tankarna om porträttet som fåfängans spegel förekommer redan i ett brev till Fogelberg daterat 12 aug. 1825. Av intresse är också formuleringen i Biographiskt Lexicon som avser perioden från 1810-talets slut och framåt: ”På denna tid ha utförts: åtskilliga Folkscener utur Svenska Historien; ur Nordiska Mytherna; Valkyriorna; flera större och mindre porträtter; åtskilliga compositioner ur Svenska Historien, bland hvilka några egas af D.D.M.M. Konungen och Drottningen; fyra Altartaflor, hvaraf en större för K. Skeppsholmskyrkan i Stockholm; Gustavianska Grafcho-ret i Upsala Domkyrka, Al Fresco decorerad och måladt; fem st. mindre och tvenne större taflor utur Gustaf Wasas historia.” (s. 303). Citatet är mycket betecknande för den konventionella syn på genrehierarkin, som även Sandberg var slav under – porträttproduktionen stoppas här undan i en kort och svävande formulering. Som en jämförelse kan nämnas att Beijersteins oeuvrekatalog upptar 225 kända porträtt och 70 övriga arbeten, varav nr 29 avser de 48 akvarellerade bladen till ”Ett år i Sverige”.

¹¹ Looström 1887, s. 521 f.

J. G. Sandberg: P. D. A. Atterbom, sign. 1831. O.p.t., 23 x 19 cm. Statens porträttsamling på Gripsholm. Foto: SKM. Porträttet togs av okänd anledning inte med i det litografiska planschverket.

den yttre likheten¹². Looström åter finner att samma kritiker gav Sandbergs porträtt företräde framför Westins¹³. Södermark, som etablerade sig som porträttmålare först tio år efter Sandberg, nämner han däremot inget om. I ett brev från 1843 framhåller dock Sandberg själv Södermark som landets främste då levande porträttmålare¹⁴. Detta yttrande kan naturligtvis tolkas som ett utslag av blygsamhet men kan lika gärna ha baserats på övertygelsen att Södermark var honom överlägsen. Under alla omständigheter fanns det från 20-talet inga andra jämförbara auktoriteter på porträttmåleriets område.

Som etablerad porträttmålare arbetade Sandberg med en energi och produktivitet utöver det nödvändiga. I sitt hem hängde han upp obeställda målningar. Fogelberg hade inte träffat Sandbergs nyblivna hustru, pia-

¹² Nordensvan I, s. 343.

¹³ Looström, loc. cit.

¹⁴ KB, brev från Sandberg till Fogelberg 29 dec. 1843.

nisten Sofia Dorothea Kökeritz, och Sandberg skriver därför sommaren 1824 till sin vän i Rom: ”Jag behöfver vist icke i osynlig måtto gjöra ditt Portraite för min Hustru efter vi på min vägg äga din Physionomie, i sällskap med Forssell, Hjortsberg och Fahlcrantz /.../”¹⁵. Sandberg tog sig alltså tid att måla vad som närmast kan betecknas som vänporträtt.

Porträttet av skådespelaren Lars Hjortsberg målades våren 1823 och skulle ha ställts ut på den akademiutställning som planerades till den nyanlända kronprinsessan Josefinas ära men aldrig blev av. En förhandsrecension uttalade sig översvallande positivt om bilden; här talas om hur detta goda porträtt skall tillåta en beundrande eftervärld att ”läsa och igenkänna” dragen hos Hjortsbergs sällsynta talang¹⁶. Anmälnaren menar alltså att porträttet ger en möjlighet att genom betraktandet av de yttre dragen påminna sig de inre. Det yttre måste då vara önskvärt att bevara särskilt ifråga om människor med själsgåvor långt utöver det vanliga. Detta förutsätter naturligtvis att förmedlarens kompetens står i paritet med den avbildades andliga talanger. Om Sandberg påverkades av denna panegyrik eller själv kom fram till en sådan slutsats vet vi inte, men vi kan konstatera att han drog konsekvenserna av resonemanget. Efter 1823 började han nämligen måla av dem som enligt hans mening hörde hemma på den svenska parnassen. Till Fogelberg skriver han i januari 1827: ”jag håller nu på att måla mina samtida skickligaste svenska Artister Musici och lärda, i samma storlek som det Portrait jag målade innan du reste, Forsell har i tanka graverat dem; Fahlcrantz sitter nu äfven för sitt /.../”¹⁷

¹⁵ KB, brev till Fogelberg 3 aug. 1824.

¹⁶ Jfr. Hultmark s. 244.

¹⁷ KB, brev till Fogelberg 9 jan. 1827. Beijerstein, s. 103, menar att Fahlcrantzporträttet är identiskt med det som finns på Nationalmuseum (under beteckningen NM 1450). Detta porträtt är utfört i normalstorlek (70×60 cm) och enligt inventariet målat 1828 (påskrift a. t.). Det bör därför istället röra sig om det porträtt som hör till serien (Grh 1971) och är signerad 1827.

Under de tre år som gått mellan det först citerade brevet och det andra hade Sandberg alltså påbörjat ett projekt med syfte att ge ut en samling gravyrer efter sina porträtt av kända svenskar. Kopparrstickaren Christian Didrik Forssell var vid denna tidpunkt hans kompanjon. 1827 började de publicera det stort anlagda verket ”Ett år i Sverige” till vilket Sandberg utförde akvarellerade förlagor, och det var därför naturligt att tänka sig ett parallellgående projekt med kända svenskar som tema. Arbetet med ”Ett år i Sverige” drog emellertid ut på tiden. Forssell arbetade långsamt och det sista häftet levererades till subskribenterna först 1835¹⁸. Även Sandberg var strängt upptagen dessa år. Hans livs största beställning – freskomålningarna i Uppsala domkyrkas Vasakor – tog mycket tid, i synnerhet sommarmånaderna. Arbetet förorsakade honom svår vånda och han vände sig till Fogelberg för att få teknisk vägledning¹⁹. Eftersom han vistades i Uppsala flera månader om året hade han tillfälle att studera konstsamlingarna i universitetets ägo, men även privatsamlingar i staden. Märkligt nog har det inte gått att belägga att han använt någon tid i Uppsala till att kopiera originalmålningar för sin porträttserie²⁰. Däremot utförde han beställningsporträtt i Uppsala från 1830 till 1838.

Trots arbetet i Uppsala målade Sandberg varje år flera porträtt i litet format av kända svenskar. Alla förvarades i ateljén. 1835 rapporterar han till Fogelberg: ”/.../ Jag har tid

¹⁸ För en redogörelse över verkets tillkomsthistoria, se Beijerstein s. 65.

¹⁹ KB, brev till Fogelberg 9 jan. 1827 och följande. För Atterboms och den litterära uppsalakretsens eventuella roll i beställningen, se Beijerstein s. 82 f. På Nationalmuseum finns ett odaterat självporträtt i freskoteknik (NM 2648) som är en replik efter ett ungdomsporträtt (en annan replik i olja finns i Gripsholmssamlingen, (Grh 3960). Beijerstein nämner (s. 85) även två andra porträtt i freskoteknik som Sandberg skulle ha utfört under denna period; det ena föreställer tonsättaren J. C. Haeffner, det andra en murare från Österbybruk. Dessa porträtt bör ha tillkommit som lärostycken inför arbetet med Vasakoret.

²⁰ Se *Galleri af svenska Lärde /.../*, biografiska delen.

efter annan i mindre format målat Portraiter af namnkunniga svenskar och har i närvarande stund därmed min atelier prydd till ett antal af nära 40 men som dock ej sträcka sig längre änn til G. III *djes* samtida, för att draga parti häraf tänker jag uti Lithografie utgifva i Cahjéer Galleri af utmärkta svenska²¹ Lärde, Witterhetsidkre och konstnärer, från G I *sts* till närvarande tid de skola på Sten ritas af Cardon elev af Forssell, och för ett år sedan hemkommen från sina utrikes studjer, få se huru företaget vill lyckas. Antalet portraiter blir något öfver 100de snart kommer första häftet ut.”²²

Planschverket hade alltså efter hand förvandlats från ett tänkt gravyrverk till ett litografiskt. Möjligen hade Forssell själv rekommenderat sin förutvarande elev Johan Cardon som ”förfallit” till den mera lukrativa litografikonsten. Samma år som Forssell äntligen var färdig med ”Ett år i Sverige” kom första häftet av ”Galleri af utmärkta svenska Lärde” ut. Cardon var en effektiv kompanjon som arbetade efter Sandbergs planer. Där porträttmålningar i original eller kopia av Sandbergs hand saknades, anvisade Sandberg vilka förlagor som skulle användas²³.

1842 hade Sandberg med Cardons hjälp givit ut 100 litograferade porträtt, 25 häften med 4 i varje. Av dem baserades 42 på original, repliker eller porträttkopior utförda av Sandberg; de flesta av dem var målade före 1835. Sandberg befattade sig huvudsakligen med bilder av samtida, vilka utgjorde kärnan i hans porträttsvit. Därvid kunde han också

förlita sig på egna tidigare utförde original eller original målade direkt för serien efter regelrätta sittningar. På så sätt fick målningsserien en helt annan tematisk inriktning än gravyrverket.

Av de 51 målningar som Sandberg sammantaget utförde i samma serie användes alltså 42 som förlagor till det litografiska planschverket. De återstående nio år porträtt av P. D. A. Atterbom (sign., 1831), Julia Kristina Nyberg f. Svärdröm /Euphrosyne/ (sign., 1832), Fredrika Bremer (sign., 1843), Carl Adolf Agardh (sign., 1848), Johan David Valerius (sign., 1848), Carl Fredrik af Wingård (sign., 1848), Carl Peter Hagberg (ej sign), Jenny Lind (sign., u.å), och John Swartz (ej sign.). Flera av de nio porträtten har som synes tillkommit efter att planschverkets 25:e och sista häfte utgivits 1842. Det kan synas förvånande att Sandberg fortsatte sitt envetna värv med att måla namnkunniga svenskar efter projektets avslutande. Existensen av de två porträttkopiorna efter Södermark föreställande Jenny Lind (efter 1843) och Fredrika Bremer (1843) söker sin förklaring. Bilderna av Agardh, Valerius och af Wingård har däremot sitt upphov i en kunglig beställning, varom mera nedan.

Det litografiska planschverket trängdes med ett antal andra samtida litografiska serier eller portföljer av vilka flera hade en liknande karaktär²⁴ Marknadsunderlaget för subskription var begränsat och inte ens det kungliga biblioteket köpte alla verk. Sandberg hade dock tur såtillvida att kronprinsen subskriberade på verket i 3 exemplar²⁵, vilket kunde vara en reell draghjälp åt den subtilare marknadsföringen. Varje häfte med fyra blad kostade 4 Rdr Bco; det kungliga inköpet belöpte sig alltså totalt till 300 Rdr Bco. Trots detta stöd förefaller projektet ha hamnat i ett svårt konkurrensläge. Sandberg kommen-

²¹ I brevet har Sandberg ursprungligen skrivit ”utmärkta svenska män Lärde, /.../” men ändrat sig och strukit ”män”. I det litografiska verket fick även tre kvinnor plats: Anna Maria Lenngren, Fredrika Bremer och Jenny Lind.

²² KB, Brev till Fogelberg 30 okt 1835.

²³ I en anmälan, tryckt hos Carl Deleen 1837 och distribuerad till subskribenterna, meddelar Sandberg att han avsåg att sända ut en förteckning över de porträtterade personerna jämte kortfattade biografier och uppgifter om vilka ”original-målningar, medaljoner, byster eller gravyrer” som han använt som förlagor. Så skedde också.

²⁴ Se Carl Björkbom och Boo von Malmberg, *Svensk porträttlitteratur*. Svenska porträttarkivets publikationer III, Sthlm 1941, s. 122 f.

²⁵ Slottsarkivet (SLA), Kronprins Oscars hovstatsräkenskaper 1835–1842, Biblioteket.

Fyra av de av Sandbergs porträtt som hör till de samtida berömdheterna: "Euphrosyne" – Julia Kristina Nyberg, Fredrika Bremer, Fredrik Bogislaus Schwerin, Olof Johan Södermark. Samtliga målade i olja på trä, 23 x 19 cm. Statens porträttsamling på Gripsholm. Foto: SKM.

terar inte själv saken i sina brev²⁶. I Litografiskt Allehanda för år 1864 förekommer dock en notis som beskriver konstnärens situation: "Under denna senaste period af sitt lif fick han upplefva något som mycket smärtade honom. Sandberg hade efter hand bildat sig ett

²⁶ Brevet till Fogelberg upphör 1844. Jag har ännu inte funnit några uppgifter i andra brev från Sandberg.

galleri porträtt af ryktbare svenske män, femtio till antalet, bland dem alla hans samtida tagne efter naturen. Han hade till alla dessa porträtt skaffat sig förgyllda ramar och de utgjorde en prydnad för hans atelier, som han höll särdeles kär, icke minst för de minnen från yngre dagar, som voro förknippade med dem. Nu måste äfven de föryttras. Han hembjöd samlingen åt Konung Oscar, som köpte henne för 500 Rdr bko, d. v. s. 15 Rdr

J. G. Sandberg: A. F. Lindblad, sign. 1841. O.p.t., 23 x 19 cm. Statens porträttsamling på Gripsholm. Detta porträtt har stora likheter med K. P. Mazèrs porträtt av kompositören, målat omkring 1835; det är troligt att Sandberg haft det som utgångspunkt för sin egen bild.

Johan Cardon, litografi efter J. G. Sandberg: A. F. Lindblad. Ur Galleri af utmärkta Svenska Lärde etc. En jämförelse mellan målningen och litografien visar hur Cardon anpassat bilden till det litografiska mediet.

Stycket, under det redan ramarna voro värda 8 å 10.²⁷

Frånsett denna notis är uppgifterna om Sandbergs privatekonomi mycket sparsamma. Sandbergs biograf Mauritz Beijerstein nämner inget om hans ekonomiska ställning under de här aktuella åren, d. v. s. 1845–46. Beijerstein har inte heller hittat något källmaterial som kan visa vilka inkomster han haft men konstaterar beträffande bouppteckningshandlingarna att hemmet inte kunde skryta med någon rikedom på möbler eller andra inventarier²⁸. Även om konkreta uppgifter ännu saknas kan man alltså inte uteslu-

ta att utgivningen av det litografiska verket jämte andra omständigheter verkligen försatte Sandberg i en svår ekonomisk kris, som inte avhjälpes av att han 1845 åtog sig sysslan som konstakademiens direktör. När inbringande beställningar uteblev återstod under sådana omständigheter endast försäljning av befintliga konstverk. Till komplikationerna i Sandbergs avyttringsmöjligheter hör också att inköpsnämnden i Stockholms Konstförening vid ett sammanträde 14 december 1837 uteslutit några professorer, däribland Sandberg, från inköp på grund av att de var alltför ålderstigna. Föreningen ville gynna de yngre konstnärerna, och därmed var en av de viktigaste köparna ur leken för Sandbergs del²⁹. Underhandlingarna mellan

²⁷ "Johan Gustaf Sandberg", Litografiskt Allehanda IV, 1864. I svenska porträttarkivets konstnårsregister finns tio av seriens porträtt i form av repliker registrerade på Fånöö herrgård år 1919. Dessa kan ha tillkommit efter en separat beställning från tiden före det kungliga köpet.

²⁸ Beijerstein, s. 150.

²⁹ Bo Lindwall, *Då och Nu. Svenskt konstliv under 150 år*. Utg. Sveriges Allmänna Konstförening, Sthlm 1982, s. 18.

Sandberg och konungen kan ha pågått en längre tid. Sandbergs ateljé var öppen för besökare³⁰ och kungliga besök ägde rum i Sandbergs ateljé åtminstone vid två tillfällen under 1840-talet, närmare bestämt 15 februari 1843 och 15 april 1846³¹. Det är dock oklart om Oscar själv var närvarande vid dessa tillfällen. Ett muntligt avtal om försäljning kom till stånd senast i slutet av mars 1846. I hovstatsräkenskaperna förekommer en utgiftspost daterad 2 april 1846 omfattande 500 Rdr Bco till Sandberg för 30 porträtt³². Sandbergs egenhändiga verifikation avslöjar däremot att det rör sig om 36 målningar³³. Nästa räkenskapsanteckning rör porträttet av prosten von Schwerin för vilket Sandberg i december samma år fick 33,16 Rdr Bco³⁴. Sedan dröjde det till 29 november 1847 innan ytterligare 10 porträtt av "namnkunniga svenskar" övergick från Sandbergs i Oscar I:s ägo, denna gång för 366,32 Rdr Bco³⁵. Ytterligare ett år därefter sålde Sandberg porträttet av C. F. af Wingård, C. A. Agardh och J. D. Valerius för allt som allt 100 Rdr Bco³⁶. En närmare granskning av hovstatsräkenskaperna visar att Oscar I beställde de tre sist-

nämnda porträtten av Sandberg, som målade dem 1848³⁷.

De citerade uppgifterna i Litografiskt Allehanda var något överdrivna; Sandberg fick inalles 1 000 Rdr Bco (1 500 Rdr rmt) för sin serie, vilket är dubbelt så mycket som tidningen påstod. Om ramkostnaden uppgått till 8 å 10 Rdr rmt per ram så innebär det att den i realiteten skulle ha uppgått till ca en tredjedel av vad Sandberg fick vid försäljningen. Detta är inte helt ovanligt för tiden och kan därför inte i sig användas som ett argument för att framhålla att Sandbergs situation var beklagansvärd. En jämförelse med uppgiften att Sandberg på 1830-talet brukade ta 133 Rdr 16 Sk Bco för ett beställningsporträtt i standardformat³⁸ visar dock att genomsnittsbetalningen 20 Rdr Bco för de små porträtten var extremt låg. Men konungens inköp bör ändå ha varit av godo för Sandberg; samlingen förblev på så sätt intakt och gav honom en större summa i kontanter. Även om det måste ha varit svårt att skiljas från det livsverk som var honom kärt kan det knappast skyllas på överenskommelsens ekonomiska sida; Sandbergs föregivna smärta över förlusten hade snarare sin grund i ett affektionsvärde som aldrig kunde kompenseras med klingande mynt.

Så började samlingen sitt liv bland de kungliga konstskatterna. Porträtten kom att hänga i Röda kabinettet på Drottningholm³⁹

³⁰ Besök i Sandbergs ateljé omnämns i samtida memoarlitteratur. Ett gott exempel är Malla Silfverstolpes minnen, utgivna av Malla Grandinsson.

³¹ Bernadotterska familjearkivet, Prins Gustavs arkiv, kalenderanteckningar.

³² SLA, Oscar I:s hovstatsräkenskaper, 2 apr. 1846.

³³ Ver. 547 har följande lydelse:

"Till Hans Mayst Konungen har undertecknad försåldt en samling af 36 mindre Portraiter af namnkunnige svensker målade i Olja med Ramar, för en summa stor Rdr Banco 500.

Stockholm den 26 Mars 1846.

J. G. Sandberg /.../

³⁴ SLA, Oscar I:s hovstatsräkenskaper, 22 dec. 1846.

³⁵ SLA, Oscar I:s hovstatsräkenskaper, 29 nov. 1847.

³⁶ SLA, Oscar I:s hovstatsräkenskaper, 18 dec. 1848.

³⁷ Verifikationen lyder:

"På H Mt Konungens befallning har undertecknad i Olja målat Trenne Portretter neml Erkebiskop Wingård, Biskopp Agardh, och Canzli Rådet Valerius, med Ramar. 100 Rdr Bco.

Stockholm den 14 December 1848.

/.../

J. G. Sandberg"

³⁸ Beijerstein, s. 150.

³⁹ Carlén, Octavia, *Drottningholm. Dess historia samlingar och närmaste omgifningar*, Sthlm 1861, s. 84 f. — Andra öfversedda upplagan. Sthlm 1868, s. 93 f. I Nationalmusei arkiv, Topografica: Drottningholm, finns ett koncept till inventarium från 1867 (ej identisk med Dardels och Boklunds katalog 1867) där porträttserien finns upptagen under rum 52.

och övergick efter Oskar I:s död i Karl XV:s ägo. I enlighet med Karl XV:s 3 februari 1872 upprättade testamente övergick hans samling av nordiska konstnärers verk till svenska staten, vilket i praktiken skedde 1873⁴⁰. 1924 överfördes 37 av målningarna till Grips-holmsinventariet⁴¹. 1946 överfördes så åter-

stoden till Gripsholmssamlingen⁴². När målningarna tagits in från Drottningholm i slutet av förra århundradet uppstod problem med placeringen av porträttserien. På tjugotalet började man därför deponera ut delar av den. 1923 placerades fyra lärda i dåvarande universitetskanslersexpeditionen och 1928 deponerades några av skådespelarporträtten på Dramatiska teatern. Ett par prästporträtt fann vägen till Stockholms domkapitel 1943. 1951 placerades så Kellgren och Anna Maria Lenngren i överståthållarpalatset och samma år magasineras ytterligare några porträtt ur serien på Nationalmuseum. Kvar fanns den del av serien som hängde på Gripsholms folk-högskola till 1987, då den flyttades till Gripsholm slott. Depositionerna har nu successivt återtagits och väntar på att sammanföras med de övriga porträtten för att samlingen än en gång ska kunna visas i sin helhet.

⁴⁰ *Underdånig Berättelse angående emottagandet för statens räkning af de utaf Hans Maj:t Konung Carl XV till staten testamenterade samlingar af konstverk, vapen och andra föremål, Afgifven den 14 Augusti 1873 af T. f. Intendenten vid Nationalmuseum. Sthlm 1873*, s. 3 ff. Härav framgår att man föredrog att målningarna på lustslotten hängde kvar på sina platser till dess att man berett utrymme för dem i Nationalmuseibygnaden. En komplett förteckning över de 486 verken i Karl XV:s s. k. tavel-samling finns i Upmark, Gustaf, *Konung Carl XV:s tafvelsamling. Beskrifvande förteckning*. Sthlm 1882. Sandbergs porträttserie återfinns på sidorna 33–38.

⁴¹ *Statens konstsamlingars tillväxt och förvaltning 1924*. Meddelanden från Nationalmuseum N:r 49. Sthlm 1925, s. 121. Målningarna åsattes Grips-holmsnumren 1950–1986.

⁴² *Statens konstsamlingars tillväxt och förvaltning 1946*. Meddelande från Nationalmuseum N:r 71. Sthlm 1947, s. 19. Målningarna erhöi numren 2151–2164 i Gripsholmsinventariet.

Tillfälleslitteratur i poetikens skola

En fallstudie av sex personskrifter mellan 1699 och 1769

Av Christina Dalhede

I Tyskland har litteraturvetare en lång tradition när det gäller att studera den litteratur som producerades där under äldre tid i form av ”diktning lämplig och passande för vissa tillfällen”, *Gelgenheitsdichtung* respektive *Casualdichtung*. Vad beträffar svenska förhållanden kan en sådan tradition överhuvudtaget inte spåras. I mycket ringa utsträckning har den svenskproducerade tillfälleslitteraturen blivit föremål för litteraturvetares intresse. Detta trots att den de facto utgör den största litterära produktionen under 1600- och 1700-talet med ca 12000 respektive 25000 persontryck.¹ I begreppet tillfälleslitteratur inryms då konstnärligt gestaltade texter

såväl med som utan fiktionsdrag. Mer omfattande litterära alster av vissa författare har studerats och framhållits. Dessa författare har därmed på kvalitativa grunder blivit utsedda till periodens stora författarnamn, bl a Georg Stiernhielm, Gunno Dahlstierna och Samuel Columbus, liksom Lars Lucidor. Flertalet av deras verk kan dock klart betecknas som tillfälleslitteratur.

Stina Hansson kunde 1975 i sin undersökning av Lucidors tillfällesdiktning konstatera att hans 70 tillfällesskrifter utgjorde drygt tre fjärdedelar av hans bevarade produktion.² Vid studiet av personskrifternas adressater skilde Hansson mellan personer i olika samhällsställning: högadliga, adliga, präster, övriga ofrälse personer, där såväl borgare som ofrälse ståndspersoner ingick. Kvinnorna fördes till sina respektive mäns ståndsgrupp – alternativt faderns då de var ogifta. Hansson ser den personliga relationen mellan författaren och hans adressat som betydelsefull för tillfällesdikternas uppkomst.³

1600-talets retoriska och poetiska teori uppvisar ett samband, som spelade en betydande roll för den praktiska utformningen. Hansson talar om ”det stora komplexet poetik- retorik” och belyser i kapitlet *Poetik och*

¹ Johannesson, Kurt, *Vers och språk i vasatidens och stormaktstidens svenska diktning*, s. 293; Swahn, Jan-Öyvind, *I glädje och sorg. Personverser från Kungl. Amiralitetstryckeriet i Karlskrona 1728–1799*, Karlskrona 1963, s. 12; Ridderstad, Per S., *Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt (i: Personhistorisk tidskrift, Sjuttiosjätte årgången 1980, s. 25–41)* s. 32f. Beteckningarna tillfälleslitteratur, tillfällesskrift och personskrift använder jag i samma bemärkelse som Ridderstad a. a. s. 26; Ridderstad, Per S., *Tryckt för tillfället (i: Den svenska boken 500 år. 1983 s. 234–258), s. 248f /Ridderstad (1983) uppskattar tillfällesskrifterna före 1720 till 31 000; vid Litteraturvetenskapliga institutionen Stockholms universitet pågår projektet ”Tillfällesdiktning i Sverige 1600–1829” under Ridderstads ledning; om tillfällesskrifter beträffande litterära och sociologiska aspekter även Castrén, Gunnar, *Stormaktstidens diktning*, Helsingfors 1907, Gustafsson, L., *Litteratur och miljö (i: Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige, 1967)*; om tillfällesskrifter i Småland resp. Skara: Almqvist, Sven, *Personverser tryckta i Småland före år 1800, I, (i: Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, 56, 1969) resp. Sallander, Hans, *Personversar tryckta i Skara under 1700-talet*, Gbg. 1971.**

² Hansson, Stina, *”Bröllopslägrets skald och nårens”*. En studie i Lucidors tillfällesdiktning, Gbg. 1975, s. 18–21.

³ Hansson (1975) a. a. s. 28–38. Beställarna av tillfällesskrifter kan sökas bland vänner. Adressater är delvis knutna till rättegångar och olika bekantskapskretsar, som indelats i ”Fadderkretsen”, ”Rådsmanskretsen”, ”Tullarkretsen”, ”Tyska kyrkan. kretsen” och Andra möjliga bekanta

retorik sådana viktiga aspekter som ”föreskrifterna för den poetiska arbetsprocessen, diktens inriktning på funktionen, trestilsläran och den grundläggande principen om decorum.”⁴ Med det nyvaknande intresset bland svenska litteraturvetare för poetik – och framför allt då för retoriken med dess system och termer – har också under 1980-talet blickarna börjat riktats mot den svenska tillfälleslitteraturen i äldre tid. I sin artikel *Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt*, tar Per S. Ridderstad dels upp terminologiska aspekter på begreppet.⁵ Dels ger han en litteraturteoretisk bakgrund med de mångfacetterade litterära genrer som fanns i 1600-talets diktning. Ridderstad ser företeelsen som ett uttryck för litterärt skapande i anslutning till livets olika högtider, som successivt får ”sin typ av offentlig diktning”. Samtidigt anser han den vara resultatet av en lång teoretisk tradition som fortlevat från Platons och Aristoteles tid.⁶ Under renässansen har tillfällesdiktningen sin blomstringsperiod, för att leva vidare in på 1800-talet och sedan successivt försvinna med nya litterära genrens inträdande på den litterära arenan. Ridderstad påtalar även det anseende som tillfälleskrifterna åtnjöt på 1600- och 1700-talet.⁷ Vid utgåvor av författares samlade arbeten i bokform fanns alltid alla tillfälleskrifter med, oavsett om boken kom under eller efter författarens livstid. Tillfälleskrifternas noggrant utformade titelsidor redovisades också noggrant.

Ridderstad nämner den mest inflytelserike av litteraturteoretikerna under 1500-talet, J.C. Scaliger. Hans verk *Poetices libri septem* från 1561 med flera upplagor därefter, var enligt Ridderstad det fundamentala verket i poetik för hela Nordeuropa, då inte minst för Sverige.⁸ Nyligen har dock Stina Hansson

framhållit en bok som haft stor betydelse för svenskt vidkommande genom dess grundläggande uppgifter om retorikens grunder. Från 1600-talet till mitten av 1800-talet användes den som lärobok i svenska skolor, inskriven i 1649 års skolordning som sådan. Upplagorna var många på latin och svenska, minst 24 stycken. Det rörde sig om Gerhardus Johannes Vossius’ *Elementa Rhetorica*, som med 1732 skulle komma ut på svenska. Vossius’ retoriklärobok var den första grundboken och den bör därigenom ha haft en stor betydelse för den praktiska utformningen av den svenska tillfälleslitteraturen. En översättning som innehåller allt stoff från olika utgåvor av Vossius’ retorik från 1600-talet och framåt har nyligen gjorts och utgivits 1990 av Stina Hansson.⁹ De retoriska begreppen *inventio*, *dispositio*, *elocutio* och *pronunciatio* får alla sin belysning av existerande regler. Förändringar i de olika upplagorna finns också noggrant redovisade i utgåvan.

Intressant förefaller det mig att först söka genomföra en analys av titelsidor, utsmyckningar, innehåll och struktur i några valda tillfälleskrifter och sedan sätta resultatet i relation till Vossius’ lärobok i retorik. Jag har valt att koncentrera mig på sex begravningskrifter, förvarade på Kungliga Biblioteket.¹⁰ Fyra av dem härrör sig från perioden efter 1732, då den svenska versionen av Vossius’ retorik kom ut. De båda andra är från sekelskiftet 1699–1700. Verserna har valts så att de avlidna personerna ifråga haft olika yrken och samhällsställning. De representerar samtidigt olika åldersgrupper och kön med fem män och en kvinna som ingår. Adressaterna har varit bosatta i olika delar av landet: Arboga, Tösse, Stockholm, Skånköping och Köping och kan inrangeras i kretsar av likartat

⁴ Hansson (1975) a. a. s. 39–46

⁵ Ridderstad a. a. s. 25–41

⁶ Om framför allt utländska forskare som tagit upp detta förhållande se Hansson (1975) a. a. s. 39, 173f not 215

⁷ Ridderstad (1983) s. 240f

⁸ Ridderstad a. a. s. 27

⁹ Vossius’ *Elementa Rhetorica på svenska* översatt och utgiven av Stina Hansson. Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Meddelande nr 5 Gbg 1990; Utgåvan skall inte betraktas som en textkritisk edition ”i ordets normala bemärkelse.” a. a. s. 5; s. 38ff beträffande de olika upplagorna

¹⁰ Kungliga Biblioteket i Stockholm, Personverser till och över enskilda

slag som Hansson använde vid indelningen av adressater i Lucidors tillfällesskrifter. Tryckningen av skrifterna har skett i Westerråhs 1699, Götheborg 1700, Stockholm 1737 och 1741, Upsala 1742 och Wästerås 1769.

De valda tillfällesskrifterna, bakgrund och syfte

Analysen av personskrifternas text och emblem kräver först en nödvändig kännedom om skriftens litterära tillkomstsituation. De här valda var som vi vet samtliga gravskrifter. Vilka var adressaterna, vilka yrken och vilken samhällsställning hade de? Vilka var författarna och vilka relationer fanns mellan dem och adressaterna? På vilken ort och av vem trycktes de? I vilken utsträckning belyses adressaternas familjebakgrund i gravskrifterna? Föreligger likheter och skillnader mellan de olika fallen beträffande titelsida, emblem, innehåll och struktur? En annan viktig fråga är om och i så fall hur de valda gravskrifternas författare har anpassat sig till poetiken, retoriken och Vossius' lärobok *Elementa Rhetorica*.

Jag har valt att söka besvara de första delfrågorna mestadels i punktform. Sedan berör jag kortfattat de viktigaste begrepp som Vossius använde och hur han ansåg att en gravskrift skulle utformas. Därefter redovisas adressaternas familjebakgrund och jämförs med deras titelsidor, dvs. vad Stina Hansson kallar socialt decorum.¹¹ Efter en analys och diskussion av begravningsversernas innehåll och struktur i relation till Vossius' retoriklära följer till sist sammanfattningen.

Adressater, yrken och stånd

- 1699 *Johan Ahlman*, Härads hövding, Bergmästare, ofrälse ståndsperson
1700 *Georg Belfrage*, "Herre till Säffele och Forßhaga", "Capitain", adlig
1737 *Johan Lundberg*, Konstnär, målare, ofrälse

- 1741 *Nicolas Mauritz Schvardz*, "extra ordinarie Stadsfiscal i Stockholm", "Jägerfiscal" i Södermanland, ofrälse ståndsperson
1742 *Carl Mauritz Schvardz*, "Vice Pastor" i Skånköping, präst
1769 *Brita Christina Pemmer*, Guld- och silverarbetaren Petter Julins hustru i Köping, ofrälse

Författare och relationer till adressaten

- 1699 *P. Tillaeus*, magister, "Arosiae ser" (från Västerås), hörde till Johan Ahlmans vän- och bekantskapskrets
1700 *O. Ruth*, huset Georg Belfrages "förbundne Tienare"
1737 *Johan Wilhelm Pemmer*, god vän och kamrat till Johan Lundberg
1741 *Schvardz' högst sörjande bröder*, bröder till Nicolas Mauritz Schvardz. Att de var de verkliga författarna är inte helt säkert, men väl att bröderna hette Carl Mauritz, Wilhelm Mauritz, Stephan, Johan och Petter Schvardz
1742 *Anonym*
1769 *Jacob Julin*, son till Brita Christina Pemmer

Tryckorter och tryckerier

Gravskriften från år 1699 trycktes i *Westerråhs*. Av begravningsräkenskaperna från 1703 efter Ahlmans hustru framgår, att Ahlmans begravningsskrift kostat nio daler kopparmynt i tryckarelönen.¹² Tryckarens

¹² Dalhede, Christina, En invandrarfamilj i andra generationen. Fallstudie av en bouppteckning (i: *Karolinska förbundets årsbok* 1986, tr 1988, s. 56–107), s. 96ff och där anförda källor och litteratur. Ytterligare en gravskrift hade skrivits över Ahlmann av prosten Salmonius, men denna har hittills inte återfunnits; beträffande kostnader för tryckning av personskriften anger Ridderstad (1983) a. a. s. 252, att enligt 1757 års förordning var det maximala priset för boktryckarearbetet fastställt per ark papper och beroende av kvaliteten. Ett ark tryckpapper kostade max 6 öre kmt, skrivpapper max 8 öre kmt. Enligt Ridderstad rymdes i regel en tillfällesskrift på ett ark papper, dvs. för 100 exemplar på vanligt tryckpapper 18,75 dlr kmt. På det finare skrivpappret 25 dlr kmt.

¹¹ Hansson (1975) a. a. s. 150

namn var *Boetius Hagen* i Västerås, som var stadens gymnasieboktryckare sedan 1669.¹³ Kostnaderna för avskärning och färgning belöpte sig på tre daler kmt, som utbetalades till den kände bokbindaren mästare Jacob Westman, en av Ahlmanns släktingar. Gravskriften från år 1700 trycktes i *Götheborg* hos *Zacharias Hagemann*, verksam där som boktryckare mellan 1697 och 1725.¹⁴ Gravskrifterna från år 1737 och 1741 blev båda tryckta i *Stockholm*, den första hos *Benjamin Gottlieb Schneider*, den andra hos *Peter Jöransson Nyström*, välkända boktryckare. I synnerhet omnämns en inlaga av Nyströms från 1757, där han om "Bröllops- och Grafskrifter" säger att "... alltid et ringa antal exemplar af sådana skrifter tryckas".¹⁵ Gravskriften från år 1742 trycktes i *Upsala* hos *Sal. Joh. Höyers Enkia*, medan gravskriften från år 1769 blev tryckt i *Wästerås* hos *Johan Laur. Horrn, Konglig gymnasie- och consistorieboktryckare* där, en av Boetius Hagens efterföljare. Horrn räknades till sin tids driftiga boktryckare, som både drev eget förlag och egen bokhandel i konkurrens med stadens bokbindare.¹⁶

¹³ Klemming, G. E. — Nordin, J. G., *Svensk boktryckeri-historia 1483—1883*, Sthlm. 1883, s. 195ff;

¹⁴ Klemming, G. E. — Nordin, J. G., a. a., *Lext, Gösta, Bok och samhälle i Göteborg 1720—1809*, Gbg. 1950, s. 112ff; Hagemans son Johann övertog tryckerirörelsen efter faderns död, men avled själv redan 1627. Änkan drev den sedan vidare. Om tryckeriets utrustning se *Lext* a. a. s. 112f; i *Boktryck i Sverige 500 år. Kungliga biblioteket*, Sthlm. 1983, finns exempel på tryckalster från Hagemann på s. 28 nr. 60, 67, s. 30 nr. 67

¹⁵ Schück, Henrik, *Den svenska förlagsbokhandelns historia*, 2, Sthlm 1923, s. 28; Ridderstad (1983) a. a. s. 248. Nyströms även av Ridderstad på s. 252 samt alster av honom i *Boktryck i Sverige 500 år* s. 39 nr. 95, s. 40 nr. 105, 107. Bland dessa Dalins, *Sagan om hästen*, 1740

¹⁶ Ridderstad (1983) a. a. s. 252; Boktryckaren J. L. Horrn i *Stockholm* efterlämnade sin änka, som 1742 äktade Lars Salvius. Denne kom därigenom in i tryckeribranschen och blev mycket känd. Rinman, Sven, *Förlagsverksamheten (i: Den svenska boken 500 år, s. 79—112) s. 87*; tryckalster av J. L. Horrn, *Stockholm i Boktryck i Sverige 500 år* a. a. s. 30 nr. 75, s. 44 nr. 139

I poetikens och retorikens skola

Hos Vossius behandlas retorikens olika områden, uppfinnandet eller *inventio*, ordnandet eller *dispositio*, det språkliga utförandet eller *elocutio* och framförandet av talet eller *pronunciatio*.¹⁷ Inom varje område gjordes nya indelningar. Inom *inventio* särskilde Vossius mellan olika argument som kan användas för att övertyga, beroende på vilken av de tre frågetyperna man tar upp. Dessa kallades *Genus demonstrativum* som tillämpades vid beröm eller kritik av någon, *Genus deliberativum* vid tillrådan eller avrådan från något och *Genus judiciale* vid anklagelse eller försvar. Tillämpbart i fallet tillfällesskrifter var följaktligen *Genus demonstrativum*, där Vossius poängterade tre delar: Att berömma eller kritisera personer, gärningar, saker. För att finna material eller argument till sin framställning söker talaren på olika ställen eller *loci*. Ett exempel på sådant *locus* är personens härstamning eller *genus*, ett annat fosterlandet eller *patria*. Dessa båda *loci* tillsammans med ytterligare sex finns emellertid endast med under perioden 1652 t. o. m. 1667 i Vossius' enkla grundbok.¹⁸ De ämnen som kunde behandlas inom *Genus demonstrativum* indelades i fyra klasser. I den andra av dessa ingick bröllopstalen, födelsedagstalen och gravtalen.

I gravtalen skulle författaren enligt Vossius börja med "att visa upp den sorg som alla har drabbats av. Därefter lovprisar man den avlidne och klagar över att ödet berövat oss de förhoppningar som ställdes på honom. Till sist ger man tröst för sorgen samt uppmanar åhörarna att lägga den avlidnes dygder på

¹⁷ Vossius a. a. s. 7ff

¹⁸ De övriga *loci* som nämns i dessa utgåvor är *natura* eller skapnaden, så väl till kropp som sinne: *fortuna* eller framgången, som omfattar rikedomar, hedersbetygelser och liknande; *institutio* eller uppfostran och utbildning; *actiones* eller gärningarna, samt deras ursprung i de olika dygderna; *mors* eller dödssättet samt *sepulcra* eller begravningen. Vossius tillägger därefter: "Men den som tycker att denna ordning luktar alltför mycket skola kan lovprisa en persons särskilda dygder." Vossius a. aa. s. 9

minnet och försöka efterlikna honom.” Re-kommendationen är i högsta grad giltig för gravskrifterna – begravningsverserna. Några särskilda latinska beteckningar för de respektive momenten anges inte av Vossius. Dessa brukade annars kallas *laus*, *luctus* och *consolatio*.

I dispositio, hur talet/skriften skulle byggas upp på bästa sätt, skulle ämnet utgöra utgångspunkten i inledningen. Därefter kom själva berättelsen eller händelseförloppet och avslutades med en sammanfattning av talarrens budskap. Elocutio följde antingen regler av allmän art eller särskild, då i fråga om specifika ämnen och stilnivåer. Ordet *decorum* nämner dock inte Vossius. Kanske var principen om decorum, det lämpliga eller det passande, en självklarhet allt sedan antikens teori: Att eftersträva harmoni inom och mellan alla delar av det litterära verket – ämne, språk, funktion.

Stina Hansson fann i sin undersökning av Lucidors tillfällesskrifter, att personfaktorer hade en tvåfaldig påverkan på hur inventio utfördes.¹⁹ Dels styr de valet av loci. Dels är de avgörande för ”vilka bilder och tankar som väljs för skriften, vilka jämförelser mellan de besjungne och olika företeelser, som görs, vilka ideal som förespråkas i skriften”. När det gällde personfaktorernas påverkan på dispositio handlade det främst om ”inslagets storlek och förhållande till varandra.” Ålder och kön inverkar på vilket förhållande som fanns ”mellan de tre huvudmomenten *laus*, *luctus* och *consolatio*.” När det gäller elocutio ”yttre formella arrangemang som titelsidornas utformning, antalet olika språk och antalet metra i skriften” påverkade personfaktorerna också dessa. I övrigt tycktes inte personfaktorerna ha haft någon särskild påverkan på ”övriga formella faktorer inom elocutio”. Däremot avgjorde dels skriftens genre och dels versmåttet (då det påverkade diktradernas längd) antalet språkliga konstfullheter. Gravskrifterna innehöll flera språk-

liga konstfullheter än bröllopsskrifterna, alexandrinpartierna fler än strofiska. Någon skillnad i antalet mellan adressater av högre stånd och lägre visade däremot inte Stina Hanssons undersökning. Stina Hansson kunde i sin undersökning om 1600-talets Lucidor visa, att genom den fundamentala principen om decorum reglerades varje moment i det poetiska arbetet och kunde därigenom uppställa en modell för decorum.²⁰

Adressaternas familjebakgrund och titelsidor

Johan Ahlmann, var son till rådmannen Jacob Pedersson och hans hustru Anna Johansdotter.²¹ Han växte upp i Arboga liksom brodern Abraham och flera systrar, och skrevs in vid Uppsala Universitet den 14 februari 1674. Efter genomgången utbildning sökte han och fick tjänsten som stadsskrivare i hemstaden 1681. Tre år senare valdes han till rådmän, 1685 till syndicus och ordförande i kämnärsrätten. Dessförinnan hade han äktat änkan efter holländaren Peter van Gent, Elisabeth Perner och hävdat dennes grav. Van Gent var känd som rådmän och handelsman i Arboga. Han och hustrun ägde flera bruk, som Ahlmann sedan fick överta. I samband med utnämningen till syndicus fick Ahlmann högre rang i staden – närmast efter de båda borgmästarna. 1686 valdes han till en av stadens representanter till riksdagen. Han hade också stått för omkostnader i samband med landshövdingens närvaro i staden 1687. Ahlmanns prydliga förande av Arbogaprotokollet medförde beröm från högsta instans och den 17 juni 1693 följde en utnämning till häradshövding i Åkerbo, Tuhundra och Siende härad. Ahlmann ägde Norrby och Sverkes-ta hamrar, arrenderade Rölfors hammare, alla i Fellingsbro socken, hade intressen inom harneskmakeriet. Han hörde till intressenterna i Dylta svavelbruk och bedrev handel i Arboga. Med juni 1695 började Ahlmann tituleras bergmästare. Nora och Linde bergslager hörde till hans område. För Ahlmann och

¹⁹ Hansson (1975) a. a. s. 149ff

²⁰ Hansson (1975) a. a. s. 45ff

²¹ Dalhede (1988) a. a. s. 63ff

hans maka innebar det, att Bergsäng i Nora blev en av deras bostadsorter. Utnämningen innebar, att han utsågs att leda kontrollen över bl. a. det järn som producerades vid olika bruk, med avseende på kvalitet och mängd och att inge bergmästarrapporter. Han skulle också sitta med vid rättegångar i samband med t. ex. hammarsmedernas olika mål. Allt detta medförde att Johan Ahlmanns namn bevarats i olika slag av handlingar. Så också i gravskriften från 1699, som omfattar en titelsida och ytterligare tre sidor i folioformat med frakturstil, utom sista sidan med antikva.²² Av den framgår också att han endast efterlämnade sin maka i livet, inga barn. Språket är dels svenska, dels latin. Titelsidan lyder som följer:

”Wälförtient Ehreminne/Öfwer Hans Kongl. May:tz Troo=Tienare och Bergmästare öwer äthskillige Bergslager/Den fordom Edle och Högachtade/nu mehra hoos Gud salige Herren Herr Johan Ahlman/Hwilken den arhme Döden uti deß bästa skjede/nemligen på deß 45 ålders Åhr/effter en swår utstinden Siukdom och Gudelig Beredelse Åhr 1699 hädanryckte, lemmandes des kiära Maka des förbleknade Lekamen at Jordenne öfwerwardas hwilket och med tilbörliq heder skiedde uti Nora Kyrckia samma Åhr/den 18 Maji, Esa 38. v.12

Min Tyd är borto/och ifrån mig tagen/såsom ens Herdas Hydda/och iag skiär mitt Lijf twärt af såsom en Wäfware, Han slijter mig sönder såsom en klen Träd/nu lycktar Dagen för mig/förr än Afftonen kommer.”

En jämförelse mellan titelsidan och den personliga bakgrunden visar, att författaren varit noga med att ange rätt titulatur och sådana epitet ”Edle och Högachtade . . . Herren”. ”Edle” användes till adelsmän, ”högachtade” till det högre borgerskapet, vilket innebär en ovanlig blandning, som dock kan förklaras av Ahlmanns sociala ställning. Det betonas att det är ett sista äreminne, att Ahlmann

varit Kunglig Maj:ts tjänst. Han har med andra ord utträtt något för hela landet och han benämns trotjänare och bergmästare över åtskilliga bergslager. Däremot är ingen uppräknig gjord över vilka bergslager som låg under honom. Uppenbarligen räckte det med att framhålla, att det rörde sig om åtskilliga sådana. En tydlig markering av omständigheterna kring dödsfallet tar sig uttryck i uppgifter om den avlidnes ålder, orsaken till dödsfallet och året för detsamma, liksom vem som efterlämnats. Platsen och dagen för begravningen är noggrant angivna, liksom begravningsorten som var identisk med bostadsorten. Ahlmanns förnamn är skrivet med sirliga bokstäver, efternamnet med versal och gemena. En bibelvers följer, där det inträffade dödsfallet liknas med den väv som vävaren skär av, när den är färdig. Ahlmanns väv har också skurits av, hans livsväv. Under bibelversen finns ett emblem, en bild med en mycket utsmyckad kista, vars sida har den inramade tvådelade texten ”Wår Wån sofwer.”²³ På locket ligger korset med en hängande Kristusbild. Kistans utsmyckning ger på sätt och vis ett intryck av mönster liknande dem som fanns på den tidens prakt-harnesk, tillverkade av bergslagsprodukter – något som väl passar in på Ahlmanns samhällsställning, sysselsättningar och intressen. Kistan står förankrad på en låg upphöjning. Om den har fötter är svårt att avgöra. Principen om socialt decorum på titelsidan har iakttagits. Emblemet understryker och förstärker den.

Georg Belfrage, var son till Hans Befritz och hans första hustru Elisabeth Segolsdot-

²² Svenska texter sattes oftast med frakturstil, utländska med antikva före 1750. Därefter börjar antikva användas i svenska texter. Om detta samt användningen av olika format och stilar i tillfällesskrifter se Ridderstad (1983) a. a. s. 253–257

²³ De emblener som finns i de sex valda grafskrifterna kan dock inte betecknas som fullständiga emblemen, eftersom sådana innehöll tre delar: själva bilden kallad *figura*, en över- eller underskrift, kallad *lemma* samt en uttolkning på vers eller prosa, kallad *explicatio*. Hansson, Stina, Emblematisken som genre (i: *Tvärsnitt* 3, 1980 s. 23–28), s 23

ter.²⁴ Som tredje sonen föddes han i Vänersborg den 6 augusti 1651. Fadern som var av adlig börd, hade invandrat från Skottland 1624 tillsammans med sin mor. De hade slagit sig ner som handlande i Brätte, senare i Vänersborg, där fadern Hans sedan beklädde borgmästarämbetet. 1666 förnyades hans adelskap med namnet Belfrage. Vid Uppsala universitet skrevs Georg Belfrage in den 25 september 1666. Han valde den militära banan, där han blev reformerad fänrik 1669, ständig fänrik 1670, löjtnant 1674, kapten 1678, afsked den 23 mars 1700. Under sin tjänstetid har han bl. a. varit kommenderad till Helsingborgs fortifikation, legat i garnison där, i Landskrona och Riga, 1678 i Bohus', blev 1679 kommenderad till Tyskland. Han skrev sig som "Herre till Säffele och Forbhaga", var bosatt på kaptensbostället Sörböle i Tösse socken i Dalsland, och bar sitt adelsvapen, där skölden i silver har två bävvar ovanför en tredje bäver. Emellan finns en uppåtvänd mänskära. Han hade gift sig 1681 på Esperöd med Ingeborg Posse, landshövdingen Harald Posses till Ribbingfors dotter med Maria Ribbing. Hustrun som med åren blev både döv och blind dog 1714 på Forshaga i Grava socken i Värmland. Både hennes och makens stoft kom sedan att vila där. Makarna hade åtta barn, födda mellan 1682 och 1700: Harald Belfrage till Ekholmen, Elsa Belfrage, Hans Jacob Belfrage till Forshaga, Carl Belfrage till Stockelund i Örs socken i Dalsland, Maria Eleonora, Gustaf, Georg och Anna Maria Belfrage. Gravskriften är skriven på svenska och omfattar fyra sidor i folioformat, varav den första innehåller titelsidan.

Också här knyter titelsidan an till att den avlidne varit i Kunglig Maj:ts tjänst, dvs. han har betytt något för hela riket. Hans titlar anges, hans adelskap framhävs genom epite-

²⁴ Nedanstående uppgifter bygger på egna forskningar i respektive kyrkoarkiv, samt *Svenskt biografiskt lexikon* Band III, s. 88, Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartafel*, I, Sthlm 1925 och Belfrage, Jenny, *Bidrag till släkten Belfrages historia*, Gbg 1916.

ten "Den Edle och Wälborne Herren", liksom att han skrev sig till bestämda adelsgårdar. Adelsmannens ålder anges dock inte, men väl vilka som deltog vid begravningen — "i Högförnämnt Folck Närvaro", dvs. ur adelskretsar och att de rätta ceremonierna brukades. En gravkammare var beredd i den kyrkolokal, där han brukade delta i gudstjänsterna, i Tösse kyrka. Datum är noggrant angivet. Belfrages förnamn är tryckt med sirliga stora bokstäver, efternamnet med versaler i antikva. Under texten finns ett emblem, liksom i Ahlmans fall i form av en kista med den liggande bilden av Kristus på korset. Kring sitt huvud har Kristus dessutom sin gloria. Ovanför hans huvud är INRI tecknat på korsets tvärså. Ovanför den finns en va-

penbild, vars hjälmprydnad är dödsskallen. Ett av kyrkans stora svarta bandkantade kläden täcker kistan, som har två vita korsmärkta band korslagda ovanpå. Den vilar på ett stort vitt veckat tygstycke, upphöjt över underlaget – väl ett slags katafalk. Adelskapet är följaktligen också framhävt i emblemet. Emblemet harmonierar med titelsidan och understryker den, liksom i Ahlmanns fall. Däremot finns ingen text i det här emblemet. Mellan tryckorten och tryckeriets namn finns en vattenhjulslignande kedja med trettioen hjul – av samma typ som används mellan stroforna i en gravskrift efter Johan Lundberg 1737.

Johan Lundberg, var son till köksskrivaren och hovkassören Johan Lundberg.²⁵ Lundberg omtalas som porträttmålare och etsare. Han hörde till Georg Engelhard Schröders elever 1729–1735. Vid den nyinrättade Ritareakademien fanns han som en av eleverna 1735, samma år som han fick möjlighet att i augusti följa Carl Gustaf Tessin till Wien. I samband med besöket kopierade Lundberg Martin van Meytens stora tavla ”Den kejserliga måltiden”. I Venedig, dit han fortsatte 1736 insjuknade han och dog ogift, 25 år gammal. En känd etsning av Lundberg är den signerade ”Madonnan och barnet” efter L. de la Hire. Begravningsversen är skriven på svenska och omfattar fyra sidor i folioformat; den första innehåller titelsidan.

Att det var en ung person som avlidit framhävs redan i första raden. Det gällde en målare vars porträtt eller ”Contrefait” tecknas i ord och emblem av vännen, kamraten författaren. Lundbergs samhällsställning framhålls, hans sysselsättning och ivriga studier till gagn för måleriet, liksom var och i vilket sammanhang han ”Saligen i HERranom afsonnade”. Elva av de stora bokstäverna är utsirade, texten övervägande i frakturstil. Såväl Lundbergs förnamn som efternamn består av varelser i antikva, liksom efternamnet inuti själva dikten. Bokstaven J står dessut-

²⁵ Nedanstående uppgifter bygger i huvudsak på *Svenskt konstnärslexikon* III, Malmö 1957, s. 601.

om mitt i ett grönskande kulligt landskap, där några hus ligger till vänster i bakgrunden, tillsammans med några träd omkring övre delen av J-et. Under författarens namn också i antikva, finns en av dödens symboler, den prydliga dödsskallen, som har tänderna kvar och vilar på två korslagda ben. Den är prydd med två pennfjädrar som växer ur vardera ögonhålan, tillsammans med två långa sådesax från vardera ögonhålan. Från de båda näshålorna växer ytterligare två sådana ax. En banderoll med texten MEMENTO MORI i antikva är mjukt böjd mellan de båda fjädrarna och framför axen. Under bilden ligger ett utsträckt svart band med vita kanter, korsprytt i båda ändar, med en ogarnerad dödsskalle på mitten. De sirliga emblemen understryker den dödes konstnärsskap. Principen om socialt decorum på titelsidan har följts.

Nicolas Mauritz Schvardz, som föddes

1706 i Grythyttan, var äldste sonen i bergsfogden Mauritz Schvardz' tredje äktenskap.²⁶ Modern hette Euphrosina Perner. Hans hellsyskon var Carl Mauritz, Wilhelm Mauritz och Euphrosina Schvardz, hans halvsyskon Stephan, Johan, Petter och Emerentia Schvardz.²⁷ Nicolas Mauritz Schvardz dog ogift, bara 35 år gammal. Begravningen, som hölls ”på landet” i brodern Carl Mauritz' församling och Skånkhälla kyrka, kostade runt 900 Daler kmt. Bouppteckningen daterades den 26 september 1741 och visar såväl en anseelig boksamling och rikt linneförråd, som kontanta penningar och intressanta gångkläder, som visar att han kan inplaceras bland ofrälse ståndspersoner. En förteckning över debitorer och kreditorer röjer olika personer i den möjliga bekantskapskretsen, bland dem flera kvinnor med litterära anknytningar, som Fru Nordenflycht, den kända författarinnan och Catharina Gramsdorf, skådespelaren Nils Gustaf Stenborgs hustru – systerdotter till Carl Mauritz Schvardz' hustru, Christina Hagel. Det kontaktnät, som kan iakttas genom bouppteckningen inrymmer också personer inom bergsbruk, handel och militär. Nicolas Mauritz Schvardz hade genomgått utbildning och tjänstgjorde som jägerifiskal utan lön i Södermanland och som extra ordinarie stadsfiskal i Stockholm. Han var då bosatt i Stockholm – i Västra kvartret i staden, i No 25. Till utgifterna i bouppteckningen hörde hushyrnan på 300 Dlr kmt och en diversepost på dryga 400 Dlr kmt för kostnader i samband med dödsfallet. I den summan ingick också kostnaderna för tryck-

ningen av hans begravningsvers hos Peter Jöransson Nyström. Den var skriven på svenska i folioformat och omfattade tre sidor förutom titelsidan.

En jämförelse mellan titelsidan och den personliga bakgrunden visar, att författaren anger den dödes alla titlar och var i landet han hade haft sin betydelse. Han använder epiteterna ”Äreborne och Högachtade Herren”, dvs sådana som tillkom en person i Schvardz' ställning. Det betonas att han nu är hos Gud salig. Omständigheterna kring dödsfallet tecknas genom uppgifter om den avlidnes unga ålder, 35 år, hur döden kom och året, månaden, dagen och tiden för densamma, liksom vilka som lämnats kvar. Platsen och dagen för begravningen är noggrant angivna, samt att den skedde i ”mycket Förnämt Folcks närvaro”. Som i fallet Lundberg används antikva i Schvardz' namn, dessutom också i orden Extra-Ordinarie-Fiscalen i Stockholm, i övrigt frakturstil. Hans första förnamn har mycket stora versaler, det andra och efternamnet något mindre. Första bokstaven i orden Jägeri=, Högachtade Herren samt alla i HERR utgörs av sirliga bokstäver. Under strecket har hans födelsetid skrivits in och därunder finns tolv grupper med små blomsterliknade ornament. Klagan och sorg över en för tidigt död understryks även på slutet genom formuleringarna ”Hördes följande klagan... Högt sörjande Bröder.” I fallet Nicolas Mauritz Schvardz upprätthålls också principen om socialt decorum på titelsidan.

Carl Mauritz Schvardz, var bror till den ovannämnde Nicolas Mauritz Schvardz och hade följaktligen samma bakgrund. Han hade studerat vid Uppsala Universitet, där han disputerade 1733 på *DE VARIA VARIORUM INTENTONE SCIENDI* och blev vice pastor i Skånkhälla.²⁸ Enligt 1742 års gravskrift efterlämnade han änkan Christina Hagel och

²⁶ Nedanstående bygger på Dalhede, Christina, *Handelsman med invandrarbakgrund i 1700-talets salviigränd. En fallstudie i sociala flätverk och kulturella intressen*. (Manuskript 1990) och där angivna källor, samt på forskning i samband med mitt projekt vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg med titeln *Den litterate borgaren. Punktstudier omkring handelsmän och deras litterära intressen utifrån bouppteckningar från perioden 1652–1825* samt Dalhede (1988) a. a. s. 82f, 104ff

²⁷ Halvsyskonens namn bygger på uppgifter i Grythyttans domböcker, excerperade av Fru Carin Wi-dén i Karlstad

²⁸ Lohman, J. B., *Arboga Känning*, Sthlm 1737.

deras gemensamma barn.²⁹ Dess innehåll skiljer sig delvis från broderns och vi kan ana en annan författare, som dock förblivit anonym. Till format och längd är den däremot som broderns.

Titelsidan anknyter direkt till den personliga bakgrunden. Författarens bittra klagan anger den dödes värdighetsepitet och titel. Schwarzd benämns ”Wälährewördige och Högwällärde Vice Pastoren,” dvs epitet som användes om prästerskapet. Därtill läggs platsen där han haft sin betydelsefulla verksamhet. Det betonas att han nu är hos Gud evinnerligen salig. Omständigheterna kring dödsfallet tecknas däremot inte, men väl med omskrivningar att han avlidit. Året, månaden och dagen anges, men inte tiden för dödsfallet och inte heller vilka som lämnats kvar. Platsen och dagen för begravningen finns med. Han ”beledsagades till sitt hwilorum.” Schwarzd’ titel och namn är liksom broderns tryckta med versaler i antikva, de övriga i frakturstil. Tio bokstäver har utsirats, tre av dem var GUD, de övriga begynnelsebokstäver. Inga emblem pryder utsidan. Endast två svarta streck avskiljer titelsidan från tryckuppgifterna. I fallet Carl Mauritz Schwarzd upprätthålls principen om socialt decorum på titelsidan genom ett slags värdighet i organiseringen av texten och frånvaron av för hans ämbete onödiga detaljer eller emblem.

Brita Christina Pemmer, var dotter till guld- och silversmeden Petter Pemmer i Falun och hans första hustru, Agnes Westman i hennes tredje äktenskap, av boktryckare- och bryggaresläkten Westman.³⁰ Hon föddes 1717, hennes bror Petrus Petri Pemmer året

innan.³¹ System Engel föddes 1723 i Falun, samma år som modern dog. Systemen var bosatt i Västerås med sin andre make, då Brita Christina avled.³² Det var också där gravskriften trycktes. Sitt äktenskap hade Brita Christina ingått med guld- och silverarbetaren sedermera guldsmeden i Köping, Petter Julin. Med honom hade hon tio barn födda mellan 1740 och 1755. Fyra av barnen avled före Brita Christina. En av dem som överlevde henne var Jacob, gravskriftens författare. Skriften består av tre sidor på svenska, den första är titelsidan.

På titelsidan betonas den hulda moderns, den kära makans bortgång genom en salig död. Det är en kvinna som har lämnat jordelivet. Hennes betydelse var på hemmaplan, i familjen. Hon framstår i skuggan av sin make med hans yrkesangivelser. Tiden för dödsfallet, tiden och platsen för begravningen, att hon ”beledsagades till sitt hwiloställe” utgör upplysningar nog för en ofrälse kvinna. Inga bokstäver är utsirade. Men samtliga förekommande namn och datum är däremot tryckta med versaler i antikva och framhäver prydligt enkelheten. Under författarens namn finns något som liknar två små gravurnor, omgivna av var sin ranka som fortsätter ut till de respektive marginalerna. Rankorna påminner om dekorationer på guldsmedsarbeten. Titelsidans sociala decorum är i princip uppfyllt.

Begravningsverserna, innehåll och struktur. En anpassning i Vossius’ anda?

Till de moment som ingick i själva begravningsversens struktur hörde enligt Vossius’ retorik att påtala den sorg som drabbat de

²⁹ Landsarkivet i Uppsala, Skånköping, Husförhörslängd AI:1, s. 1, dotter till den pastor Benedictus Hagel i Skånköping och hans hustru Gestrin, som med tiden fick elva barn. Paret Schwarzd står skrivet där från omkring 1737.

³⁰ Nedanstående bygger på mina forskningar i respektive kyrkoarkiv, förvarade i Uppsala Landsarkiv, framför allt då Köpings, Västerås och Arboga kyrkoarkiv, samt Delsbo kyrkoarkiv, förvarat i Härnösands Landsarkiv. Dessutom Uppmark, Gustaf, *Guld- och silversmeder i Sverige*, Sthlm 1925, s. 474.

³¹ Brodern hade varit verksam i Delsbo som organist och sockenskrivare, hade enligt kyrkoräkenskaperna ovanliga färdigheter i musik och poesi. Han drucknade genom en tragisk olyckshändelse i ”Kloans upskurna ström”, 20 dec 1745, knappt trettio år gammal.

³² Engel gift första gången med handelsmannen Peter Ihrfors, andra gången med handelsmannen och rådmannen Lars Fahlroth, bosatt i Västerås. Uppsala Landsarkiv, Västerås kyrkoarkiv 1745–1803

anhöriga. Att lovprisa den döde för hans eller hennes insatser i livet. Att klaga över upplevelsen av att genom det inträffade dödsfallet ha blivit fråntagen de förhoppningar man hade på den avlidne. Man skulle söka visa fram någon form av tröst för sorgen. Minnet av den dödes dygder skulle framhåvas och ställas som efterföljansvärt exempel. Några specifika termer på de olika ingående momenten nämner dock inte Vossius. Stina Hansson har pekat på att 1600-talets gravskrifter hade ett uppbyggnadsschema, som bestod av tre delar, ”lovprisning av den avlidne, klagan över dödsfallet och tröst åt de efterlevande” betecknade som *laus*, *luctus* och *consolatio*.³³ Hos Vossius fanns ytterligare moment inlagda. De påminner om dem som Stina Hansson kunde hänföra till Scaliger och Correa, nämligen exemplifieringen av förlusten, *iacturae demonstratio* och en uppmaning till de efterlevande, *exhortatio*.

Vilken form av typografisk utsmyckning, vilket innehåll och vilken struktur har då de valda begravningsverserna? Hur förhåller det sig med de respektive författarnas eventuella anpassning till Vossius’ retorik?

I fallet Johan Ahlmann finns inte något av de så vanliga emblemen i början av själva begravningsversen. Däremot avslutas den med ett emblem i form av en sigillliknande cirkelformad segermedalj, där ett rikt symmetriskt bladverk utgör den yttersta cirkeln. Inuti döljer sig en tredelad bild, från vilken fyra sädesax växer upp utanför bladcirkeln, måhända en symbol för dödens fyrstal. Den tredelade bilden tycks symbolisera Ahlmanns verksamhetsområden i kungens/rikets, i bergbrukets och i handelns tjänst.

Begravningsversen utgörs av tre långa dikter, varav den första är en stikisk alexandrin parvis slutrimmad med omväxlande kvinnliga (tvåstaviga) och manliga (enstaviga) rim. Alexandrin var den högsta typen av versmått, vilket passade bra för adelsmän och högt uppsatta personer. Den andra dikten är också

slutrimmad men med kvinnliga och manliga rim enligt schemat ababcdcd. Varje vers har tre daktyler och avslutas varannan gång med en hel, varannan gång med en halv troké. Den tredje skriven på latin utan slutrim, men med assonans och allitteration. Hela begravningsversen är fylld med allusioner på Ahlmanns kunnsighet, hans samhällstjänst, hans sociala ställning, hans inriktning på bergsbruk och hans gudfruktighet. Lovprisningen av honom upptar största delen av den första dikten, liksom den sista. Mellandikten ägnas den andliga sidan. Den dödes goda egenskaper som trohet och dygd, gott förstånd och redlighet utgör ett slags tema.

Första strofens första vers fokuserar, att den som ägnat kungen och fosterlandet sina trogna tjänster, nu är död. Hans maka, liksom hans släkt och vänner har därigenom drabbats av sorg och klagan. Ahlmanns förtjänster framhålls: i alla samhällsklasser har man haft anledning att prisa honom för hans trohet och redlighet. Det har fört med sig, att han avancerat till allt högre tjänster i stormaktstidens samhälle. Han har lyckats så till den grad, att han ”med Adligt Namn har kunnat blyfwa nämnder, Ther han so skattat mehr, forsacha mod bly känder ...”. Hans klokhets och kunnsighet lovordas. Hans dygder, hans goda förstånd har gjort honom berömd och till en ”prydad för sin ätt och stånd”. Därför vilar han nu i ro. Den retoriska frågan ställs, om vi kan begära mer av det här livet, än att vinna ett aktat namn och sedan njuta evig vila i Jesu famn, så som bergmästaren. På så sätt framstår Ahlmann som ett efterföljansvärt exempel, som både i livet och döden hade vittnesbörd om sig att vara ”redlig”. Gud har nu skänkt honom en välbehövlig vila. Även om hans goda maka därigenom gått in i änkeståndet, så kommer Gud att beskära tröst och hjälpa henne. Därefter följer begravningsstexten från Romarbrevet 8, 38. Den följande dikten bär titeln Prosopoeia, dvs man föreställer sig den döde som talar.³⁴ Det handlar om den avslutande

³³ Hansson (1975) a. a. s. 56ff och där anförd litteratur

³⁴ Vossius a. a. s. 33.

jordevandringen, där i princip livsvävens trådar är färdiga, ”fullspunnen min slända”. Förankringen i Gud och hans kärlek betonas som i Bibelordet. Himlens härlighet väntar, Jesus själv. Den dödes bön går till honom om beskydd över den efterlämnade maken, så att också hon en dag får dela himmelens glädje. Den tredje dikten är skriven in Piam Memoriam. Ahlmans goda exempel, hans tjänst som bergmästare i Nora bergmästardöme omvittnas. Ahlmann har lyckats nå bergets topp, ja komma till Olympen. Lyckats utvinna den värdefullaste av alla metaller, ha sin förankring i Guds tempel. Han är en tjänare som hedras av gudomen själv. Hela begravningsversen andas därmed ett lugn parad med värdighet, sådan som det anstår en man i Ahlmans ställning – den ställning som vi känner av familjebakgrunden. Han hörde till de välkända männen i samhällets olika skikt, alltifrån sin tjänstetid som stadsskrivare i Arboga till sin bergmästartid i Nora. Personfaktorerna är här bevisligen själva nyckeln till förståelsen av texterna, emblemen likaväl som textinnehållet.

Ser man så till begravningsversens struktur visas först sorgen upp som drabbat alla och klagan över att ha förlorat en sådan tillgång som Ahlmann. Sedan prisas den dödes många dygder, de efterlevande tröstas, inte minst genom det goda vittnesbörd som den döde efterlämnat och genom Guds hjälp. Ahlmans liv och dygd framhålls som efterföljansvärda exempel. Den gode Vossius’ olika moment finns förvisso representerade, om än i något omkastad ordning t.ex. mellan klagan och dygd.

I fallet Georg Belfrage möter ett emblem, som består av två änglar, innan själva texten i begravningsversen tar sin början. Mellan sig håller de en segerkrans prydd med fyra stiliserade blommor, väl en symbol för att den döde har lyckats nå målet och får sin segerlön i himlen. Sista sidan avslutas med ett emblem, där en liten amorin sitter i mitten, omramad av en snidad ovalform. På undersidan av den sitter en blomma med sex kronblad. Till höger och vänster om ovalen

grupperar sig symmetriskt symboler för markens fruktbarhet, dvs olika slags sädesax, blommor, frukter, bär, löv och blad, måhända liknande dem som odlades på de Belfrageka markerna, måhända en symbol för fruktbarhet i form av efterlämnade arvingar.

Begravningsversen utgörs av stikisk alexandrindikt, som alltså passade för adelsmän och högt uppsatta personer. Den omfattar tre sidor uppdelade i sex avdelningar och parvis rimmad med omväxlande kvinnliga och manliga rim. Inledningsbokstaven till texten är praktfullt ornamenterad. De inledande bokstäverna i de fem underrubrikerna och varje första vers under dem är vackert utsirade. Texten avslutas sedan med orden *memento mori* i antikva. Efter själva inledningen följer underrubrikerna, som i princip anger diktens struktur. I texten beskrivs först vad som händer, när Belfrage känner dödens nalkas, sedan följer rubrikerna ”Sidsta Affskied, Klagan över Döden, Gudz Trösteliga Tahl, The Sorgbundnas Swar, Wår åstundan til Gudh”. Den första strofen betonar den förlust som en kvinna upplever, då hennes make alltför tidigt avlider, i synnerhet som de levat länge tillsammans i kärlek. Änkans sorg jämförs med turturduvans. Hon förlorar den man som fyllt flera funktioner i hennes liv – den bäste gode vännen som också utgjort hennes ”Hufwud och Förswar”. Änkan som så hastigt berövas sin ädle make, nämns vid namn – Fru Ingeborg Posse. Makarna hade tillbringat tjugo år tillsammans, men nu skiljs deras vägar för en tid. Belfrages dygder och välgörenhet prisas, hans ”Sedighet”. Han har varit gudfruktig. Adelsmannen, kaptenen som deltagit ute i stormaktstidens strider, har nu själv börjat känna av dödens vapen – som ett skarpt skott till hjärtat. I det läget samlas hustrun och barnen kring hans bädd, hans syskon och vänner. Alla tar farväl. Hans avskedsord får karaktären av ett testamente av goda råd och önsknningar, att barnen skall var lydiga sin mor och leva i Gudsfruktan. Den döende är medveten om de anhörigas sorg, deras tårar. Själv är han lugn inför mötet med Gud Fader, att få se honom ”An-

sicht' moth Ansichte". Han önskar att vännerna också skall hjälpa till att bekymra sig om hans barn, om hans maka. Så somnar han sakta in. Så följer klagan över döden, som anses mycket grym. Den anses vara mer än sten, hårdare än stål, en som fyller skålen med galla, en som sårar människohjärtan, framkallar tårar och sorg. I det skedet kommer Guds trösttal in i bilden i form av retoriska frågor. Gud har tagit den döde till sig, befriat honom från jordelivet och fört honom till himlen. Gud kan bereda de efterlevande tröst. De retoriska frågorna får sitt svar från de sörjande. De accepterar den tröst som ställs till deras förfogande. De förväntar sig att Gud också en dag skall "ta' oss af denna Öö", dvs. förlösa dem. Deras åstundan riktar sig alltså till Gud, ja, de längtar att få förenas med den döde i Guds himmel, i hans "Fröjde=Sahl / det ny' Jerusalem." Flera metaforer träder därmed fram i texten. Gud liknas vid en fast borg, himlen benämns hans fröjdesal, ett nytt Jerusalem. Döden liknas vid sten och hårt stål. Jorden ses som en jämmerdal, som en ö.

Till sin struktur inrymmer begravningsversen först döden som de efterlevande ställs inför och den sorg, de tårar som den orsakar. Makarnas gemensamma liv lyfts fram, ett liv i kärlek, makens dygder lovsjungs, framför allt hans tro på Gud. Avskedet mellan den döende och de efterlevande konkretiseras. När döden inträtt följer deras klagan över att ha blivit fråntagna den som de satt sin tillit till. Trösten läggs fram för dem, de förstår den, tar den till sig. Längtan till hemmet därövan tar sig uttryck i en önskan att snart i likhet med den döde få förlöslas från jordelivet, ingå i ett nytt liv, i en ny stad, det himmelska Jerusalem. Huvudpunkterna sammanfaller i sig med Vossius' retoriklära. Men samtidigt har begravningsversen annorlunda inslag genom att den också skildrar själva dödsförnimmelsen och avskedstagan-det, innan döden inträtt.

I fallet Johan Lundberg finns ovanför själva texten ett praktfullt emblem med två sittande kvinnor, väl musor med rygarna

vända mot varandra. I sina händer håller de en grönskande kvist respektive en fjäderpenna och var sin krona som symboler. Mellan dem finns en konstfullt inramad medaljong, barockornamenterad i stil med ett hjälmtäcke på ett adelsvapen. I medaljongen sitter en ung man halvt tillbakalutad med ryggen mot ett träd som faller sina löv. Mellan var och en av de tio stroforna finns de tre ovannämnda vattenhjulen bredvid varandra med ungefär två centimeters avstånd. Efter sista strofen kommer åter en medaljong omgiven av samma typ av ornament, dessutom med pennfjädersliknade utskott åt sidorna. Medaljongen bär inskriptionen *vivat memor lethi* över en dödsskalle som vilar på korslagda benknotor, samtidigt svävande över den gräsklädda marken. Den ena benknoten tycks gå rakt genom dödsskallens mun.

Versen är jambisk strofisk. En strofisk dikt gör ett mjukare intryck och var i allmänhet mindre utsmyckad och passade bättre än alexandriner för ofrälse personer. När den därtill som i det här fallet är jambisk gör den också ett mjukare intryck och passar bra till en yngre person. Begravningsversen utgörs av tio sexradiga strofer, parvis rimmade efter schemat aabccb med omväxlande manliga och kvinnliga rim, assonans och allitteration. Här finns gott om metaforer och liknelser, utrop, retoriska frågor och stilistisk variation, perifraser och allusioner. I mycket påminner den om Lucidor.

Den dödes konstnärskap framhålls redan i första strofens första rad genom anslaget "Hör på Apollos halfwa Slag, Hör på Han tar ei fulla Tag, Mon Han förglömndt att spela?" Apollon sörjer sin käre son, konstnären, som hade varit "Nijo Systrars wän", dvs de nio musernas. Konstnärens utbildning och ut-

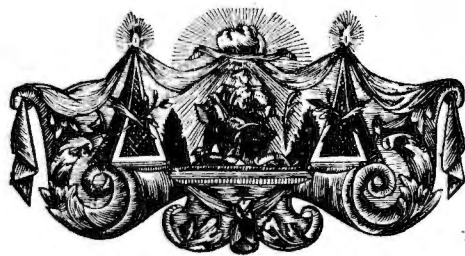
veckling till gagn för fosterlandet prisas. De lärospån som han gjorde i främmande länder skulle bidra till att ta upp konkurrensen med fransk konst. I hans person hade flera egenskaper smält samman till en lovande konstnärsbegåvning, "Naturlig drift, stor Flit och Hog, Hwad han had' Lärdt få öfwa". Till Guds och landets ära utförde han sitt konstnärskap. Desto sorgligare att just denna begåvning rycktes undan av döden. Lundberg var en seriös konstnär som inte lät sig lockas till flärd och prälighet i sitt skapande. Han var redan i sin ungdom en mogen konstnär, som jämföres med en mycket hedrad femtio-årig.

Det porträtt av den döde som hans vän och kamrat, J. W. Perner nu hastigt målat, borde kanske ha retucherats, säger författaren själv. I samma andetag stannar han upp och försöker poängtera att inte ens Zoilus, dvs. avundens förespråkare, skulle kunna påstå att det består av något smicker: "Dock hålt! Si Zoilus måst nu stå Hel Flat och Sielf bekänna så: Ey har du det flaterat." I stället erbjuder författaren det till Apollon som tröst. Genom att Apollon tar det till sig och införlivar det i sina samlingar, och inte låter det falla i glömska, kommer vännerna att tröstas och vännen Lundberg att hedras. Så följer avskedet av den döde vännen. Det är Venedig som får hans stoft, men själen vilar hos Gud. Den döde har gjort sig förtjänst av lovorden. Han måste lovordas trots att han inte är en utländsk konstnär. Även om svensken i gemen hellre köper utländska kramvaror än inhemska av god kvalitet, får inte den inländske Lundbergs kvalitativa konstnärskap falla i glömska för allt utländskt.

Dikten avviker markant från de andra begravningsverserna till innehåll och språkdräkt. I sin struktur uppvisar den variationer på Vossius' tema, i synnerhet på slutet. Sorgen har framför allt drabbat Apollon. Den visas fram genom hans oengagerade spel på en "förstämnd" luta, som kanske rent utav saknar några strängar. Sorgen har också drabbat de nio muserna, liksom den drabbat Sverige fosterlandet, utlandet och vännen. Där-

efter lovprisade den avlidnes dygder som människa, vän och konstnär. Klagan ljuder över att så många har berövats de förhoppningar som de hyste till Lundberg som konstnär. Tröst erbjuds själve Apollon i sin sorg, då han begåvas med en hyllningsdikt till Lundbergs ära. I stället för en slutlig uppmaning till åhörarna att lägga den avlidnes dygder på minnet och försöka efterlikna dem, säger författaren farväl av sin vän, överlåter honom åt Gud och Venedig, överlåter på sig själv att vara den som frambär lovorden till den Lundberg som han och andra inte skall glömma.

I fallet Nicolas Mauritz Schvardz inramas texten av utsmyckade bokstäver och därtill ett emblem i början av versen och ett i slutet. Emblemets i början upplevs som en stilerad symmetrisk fris med barockornament, i vars mitt tycks finnas något som liknar ett ostronskal, en symbol för pilgrimmens resa. Pilgrimsmusslan fördes ofta med på långa färder. Emblemets i slutet innehåller i mitten en man sittande på något upphöjt med en uppslagen bok. Nedanför hans fötter vilar ett lamm. På vardera sidan finns var sin en. Över motivet faller mäktiga ljusstrålar. Stilerade blomster pryder gravspiror på ömse sidor, måhända ett utslag av diktens omtalade kurbits, ett hänsyftande på Jonæ kurbits – som på den tiden populärt stilerades som blomster på dalmålningar. Hela bilden omramas av ett böljande tygstycke, där barockornament lagts in i nederkanterna som ett slags utdraget hjälmtycke, som överst i mitten har en stor tygklut omgiven av de nämnda ljusstrålarna. På vardera sidan finns en ljussken i toppen av de båda gravspirorna.

Versen är trokéiskt strofisk och följaktligen helt passande för ofrälse personer. Begravningsversen utgörs av tio sexradiga strofer, parvis rimmad efter schemat aabccb med omväxlande manliga och kvinnliga rim. Vi lägger märke till den retoriska uppbyggnaden av dikten och liknelserna med jordelivet som en vandring på en slipprig väg. Ett hoppets tema lyser igenom, inte minst genom användningen av olika anspelningar på bibliska och andra litterära texter, som hoppet som fått låna Icaros vingar. Hoppet framställs på olika nivåer. Från perspektivet mänsklighetens osäkra förhoppningar, fokuseras det allt närmare till familjens hopp, till den speciella familjens hopp om att döden inte skall segra i det enskilda fallet, till den enskilda människans hopp. Döden framställs som en gnagande skadetand, som något som suger ur livsmusten och får kurbitsen att förtorka. Livskraften i tistelknoppen och nässlan ställs mot blommans och liljans vackrare fågling men snabbare förgänglighet. Fel person hade dött. I modesta ordalag uttrycks den dödes livsinriktning och livsstil, eftersom det inte får förekomma några överdrifter. Hans liv hade varit sådant, att de efterlämnade hade anledning att sörja honom, att sakna hans sällskap, att nära förhoppningen att en dag få följa efter. Till de sörjande hörde hans bröder. Tron på Guds nåd som giltig för den själ som levtt ett dygdigt liv, träder fram och ett slags visshet om att själen har orsak att glädja sig, sjunga "frögde=Tonen", om än kroppen dör. Måhända kan detta delvis tolkas som att sången och musiken haft betydelse för Niclas Mauritz under hans jordeliv. Ett visst stöd får en sådan tolkning i hans efterlämnade boksamling, där psalm- och sångböcker utgör en del. Diktens intensitet och litterära bildspråk vittnar om en viss beläsenhet hos dess författare, samtidigt som den måhända speglar något av karaktären hos den döde brodern.

Begravningsversens författare börjar med att framhålla, att alla förr eller senare upplever sorg, att alla hamnar i graven. Trots sina till synes obegränsade möjligheter slås hoppet

lätt omkull genom dödens intåg. Därefter lovprisas den avlidne broderns dygder. Om han hade fått leva kvar skulle han ha bildligt talat växt upp till en grön kurbits som kunde ge modern och syskonen nödvändigt skydd mot alltför värmande solstrålar. Man hade blivit berövad de förhoppningar man hyste om att bli delaktiga av Schwarzd' goda råd. Döden beskylls för att av avundsjuka ha utfört ett nidingsdåd, som inte går att försvara. Den har farit orättvist fram i det här fallet, eftersom det har ryckt bort en som varit hjälpsam och levtt dygdigt. Han liknas vid en blomma, en lilja som hastigt bryts av, alltför tidigt. Egentligen skulle mycket mer ha kunnat sägas om alla hans dygder. Men eftersom de som skriver begravningsversen är bundna till den döde genom släktskapsband, vill de inte bli kritiserade för att de drar fram för många dygder. Den avlidne prisas för att han under sitt liv levtt så att andra nu sörjer hans hädanfärd. På hans gudfruktighet har det inte gått att ta miste. Tröst söks för sorgen genom att framhålla, att ett sådant liv utan svek och flärd har varit det bästa liv som kunnat levas. Lönen väntar i himlen, där lovsången till Gud skall sjungas. Om än saknaden är stor efter brodern på jorden, gläder man sig i himlen, vilket är till tröst för de efterlämnade. Slutligen framställs en förhoppning om att de efterlämnade själva skall kunna leva sina liv i likhet med den döde så att också de en gång får "del av samma Arfwelott." Med andra ord, att lägga hans gärningar och dygder på minnet och söka efterlikna dem. De efterlämnade skall en dag följa efter, möta döden, för att "Ewigt Sällskap ha med Tig och andra fromma!" Vi kan därmed konstatera att Vossius' retoriska anda har varit styrande för begravningsversens struktur.

I fallet Carl Mauritz Schwarzd är emblemet i början ett helt annat än broderns. Två änglar med facklor i sina händer vänder sig mot en sigilliknande bild med den tyska texten "Wir tragen Leid über dir" i den yttre ramen. Inuti finns en kista med en sittande sörjande kvinna framför den, en stående man i prästdräkt bakom den. Kistan är svart och

korsmärkt, vilande på en hög upphöjning. I bakgrunden något som liknar smala rykande fabrikksskorstenar. Nedanför den sigillliknande bilden på något slags virad bädd ett timglas till vänster och en dödskalle till höger — tidens vanliga symboler för döden. De karaktéristiska benknotorna finns under den, liksom tandraden. Ur ögon- och näshålor växer tre ax. Det avslutande emblemet är utsirat med en blomma i mitten. Dess form har triangelns med basen uppåt.

Versen är trokéiskt strofisk och alltså passande till den dödes samhällsställning. Begravningsversen utgörs av tolv sexradiga strofer, parvis rimmad efter schemat abab med omväxlande kvinnliga och manliga rim. Assonans och allitteration förekommer rikligt. Språket är varierat. Också denna dikt har sina inbyggda liknelser och metaforer, i vilka naturens krafter tar ut sin rätt. Bilden av församlingsherden, fårens herde tecknas, den herde som inte längre låter höra sin röst, den herde som var snar att trösta bedrövande och som tålmodigt sökte hjälpa andra. Retoriska frågor finns inlagda. Livets korthet för båda bröderna framhävs, liksom den olyckliga modern, som genom deras täta död i unga år fått "gräsligt hierte=sår". Om temat i den förra dikten var hopp, synes det här vara fröjd. Själen försätts i fröjd från all ängslig möda. Den sköna fröjd som de döda upplever i himlen, skall trösta den "sorgbundna modern". Änka och barn får trösta sig med att deras käraste hastigt rycktes undan till en annan värld, där han nu upplever evig fröjd, fri från det fängelse och den trängsel som jordelivet innebär. Där ser han fram emot att de också skall få uppleva samma fröjd som "han har i fröjde=salen". Vem som skrivit dikten framgår inte. Den starka intensitet som känne-

tecknade den förra begravningsversen, upplevs inte lika kraftfullt i den här dikten. Ett slags tålmodigt lugn, på gränsen till sävlighet, parad med samtidig förtvivlan över det inträffade, bjuder något av kontrast till broderns tillfällesdikt, kanhända också beroende på att det handlade om två olika brödrapersonligheter, samtidigt som de representerade olika yrken, om än de var uppväxta i samma miljö.

Strukturen följer mönstret om livets skiftningar från glädje till sorg genom dödens inträde. "En stormihl" kan lätt falla människan i graven. I kraft av Guds löften förhåller det sig dock så, att om den döde har levt ett rent och obefläckat liv, skall han få njuta långt liv och evig salighet. Den retoriska frågan ställs om varför den nu avlidne trots sitt föredömliga liv inte har fått uppleva kraften i Guds löften, utan i stället ryckts undan så tidigt. De efterlämnade, både församlingen och vän-, släkt- och familjekretsen, känner tröstlösheten, ger tåreuttryck för sin sorg efter församlingens herde. Den dödes dygder prisas, "Utaf tin wänner nu the heders runor ristas". Berömmet är välförtjänt, eftersom han hade varit snar till att trösta de bedrövade, sträcka ut en hjälpare hand till de behövande. Han hade haft gott tålmod, varit orädd. Han hade flitigt förkunnat Herrens Ord, fört människor i harmoni med Gud. De efterlämnade kan som vi sett ovan, trösta sig med att han nu kommit till himlen, "härlighetens högd", att han slapp lida. Nu förväntar han sig att de efterlevandes liv skall vara sådant, att också de i likhet med honom snart skall befrias från "Jämmerdalen", jordelivets vedermodor. Mönstret känns igen. Det har skisserats i *Elementa Rhetorica*.

I fallet Brita Christina Pemmer tecknas ovanför texten en vinjett i form av ett svart band med vita kanter. På mitten finns ett dödsansikte med änglavingar, vilande på något som liknar en vulst i dåtida adelsvapen. I varje ända på bandet en stiliserad blomsterprydning. Mellan bandet och första strofen framträder tre minidödsskallar vilande på korslagda ben, varav den i mitten höjer sig

över de andra. Mellan varje strof kommer sedan samma dödsskallar igen, men placerade jämsides. Efter sista strofen står de i omvänd symmetri till placeringen före den första strofen, dvs. en nivågruppering, där den mittersta dödsskallen är nedsänkt under de andra.

Också här möter den trokéiskt strofiska dikten, passande för den ofrälse kvinnan. Begravningsversen utgörs av åtta fyrradiga strofer, parvis rimmade med omväxlande kvinnliga och manliga rim. Den inleds med ett klagorop, ack! och två retoriska frågor om yttersta meningen med det som hänt. Metaforer som används är liknelser. Bilden tecknas av himlen som betäcks med mörka moln och glädjens sol går ner. Livets många plikter och "tusentals besvär" orsakar, att den som är from ofta rycks undan för tidigt och livets obeständighet markeras därigenom. Författaren saknar modern, kommer inte att glömma henne. Hennes minne och dygder lever i hans hjärta. Moderns omsorger om sina barn framhålls, hennes goda hjärta, hennes ömsinnet. Bördan känns tung för de efterlevande, fadern tröstlös och barnen ängsliga. Även om de i sig sätter sin tillit till Gud, är de djupt medvetna om den förlust de har gjort genom moderns död. Moderns—makans levnadsråd eller "Sedolära" var något som de kunde ta fasta på för att utvecklas till dygdiga människor. Hennesandel hade varit sådan att han kunde framstå som ett efterföljansvärt exempel. Avslutningen innehåller ett tack till den Gud som trots allt har lämnat den ena av föräldrarna kvar i livet. Gud skall ta hand om de efterlevande. Hans ord finns kvar, står fast. Avslutningen inrymmer också en bön att Gud skall skingra molnen från den mörka himlen, skänka tröst i den tyngande bedrövelsen.

Analysen ovan har tydligt visat, att strukturen i begravningsversen är ett skolexempel i Vossius' anda. Den börjar med att visa upp den sorg som har drabbat alla. Därefter lovas den avlidna moderns—makans dygder. Klagan ljuder över att ha blivit berövad de förhoppningar som ställdes på modern—

makan. Tröst söks för sorgen och slutligen uppmanas åhörarna att lägga den avlidna moderns—makans dygder på minnet och försöka efterlikna dem.

Diskussionsammanfattning

Analysen av de sex gravskrifterna har tydligt visat, att personernas familjebakgrund till största delen förklarar hur gravskrifterna ifråga utformades, när det gällde titelsida, val av utsmyckning och versmått. Vidare vilka saker som togs upp i själva begravningsversen, hur bilder och jämförelser valdes, liksom vad som i varje enskilt fall ansågs särskilt lovvärt. Därtill var personfaktorerna avgörande för hur innehållet i det utvalda sedan utformades. Åldern tycks ha avgjort hur man uttryckte sin klagan över det inträffade dödsfallet. Principen om socialt decorum hade tillämpats genomgående. Undersökningen uppvisar därmed påtagliga likheter med Stina Hanssons undersökningsresultat beträffande Lucidors tillfällesskrifter.

Fallstudien av de sex personskrifterna har också visat, att samtliga var uppbyggda i enlighet med poetikens regler, något som givetvis förklaras av att författarna kan sägas ha gått i poetikens skola. Den retoriklära som Vossius anbefallde i sin *elementa rhetorica*, när det gällde gravskrifternas struktur, hade följts helt i fyra fall, med vissa variationer i de båda andra. Vossius' anda tenderar att slå igenom. Hans skola hade varit med och format de valda gravskrifternas författare. De avvikande fallen var Georg Belfrages begravningsvers författad av O. Ruth och Johan Lundbergs, författad av Johan Wilhelm Perner. Hos Ruth ges samtidigt en skildring av föreningen om dödens intåg och avskedstagandet av de nära och kära. Förmodligen kan förhållandet delvis förklaras av personfaktorer, adelsmannens ställning. Delvis av att författaren måhända samtidigt hämtat impulser från andra läroböcker i poetik—retorik. I den Perneriska texten är speciellt slutet annorlunda till sin struktur. Avvikelsen kan i sig också här delvis förklaras av personfaktorer. Ju skickligare retoriker författarna var, desto

mer kunde de tillåta sig att spela med de givna ramarna. Det rörde sig om en gravskrift skriven av en konstnär till minne av en konstnär och hans lofvärda livsgärning. Dessutom överräcktes den till en konstnär –

mästaren Apollon själv – för att lindra hans sorg efter den bortgångne – de ”Nijo Systers väns”. Delvis kan andra förebilder ha spelat in liksom hos Ruth.

Frågan om en kvinnlig samhällstjänst 1937–1946

Av *Britta Lövgren*

Att gripa in med raska händer,
där det behövs, ger sinnet spänst.
Så låt oss bli den kraft som tänder
och värmer vår beredskapstjänst.

Frisk tro och friska tag, kamrater!
Må sol förgylla mödans dag.
Plats finns det nog för hjältedater
i tungt och strävsamt vardagslag.

Vem vinner där den största äran?
Blott den som tapprast håller ut.
Att hjälpa, hjälpa det är läran
som står sig intill livets slut.

(Lägervisa tillägnad Samhällstjänsten)

1939 läggs i riksdagen fram ett förslag om en kvinnlig samhällstjänst. Det innebar en obligatorisk eller frivillig, här fanns olika förslag, utbildning i hemvård för kvinnor i 18–20-årsåldern. Kvinnorna skulle utbildas i särskilda läger och därefter tjänstgöra i landsbygdshem. Syftet med den här samhällstjänsten uppgavs vara att underlätta för landsbygdshusmödrarna, att skapa en ökad förståelse för landsbygdens levnadsvillkor och problem samt att överbrygga motsättningarna mellan stad och landsbygd. Två motioner i frågan avlämnas 1939. Den ena var en flerpartimotion med Bertil Ohlin i spetsen, den andra en ren högermotion. 1941 upprepas högermotionen. Samtliga motioner avslås dock. I riksdagsdebatterna och i motionerna nämns det 1939 bildade Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst. Det är bl. a. kopplingen till Riksförbundet som gör att motionerna inte går igenom. Det antyds i riksdagsdebatten att Riksförbundet är influerat av

idéer från Tyskland och att de tyska metoderna inte passar i Sverige. Idén till ett riksförbundet för kvinnlig samhällstjänst kan härledas till en kvinna vid namn Nora Torulf och till Sveriges Nationella Förbund (SNF).

Varför motionerar Ohlin om kvinnlig samhällstjänst? Vilken koppling finns mellan motionerna, riksförbundet och Nora Torulf? Hur diskuterades ett naziinspirerat förslag i svensk riksdag? Vem var Nora Torulf och hur kunde hennes förslag om kvinnlig samhällstjänst leda till motioner och debatt i svensk riksdag 1939? Jag granskar i det följande Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst, sätter in det i sitt större sammanhang och presenterar personen Nora Torulf.

Bakgrunden till bildandet av Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst och Nora Torulf

Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst bildas vid ett möte i Stockholm 1939. Ursprunget till Riksförbundet kan spåras till Sveriges Nationella Förbund och Nora Torulf, en av de mest framträdande inom Sveriges Nationella Förbund.

Nora, egentligen Leonora Helga Anna, Torulf, född 1903, är dotter till överstelöjtnant Helge Torulf och Marie Louise Karoline Prinz von Buchau. Det finns inte mycket biografiska data om henne. Det jag har kunnat spåra är hennes skrifter samt material rörande hennes engagemang för den kvinnliga

¹ Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst 1939–1946, Stockholm 1946, s. 27.

samhällstjänsten och för Sveriges Nationella Förbund.²

1921 gav hon ut en skrift om Sigtuna i Läsning för svenska folket. 1926 publicerade hon, 23 år gammal, en roman: En viljas makt. Skildring från Carl XII:s tid. Hennes övriga produktion består av en skrift om den kvinnliga samhällstjänsten: Kvinnlig samhällstjänst – en signal i tiden (1937) som Sveriges Nationella Förbund gav ut. Hon har bidragit med uppsatser till två antologier. I Det kämpande Tyskland (1941) skriver hon om Kvinnoarbetet i Tyskland. I boken Norden och Europa bidrar hon med avsnittet Sociala grundsatser i det nya Tyskland. Det senare är ett tryckt föredrag som hon höll vid Riksföreningens Sverige-Tyskland sommar-ting 1941. Boken trycktes samma år. Den utkom även i Tyskland 1943.

Nora Torulf var engagerad i Sveriges Nationella Förbund, ordförande i dess kvinnoråd och ledamot av dess studieråd. Hon tillhörde kretsen kring Per Engdahl. Hon medverkade som skribent i Nationell Tidning där hennes artiklar under åren 1937–1939 framför allt handlar om den kvinnliga samhällstjänsten.³

Det första förslaget om en kvinnlig samhällstjänst

Nora Torulf verkade alltså för kvinnofrågor och sociala frågor i Sveriges Nationella Förbund. Inom SNFs Kvinnoråd läggs våren 1937 fram ett förslag om kvinnlig samhällstjänst. Diskussionerna resulterar i en 50-sidig skrift av Nora Torulf, Kvinnlig samhällstjänst – en signal i tiden. I skriften presente-

rar Torulf den kvinnliga samhällstjänstens syfte och verksamhet.⁴

Bakgrunden till samhällstjänsten är att hemmen, på grund av de förändrade livsvillkor som industrialismen fört med sig, befinner sig i kris. Kvinnornas arbetsuppgift i hemmet är nedvärderad och det leder till att kvinnorna flyr hemarbetet. Detta i sin tur inverkar på antalet barn som föds i Sverige. Hemarbetet är ett tungt arbete och det gäller särskilt hemarbetet på landsbygden. Egentligen krävs vattenledningar och avlopp och en mer omfattande rationalisering av hemarbetet, men den typen av åtgärder tar tid. Vad husmödrarna har akut behov av är arbets hjälp i hushållsarbetet. Slutsats: ”Vore det inte en uppgift för den kvinnliga ungdomen att genom en personlig arbetsinsats visa sin solidaritet med dessa kvinnor, som troget utföra sin uppbyggande gärning i det tysta?”

Enligt Torulf ska kvinnorna hävda sin roll just som kvinnor. Uppmaningen lyder: ”Öppna köksfönstren på vid gavel mot folkhushållningens och folkhälsans stora arbetsfält, släpp in sol och luft i barnkammaren och se på den i skenet av det ljus, som faller över folkets liv, arbete och framtid! Då blir hemmets värld inte trång och egoistisk, då kommer gläfsen om Kvinnan med stort K och vidhängande kök att lugnt tillbakavisas av kvinnor, som i stolt medvetande om sin uppgift och dess betydelse inte låta sig förvirras.” Det är viktigt att ”kvinnans djupaste livsinstinkter, moderligheten, offerberedskapen och den religiösa driften” får styra kvinnornas liv. De måste riktas in på arbetsuppgifter som ställer krav på deras vilja till tjänst. Detta för över till samhällstjänsten.

Kravet på kvinnlig samhällstjänst är ett led i strävan att skapa en ny ”folkanda”, mänskorna måste fostras till social solidaritet. Den samhällstjänst Torulf föreslår omfattar två moment: den sociala tjänsten och den sociala fostran. Den sociala tjänsten syftar till

² SNF blev politiskt parti 1934 efter en ombildning av Sveriges nationella ungdomsförbund, unghögerns organisation. Wärenstam, Eric, Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940, Uppsala 1970, s. 138.

³ Det finns inte några data om Nora Torulf i de biografiska uppslagsböckerna. De personliga data om henne jag fått tag i är hämtade från Svenskt författarlexikon. För hennes engagemang i SNF: se SNFs protokoll samt hennes artiklar i Nationell Tidning. Nationell Tidning var SNFs veckotidning.

⁴ Avsnittet nedan bygger på Torulf, Nora, Kvinnlig Samhällstjänst – en signal i tiden, Stockholm, 1937.

att underlätta arbetsbördan för betungade mödrar. Den sociala fostran syftar till att skapa större förståelse mellan olika befolkningsgrupper och ökad social ansvarskänsla. I förlängningen kommer samhällstjänsten också att ge en större förståelse för hemarbetets betydelse. Den kommer också att få positiva konsekvenser för folkhälsan.

Det konkreta förslaget går ut på att kvinnor över 18 år ska utbildas vid särskilda internatskolor. Utbildningen äger rum under de 3 första månaderna av samhällstjänsten. Där efter flyttas kvinnorna till mindre förläggningar och arbetar de återstående 3 månaderna med socialt hemarbete. För att få vara med i samhällstjänsten måste flickorna ha genomgått läkarundersökning. De "tjänstepliktiga" ska bära en särskild arbetsdräkt. De ska få dagpenning, liksom de värnpliktiga männen. Varje arbetsföreläggning leds av en ledarinna. Till en början bör samhällstjänsten vara frivillig för att så småningom bli obligatorisk.

Så här skildras livet inom samhällstjänsten:

"Dagen börjas med gymnastik och i övrigt sport- och friluftsovningar alltemellanåt i arbetsschemat. Livet i internaten och förläggningarna skall präglas av hemanda, glad arbetsgemenskap och kamratlig samvaro. En fast disciplin måste upprätthållas, men den kommer inte att kännas såsom tvång utan som en naturlig livsform under den tid samhällstjänsten varar.

Såsom förut framhållits, bör stor vikt läggas vid karaktärsdanning och etisk fostran. Personlig påverkan är här det väsentligaste, men även föredrag i etiska frågor och korta andaktsstunder ha sin betydelse. Deltagandet i de senare bör dock vara frivilligt.

För att stärka känslan av samhörighet med det egna landet och folket kan det vara lämpligt att vid arbetsföreläggningarna anordna föredrag belysande vårt folk- och samhällsliv. Den på schemat stående samhällskunskapen bör i viss utsträckning kunna meddelas vid föreläggningarna.

En viss fritid bör beredas flickorna. Kvällarna böra dock i allmänhet ägnas åt gemensam samvaro med slöjd och handarbete, sång och musik, folklekar och enkla kamratsamkväm."

Vägen mot en kvinnlig samhällstjänst

Den ovan refererade skriften, Kvinnlig samhällstjänst – en signal i tiden, kom 1937. Från den tidpunkten och framåt kan man i SNFs pressorgan Nationell Tidning följa Torulfs arbete för en genomförd kvinnlig samhällstjänst.

Några rubriker ur Nationell Tidning kan illustrera detta: "Social fostran genom frivillig arbetstjänst. Tanken på kvinnlig värnplikt arbeta sig fram" (nr 6 1937), "Kvinnornas samhällstjänst ett missförstått projekt" (nr 23 1937), "Den tyska kvinnans arbetstjänst" (nr 35 1937), "Kvinnlig samhällstjänst: våra idéer vinna terräng" (nr 45 1937), "Kvinnlig samhällstjänst – en signal i tiden" (nr 50 1937).

På sommaren 1938 ordnades ett försöksläger med kvinnlig samhällstjänst på Ribbingbergs gård i Västergötland. Nora Torulf var ledarinna för de 17 flickor som deltog.⁵

I februari 1939 organiserade Torulf ett möte i Stockholm till vilket hon bjudit in representanter för olika organisationer men också enskilda personer. På mötet diskuterades bildandet av en organisation för kvinnlig samhällstjänst. En interimskommitté tillsattes, som skulle förbereda bildandet av organisationen, göra upp stadgeförslag och genom upprop i pressen och på annat sätt försöka få anslutning till ett förbund. Den 9 mars 1939 sammankallade kommittén till ett nytt möte. Nu beslutades att bilda Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst. Ordförande i Riksförbundets fullmäktige blev riksdagsledamoten bondeförbundaren Erik von Heland, vice ordförande riksdagsledamoten folkpartisten Bertil Ohlin, sekreterare blev Nora Torulf. Hon blev även ordförande i Riksförbundets styrelse.⁶

Enligt stadgarna var riksförbundets syfte "att på opolitisk grund verka för en socialt

⁵ Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst 1939–1946, s. 4f.

⁶ Nora Torulf var ordförande i styrelsen 1939–1941. Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst 1939–1946, s. 4f. Tilläggas ska att Riksförbundets arkiv inte har gått att finna.

inriktad frivillig kvinnlig samhällstjänst med uppgift: att väcka socialt ansvarsmedvetande hos vårt lands unga kvinnor och verka utjämnande på motsättningarna mellan olika befolkningsgrupper, att fylla vissa sociala arbetsbehov i vårt land, främst stöd åt arbets-tyngda, mindre bemedlade husmödrar, att genom praktisk träning göra de unga kvinnorna bättre skickade att fylla sina uppgifter inom folkhushållning och samhälle. För detta ändamål skall riksförbundet bla: bedriva upplysningsverksamhet och utbilda ledarinnor, ordna kurser och arbetsföreläsningar, samarbeta med andra organisationer och institutioner till främjande av samhällstjänstens syften.”⁷ Riksförbundets stadgar och Torulfs förslag i ”En signal i tiden” stämmer bra överens.

Förbundets verksamhet

Riksförbundets verksamhet pågick från 1939 till 1946. Vad finns kvar av Torulfs intentioner presenterade i ”En signal i tiden”? Hur utvecklades förbundets verksamhet?⁸

Under åren 1939–1944, som är den period jag har siffror från, genomfördes ett 70-tal läger med totalt ca 900 deltagare. I broschyren till skolflickor försökte man värva deltagare.⁹ Till en början finansierades lägren av medlemsavgifter och frivilliga bidrag. 1942 beslöt Statens arbetsmarknadskommission att alla organisationer som ville ordna arbetsläger skulle få statsanslag, så även Riksförbundet.

Jag exemplifierar här lägerverksamheten med Skoklosterlägren somrarna 1943 och

1944. De flickor som var på lägret hade dels innetjänst, dels utetjänst. Så här beskrivs arbetet i Riksförbundets verksamhetsberättelse:

”Innetjänsten ordnades så att flickorna uppdelades i grupper: köksgruppen, vars arbete förlades till lägerföreläggningen, fick en kort orientering i hemmets skötsel; ladugårdsgruppen, som fick inblick i olika arbetsuppgifter i en ladugård och började sitt arbete med morgonmjölkningen kl 5, trädgårds- och jordbruksgrupperna, som fingo deltaga i arbetet i trädgårdens och på åkern. Alla grupperna hade dessutom varje dag gemensamt tre lektioner i hemvård och lanthushållslära, i socialpolitik och samhällskunskap.

Utetjänsten följde efter de tre veckornas inuutbildning, varvid flickorna placerades dels i traktens gårdar, dels i trädgårdar och vid Skoklosters huvudgård. Arbetet på gårdarna började kl 10 och flickorna fingo där hjälpa till med alla såväl inomhus förekommande göromål, såsom matlagning, konservering, sömnad och strumpstoppning, som utomhusarbete, mjölkning, skördearbete, tröskning m m.

Då flickorna återvände till lägret omkring kl 18.30, voro de i regel för trötta för intellektuellt arbete. Men varje morgon omedelbart efter morgonbönen hölls en lektion.”

I verksamhetsberättelsen får flickorna själva komma till tals: ”Ulla”, 17 år, redogör för sin vistelse på en medelstor gård 1942.

”Måndagen 29 juni började jag på min gård och fick genast börja rensa ett jättestort trädgårdsland, vilket tog hela dagen.

Torsdagen 2 juli började jag dagen med att gallra rovor samt senare fick jag bära in ved, diska samt skura köksgolvet.

Måndagen 13 juli fick jag räfsa diken, skala potatis och göra iordning hela middagen. På em strök jag en hel massa tvätt.

Tisdagen 14 juli fick jag tvätta en hel småbarnstvätt, som minsann inte var så liten. Därpå fick jag laga maten själv samt diska, ge hönsen mat samt stryka.

Lördagen 25 juli körde vi hö på gården och jag fick köra hästarna. Sedan fick jag stå och vakta suggan, när hon grisade, och det var inget vidare.

Onsdagen 5 aug var min sista dag och jag fick tvätta samt hänga den, därpå stoppade jag strumpor och fick hjälpa till med bakningen. Jag har trivts hemskt bra och det var med saknad jag lämnade dem.”

⁷ Stadgar för Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst antagna den 9 mars 1939 och den 8 december 1940. Kungliga Bibliotekets sektion för okatalogiserat tryck.

⁸ Nedanstående bygger på Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst 1939–1946, där inget annat anges.

⁹ Material från Kungliga Bibliotekets sektion för okatalogiserat tryck: Kvinnlig Samhällstjänst (Stockholm, 1939), Kvinnlig Samhällstjänst (1941), Deltag i den kvinnliga samhällstjänstens arbetsläger sommaren 1941, Deltag i den kvinnliga samhällstjänstens arbetsläger, Deltag i den kvinnliga samhällstjänstens arbetsläger sommaren 1943.

Den 16 februari 1946 beslöts att nedlägga Riksförbundets Kvinnlig Samhällstjänst verksamhet och upplösa förbundet. Enligt verksamhetsberättelsen hade man efter diskussioner inom förbundet kommit fram till att det inte längre tycktes fylla någon verklig uppgift.

Artiklarna i Nationell Tidning under åren 1937 till 1939 speglar inte bara arbetet för en kvinnlig samhällstjänst utan också debatterna kring den. Både innan Riksförbundet bildades och efter bildandet förekom kritiska röster mot förbundet och mot en kvinnlig samhällstjänst. Rubrikerna i Nationell Tidning får ånyo spegla förbundets verksamhet och kritiken mot denna: "Så går en dag inom den kvinnliga samhällstjänsten" (1938, nr 19), "Vem vill bli pionjär för den kvinnliga samhällstjänsten?" (1938, nr 19), "Stort intresse för kvinnliga samhällsläget" (1938, nr 25), "Kvinnliga samhällstjänstens idé slår igenom!" (1938, nr 26–27), "Samhällstjänstens idé blev verklighet" (1938 nr 28–29), "Pressen kom till Ribbingsberg, såg och besegrades" (1938, nr 32–33), "Betydande social samlingsrörelse. Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst nu bildat (1939, nr 13), "Livsduglig idé som kan bryta fördomar. Nu är pressen enig om kvinnlig samhällstjänst" (1939, nr 14), "Ovederhäftigt angrepp mot samhällstjänsten" (1939, nr 17), "Arbets-tjänsten idé slår igenom!" (1939, nr 30–31).

Inom Riksförbundet kände man uppenbarligen ett behov av att visa att många ansåg att förbundets kvinnliga samhällstjänst var något bra. 1941 ger man ut en sammanställning över positiva röster om verksamheten.¹⁰

Torulfs uppläggning av hur den kvinnliga samhällstjänsten skulle utföras verkar stämma överens med Riksförbundets verksamhet, om man får döma efter förbundets egen verksamhetsberättelse.

Motioner om en kvinnlig samhällstjänst

1939 avlämnas alltså två motioner i riksdagen som gäller kvinnlig samhällstjänst. Bakom den ena står motionärer från tre politiska partier: folkpartiet, bondeförbundet och socialdemokraterna. Den andra är en ren högermotion. Högermotionen upprepas två år senare, 1941.¹¹

De tre motionärerna i flerpartimotionen är Bertil Ohlin, folkpartist, Erik von Heland, bondeförbundare och Alfred Andersson, socialdemokrat. Erik von Heland och Bertil Ohlin talar i egen sak, såsom varande ordförande respektive vice ordförande i fullmäktige för Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst.

I motionen krävs tillsättning av en utredning om formerna och uppgifterna för en frivillig kvinnlig samhällstjänst. Motiven är följande: både män och kvinnor bör få "en för deras medborgerliga gärning avpassad utbildning och fostran". För kvinnorna skulle den kunna bestå av en frivillig kvinnlig medborgartjänst. Den skulle syfta till att "fostra de unga flickorna till ansvarsmedvetande inför vårt folks sociala problem". Ohlin m. fl. exemplifierar: de mindre bemedlade av landsbygdens arbetstyngda mödrar och husmödrar skulle kunna få hjälp, den skulle kunna vara ett led i lösningen av husmödrarnas semesterproblem, de unga kvinnorna själva skulle göras mer skickade att lösa sina egna framtida arbetsuppgifter, samhällstjänsten skulle också verka utjämnande på motsättningarna mellan stad och land, mellan olika yrkesgrupper och också bidra till en starkare gemenskapskänsla hos det svenska folket. I motionen nämns Nora Torulfs läger på Ribbingsberg som exempel på ett lyckat försök med kvinnlig samhällstjänst. En likalydande motion läggs fram i andra kammaren av en bondeförbundare och en folkpartist.

¹⁰ Pressen prisar Samhällstjänsten, Stockholm 1941, Kungliga Bibliotekets sektion för okatalogiserat tryck.

¹¹ Flerpartimotion 1939 FK nr 183, AK nr 269. Högermotion 1939 FK nr 111, AK nr 128. Högermotion 1941 FK nr 66, AK nr 103.

Högermotionärerna ser tre olika arbetsområden för en kvinnlig samhällstjänst: tjänstgöring i enskilda hem när husmodern är sjuk eller behöver semester, tjänstgöring vid den frivilliga sociala hjälp- och skyddsverksamheten samt jordbruksarbete. Motionärerna förespråkar en frivillig samhällstjänst. Högermotionen upprepas i den andra kammaren. Även högermotionen utmynnar i ett förslag om utredning av frågan om en kvinnlig samhällstjänst.

De båda motionerna behandlas samtidigt i kamrarnas utskott samt i kamrarna. Utskottet inhämtar yttranden från ett flertal organisationer och myndigheter. De flesta kvinnoorganisationerna, både politiska och andra, säger nej till motionerna. Det främsta argumentet är att en utredning är onödig och att verksamhet redan pågår för att avhjälpa hemhjälsbristen, samt att det krävs andra typer av åtgärder för att ge reell hjälp åt landsbygdshemmen. Utskotten säger också nej till motionerna. I första kammarens utskott reserverar sig dock fyra av ledamöterna.¹²

Av debatten i särskilt riksdagens första kammare framgår att motståndarna vänder sig mot förslaget samband med Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst. Idéer som har sitt ursprung i Tyskland har inte i Sverige att göra, det är ett för svenska förhållanden ”väsensfrämmande projekt”. Det framgår också av debatten att det varit presskriverier om Riksförbundet. I övrigt handlar debatten om att frågan om hjälp till landsbygdshemmen egentligen främst är en arbetsmarknadsfråga. Införade av vatten och avlopp är andra konkreta förslag. Båda kamrarna säger nej till förslaget om utredning av den kvinnliga samhällstjänsten.¹³

Högermotionen 1941 läggs fram i båda kamrarna och går ut på samma sak som 1939, krav om utredning av en statsunderstödd,

kvinnlig samhällstjänst. Utskotten säger nej till kravet. Motionen föll i båda kamrarna.¹⁴

Om man jämför Torulfs förslag i ”En signal i tiden” och stadgarna för Riksförbundet med motionärernas förslag om en kvinnlig samhällstjänst, visar det sig att det råder överensstämmelse i varje fall vad gäller de yttre formerna för samhällstjänsten: lägerverksamhet för kvinnor i 18–20-årsåldern, utbildning, tjänstgöring i lanthem. Det klart uttalade syftet med samhällstjänsten är också samstämmigt: att överbrygga motsättningarna mellan stad och landsbygd, att underlätta för landsbygdshusmödrarna, att förbereda kvinnorna för deras framtida uppgift, att skapa en känsla av gemenskap. Men om avsikten bakom samhällstjänstens uttalade syfte är det svårare att uttala sig.

Kritiken mot Bertil Ohlin

I riksdagsdebatten framkommer också Ohlins problem inom det egna partiet, närmare bestämt ”de kvinnliga opponenterna, som inte alls hade sympatier för denna sak”. Ohlin påpekar att ”såväl ordföranden som vice ordföranden i styrelsen utgöras av kvinnor, så att ingen behöver vara i ovisshet om var ledningen ligger”. Som svar på kritiken om att det här är ett förslag från Tyskland säger Ohlin att ”Det är riktigt att vi icke skola imitera vårt södra grannland eller något annat land, men vi skola anpassa goda idéer efter våra egna förhållanden.”¹⁵

I riksdagsdebatten nämns alltså att Ohlins m fl motion om kvinnlig samhällstjänst väcker starka känslor hos folkpartiets kvinnoförbund.

Det gällde inte bara hans motion utan även hans engagemang som vice ordförande i Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst. Louise Drangel som skrivit delar av folkpartiets kvinnoförbunds historia nämner diskussionerna: ”Folkpartiets kvinnoförbund ställ-

¹² FK första tillfälliga utskotts utlåtande nr 13 med reservation. AK första tillfälliga utskotts utlåtande nr 7.

¹³ Protokoll FK nr 28 s. 58 ff, AK nr 29 s. 73 f.

¹⁴ FK första tillfälliga utskotts utlåtande nr 8. AK första tillfälliga utskotts utlåtande nr 5. Protokoll FK nr 28 s. 6 ff. AK nr 28 s. 31.

¹⁵ Protokoll FK nr 28 s. 68.

de sig officiellt välvillig till frivillig samhällstjänst men ansåg att hemsystrar skulle vara en effektivare hjälp. Men i själva verket var många upprörda över att Bertil Ohlin inte först frågat efter kvinnornas åsikt och hans 'självsvåld' bränmärktes i protokollet. Särskilt upprörd var den övertygade antinazisten Eleonor Lilliehöök. Hon ansåg det vara betänkligt för partiets anseende att FPU-ledaren ställt sig så nära nazistpartiet i denna fråga."¹⁶

Eleonor Lilliehöök var ordförande i Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund. Husmodersförbundet fungerade som remissinstans åt utskotten vad gäller motionerna om kvinnlig samhällstjänst. I utskottsutlåtandet nämns endast att Husmodersförbundet har tillstyrkt förslaget om utredning av den lämpligaste formen för en statsunderstödd frivillig samhällstjänst för kvinnor. I Husmodersförbundets protokoll från centralstyrelsens möte i mars 1939 tar man upp motionerna. Av protokollet framgår att oenighet råder mellan de manliga motionärerna och partiernas kvinnoförbund. Av centralstyrelsens diskussioner framgår att det borde finnas "mer tilltalande och mer svenskt betonade former än ett sammanförande av unga kvinnor i läger". Resultatet blev att "förbundsledningen på grund av de skiftande meningar, som gjort sig gällande i denna fråga, anser lyckligast, att de medlemmar, som äro intresserade av att medverka i riksförbundet för kvinnlig samhällstjänst göra detta som enskilda personer och ej som representanter för sina föreningar".¹⁷

Slutsatser

Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst samt motionerna om en kvinnlig samhällstjänst bör ses mot bakgrund av "hemarbetsfrågan".

¹⁶ Drangel, Louise, Folkpartiet och jämställdhetsfrågan i Liberal ideologi och politik 1934–1984, Falköping, 1984, s. 355.

¹⁷ Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund protokoll från Centralstyrelsens sammanträde 18–19.3.1939 paragraf 39.

Under framför allt 1930–1950-talen är "hemarbetsfrågan" aktuell som diskussionsämne i svensk politik. Vid en ytlig granskning handlar den om hur hushållsarbetet skall skötas: vem ska sköta det och hur ska det skötas? Kommer det att finnas hembiträden? Kommer hushållstekniken att göra husmodern överflödig? Kan hushållsarbetet kollektiviseras? Ska huslig utbildning vara obligatorisk för alla kvinnor? Går man mer på djupet utgör "hemarbetsfrågan" skärningspunkt för en rad centrala politikområden. Det gäller främst befolknings-, arbetsmarknads- och socialpolitik.

Exempel på befolkningspolitiska argument i riksdagsdebatterna om "hemarbetsfrågan" är att den låga nativiteten uppges vara orsak till hembiträdesbristen samt att alla unga kvinnor behöver huslig utbildning för att kunna ta hand om det uppväxande släktet på rätt sätt.

Arbetsmarknadspolitiska argument är också tydliga. I början av 1930-talet när det råder depression och stor arbetslöshet propagerar man i riksdagen för att kvinnorna ska gå tillbaka till hemmen och ägna sig åt husligt arbete, detta för att bereda plats för de unga männen på arbetsmarknaden. Efter kriget råder det tvärtom stor efterfrågan på kvinnlig arbetskraft. Hemarbetsargumenten finns med hela tiden. Först handlar det om att kvinnan har sin uppgift att fylla i hemmet, efter kriget behöver kvinnan utbildning i hemvård eftersom allt fler kvinnor förvärvsarbetar och då inte tar hand om sina hem tillräckligt effektivt. Att kvinnlig arbetskraft efterfrågas blir ett argument för att rationalisera hemarbetet så att kvinnan ska klara av att dubbelarbeta.

Socialpolitiska argument finns också med i diskussionerna. Det här är en period när den ena yrkesgruppen efter den andra uppmärksammas och får sina arbetsvillkor förbättrade. Nu höjs röster för att även hemarbetet är ett yrke och att det och dess utövare, husmödrarna, bör uppmärksammas. För en speciell grupp i samhället, människorna på landsbygden, blir det sociala argumentet ext-

ra tydligt. Det gäller för det första de dåliga arbetsförhållandena för framför allt kvinnorna. För det andra förhållandet mellan stad och landsbygd i stort, där landsbygden är eftersatt i relation till städerna.

I riksdagen diskuteras olika sätt att lösa "hemarbetsfrågan". Grupperar man de olika förslagen framträder fem olika kategorier. En stor grupp vill råda bot på arbetskraftsproblem i hemmet. Det gäller framför allt bristen på hembiträden. En annan stor grupp av förslag mynnar ut i krav på utbildning för kvinnor till hemarbete. I en tredje grupp samsas olika förslag till lösning på hemmens arbetskraftsproblem. En fjärde grupp handlar om hur man ska kunna underlätta arbetsförhållandena för den gifta kvinnan, både den som förvärvsarbetar utanför hemmet och den som inte gör det. En sista grupp av motioner behandlar jordbrukets problem med svårigheter att skaffa arbetskraft på grund av de miserabla arbetsförhållandena.¹⁸

Förslaget om den kvinnliga samhällstjänsten kan placeras in i flera av de ovanstående grupperna. Förslaget går ju ut på att unga kvinnor ska utbildas i hemarbete både för att råda bot på arbetskraftsbrist, och då särskilt i landsbygdshemmen, och för sina framtida arbetsuppgifter i hemmet.

Var Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst en unik företeelse i Sverige eller fanns det andra organisationer som drev en liknande verksamhet?¹⁹

Det fanns flera organisationer som ordnade praktik i jordbrukshem. Kvinnornas Be-

redskapskommitté till exempel var ett samarbetsorgan för kvinnoorganisationer där en uppgift var att förbereda och planera kvinnors frivilliga insatser i händelse av krig. Under sommarmånaderna ordnade Kommittén jordbruksföreläggningar där ersättningspersonal för jordbruket utbildades. Kommittén upplöstes 1946.²⁰ Från år 1940 har jag uppgifter om antal deltagande i olika typer av läger för arbete inom jordbruket. Då ordnade Beredskapskommitténs skolungdomsarbete läger och praktik för 3000 deltagare. Beredskapskommitténs läger för kvinnor hade 600 deltagare. Hushållningssällskapen 458, Lant-hushållslärarynnornas förening 75, Sveriges flickors scoutförbund 1319 och Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst 274 deltagare.²¹ Riksförbundets verksamhet fick av deltagarsiffrorna att döma inte något större genomslag.²²

Skiljde sig Riksförbundets Kvinnlig Samhällstjänst verksamhet från övrig verksamhet på området? I en promemoria med okänt ursprung som jag funnit i Befolkningsutredningens arkiv tas Riksförbundet upp som en organisation bland flera. Den enda uppenbara skillnaden mellan de olika organisationerna som står att finna i den redogörelsen är att Riksförbundet har förhållandevis mycket teoretisk undervisning. De flesta andra organisationer har endast sporadiskt undervisning.

Bertil Ohlin m. fl. politikers agerande i frågan om kvinnlig samhällstjänst ska ses mot bakgrund av "hemarbetsfrågan" i svensk politik. De förslag om en utbildning i hemvård för flickor som bl. a. Bertil Ohlin förde fram är inte främmande för diskussionerna om hemarbetet på den här tiden. Tvärtom, de

¹⁸ Lövgren, Britta, Hem, hemarbete, hemarbetskraft. Diskussioner, förslag och beslut 1931–1945 (riksdagstryck och statliga utredningar) (Arbetsrapport ht-89, Historisak institutionen, Stockholms universitet).

¹⁹ I sammanhanget bör nämnas att det i Sverige 1939 tillkom en lag om allmän tjänsteplikt. Lagen innebar en lagstadgad medborgerlig skyldighet att under vissa förutsättningar föranledda av krig eller krigsfara utföra vissa typer av arbeten. Tjänsteplikt utkrävdes t. ex. för medicinsk personal under åren 1940–1946. I och med utgången av år 1947 upphävdes den allmänna tjänstepliktslagen. Svensk uppslagsbok, slagord Tjänsteplikt.

²⁰ Svensk uppslagsbok, slagord Kvinnornas Beredskapskommitté.

²¹ Sammanställning av motioner, yttranden och hitillsvarande åtgärder rörande kvinnlig samhällstjänst (Promemoria av okänt ursprung som förvaras i 1941 års Befolkningsutrednings kommittéarkiv).

²² I "En signal i tiden" räknar Torulf med 36 000–40 000 tjänstepliktiga flickor per år. Att jämföra med de totalt ca 900 deltagare Riksförbundet hade åren 1939–1944.

ligger helt i linje med debatten. Det speciella med hans engagemang i frågan var att han var vice ordförande i Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst som hade sina rötter i Sveriges Nationella Förbund och som startats av Nora Torulf, han hänvisar dessutom till Torulf i sin motion. Det som leder till konflikt mellan Ohlin och folkpartiets kvinnoförbund är det faktum att kvinnorna inte var tillfrågade om sina åsikter i en fråga som låg dem så nära, samt det tvivelaktiga i ursprunget till Riksförbundet. Bertil Ohlin avgick som vice ordförande i Riksförbundets fullmäktige efter 1943. Enligt Ohlins memoarer gjorde han det därför att de samlande krafterna i Riksförbundet hade alltför olika inställning till samhällsproblemen.²³

Var förslaget naziinspirerat eller ej? I Tyskland fanns redan före nazisternas maktövertagande en frivillig arbetstjänst. Under nazisterna gjordes arbetstjänsten obligatorisk först för unga män och sedan även för unga kvinnor. Kvinnorna utbildades först i husligt arbete, sjukvård och barnavård, därefter skickades de ut som hjälp i jordbruksarbete eller för att sköta lanthem där husmodern var sjuk

eller av andra skäl behövde hjälp.²⁴ Den korta beskrivningen ovan av arbetstjänsten i Tyskland visar på överensstämmelser mellan den och det svenska förslaget. Den viktigaste skillnaden är att den tyska arbetstjänsten var obligatorisk. I den form den kvinnliga samhällstjänsten enligt Riksförbundets modell fick här i Sverige kan man dock inte säga, med de källor som står till buds, att den skiljde sig från andra försök med utbildning och arbete för unga kvinnor i landsbygdshem.

Min avsikt här är inte att göra en bedömning av ifall Nora Torulf var nazist eller inte. Jag kan bara konstatera att hon var aktiv inom Sveriges Nationella Förbund under den period den här uppsatsen behandlar, att hon hade kontakter med Tyskland och var både inspirerad och imponerad av det nazistiska Tyskland. I det här sammanhanget, alltså förslaget om en kvinnlig samhällstjänst, kan man som en slutsats konstatera att förslaget därom och Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst debatterades och kritiserades just på grund av att det var Nora Torulf som kommit med uppslaget och att det från början hörde hemma i Sveriges Nationella Förbund.

²³ Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst 1939–1946 s. 7. Ohlin, Bertil, Ung man blir politiker, Stockholm 1972, s. 244.

²⁴ Svensk uppslagsbok, slagord Arbetstjänst.

Recensioner

Äldre svenska frälsesläkter

Under år 1989 utkom det tredje och avslutande häftet av *Äldre svenska frälsesläkter I* (ÄSF I:3). De tre häften som utgivits 1957, 1965 (rec i PHT 1957 och 1965) och 1989, omfattar 499 sidor med 81 stamtavlor över adelsätter i Sverige och Finland med medeltida ursprung, de allra flesta tillhörande högfrälset och alla utom två utslucknade på svärdsidan före 1625. ÄSF I:3 innehåller 101 sidor stamtavlor, 16 sidor rättelser och tillägg till ÄSF I:1 och ÄSF I:2 samt 45 sidor käll- och litteraturförteckningar och 120 sidor ort- och personregister till alla tre häften.

Bandbeteckningen I på omslaget till ÄSF I:3 är en liten påminnelse om den förhoppning som 1957 uttalades av ÄSF:s främste tillskyndare, riddarhusgenealogen Folke Wernstedt (d 1967), "att hela det äldre frälsets släkthistoria med tiden skall kunna bearbetas och befordras till trycket". I ÄSF skulle av det äldre högfrälsets omkring 200 före 1625 utslucknade ätter i första hand de omkring 120 riksrådsätterna få plats. Så såg utgivningsplanen ut 1957, men ÄSF I med dess 81 stamtavlor över 65 riksrådsätter, 10 riddarätter och en handfull lågfrälse släkter lär inte få någon fortsättning. Vad som åstadkommit med den 500-sidiga volym som nu fullbordats, är imponerande nog och återspeglar en hel forskargenerations mödor inom svensk frälsenealogi.

Medlemmarna av den redaktionsnämnd och den redaktion som ansvarade för utgivningen av det första häftet av ÄSF är numera alla avlidna med undantag av den ursprungliga redaktionens yngste medlem, Hans Gillingstam, vilken 1952 – samma år som han disputerat på avhandlingen *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden* – åtog sig den vetenskapliga delen av redaktionsarbetet. Efter 32 år har Gillingstam nu, tillsammans med Folke Wernstedts efterträdare, före riddarhusgenealogen Pontus Möller, fört utgivningen av ÄSF I i hamn. Gillingstams insatser för verkets tillkomst och höga kvalitet är enastående. Förutom att han sammanställt det utomordentligt värdefulla avsnittet "Rättelser och tillägg till de båda första häften av *Äldre svenska frälsesläkter*" i ÄSF I:3 är han ensam författare till 28 av stamtavlorna. Den närmast flitigaste bidrags-

givaren, Eric Anthoni, har skrivit 17 stamtavlor, däribland över samtliga 15 finländska ätter. Sammanlagt medverkar 13 författare i ÄSF I. Till alla tre häften har, förutom Gillingstam och Anthoni, Kjell-Gunnar Lundholm och Sven Axelsson bidragit, till de båda första A. Filip Liljeholm. Bland andra medarbetare märks Jarl Gallén och Jacob Koit, vilka skrev mer än en tredjedel av stamtavlorna i häfte 1, samt J.E. Almquist, som utarbetat fem stamtavlor i häfte 3.

I ÄSF I:3 har stamtavlorna över ätterna Svarte Skåning och Örnfot författats av Gillingstam, som dessutom är medförfattare till fyra stamtavlor, över Ekaätten (tillsammans med Elsa Nordström) och ätterna Frille (tillsammans med Anthoni), Tott (tillsammans med Kjell-Gunnar Lundholm) och Ulv (tillsammans med Pontus Möller). Av Anthonis hand föreligger stamtavlor över tre finländska ätter i ÄSF I:3: Bengt Mårtenssons ätt, Ille, Jeppe Perssons ätt, samt medeltidsätten Tavast. J. E. Almquists fem stamtavlor har alla ursprungligen varit publicerade i *Släkt och hävd*, ätten Krumme 1954 (SoH 1954, s 1–19) och ätten Somme 1963 (SoH 1963, s 201–235). Ätten Buth har nu kunnat föras en generation längre bakåt än i hans stamtavla från 1969 (SoH 1969, s 231–241), genom påträffandet av vapnaren Erik Buth, nämndeman i Kinds härad 1458, och ätten Båt av Billa har, med hänvisning till PHT 1974, s 41, med tvekan förts två generationer längre bakåt än i den ursprungliga stamtavlan från 1953 (SoH 1953, s 189–202), i båda fallen uppenbarligen genom Gillingstams medverkan. Ätten Rålamb (behandlad av Almquist i SoH 1974, s 1–17), vars äldste kände stamfader, den tidigast 1535 avlidne hälsingebonden Sigfrid Andersson, var farfar till den 1625 på Riddarhuset introducerade Bror Andersson Rålamb, är den yngsta av samtliga i ÄSF I behandlade ätter. Man hade gärna sett, att också Almquists stamtavla över den västgötska riksrådsätten Gylta (ursprungligen i SoH 1955, s 185–201) hade fått plats i ÄSF I:3.

Inte mindre än 14 av de 17 stamtavlorna i ÄSF I:3 har Gillingstam, Anthoni och Almquist som författare och medförfattare. De övriga tre har skrivits av Sven Axelsson (Svantepolk Knutssons ätt), Gunnar Bendix

(Hammerstaätten) och Pontus Möller (äldre ätten Stenbock). Bendix stamtavla har tidigare varit publicerad i denna tidskrift (PHT 1956, s 128–147), liksom Elsa Nordströms ursprungliga stamtavla över Ekaätten (PHT 1941–42, s 1–62).

De båda första häftena av ÄSF I med 31 + 33 stamtavlor har i ett kvartssekel varit ett oombärligt genealogiskt referensverk när det gäller det medeltida svenska högfrälset. Många av högfrälsets allra mest framträdande släkter av rikshistorisk betydelse behandlas där. Också i ÄSF I:3 återfinns några ätter som kan räknas till samma kategori, såsom Svantepolks Knutssons ätt, ätterna Tott och Ulv samt Gustav Vasas mödernessläkt Ekaätten och Hammerstaätten, varav den yngre ätten Grip var en gren. Av dessa var varken Svantepolk Knutssons ätt eller ätten Tott av inhemskt ursprung, något som är ovanligt bland de 66 i ÄSF upptagna ätter som hade sin hemvist i det medeltida Sverige. Med undantag av tre ätter, däribland de båda nyssnämnda, som var från Danmark, och fyra, som härstammade från Tyskland, hade de alla svenskt ursprung. Av de 15 ätter i ÄSF I som huvudsakligen bodde i Finland, var däremot blott hälften av finländskt ursprung – fem härstammade troligen från Tyskland, en från Baltikum och en från Danmark.

Vad är en "äldre svensk frälsesläkt"? Svantepolk Knutssons ätt och ätten Ulv illustrerar på olika sätt de avgränsningsproblem som här gör sig gällande. Svantepolk Knutssons "ätt" är i ÄSF I:3 i själva verket en av herr Svantepolk själv och hans barn bestående gren av den s. k. Skarsholmsätten, i sin tur en illegal gren av den danska kungaätten, vilka båda sistnämnda släkter förvisso inte kan räknas till det svenska frälset. Också i fråga om en del till Sverige inflyttade medlemmar av kontinentala riddersläkter tillämpas i ÄSF samma geografiska avgränsning av en ätt som svensk. Den ursprungligen danska ätten Frille från Sönderjylland med släktgrenar i Danmark, Sverige och Finland behandlas däremot ur strikt agnatisk synvinkel som en enda ätt i ÄSF I:3, medan grenar av den svenska Folkungaätten finns upptagna under inte mindre än fem olika rubriker i ÄSF I, ätten Ama, Folkungaättens lagmansgren, oäkta gren och Valdemarsgren samt ätten Ulv, den sistnämnda i ÄSF I:3. Att dessa och övriga grenar av Folkungaätten inte behandlas i ett sammanhang, som i Sten Carlssons grundläggande uppsats från 1953 i denna tidskrift eller i Hans Gillingstams släktartikel i Svenskt biografiskt lexikon, motiveras väl delvis av heraldiska skäl – de olika grenarna

förde olika vapen. Gränsdragningar är mer eller mindre arbiträra, och man skall nog vara tacksam för att ÄSF I:s utgivare haft en pragmatisk inställning i dessa avgränsningsfrågor.

När det gäller släkter sådana som Svantepolk Knutssons ätt och ätten Ulv – vars för alla grenar av Folkungaätten gemensamma stammoder, den danska kungadottern Ingegärd, fö var kusin till Svantepolk Knutssons farfars farfar, Valdemar den store av Danmark – och också de på 1400-talet mäktiga Axelssönernas släkt, den skånska ätten Tott, med deras allmänhistoriska betydelse, är behovet av lättillgängliga och tillförlitliga stamtavlor särskilt stort, och det är glädjande att sådana nu föreligger i ÄSF I:3. Den som vill informera sig om den genealogiska och personhistoriska bakgrunden till de i litteraturhistorien berömda medeltida balladerna om tre generationers brudrov i Svantepolk Knutssons hustrus släkt, av vilka åtminstone de två sista ägde rum inte bara i visan utan också i sinnevärlden, behöver bara slå upp sid. 259 i ÄSF I:3 och läsa om jarlssonen Sune Folkessons, av Folkungaätten, och kungadottern Helena Sverkersdotters dotter Benedikta och om dennas och herr Svantepolks dotter Ingrid, och den som vill få en uppfattning om vilka universitet som Axelssönerna, dessa stora aktörer på 1400-talets politiska scen, besökte nere i Europa i sin ungdom, eller få exakt besked om alla de slottslän som de innehade i Sverige, Danmark och Finland eller om vilka personer i de nordiska länderna som de var besvägrade med, behöver bara fördjupa sig i den 26-sidiga stamtavlan över ätten Tott, medan den som är road av socialhistoriska kuriosor från svensk medeltid, torde glädja sig åt den på sid. 299 b i ätten Ulvs stamtavla nämnde borgaren i Vimmerby Jon Kogge, vars svärfar riddaren Ulf Filipsson var sonsons sonson till Birger jarls farbror, den i Estland stupade jarlen Karl döve.

Det är otänkbart, att en bok så fylld av plats-, person- och släktskapsuppgifter, årtal och källhänvisningar som ÄSF I:3 skulle kunna lämna tryckpressarna helt utan brister. Sådana har jag dock påträffat i ett så litet antal, att jag för jämförelses skull konsulterat en mera kunnig granskare, Jan Liedgren. Dennes recension av ÄSF I:3 i SoH 1990, s 55–58, bekräftar, att de påvisbara felen är osedvanligt få. Förutom *tre tryckfel* påpekar Liedgren *två feldateringar* (att riddaren Åke Jönssons /Svarte Skåning/ son Svarte Jöns Åkesson ej var baccalaureus redan 1467 som det, med utgångspunkt från en felidentifi-

ering av ”Jhoannes Swarte de Svecia”, uppges på s 265, utan blev student först 1476, och att Bengt Filipsson /Ulv/ ej torde ha varit Cecilia Ulfssdotters /Ulvåsaätten/ make redan 1375, som det uppges på sid 303, utan att äktenskapet torde ha ingåtts först 1380) och ett (troligt) utelämnande (på s 303 och i ÄSF I:1, s. 93, av Cecilia Ulfssdotters /Ulvåsaätten/ förste man, den unge anonyme riddare som skall ha blivit förgiftad vid kung Håkans och drottning Margaretas bröllop 1363) samt användningen av ett mindre lämpligt släktnamn (Hegle, på den ätt som den på s. 237, 315 och 317 nämnde riddaren Peder Åkesson /tre strömmar ginbalksvis/ på Jätsholm tillhörde). Liedgren berör också den omtvistade dateringen av Alsnö stadga, som på s. 296–297 hänförs till 1280, och som Liedgren, liksom före honom Sven Tunberg och Sven Kjällström, vill datera till 1279.

Jag har observerat två tryckfel på s. 220 (E8676, f 198 v i st. f. 199 v, och Rålamb Fol. vol. 12, f 199 v i st. f. 198 v). Det är frågan om hänvisningar till Rasmus Ludvigssons stora släktbok, vilka är korrekt återgivna i PHT 1962, s 45. Den från Rasmus Ludvigsson härrörande uppgift som återges på stamtavlan över ätten Båt av Billa på s. 220, att Håkan Matsson (Båt av Billa) med sin första hustru Ingrid Nilsdotter (Halvhjort) utom sonen Arvid också hade sönerna Sten och Per, beror förmodligen (PHT 1971–72, s. 77, not 33) på en förväxling med de Sten och Per Håkans söner som enligt biskop Brask (HB, s 118/119) var söner till en annan Ingrid av ätten Halvhjort, nämligen Ingrid Persdotter, vilken i likhet med Ingrid Nilsdotter var sondotter till Jöns Stensson (Halvhjort) och gift med en Håkan, som enligt Brask hette Håkan Pedersson.

I ett tillägg till stamtavlan i ÄSF I:2 över ätten Bagge av Botorp på s. 327a i ÄSF I:3 nämns (rad 6 uppifrån), med hänvisning till en släkttavla på s. 65 i biskop Brasks släktbok, ”Truls Bagges och hans syster Ingeborgs mor” med förbiseende av att denna Ingeborg ej, som det uppges på s. 77 i biskop Brask släktbok, hade samma far som Truls Bagge och hans syster Margit Nilsdotter. Hustru Ingeborg i Hindsekind, som hon kallas av

biskop Brask (HB, s. 65, s. 77), bosatt som hon var i Lilla Hindsekind tillsammans med sin andre man (HB, s. 12), den från 1461 belagde Bengt Håkansson (Bölja från Östbo), vilken avled 1507, var nämligen enligt Brask inte blott dotter till Nils Bagge i Botorp utan också mor till Jöns Henriksson (Gyllensparre) i Fylleryd (levde 1537) och hans syskon, den i Halland besuttna brodern Johan Henriksson (levde 1492) och den med Anders Andersson (Hindsekindssätten) i Stora Hindsekind (bel 1509–1518) gifta system Birgitta Henriksdotter (levde 1513) – vars far enligt Brask (HB, s 48) hette Henrik Jönsson –, och beträffande dessa tre syskons mor är det väl dokumenterat, att hon hette Ingeborg, Jon Folkessons dotter – hon kallas så både i deras fars, Henrik Jönssons (levde 1476), morgongåvobrev till henne 1459 och vid arvskiftet efter henne 1509, då Jöns Henriksson och hans syster ärvde bl.a. hennes morgongåvogods (C. Härenstam, Finnveden under medeltiden, 1946, s. 325; L. O. Larsson, Det medeltida Varend, 1964, s. 416; Gillingstam i ÄSF I:2, 1965, s. 112b överst; J. A. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden IV:2, 1976, s. 972, not 138 och s. 975, not 147 samt IV:3, 1976, s. 1294–1295 och s. 1653; S. Östenson i PHT 1973, s. 106–107 med noterna 17, 18 och 18a, och i SoH 1986, s. 56–57).

Bakgrunden till biskop Brasks i förstone förbryllande misstag med avseende på hustru Ingeborgs i Hindsekind fädernehärkomst kan klarläggas. Jag framlade redan 1973 en hypotes härom (PHT 1973, s. 106) och har nyligen kunnat konstatera förekomsten av ett likadant fel på ett annat ställe i biskop Brasks släktbok, ett fel som måste ha uppstått på exakt samma sätt som jag då föreslog. Detta framgår av de bägge släkttavlor ur släktboken, som i något avkortat skick återges härnadan tillsammans med de släkttavlor där hustru Ingeborg i Hindsekind förekommer, också de något förkortade (Kompletterande uppgifter har tillfogats inom parentes, och en del banala feskivningar rättats: Truls i Äppelholm kallas på s. 77 felaktigt för ”Knut”).

1. Hustru Elin i Opplunda och hennes döttrar Märta och Birgitta

Släkttavla 1 (HB, s. 28/29):

Peder Jönsson i Gismestad,
g.m. Ingeborg

Hustru *Elin*
Haralds i Opplunda

Hustru *Märta*
Staffan Månssons
Jöns Nilssons

Hustru *Birgitta*
Henriks
Sone Haraldssons

Hustru
Ingegärd
i Västerby

Hustru
Karin Anders
Karlssons

Släkttavla med korrekta uppgifter (HB, s 104):

Hustru Ingeborg i "Öyamark"
dtr. t Nils Karlsson i Norrby

Hustru *Elin* (levde 1434), *Peder Jönssons*
och *Harald Månssons* (levde 1468).

Hustru *Märta* Pe-
dersdotter i Gis-
mestad (levde 1504)

Hustru *Birgitta* Pe-
dersdotter i Sköld-
stad (hennes andre
man levde 1481)

Hustru Karin (Ha-
raldsdotter) Anders
Karlssons (denne
levde 1498)

Hustru Ingegärd
(Haraldsdotter) i
Västerby (hennes
andre man levde
1498)

2. Hustru Karin och hennes dotter hustru Ingeborg i Hindsekind

Släkttavla 2a (HB, s 77):

Truls Bagge i Botorp (bel 1403–22)

Herr *Nils Bagge* i Botorp (bel 1436–55)

Truls i
Äppla-
holm (var
död
1495)

Hustrun
Margit Nils
Slattes (levde
1470)

Hustru *Inge-
borg* i Hind-
sekind
(d 1509)

Släkttavla 2b (HB, s 65):

Johan Folcand

Hustru *Karin*

Truls
Bagge

Hustru *Inge-
borg*
i Hindsekind

Gustav*
Slatte

* Nils Slattes hustru Margit hade, som det också uppges i släkttavlan på s. 77 sonen Erik Slatte (d. 1532), och Truls Bagge var hennes bror. Av misstag har hennes plats i släkttavlan på s. 65 intagits av Nils Slattes bror Gustav Slatte (levde 1488), som där görs till Erik Slattes far och Truls Baggés bror.

Släkttavla med korrekta uppgifter: saknas hos HB, men hustru Ingeborg i Hindsekind kallas i samtida brev: *Ingeborg, Jon Folkessons dotter*

I släkttavla 1 uppges Peder Jönssons döttrar Birgitta och Märta felaktigt ha varit döttrar till Harald Månsson (= deras styvfar), dotterdöttrar till Peder Jönsson (= deras far) och helsyster till Ingegärd och Karin Haraldsdöttrar (= deras halvsyster). Överensstämmelsen är som synes fullständig med släkttavlor 2a och 2b, där hustru Ingeborg,

Jon Folkessons dotter, uppges ha varit dotter till Nils Bagge, dotterdotter till Johan "Folcand" och syster till Nils Baggés barn Truls Bagge och Margit Nilsdotter. Otivelaktigt är det i båda fallen frågan om samma sorts missuppfattning av en i och för sig riktig tradition. Den muntliga traditionen bakom släkttavla 1 handlade om "hustru Elin, Peder Jönssons och Harald Månssons" men återges i släkttavlan i förvanskad form, som om den handlade om "hustru Elin, Peder Jönssons dotter i Gismestad, Haralds i Opplunda".

Släkttavlor 2a och 2b handlar om "hustru Karin, Johan 'Folicands' dotter, herr Nils Bagges i Botorp", men det är uppenbart, att detta är en förvanskning av en bakomliggan-

de muntlig tradition, som handlade om "hustru Karin, Johan Folkessons och herr Nils Bagges i Botorp". En korrekt släkttavla skulle alltså se ut så här:

Hustru Karin Johan Folkessons och Nils Bagges

1) Hustru Ingeborg
Jon Folkessons
dotter, i Hindsekind

2) Truls
Bagge i
Äppelholm

2) Hustru
Margit
Nils Slattes

Nils Bagge var alltså gift med en änka – Karin, enligt biskop Brask –, som i ett tidigare äktenskap med en viss Johan Folkesson hade dottern Ingeborg, vilken därför skall strykas från ätten Bagges av Botorp stamtavla (ÅSF I:2, s. 112r. 4 nedifrån). Som Lars-Olof Larsson påpekat (Det medeltida Varend, 1964, s. 416), ägde denna Ingeborg, Jon Folkessons dotter, ett flertal gårdar, som väpnaren Folke Petersson (Rossviksätten) på 1380-talet hade köpt av sin farbror Gustav Folkessons barn. Pga godshistoriska, namnmässiga och kronologiska skäl är det tänkbart, att hustru Ingeborgs i Hindsekind blott till namnet kände fader Johan Folkesson var en – i så fall efter sin morfar Johan Larsson i Almö uppkallad – son till Holmfrid Johansdotter (Almöätten) i hennes äktenskap med Folke Peterssons son Folke Folkesson (PHT 1973, s. 106–107 och SoH 1986, s. 56–57). Det är visserligen ej känt, att Folke Folkesson och hans hustru hade flera barn än dottern Kristina Folkessedotter, men primärmaterialet

tycks vara ganska knapphändig. Enligt litteraturen omnämns exempelvis inte Kristina Folkessedotter vid namn förrän i ett brev av den 12/12 1475, då hon var änka efter riksrådet Gustav Ulfsson (Sparre av Hjulsta och Ängsö). Att hon var hustru till denne, som själv är belagd tidigast 1427, redan den 10/8 1435, framgår dock indirekt av ett denna dag utställt brev till förmån för riddaren Bengt Nilssons (Lejonansikte) arvingar Gustav Ulfsson och Guse Nilsson (båt) – eftersom Kristina Folkessedotter far var Bengt Nilssons kusin och arvinge, representerar Gustav Ulfsson i brevet sin hustru och, enligt den härovan framlagda hypotesen, hennes späda brorsdotter Ingeborg. Om Johan Folkesson var Kristina Folkessedotter bror, torde han nämligen redan då ha varit avliden. Detta är väl förenligt med att hans änka blev omgift med den tidigast 1436 belagde Nils Bagge i Botorp, och med att hans dotter Ingeborg fick morgongåva 1459.

Stig Östenson

Vasaättlingar

Ingen svensk dynasti har väl blivit så berömd och omskriven som Vasaätten. Till den hörde ju flera av våra bästa kungar, och från den har de flesta av våra senare kungar härstammat via kvinnoled. Den kvasivetenskaplige skriftställaren Paul Meijer Granqvist publicerade 1924 med anledning av fyrahundraårsjubileet föregående år av Gustav I:s kungaval den om stor flit vittnande kompilationen Gustaf Vasas avkomlingar inom och utom Sverige. Där påvisades inte bara att de flesta europeiska regerande eller detroniserade dynastier härstammar från tre av Gustav I:s döttrar eller från Karl IX:s dotter Katarina utan också att stora delar av den svenska adeln liksom många ofrälse svenska släkter är ättlingar till Gustav I:s söner via illegitima led.

De illegitima vasabarnen var i allmänhet erkända i motsats till senare t. ex. Bernadotternas illegitima barn. Detta framgår inte minst av deras vapen, såsom f. d. hovrättsrådet greve Erik Spens visat i den intressanta studien *Några svenska Vasa-ättlingars vapen* (Heraldisk tidsskrift, 5:48, 1983, s. 350–357; jfr mina korrigeringar i *Släkt och hävd* 1984, s. 51 och min komplettering i *Heraldisk tidskrift* 7:61, 1990, s. 33).

Läkaren Greta Runnquist-Olsson har som Supplementum 9 i Sydsvenska medicinhistoriska sällskapetets årsskrift 1987 publicerat *Hertig Magnus av Östergötland. En psykiatrisk studie* (177 s.). Det är en modern motsvarighet till L. G. T. Tidanders biografi av år 1895 men med uppmärksamheten inriktad på det som sammanhänger med författarens yrke. Källuppgifternas sprödhet och

mångtydighet gör dock, att hon inte anser sig kunna ställa diagnos beträffande arten av den sinnessjukdom hertigen led av, även om hon ifrågasätter riktigheten av den tidigare diagnosen dementia præcox, om man därmed menar kärnschizofreni.

En av hertig Magnus' ättlingar, fil. kand. Christopher von Warnstedt, har som bilaga (s. 147–173) till hennes biografi tryckt uppsatsen *Hertig Magni "förtidshustrur" och deras barn*. Den egendomliga rubriken förklarar han med att "samtiden" i stället för frilla "ofta" använde benämningen "förtidshustrur". Något belägg anföres dock ej, och eftersom ordet "förtidshustrur" är okänt såväl för Svenska akademins ordbok som för Söderwalls Ordbok över svenska medeltidsspråket, har man svårt att tro på författarens uppgift. Enligt Warnstedt skulle hertig Magnus förutom de tidigare kända döttrarna Lucretia Magnusdotter och Helena Magnusdotter — gifta med Christoffer von Warnstedt resp. Wolmar Yxkull — ha haft en som barn avliden dotter Virginia. Det har emellertid visat sig vara svårt att återfinna henne med hjälp av författarens summariska och föråldrade källhänvisningar. Uppgiften (s. 164), att Helena Magnusdotters mor skulle vara nämnd i Johan Peringskiölds samling, volym 251, i Riksarkivet, skall rättas till samma volymnummer i Elias Palm skiöld s samling i Uppsala universitetsbibliotek.

I Warnstedts uppsats har ej diskuterats den i Stiernmans adelsmatrikel 1754 och Anreps ättartavleedition förekommande uppgiften, att den ända till 1893 på manssidan fortlevande adliga ätten Eke träs stamfader Sven Månsson Rospigg, adlad 1607, skulle ha varit illegitim son till hertig Magnus, och denna uppgift förekommer ej heller i Elgenstiernas ättartavleedition och i Svenskt biografiskt lexikon. Den har nyligen kommenterats av Nils Fredrik Beerståhl i ett frågesvar i *Släkt och hävd 1989* (s. 68 ff.), som utan närmare specificering uppger, att den skulle förekomma redan i Palm skiöld s samlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Hans föreställning, att släktnamnet Eke trä skulle återgå på att hertig Magnus' farmor var av Eka ätten, är emellertid orealistisk, eftersom benämningen Eka ätten ej förekommer i äldre släktböcker och veterligen kunnat beläggas först omkring 1700 i Peringskiöld s Ättebok i Rid darhusets arkiv. Utan tillräckligt stöd i källmaterialet är Beerståhls från Stig Stenström övertagna idé, att Sven Månsson Rospiggs far ej skulle ha varit hertig Magnus utan Johan III.

Det största nytillskottet till litteraturen om

de illegitima vasaättlingarna är Oskar Brunken, *Die Wasaburger im Amt Wildeshausen. Das Leben der Nachkommen Gustav Adolfs von Schweden im Spiegel Oldenburger Quellen* (Oldenburger Studien, Band 32; Oldenburg 1988; Heinz Holzberg Verlag; 195 s.).

Huvudkällan för kunskapen om ättlingarna till Gustav II Adolfs illegitime son riksrådet Gustav Gustavsson, av sin halvsys ter drottning Kristina 1646 upphöjd till greve af Wasaborg, har tidigare i Sverige varit skriften "Kort underrättelse om grefwinnan af Wasaborg", tryckt 1783 i Göteborg som översättning av den samma år publicerade skriften "Henriette de Wasabourg. Anecdote historique".

I Brunkens bok finns i början (s. 13–17) orienterande genealogiska tabeller över släkten, varvid för 1600- och 1700-talen även medtagits de kognatiska ättlingar som tillkom genom den förste grevens enda till vuxen ålder levande dotter Christinas äktenskap med riksmarsken Carl Gustav Wrangels halvbror Wolmar Wrangel — känd som svensk befälhavare i det olyckliga slaget vid Fehrbellin 1675 —, genom deras dotters äktenskap med den polsk-litauiske starosten Boguslaw Oginski, genom dessas dotters äktenskap med den karolinske generalen Carl Gustav Dücker, vilkas dotter blev karolinen Gustav Fredrik von Rosens tredje hustru, och genom Gustav Gustavssons sondotters äktenskap med Karl XII:s generalguvernör i Zweibrücken Henning von Stralenheim; de sistnämndas ättlingar fick namnet Stralenheim-Wasaburg (släkten utdog på manssidan 1872).

Mer än 60 sidor i Brunkens bok handlar om den förste greven af Wasaborg, som dog redan 1653 efter att i Westfaliska freden 1648 ha fått amtet Wildeshausen i nordvästra Tyskland som ersättning för det till honom under kriget förlänade stiftet Osnabrück. Därefter följer 45 sidor om hans stridbara änka, grevinnan Anna Sophia av Wied-Runkel (1616–1694), nästan 30 sidor om deras genom bl. a. reduktionen ruinerade son Gustav Adolf af Wasaborg (1653–1732), som redan 1679 måst lämna det av Sverige till furstbiskopen av Münster pantsatta Wildeshausen och sedan bodde på det av fadern 1650 köpta godset Huntlosen i Wildeshausen, och hans gemål grevinnan Angelika Catharina av Leiningen-Westerburg (1663–1740) samt nästan 30 sidor om deras barn, ursprungligen 16, av vilka endast 6 överlevde sina föräldrar. Boken avslutas med käll- och litteraturförteckning samt person- och ortregister.

Brunkens bok meddelar åtskilligt, som tidigare varit okänt för svensk publik. Av litteratur på svenska har han emellertid endast utnyttjat den förutnämnda skriften från 1783, Schlegels och Klingspors samt Elgens tiernas ättartavleverk och framställningen i "Sveriges kyrkor" om Riddarholmskyrkan i Stockholm, i vars Wasaborgska gravkor Gustav Gustavsson och hans gemål begravdes liksom senare Wolmar Wrangel, Carl Gustav Dücker och makarna von Rosen; av misstag presenteras detta verk av Brunken under utgivarna Sigurd Curmans och Johnny Roosvals namn i stället för författaren Martin Olssons.

Vad man framför allt saknar är hänvisningar till Hugo Frödings uppsats i Historisk tidskrift 1902 om den förste grevens af Wasaborg mor och till dennes femtiosidiga biografi över nämnde greve i boken Biografiska studier från skilda tider (1905). Frödings behandling av modern har senare kompletterats och korrigerats dels av Inegerd Henschen i tidningsartikeln Margareta Cabiljaus gravfunnen (Svenska dagbladets söndagsbilaga 30 november 1924; jfr Sveriges kyrkor, Uppland, V:1, 1953, s. 72–75), dels av Uno Wilters i hans uppsats Greve Gustaf Gustafssons af Wasaborg mor och dråpet på Peder Galle (Personhistorisk tidskrift 1948), dels av Per Edw. Gustafsson i uppsatsen Margareta Cabeliau – Margareta Slots. Ett meddelande om en autografsamling och ett fynd däri (Personhistorisk tidskrift 1953). Den senare uppsatsen ger en på jämförande handstilsstudier grundad utredning, enligt vilken grevens mor Maergrieta Slots också skrivit sig Maergrieta Abramsdotter Cabeliau; redan Fröding hade konstaterat, att ätten af Wasaborgs vapen i två fält har två med ryggarna mot varandra vända fiskar liksom ätten Cabiljaus. Om Brunken beaktat Frödings biografi, hade han ej påstått, att Gustav Gustavsson avancerade till svensk generallöjtnant 1638 (Brunken, s. 29; jfr Fröding, s. 51); mer än överste blev han aldrig på sin militära bana. Fröding har också (s. 69) behandlat det om grevens börd erinrande namnet Wasaborg, som Brunken (s. 31) med orätt efter Zedlers universalexikon härligt från det estländska stadsnamnet Wesenberg.

Av intresse är Brunkens påpekande (s. 21), att såväl den wasaborgska familjekrönikan i en kyrkobok i Wildeshausen som den förutnämnda skriften från 1783 uppger, att Gustav Gustavsson var född redan 1614, medan såväl inskriptionen på hans kista i Riddarholmskyrkan som en fana där har födelseåret 1616, som blivit det i litteraturen gängse;

egendomligt är dock, att kistinskriftionen uppger 3 maj 1616 som födelsedatum men fanan 24 maj. Födelseåret har ett visst intresse med hänsyn till frågan om hans avlande innebar äktenskapsbrott, eftersom moderns make, den holländske ingenjören Andries Sersanders, dog först i oktober 1615 (N. Ahnlund, Gustaf Adolf den store, 1932, s. 74); när äktenskapet ingicks, är ej känt. Den i litteraturen gängse föreställningen, att hennes förbindelse med Gustav II Adolf kom till stånd under belägringen av Pskov 1615, torde enbart vara en slutsats av uppgiften, att Gustav Gustavsson föddes 1616, även om ett indicium för riktigheten av denna slutsats föreligger i det faktum att Sersanders deltog i denna belägring (L. W:son Munthe, Kongl. fortifikationens historia [I], 1902, s. 322; Sveriges krig 1611–1632, I, 1936, s. 525). Om Gustav Gustavsson vore född redan 1614, skulle det ge ny belysning åt Gustav II Adolfs brevväxling med Ebba Brahe 1613–1614 (jfr editionen Gustaf II Adolfs brevväxling med Ebba Brahe, tryckt 1902).

En uppgift, som Fröding förbisett men Brunken (s. 43) framhållit, är, att Gustav Gustavsson inte bara som sin far Gustav II Adolf "med tiden blev tämligen fet" utan t. o. m. torde ha överträffat denne, om man får tro en i den nämnda skriften från 1783 efter hans sondotter meddelad släkttradition. Enligt denna skall nämligen hans lik ha vägt "quatre cent livres", i den svenska översättningen tolkat som "400 skålpund eller ett skeppund", d. v. s. 170 kilo. Därmed stämmer det tyska porträtt Brunken (s. 43) återger, och som – trots hans påstående om motsatsen – föga liknar drottning Kristinas först 1652 anställde hovmålare Sebastien Bourdons målning i Uppsala, som brukar återges i litteraturen.

Släkten af Wasaborgs senare öden har inte så mycket samband med svensk historia. Gustav Gustavssons sonson Henrik Otto af Wasaborg (1685–1715) stupade dock på Usedom som svensk kapten, och dennes bror Anton Adolf af Wasaborg (1689–1748) avancerade till överste för Skaraborgs regemente och generalmajor 1744 efter att ha blivit tillfångatagen av ryssarna i slaget vid Villmanstrand 1741.

Brunken begränsar sig efter Gustav Gustavssons tid huvudsakligen till de i Tyskland verksamma släktmedlemmarna, rörande vilka han bedrivit forskningar såväl i Staatsarchiv Oldenburg som i flera kyrkoarkiv. Henrik Ottos och Anton Adolfs far, Gustav II Adolfs sonson Gustav Adolf af Wasaborg, hade uppenbarligen inte ärvt Vasaättens ta-

langer. Den franska skriften 1783 nämner hans "indolence & le peu d'esprit qu'il eut en partage", vilket i den samma år publicerade översättningen tolkats med orden "sorglös och oförståndig". Hans son Georg Mauritz af Wasaborg (1687–1754), släktens siste manlige medlem, var enligt skriften 1783 "pendant longtems dans une foiblesse d'esprit tres ressemblante à la folie", vilket den svenska översättningen återger med "uti en sinnessvaghhet, som mycket liknade galenskap". Såväl om honom som om hans föräldrar och systrar har Brunken forskat fram förut okända fakta.

Särskilt gäller detta om systern Henriette Polixene af Wasaborg (1696–1777), släktens sista kvinnliga medlem, som vid ättio års ålder blev föremål för den vasasvärmande Gustav III:s uppmärksamhet. Om henne meddelar skriften 1783, att hon tog hand om en Johanna, som var illegitim dotter till en av hennes kusindöttrar. Brunken har i en dopbok från 1745 återfunnit denna flicka, som döptes till Johanna Friederica Henrietta, och vars ej namngivna mor i dopboken liksom i skriften 1783 kallas prinsessa. Brunken har också funnit, att Johanna 1763 gifte sig med en Johann Henrich Rademacher, enligt skriften 1783 "libertin & yvrouque", i översättningen "en liderlig fyllehund", födde åtta barn 1764–1787 och dog 1821. Eftersom Johanna i kyrkoböckerna kallas "Johanna Rosen", förmodar Brunken, att hennes mor var Henriette Polixenes fädernekusin Aurora Polydora Wrangels dotterdotter Teodora Beata Dücker (1712–1787), som vid 20 års ålder blivit bortgift med den då redan 44-årige översten Gustav Fredrik von Rosen (1688–1769), i den svenska historien främst känd som den ene av Karl XII:s båda följeslagare på den berömda färden från Turkiet till Stralsund 1714. Det förefaller inte sannolikt, att Brunkens förmodan är riktig, eftersom Gustav Fredrik von Rosens hustru enligt ättartavlorna fött inte mindre än nio barn 1734–1744 och källornas prinsesstitel snarare ger association till Henriette Polixenes tyska mödernesläkt.

Det kan tilläggas, att en utförlig släkttavla över Henriette Polixenes syster Sophia Elisabeth Christina af Wasaborgs (1694–1758) ättlingar, ätten Stralenheim-Wasaburg, finns i Julius Dahls 1956 i Zweibrücken publicerade biografi över hennes make.

Av betydligt mindre omfång än Brunkens bok är civilingenjör Lars Henning, *Elisabeth Carlsdatter* (Strängnäs 1990; 47 s.). Där behandlas Gustav II Adolfs vid endast tjugo års ålder 1622 avlidne broder hertig Karl Fi-

lips dotter med Elisabeth Ribbing. Elisabeth Calsdotters sociala ställning var oklar. Hennes mor var inte jämbördig med hennes far, men såsom författaren påpekat, föreligger ett äktenskapskontrakt mellan dem av den 5 mars 1620 – mer än två år före dottrens födelse i januari 1622, samma månad som fadern dog. Detta hölls dock hemligt till hertigens död, och kungafamiljen tycks inte ha tagit någon hänsyn till det. Dottern fick inte ära honom, och hon skrev sig "Elisabeth Carlsdatter", medan andra kallade henne Gyllenhielm liksom hertigens illegitime halvbror Karl Karlsson Gyllenhielm, som f. ö. var gift med en äldre syster till Elisabeth Ribbing, och tidigare Johan III:s illegitime son Julius Gyllenhielm.

Till Karl Filips mor änkedrottningen Kristina d. ä:s död 1625 bodde emellertid den lilla Elisabeth hos denna sin farmor, medan Elisabeths mor inte tycks ha kvarstannat vid hovet och snart bortgiftes med sedermera landshövdingen i Åbo Knut Lilliehöök. Det kan tilläggas, att moderns personalier i Sundholmska samlingen i Stifts- och landsbiblioteket i Skara varken nämner hertigen eller dottern. Genom änkedrottningens testamente fick Elisabeth Carlsdotter 30 000 riksdaler, varjämte hon anbefalldes i sin farbror Gustav II Adolfs gemål drottning Maria Eleonoras händer. Hos denna drottning blev hon 1636 vid fjorton års ålder kammarjungfru, och då Maria Eleonora fyra år senare under uppseendeväckande omständigheter flydde till Danmark, blev Elisabeth i stället kammarjungfru hos sin kusin drottning Kristina d. y. 1645 stod på Stockholms slott hennes bröllop med landshövdingen i Uppsala Axel Tureson (Natt och Dag), som dock dog redan 1647, sedan hennes enda barn, sonen Carl, fötts. Sedan Maria Eleonora återkommit 1648, blev Elisabeth hovmästarinna hos henne, och sedan Karl X Gustav 1654 gift sig med Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp, blev hon hovmästarinna hos denne drottning. 1661 gifte Elisabeth om sig med Karl X Gustavs f. d. hovmarskalk Balthasar Marschalk, och 1664 dog hennes enda barn, den förutnämnde sonen Carl vid knappt sjuåttio års ålder. Självt levde hon till 1682 och maken till 1685.

Detta livsöde har Henning skildrat med Elisabeths självbiografiska anteckningar i Riksarkivet som stomme, men uppgifterna där har kompletterats genom omfattande studier i litteraturen och i flera arkiv och bibliotek. Källorna har i källförteckningen numrerats, och hänvisningarna till dem har gjorts genom källnumrens utsättande i marginaler-

na intill de uppgifter som hämtats från dem. I marginalerna finns även bokstäver, som hänvisar till kommentarer närmast före källförteckningen. Den lilla väldokumenterade boken innehåller åtskilliga uppgifter om Elisabeths många gods, särskilt det 1644 till henne donerade Tynnelsö i Södermanland, för vilket även upplyses om dess öden före och efter hennes tid.

Innehållsförteckningens sidhänvisningar till de olika kapitlen har ofta råkat bli felaktiga, men mot bokens innehåll har jag intet annat att invända än att Elisabeths andre make undertecknat flera brev i Riksarkivets bunt E 4803 med stavningen "Marschalk"; författarens uppgift (kommentar t på s. 42), att endast "ett rudiment till ett k i slutet av namnteckningen" skulle finnas "på några autografer", stämmer inte.

Hans Gillingstam

En frälseman från Tjörn

Gunnar I. Ericsson: *Krog Olsson i Kyrkefjäll* (Göteborg 1977., 36 s.)

Under de senaste årtiondena har intresset för släktforskning alltmåra accelererat. Genealogiska föreningen utbildar årligen ett flertal kursledare, som sedan av de olika studieförbunden utnyttjas för grundkurser, ej minst i pensionärsgrupper. Men även ungdomen har gripits av den "genealogiska bacillen" och bildade åtminstone i Göteborg en egen förening på 1970-talet. Tyvärr är det emellertid så, att de flesta amatörforskningar ej leder någon vart, utan stannar vid ett antal excerpter som vid vederbörandes bortgång förpassas i papperskorgen av ointresserade släktingar.

Volvo-ingenjören Gunnar I. Ericsson, mångårig styrelseledamot i VSGF, är en samvetsgrann forskare, som på eget förlag utgivit ett 36-sidigt häfte om Krog Olsson i Kyrkefjäll. Denne levde — i Klövedals socken på Tjörn — c:a 1550—1630 (exakta årtal ej kända) och var en av Tjörns mera bemärkta frälsemän med 10 000-tals nu levande ättlingar. Skriften är föredömligt uppställd med person- och ortnamnsregister. Klart och redigt redogörs med kulturhistoriska utblickar för länsmännen Krog Olssons biografi och härstamning från Drotningätten samt hans övriga anor. Det 1457 i Stockholm, fastän det ej omnämnes i Schlegel-Klingspors ättartavlor, utfärdade frälsebrevet (ej "adelsbrev") för Björn-ätten beskriver det vapen som han förde i sitt återgivna sigill, men tydligt upptagit från modernet.

Leif Pålsson

Kalmars historia

Liss-Erik Björkman: *Kalmar från forntid till nutid* (Kalmar 1988, 150 s., ill.).

Författaren — f.d. lagman i Möre och Ölands tingsrätt — är välkänd för kultur- och personhistoriskt intresserade genom sina böcker om Kalmar med omnejd, Älghult etc. och sina tidskriftsartiklar ofta med genealogisk inriktning.

Med sitt stora patos för den stad, Kalmar, som sett honom födas och där han tillbragt större delen av sitt liv har han i den nu aktuella boken velat få alla Kalmarintresserade att på ett samtidigt både uttömmande och lättillgängligt sätt följa stadens öden och olika inriktningar genom århundradena.

Början görs med 1100-talet. Stadens medeltida tänkebok — nu tillhörig Uppsalas universitetsbibliotek — är en guldgruva för stadens historia och särskilt i vad avser 1400-talet. Då fanns redan c:a 250 gårdar i staden, varav ett 20-tal var byggda av sten. Den gamla Bykyrkan, som påbörjats under 1100-talet, var helgad åt de sjöfarandes helgon, S:t Nicolaus av Myra och försedd med ett stort antal altare, ägnade olika helgon. Vid sidan om Bykyrkan fanns andra kyrkor och kloster. De medeltida gillena var många. Härav var S:t Christopher gille förnämast. Detta namn lever vidare genom det 1921 återupprättade gillet med samma namn som har att vårda stadens minnen.

Kalmar hade stor betydelse som sjöfarts- och handelsstad under medeltiden och förfogade redan under 1300-talet — då staden företrädesvis var en tysk stad — över en egen flotta med stora skepp. På ett övertygande sätt bevisar dock författaren att Kalmar ej tillhörde Hansan även om hansaförbundet 1400 och 1403 höll två s. k. hansadagar i Kalmar. Kalmar betydde mycket för ett stort antal viktiga möten i Sverige under medeltiden och då firade t. ex. Magnus Ladulås här sitt bröllop med grevinnan Helvig av Holstein. I Sveriges historia är det dock 1397 års unionsmöte i Kalmar som särskilt framstår i klar relief. Då kröntes Erik av Pommern till kung i de tre nordiska länderna och då dubbad 133 riddare.

Kalmar slott får läsaren följa genom århundradena från tillkomsten som en stolt försvarsanläggning på 1160-talet till Johan III:s praktslott på 1500-talet, slottets användning som delvis spannmålsmagasin delvis fängelse under större delen av 1600-, 1700- och 1800-talen dock även med viss funktion som kronobränneri under åren 1776—1787 och som fornminnesföreningens museum från 1871. 1874 fick slottet för en dag åter-

uppliva sin forna glans som miljö för den stora kungablankett med Oscar II i spetsen som avhölls här för att fira invigningen av järnvägen Kalmar—Emmaboda.

Sedan staden efter freden i Knäred 1613 återgått til svenskarna förstärktes befästningarna runt staden. Det blev uppenbart att stadens hittillsvarande placering — omedelbart inpå det strategiska slottet — var för utsatt och 1640 beslöt regeringen i Stockholm att själva staden borde flyttas till Kvarnholmen. För Kalmarinvånarna var det ej lockande med denna även kostnadsmässigt krävande omvälvning. En stor stadsbrand 1647 kom dock att påskynda utflyttningen till Kvarnholmen. Kalmar skulle bli en toppmodern fästningsstad och arbetena med befästningsverk runt Kvarnholmen pågick hela 1600-talet.

Vid Stortorget å holmen byggdes en ny kyrka — dagens domkyrka — som ritades av Nicodemus Tessin och som 1684 kunde tagas i anspråk för gudstjänstbruk men som stod färdig först 1700. Kalmarbygden hade 1603 avskilts från Linköpings stift och bildat en s. k. superintendentur som 1678 omvandlades till stift och kom så att förbli till 1915, då Kalmar stift trots våldsamma protester slogs ihop med Växjö stift med sistnämnda beteckning.

Under tidigare århundraden var pest och bränder återkommande dystra inslag i stadens historia. För att därför hjälpa upp stadens ekonomi föranstaltade regeringen 1620 om att Kalmar skulle vara handelscentrum i sydöstra Småland med marknader där och på olika platser i grannskapet. Särskilt under större delen av 1600-talet var Kalmar en viktig sjöfartsstad med skeppsbyggeri i större skala men dess betydelse kom att minska sedan Karlskrona grundats.

På skolfronten har Kalmar medeltida anor. 1600-talsrektorerna var alla prästvigda och från 1698 fanns ett fullständigt gymnasium. Kalmarskolans elevmatrikel från 1650 är bevarad och har med kommentarer publicerats i S:te Christophers Gilles *Chroenica* nr 34 o. f.

När Carl von Linné 1741 var i Kalmar på genomresa noterade han särskilt de många portarna i vällen. Kvarnholmen var nu nästan helt bebyggd men nya bränder härjade och 1765 brann nästan hela västra partiet av staden ner.

Vid 1600-talets ingång hade Kalmar c:a 1 500 invånare. Antalet hade i början av 1700-talet stigit till 1 632 och i slutet av sistnämnda århundrade till 3 461. Vid sekelskiftet 1900 hade invånarantalet stigit till 12 746

med en utökning till c:a 27 000 vid århundradets mitt.

För besökaren i Kalmar är inte minst de många, ålderdomliga husen på Kvarnholmen en stor attraktion. Här finns det Kreugerska huset (Ivar Kreugers barndomshem) från slutet av 1600-talet, och samma ålder har det Rosenlundska — där den rika Hoppenstedtska familjen residerade — och Dahmska husen. Från 1700-talet har Kullzénska huset bevarats liksom borgmästare Klints trädgård. Roséns trädgård stammar också från 1700-talet och här fanns tidigare det betagande lusthus, som nu är flyttat till Stadsparken. Den för Kalmarturisten välkända von Krusenstiernska gården har sin vackra malmgårdsbyggnad från omkring 1800. Utanför Kvarnholmen fanns flera malmgårdar, av vilka Lindsberg och Svaneberg ännu är bevarade. Under detta århundrade har kända arkitekter som Ragnar Östberg och Lars Erik Lallerstedt bidragit med monumentala byggnader och Sven Ivar Lind har ritat en ny version av den legendariska restauranten ”Byttan” i Stadsparken.

1804 var Kalmar mötesplats för de båda senare franska kungarna Ludvig XVIII och Karl X som sammanstrålade från Riga respektive England för att överlägga om vad som borde företagas i anledning av att Napoleon utropats till kejsare i Frankrike.

I Kalmars industriella annaler är det två släkter som varit särskilt betydelsefulla, Kreuger och Jeansson med tändstickor respektive kvarnar och skeppsvarv som främsta inriktning. Som ett kuriosum nämner författaren att 1911 fanns det 5 Kreugrar som var konsulter eller vice konsulter i Kalmar.

Med sin skrift — som upptar för historiken använda källor — har Björkman lämnat ett värdefullt bidrag till raden av svenska stadsmonografier och bibringat sina läsare många personhistoriska notiser av stort intresse. Bokens värde förhöjs också av ett detaljerat personregister och en särskild kommentar ”ordförklaringar”.

Björn Bergman

Enebybergshistoria

Josef Edström: *Eneby by och Enebyberg 1498–1809* (Enebybergs gårds förening (distr), Stockholm 1990, 128 s.).

Eneby hette en typisk liten mälardalsby med två eller tre gårdar i norra delen av Danderyds socken. Vid sekelskiftet 1800 uppslukades den av den några decennier tidigare tillkomna herrgården Enebyberg, vilken i sin tur har fått lämna namn åt villastadsdelen i

dagens Danderyds kommun. Det är bondbyn Enebys historia Josef Edström skildrar i föreliggande volym, en historia på många sätt typisk för Stockholms nära omland.

Redan under senmedeltiden var en gård i Eneby av frånsnatur och lydde under Djursholms sätegård. Under stormaktstiden ökade adelns jordinnehav starkt i dessa trakter och också skattedelen av Eneby donerades till släkten Banér på Djursholm (redan 1571 till Gustaf Banér). Jordeboksuppgifter visar ett stigande räntetryck och en styrning av överskottet till godsets behov. Edström visar emellertid också med domboksexempel att skattefrälsebonden på Eneby ibland kunde hävda sig mot herrskapet på Djursholm i rättstvister. Samtidigt tillkommer torp på byns marker.

Reduktionen innebar många förvecklingar, utredda i detalj av Edström: vid sekelskiftet 1700 hade släkten Banérs och Enebys vägar till slut i praktiken skilts. En del av Eneby ägdes under en stor del av 1700-talet av släkten Meyerfeldt, som brukade den med landbor. Den tycks ha blivit objekt för spekulationer av ämbetsmän och handelsmän i Stockholm på ett sätt typiskt för tiden.

Likaså tidstypiskt är hur under 1700-talets slut bondebruket ersätts av ett kommersiellt inriktat storjordbruk, där en herrgårdsanläggning skapas som inte längre behöver ha säteristatus för att vara ståndsmissig. Också här är förgrundsgestalterna borgerliga. Enebybergs gård grundläggs av bryggaren Anders Berg på 1770-talet och fullbordas av bagerirektören Peter Sjöberg, hans svärson grosshandlaren H G Mæchel och sonen Hans Peter Sjöberg. Till att börja med lades torpen in under gårdens drift; vid sekelskiftet kunde Hans Peter Sjöberg slutligen avhysa de sista enebybönderna och lägga deras marker under Enebyberg. Den nya tidens jordbruk drevs inte med dagsverkspliktiga bönder och torpare utan med årsanställda statare, så också på Enebyberg.

För undertecknad har boken störst intresse som en väl belagd studie av en ganska typisk utveckling av ägoförhållanden och jordbruk i Stockholms närhet. Författaren gör också själv vissa påpekanden om det typiska, men håller sig i regel mycket nära sitt objekt och även källorna, som ibland återges både i bild och text in extenso. Man får hoppas att den hembygdsintresserade publiken, troligen den främsta målgruppen, delar hans intresse för jordeböcker och ägotvister. Det hela förmedlas dock i ett klart och tilltalande språk som inte behöver stöta bort någon, ens när det rör sig om den högre kameralvetenskapen.

Harald Gustafsson

Festskrift i personhistoria

Individ och historia. Studier tillägnade Hans Gillingstam den 24 februari 1990 (Sthlm 1990. 371 s. ill.).

Det inträffar knappast mer än en gång per generation i det svenska humanistiska forskarsamhället, att en person med stark lidelse, i förening med stor lärdom, skarpsinne, kombinationsförmåga och ett beundransvärt minne, gör genealogi och personhistoria till sin livsuppgift. En sådan forskare är Hans Gillingstam. Väl kan man peka på några föregångare som Claes Annerstedt och Karl Henrik Karlsson, vilka dock hade andra maktpåliggande uppgifter. Ser man på Lars Lindhols med sedvanlig akribi upprättade bibliografi med dess 1208 titlar, förstår man att Gillingstams författarskap är någonting unikt.

På sin 65-årsdag mottog Hans Gillingstam en festskrift, innehållande 24 bidrag, mestadels i de ämnen han gjort till sina, och producerad av hans krets i redaktionen av Svenskt biografiskt lexikon. För anmälaren av en festskrift uppstår alltid problemet vad som skall nämnas, svårt i all synnerhet om kvaliteten på bidragen håller hög standard och ämnena är intresseväckande. Recencenten finner uppgiften att utskilja vissa uppsatser alltför delikat i detta fall. Det som här följer är ett försök till kort betraktelse över samtliga artiklar.

Torsten Berglunds studie över "Nils Hanssons i Främsbacka ättlingar" visar hur en arvstvist i Dalarna, avspeglad i en dombok från mitten av 1600-talet, kan ge en rikedom av genealogisk information, här dokumenterad med en omfångsrik släkttavla.

Med utgångspunkt från en brevväxling 1931 mellan ärkebiskop Nathan Söderblom och utrikesministern Fredrik Ramel belyser Wilhelm Carlgren frågan huruvida "Utrikesministerns årliga redogörelser till utrikesnämnden" kunde göras tillgängliga för allmänheten. Carl Henrik Carlsson reder i sin uppsats "Släkten Burman i Svenskt Biografiskt lexikon – en släkt – eller två? eller tre?" ut ett ovanligt trassligt genealogiskt problem. Ingemar Carlsson rör sig med stor säkerhet på en av vetenskapshistoriens utmärker "Den genealogiska förfalskningen", där lysande fäder skapades från Akusilaos genealogier på 400-talet f. Kr till producenten av "glädjegenealogier" på 1900-talet Ivan Jäderlund. Samma uppennsning med myt och konstruerad tradition åstadkom Sten Carlsson vid granskningen av släkten Steffenburg (författarens mormors möderne), vilken visade sig härstamma från allmoget i

Trögd och inte från, som det sagts, den schwabiska ätten Schenk von Stauffenberg, en medlem känd som martyr i officersoppositionen mot Hitler. — Att ecklesiastikdepartementets statistiska avdelning genom sitt arkiv i RA har mycket att bjuda personhistorisk forskning visar James Cavallie i bidraget "Statistik och personhistoria".

Axel von Fersen d. ä. och hans bror Carl fick en särdeles omsorgsfull uppfostran och utbildning i Lund genom sin informator, den senare som censor librorum kände Niclas Oelreich. Josef Edströms uppsats belyser också faderns, presidenten Hans von Fersens hårda och sparsamma sinnelag.

Olle Ferns bidrag "Medeltidens och 1500-talets Pataholm," på sin tid en icke oviktig kustort och handelsplats ger bl. a. uppslag till tankar huruvida denna del av Småland koloniserades genom den östgötska folklungaätten. Detta skulle förklara varför en del av Småland kom att inordnas i östgöta lagsaga och Linköpings stift. Med inblick och ömhet skildrar Birgitta Fritz dr phil Ina Friedlaenders liv som forskare, landsflyktig tillsammans med sin likaledes sympatiska make dr jur Kurt Friedlaender, samt hennes betydelsefulla verksamhet hos Vitterhetsakademins diplomatariekommité.

I uppsatsen "En Valldaskeppares destinationer" ger Erik Grill en levande bild av sin anfaders Anders Hinrichssons, efter 1812 med namnet Grill, färder och bevärligheter från Napoleonkrigens dagar, kamp mot spansk byråkrati till dess han 1842 som saltstänkt krutgubbe gick i land för gott. "Rasmus Ludvigsson och förteckningarna över Vasahusets jordabrev" är en arkivhistorisk studie av Jan Liedgren, där författaren med välkänd stringens och kringsyn klarlägger snåriga problem.

Idrotthistoria har väl knappast tidigare förekommit i den historiska festskriftslitteraturen. I en fängslade artikel "Carl Norlander, lingiansismen och idrottsrörelsen 1883—1912. En brevstudie i hat" belyser Jan Lindroth motsättningarna mellan lingianan Norlander och Viktor Balck som förespråkare för idrotten som folkrörelse. Författaren beskriver här utvecklingen till slutpunkten då lingiansismen blev en närmast avsmnad sekt och idrottsrörelsen "det allomfattande samfundet". Konrad von Pyhy, av ätten Peutinger, Gustav Vasas kansler och egentligen Sveriges förste heltidsarbetande ämbetsman, har ju i historien inte haft det bästa anseende. Sven Lundkvists studie "Furstens personliga regemente. Gustav Vasa, Konrad von Pyhy och den svenska

riksstyrelsen 1538—1543" ger en nyanserad bild av denne centralbyråkrats verksamhet, i viss mån en omvärdering. von Pyhys roll kom att fördunklas och nedvärderas genom motsättningen mellan honom och högariistokratien med Erik Sparre som främste protagonist.

Pontus Möller har studerat Gustaf Elgenstiernas korrespondens i Riddarhusets genealogiska avdelning. I sitt bidrag framhåller han hur intensivt Elgenstierna arbetade med alla medel för att få fram det nya ättartavleverket, en förtjänstfull gärning som knappast varit observerad. "Äras den som äras bör. Äran, dygden och samhällsnyttan i adelsbrevet" är ett ämne som närmare skärskådats av Göran Nilzén. I sin analys konstaterar författaren att en viss förskjutning av idémässig karaktär äger rum mellan de av Kristina och Gustav III utfärdade adelsbrevet. Efter att tidigare har varit blommande blir uttrycken efter 1700-talet kortare och mera formaliserade. "Var bodde Erik Nilsson i Väsbj" av Sigurd Rahmqvist är en grundlärd och intresseväckande genealogisk-medeltidsarkeologisk och topografisk studie rörande godscomplex i Orkesta socken i Uppland med tyngpunkt på 1450-talet.

Ordet *osmund*, känt från äldre järnhantering har sedan länge varit diskuterat. Åtskilliga mer eller mindre skarpsinniga förklaringar har sett dagen. Professor Otto von Friesen t. ex. ville härleda ordet från personnamnet Åsmund. Under senare tid har Jernkontorets bergshistoriska utskott arbetat med osmunds ursprung, egenskaper och betydelse. Stefan Söderlind anser att förklaringen ligger i ordet ungsmund, d. v. s. smältningssprocessen, där järnet droppar ned till ugnens botten. Där bildades en klump av utsmält järn. Vid framställningen av osmundjärn kallades denna "fälla" osmund, "ungsmund". Om detta är den slutgiltiga förklaringen återstår att se.

Med djup känsla tecknar Herman Schück bilden av sin vän "Nils-Gustav Hildeman — ung historiker på 1950-talet". Var och en som hade att skaffa med denne begåvade och lägmälda man, fängslades av hans redbarhet och stora hjälpsamhet både som forskare, kulturattaché i Washington och London samt slutligen avdelningschef i Svenska institutet. Den finländska släkten Alopaeus, vars medlemmar på olika sätt satt spår i både Sverige-Finlands och Rysslands historia, innefattade den märklige biskopen Magnus Jacob Alopaeus. Kari Tarkiainens bidrag rörande Alopaeus som per-

sonhistoriker belyser främst det betydande verket om Borgå gymnasii historia, vilken utgavs från 1804 till 1817 och som fullbordades av dess söner Per Johan och Magnus.

Bland de arkivhistoriska bidragen intresserar särskilt Holger Wichmans studie angående den väldiga samling som hopbragts av föreståndaren för kammarkollegiets arkivkontor Carl Sandberg, en arkivmässigt sett kontroversiell person, men på sin tid känd för sina stora kunskaper och sin hjälpsamhet mot ämbetsmän och forskare. Per Axel Wiktorsson redogör för och förtecknar "Svenska sköldebrev från medeltiden". Författaren analyserar utformningen såväl av själva vapenbeskrivningen som av den beledsagande texten. En motsvarande analys av de medeltida frälsebrev, vilka bevarats i ungefär lika antal som sköldebrev, skulle också vara av intresse. "Dalafogden Olof Tyrgilsson, hans förfäder och ättlingar" är ämnet för Anders Winroths bidrag. Detta behandlar en lågrälse släktkrets med stark anknytning till de ekonomiska centra Kopparberget och Västerås. Denna släktkrets får, som författaren uttrycker det, betraktas som det medeltida svenska frälsets nordligaste utpost. Det gamla uttrycket att adelsmännen och kräftorna inte går norr om Dalälven får ett gott stöd i denna uppsats.

"Från borggårdskris till borgfred: Karl Staaff och försvarsutskottet 1914", Kent Zetterbergs bidrag ger en ingående skildring hur man efter många åsiktsbrytningar och under intrycket av krigsutbrottet i augusti kom fram till en någorlunda enighet i försvarsfrågan. Författaren menar att Staaff i sin slutliga kompromissvilja och egentligen mot sitt partis önskan avgjorde lösningen.

Det är inte ofta man ser en festskrift med så genomgående goda och intressanta bidrag. Hans Gillingstam har anledning att vara nöjd med den hyllning som han fått, så ock hans vänner och subskribenterna.

Wilhelm Odelberg

Kristdala på 1700-talet

Sven Bankeström, *Från flydda tiders Kristdala och Tunalän, II. 1700-talet* (Oskarshamn 1990; 284 s.).

Ovannämnda bok är en fortsättning på författarens 1982 publicerade arbete om samma trakt fram till 1708, anmäld i denna tidskrift 1982, s. 25 f. I olikhet med detta är den försedd med notapparater.

1708 är det år då släkten Duraeus på kyrkoherdetjänsten i Kristdala avlöstes de av den i densamma ingifta släkten Meurling,

som skulle komma att förse socknen med kyrkoherdar ända till 1953. Den senare släkten har blivit något av en "röd tråd" genom denna del av Bankeströms verk. En allmän orientering om dess ursprung och förgreningar (s. 58–66 med tillägg s. 284) har inskjutits efter behandlingen av Olaus Mörling, kyrkoherde från 1708 till sin död 1738, och hans tid (s. 9–57). Han efterträddes av sin yngste son, Pehr Meurling d. ä. (s. 66–187), som tog avsked 1789 och dog 1794, efterträdd av sin yngste son, Pehr Meurling d. y.

Dessa präster har fått bli centralgestalter i en mycket bred teckning av Kristdala historia från Karl XII:s tid till Gustav III:s, byggd på omfattande studier i arkiven och litteraturen. Skildringen av Olaus Mörlings tid har framför allt präglats av Stora nordiska kriget, krigsfolkets från Kristdala deltagande i detta och de statsfinansiella kraven. Ett särskilt avsnitt har ägnats "Krigets inverkan på äktenskapliga förhållanden" (s. 26–29). Hur bred skildringen av "Gamle Pehrs tid" 1738–1789 blivit framgår av sådana kapitelrubriker som Prästlön och prästgård, Sockenstämman som beslutande organ, Kyrkliga förtroendemän, Klockare och kyrkoväktare, Jordbrukets tillstånd och förändringar, Fattigvården i ond och god tid, Läkare och sjukvård, Undervisning och kunskapskontroll, Kyrkans utbyggnad, underhåll och utrustning, Ordning och oordning i och vid kyrkan, Hädelse och förnekelse, två religionsmål, Brott mot ordning och skick, Pehr Meurling den äldre som riksdagsman, Pehr den äldre som predikant och Kyrkobygget, förberedelse och utförande. Intressanta person- och kulturhistoriska fakta (s. 176–181) har hämtats från ett trettiotal i landsarkivet i Vadstena deponerade brev 1784–1785 från medlemmar av släkten Meurling till prosten David Pontin i Hägerstad, vars första hustru var dotter till Pehr Meurling d. ä.

Särskilda avsnitt har ägnats riksdagsbönder från Kristdala under 1700-talet (s. 188–197), häradsfogden Magnus Gabriel Crælius (1727–1783) och hans 1774 tryckta skildring av Tunaläns, Sevede och Aspelands fögderi (s. 197–203), kyrkobildduggaren Jonas Berggren (s. 203–210) och säteriet Hägerums ägare av släkterna Tranhielm och Weidenhielm (s. 236–244).

I boken ingår även rättelser och tillägg till del I (s. 256–265) och en förteckning över källor och litteratur (s. 280–282).

Det är inte mycket jag reagerar negativt på i denna framställning. Vid studiet av källförteckningen saknar jag dock den del av kammarkollegiets arkiv som inte levererats till

riksarkivet. Där finns t. ex. skatteköpshandlingar, som kunde ha kompletterat framställningen på s. 92. I källkritiskt hänseende reagerar jag för framställningen på s. 56, där kontraktsprosten Jöns Meurlings födelsedatum liksom i herdaminnet anses vara 6 januari 1703 i enlighet med hans självbiografiska anteckningar, ehuru dopboken uppger 4 januari; jag har under mitt arbete för Svenskt biografiskt lexikon stött på åtskilliga fall, där personer på 1700-talet gett felaktiga födelseuppgifter för sig själva, och ingen torde kunna bestrida, att Jöns Meurlings självbiografiska anteckningar tillkommit betydligt senare än dopboken och alltså är en sekundär källa. Försvårande för läsaren är att förkortningslistan (s. 279) ej medtagit förkortningar av boktitlar, som man får leta efter i parenteser i litteraturförteckningen, t. ex. "Bonden 2" (= Ingers, Bonden i svensk historia) och "Norra Smål" (= Kungl. Norra Smålands regementes historia). Mot korrekturläsningen är inte mycket att invända, men på s. 27 kallas en ryttarhustru först "Annika Jönsdtr", några tiotal rader längre ned "Agneta" och ytterligare några rader längre ned åter "Annika". Uppgiften, att Pehr Meurling d. y. fick sin fullmakt "1700" (s. 184) måste vara fel för 1790.

Sven Bankeströms verk är en guldgruva för alla som vill veta något om Kristdala historia och personhistoria. Man hoppas – liksom han själv i förordet –, att han skall kunna fullfölja arbetet med en tredje del, behandlande 1800-talet.

Hans Gillingstam

Garnisonsstadens befolkning

Den nordiska garnisonsstaden (red.) Gunnar Artéus och Kari Selén (Finska Historiska Samfundet 92, Helsingfors 1988, 193 s.).

Det samnordiska forskningsprojektet Garnisonsstaden inledde sin verksamhet 1984. Sex av de tio projektrapporter som föreliggande volym innehåller, återfanns också som föredrag vid det nordiska historikermötet i Reykjavik 1987. Som garnisonsstäder har projektet definierat orter "vars ekonomi, fysiska och politiska miljö och socio-kulturella liv framstår som strukturellt präglade av ett militärt förbands permanenta närvaro". Undersökningarna har huvudsakligen inriktats på fyra områden: garnisonsstaden som fysisk miljö och symbolvärld 2) garnisonsstaden som social, kulturell och politisk miljö, 3) garnisoner, kommunal ekonomi och lokalt

näringsliv, 4) garnisonsstäder och urbaniseringsprocesser.

Vilka resultat kan då projektet redovisa från sina olika undersökningsområden?

När det gäller garnisonsstaden som fysisk miljö och symbolvärld, är en central fråga hur den militära närvarons grad av synlighet i garnisonsstadsmiljön växlat genom epokena. I uppsatser av Gunnar Artéus, Knud V Jespersen och Jussi T Lappalainen framhålls att soldaterna i garnisonsstaden aldrig varit så osynliga som i våra dagar. Fram till mitten av 1800-talet, när förbanden började kasereras, var soldaterna inkvarterade i borgarnas hem och utgjorde ett mycket påtagligt inslag i gatubilden. Genom militärparader skulle dessutom innevanorna ständigt påminnas om statens maktresurser. Även sedan soldaterna i slutet av 1800-talet flyttat ut ur stadsbornas hem till kasernerna, kunde garnisonen sätta sin prägel på stadsmiljön. Kasernbyggnaderna var centralt belägna i staden, och deras massiva monumentalarkitektur dominerade omgivningen. Efter andra världskriget har emellertid de militära förbanden flytt stadskärnorna. De moderna vapensystemen kräver en vidsträckt övningsterräng, och kasernområdena ligger numera utanför tätortsbebyggelsen. På sin fritid tillåts de värnpliktiga dessutom bära civila kläder och går inte längre att skilja från sin omgivning.

När det gäller garnisonsstaden som kulturell, politisk och social miljö framhålls på liknande sätt att officerskåren i dagens samhälle förlorat sin ställning som lokal elit. I takt med att den sociala rekryteringen till officersyrket breddats under 1900-talet har yrket förlorat i status. Yrkesarbetande hustrur har lett till officersfamiljernas totala integrering med andra tjänstemannagrupper i samhället. Garnisonsstaden i projektets betydelse skulle därmed ha upphört att existera, och med Jespersens ord ha blivit "et historisk faenomen på linie med f. eks. forladegevaerer, vandmøller og pløjning med hjulplov".

Samtidigt understryker andra av bidragen till antologin att garnisonsstadens militära förband en gång verkligen utgjorde en stad i staden. Jørgen H Barfod visar i sin uppsats hur den danska flottans båtsmannakvarter i Nyboder tidigt under 1700-talet höll en avsevärt högre standard inom social omsorg, skolväsende, renhållning och brandförsvär än den övriga staden Köpenhamn. I sin studie av den finska garnisonsstaden 1809–1917 framhåller Jussi Kuusanmäki att skillnaden mellan civilt och militärt i Finland under denna tid ofta också sammanföll med skillnaden mellan finskt och ryskt.

Antologins isländska bidrag av Gísli Ágúst Gunnlaugson belyser projektets tredje undersökningsområde: garnisoner, kommunal ekonomi och lokalt näringsliv. Island har aldrig hållit några egna militära styrkor, men den amerikanska flygbasen i Keflavik svarar sedan början av 1960-talet stadig för cirka 5 % av landets intäkter i utländsk valuta. P Wessel-Tolwigs bidrag framhåller den roll örlogsvärvet i Köpenhamn sedan 1500-talet spelat för stadens ekonomiska utveckling. In på 1900-talet var varvet stadens största arbetsgivare.

När det gäller garnisonsstäder och urbaniseringsprocesser slutligen, diskuterar Mats Hellström Linköping och Ronald Nygård Bardufoss och Skjold i Nordnorge. I fallet Linköping gjorde militära övningsområden kring den växande industristaden stora arealer svåråtkomliga för exploatering. I Bardufoss och Skjold har däremot den militära etableringen från 1950-talet haft avgörande betydelse för tätbebyggelsens uppkomst.

Flera bidragsgivare understryker behovet av ytterligare forskning. De redovisade resultaten bär också en betydande prägel av tentativitet. Några har i likhet med Olav Wicken sett som det främsta syftet med sitt bidrag att utpeka viktiga problemområden och möjliga angreppssätt för fortsatt forskning. Wicken efterlyser t. ex. en avvägning mellan lokal och nationell historieskrivning i studiet av garnisonsstaden.

Det mesta återstår alltså att göra i forskningen kring den nordiska garnisonsstaden. I den föreliggande rapporten utpekas vissa huvudlinjer i utvecklingen, men volymen är eljest föga mer än en probleminventering. Väl genomförd kan dock projektets kartläggning komma att generera viktig referenslitteratur, bl. a. för personhistoriska undersökningar.

Gunnar Åselius

Redliga byggmästare i Stockholm

Werner Pursche: *Byggmästareämbetet i Stockholm 1700–1846* (utgiven av Stockholms Byggmästareförening, 1989, 346 s., ill.).

Lagom till Stockholms byggmästareförenings 100-årsjubileum avslutade Werner Pursche sin trilogi om det gamla Timmermans/Byggmästareämbetet i Stockholm. Bokens sidomfång och dess käll- och litteraturförteckningar berättar för den oinvigde att den är ett resultat av många års grundligt och tålmodsprövande forskningsarbete. Att författaren dessutom har arkiv som sin profes-

sion borgar för kunskap och kännedom om källmaterialet.

Det gamla skråsystemet var en viktig del i staden under medeltiden fram till 1800-talet: skråna kontrollerade såväl utbildning, etablering som produktion inom sina respektive områden. Det specifika utbildningssystemet gav möjlighet till internationella kontakter, nya kunskaper och idéer spreds sedan via huvudstaden ut över landet. Hantverkarna/mästarna var också en politisk viktig grupp, tillsammans med handlarna utgjorde de stadens borgerskap, ägde burskap och betalade stadens skatter samt utövade visst inflytande över stadens politiska liv genom olika institutioner.

Det var Ämbets- och byggningskollegiet som utövade den samhälleliga kontrollen över skråhantverkarna och deras privilegier och skråämbetena fungerade som domstolar i hantverksmål. Ämbetena (här Byggmästar-nas) var en sammanslutning av mästare inom samma yrkesskrå med syfte att upprätthålla skråets anseende och heder. De reglerade arbetstillfällena, kontrollerade arbets kvalitén, anskaffade råmaterial m. m. Ämbetena fungerade också som sjuk- och begravningskassor. Magistraten (borgmästare och råd) kontrollerade ämbetena och skråordningarna utfärdades av kommerskollegium som också fungerade som besvärinstans för dem som kände sig förfördelade av ämbetena eller magistraten. Eftersom "regeringen" remitterade alla hantverksfrågor till kommerskollegiet för yttranden fick kollegiet ett stort inflytande över hantverkspolitiken i Sverige.

Under 1700-talet uppvisade kommerskollegiet många gånger en ambivalent inställning till skråhantverket respektive näringsfrihetsvänliga idéer. Trots att de senare vann allt fler anhängare, både inom kollegiet och inom regeringen, fortsatte man att konsekvent genomföra skråorganisationens form och med tiden uppnådde man i stort sett ett enhetligt skråväsende. Avsikten var att skapa större möjligheter att övervaka och reglera de borgerliga näringarna, framför allt det traditionella skråhantverket. Statsmakten hade rätt att detaljreglera näringslivet och skråorganisationerna tillgodosåg både juridiska och militära intressen. Staten kunde genom ämbetena mobilisera yrkeskunnigt folk och nödvändig produktion efter kronans eller stadens behov. Det fanns alltså en stark nedärvd tradition när det gällde allt från utbildning till utövning inom yrkesgrupperna, liksom inom stadens styrelseformer.

Pursche ger en mycket detaljerad bild av möjligheterna att bli mästare, både i Stock-

holm, på landsbygden och i landsortsstäderna. Med tanke på att bygmästarämbetet redan under 1700-talet endast antog ett fåtal mästare kan inte framtiden ha tätt sig så ljus för alla de gesäller och lärlingar som fanns. Enligt Pursches undersökning dominerar höga inskrivningssiffror (lärlingar) under dels 1740-talet och dels 1810-talet. I övrigt hade men en "normal" intagning utom kring skiftet 1700/1800 då en allmän sänkning av intagningen sker samt efter 1845 då det sker en klar (naturlig) nedgångsperiod. Höga utskrivningar (gesäller) följer efter den första höga inskrivningen. Den andra höga utskrivningen sker 1811 och där har Pursche ingen direkt förklaring. Men det hade förmodligen samband med variationer inom byggnadsverksamhetens omfattning, men även andra faktorer spelade in: övergången till ett friare näringsliv, intrång av s. k. fuskare (bönhasare) osv. Att karriärmöjligheterna började bli fler kan också ha spelat in.

Hur gick det då med de gesäller som sedan ville bli mästare? Under perioden 1700–1846 antogs endast 65 mästare! Flera av dessa var tyskar (1700–1741 nästan 50%) och dessa intog snabbt en ledande ställning inom ämbetet. Pursche menar att det fanns en viss motsättning mellan svenska och tyska medlemmar. Det utvecklades med tiden en viss "svågerpolitik", det kunde då vara att tyska landsmän gynnades eller att en del gesäller (mästarsöner) redan från början befriades från halva mästarstycket (1742–1846 erhöll ca 28% mästerskap utan att ha avlagt prov). Detta var helt i strid med skråordningens bestämmelser, men Pursche hävdar att man inte gjorde avkall på de kvalitativa kraven. Några av dessa "gratismästare" hade redan varit mästare i andra städer och några besatt sådan skicklighet att de var kända av övriga mästare. De flesta fick dock sin mästartitel efter beslut från högra ort, men hade då redan varit i offentlig tjänst, drygt hälften som slottsbyggmästare. Mästare utom yrket hade ofta en gedigen teoretisk (delvis praktisk) utbildning av annan (ofta konstnärlig) art.

En annan grupp inom bygmästarämbetets kontroll var änkor efter avlidna mästare. Många tänker sig att dessa kvinnor för första gången i sitt liv fick "fullt ansvar" och mer eller mindre blev "egna företagare". Formellt övertog änkan sin avlidna mans verkstad, de hade rätt att anställa och avskeda folk, men det var verksgesällen som drev verksamheten vidare enligt ett uppgjort kontrakt. Änkorna hade dock en relativt stark ställning, även om de fr. o. m. 1771 fick en särskild tillsyningsman (förmyndare?). Däremot var det verks-

gesällen som ansvarade för räkenskapsbok och såg till att kontributionen betalades. Trots att änkor erlade kvartalsavgifter deltog de inte i ämbetets möten och beslut; inför kollegiet företrädde de av sina verksgesäller. Ibland gifte sig änkan med verksgesällen som då övertog verkstaden. Men om änkan valde en man utanför ämbetet fick hon inte längre behålla verkstaden. Så var det med den självständigheten.

Byggnadsverksamheten i Stockholm under den här undersökta perioden är svår att komma åt totalt sett. Utifrån Thomas Halls redovisning av antalet byggnadslovshandlingar 1730–1849 uppskattar Pursche att bygmästarna i Stockholm under tiden 1700–1846 bör ha åtagit sig mer än 15 000 arbeten. Andra undersökningar och Pursches egen ger en bild av en stad som "bygger" under 1750–1760-talen men som "stagnerat" under perioden 1790–1810. Detta stämmer enligt Pursche bra överens med den första höga inskrivningsperioden av lärlingar och den med sänkt antagning, likaså med tendenserna för gesällutskrivningen: arbetsmarknaden bestämde hur många lärlingar som behövdes.

Avsnittet rörande byggnadsverksamheten är ett av de mer intressanta i boken. Det ger inte bara kunskaper om alla de typer av byggnadsuppdrag som bygmästarna tog på sig, utan även hur kontrakt och avtal gjordes upp som i sin tur ger insikter om arbetsförhållandena. En bygmästare kunde också ägna sig åt att köpa hus, reparera och sedan sälja eller hyra ut, vilket visar att dåtidens entreprenörer inte var främmande för att göra "klipp". Likaså kan man i Pursches undersökning av lönerna se hur intressegemenskaper inom vissa grupper trissade upp lönerna och de fastställda lönetaxorna blev allt mer en formell sak och så småningom upphörde att komma ut. De offentliga arbetsgivarna hade ofta inget att säga till om då bygmästarna själva bestämde sina (och arbetarnas) löner. Lönefrågan skulle naturligtvis kopplas ihop med näringsfriheten, denna inflammerade fråga som indirekt ledde till förändringar inom byggnadsyrkena. Ett vanligt argument mot skråtvånget var att byggnationer blev dåligt utförda och att priserna blev höga. De som var för skråväsendet ansåg dock att det var en garanti för att hålla yrkesskickligheten uppe. Man kan dock ana att Stockholmsmästarnas motstånd handlade om att man inte ville ha någon konkurrens utifrån. Det och inte yrkesskickligheten var det viktigaste argumentet för att bibehålla systemet. Utvecklingen kom dock att leda till att man konkurrerade med andra skråämbeten (murarna

t. ex.) och då var byggmästarna inte intresserade av att respektera andra gruppers traditionella yrkesområden. Då var nog klassifikationssystemet en mer splittrande fråga för de olika ämbetsbröderna och en ständig stridsfråga inom Stockholms borgerskap.

Pursches bok är alltså gedigen och stor, både till innehåll och antal sidor. Den hade vunnit på att minska ner redovisningen av alla exemplifieringar av olika ärendetyper. Ibland känns det som om själva forskningsarbetet redovisas alltför detaljrikt medan resultaten göms i de olika avsnitten eller saknas helt. Det jag saknar är en sammanfattning och en analys av byggmästareämbetets roll och situation i huvudstaden under en period som innebar stora förändringar. Trots den stora mängd av ny kunskap boken ger om byggmästarnas, gesällernas, lärlingarnas och hantverksänkornas vardag, ämbetets organisation och verksamhet, byggnationen i Stockholm osv. så sitter man med ett frågetecken i slutet.

1700-talets Sverige var ett samhälle med starka sociala spänningar som kom att markeras alltmer under 1800-talet. Nya tekniker, uppodling, ökat export ger stigande jordbrukspriser och ökade jordpriser, vilket medverkade till proletarisering hos jordbruksbefolkningen. Även andra priser präglas av kraftiga fluktuationer och med tiden minskar handeln över Stockholm. Huvudstaden påverkades av denna utveckling och då på ett mycket speciellt sätt jämfört med övriga städer. Trots att det sker en kraftig befolkningsökning i landet under första halvan av 1800-talet, minskar befolkningens antal i huvudstaden, både nominellt och procentuellt. Många forskare ser denna period av ekonomisk och demografisk nedgång som en stagnationsperiod, med många samverkande faktorer som långtidsverkade. Detta och en etnisk homogenitet förhindrade en uppdelning av arbetskraften på hög- och lågavlönade och avsaknaden av en snabb industrialisering förhindrade utslagning av småhantverkare osv. Även bristen på rörligt kapital (frånvaron av ett utvecklat affärsbanksystem) kan ha medverkat till stagnationen, liksom stadens splittrade och traditionsbundna styrelse. Det hade varit intressant om Pursche gjort en sammanfattande analys av byggmästareämbetets roll satt in i detta större perspektiv. Hur lyckades man hålla samman ämbetet trots att konkurrens, utökade karriärmöjligheter och eget agerande i strid med skråordningen egentligen var en kamp för näringsfrihet? Nu slutar boken på ett snopet sätt, det "saknas" ett slutkapitel och det man saknar är synte-

sen!

Notförteckningen och käll- och litteraturförteckningarna får en att inse vilken enorm forskningsinsats Pursche gjort. Boken är också föredömligt försedd med bildförteckning, person- och ortregister samt information om myntförhållanden under den aktuella perioden. Forskare har här fått en utmärkt källa att ösa information ur och genvägar till källmaterial av stor betydelse för stads-, byggnads- och personhistorisk forskning i Stockholm.

Karin Wikberg

Forna tiders stadsbor

Stadsbor i gångna tider. Släktforskaren och staden. Red. Bengt Hjörd (Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1989, s. 287).

Redaktionskommittén har valt att presentera Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1989 som en temabok innehållande 16 olika uppsatser belysande skilda aspekter av stadsbornas historia. Målsättningen för flertalet uppsatser är att upplysa om hur man forskar i olika arkiv rörande städernas innevånare. Uppsatserna kan indelas i två grupper. De första elva presenterar olika, för många person- och släktforskare okända arkiv, samt litteratur rörande stadshistoria. Övriga fem visar på olika sätt resultat av forskning rörande stadsbor och typiska stadsyrken.

Det generella innehållet i stadsarkiven beskrivs i två uppsatser, arkivarien vid landsarkivet i Lund, Göran Larsson, presenterar de stadsarkiv som förvaras i landsarkiven, stadsarkivarien i Eskilstuna, Bror-Erik Ohlsson, redogör för vad de kommunala myndigheternas arkiv innehåller.

Göran Larsson har valt att visa vad Kristianstads stadsarkiv innehåller, han presenterar de olika arkivbildarna och redogör för innehållet i vissa serier. Uppsatsen avslutas med en bilaga visande arkivbeståndet i detta stadsarkiv. Uppsatsen är mycket matnyttig men kunde kanske ha lättats upp med några exempel.

Beståndet i kommunarkiven är ännu relativt okänt för personforskarna, även om de kommunala arkivinstitutionerna numera mer aktivt informerar om vad de kan erbjuda. Bror-Erik Ohlssons föredömliga redogörelse för Eskilstuna stadsarkiv ger ytterligare kunskap.

Lars Ericson, behandlar i en uppsats de äldre skråarkiven och deras olika serier. Han betonar särskilt protokollens betydelse för personhistoriker, liksom in- och utskrivningsböcker, där man bl. a. kan finna

uppgifter rörande mästare och bokmärken (sid. 28, 30).

”Skolarkiv och personhistoria” är titeln på Leif Gidlöfs bidrag. Med flera exempel från Stockholms skolvärld visar han på de skatter som en personhistoriker kan finna i olika skolarkiv.

Äldre tiders stadskartor, stads- och fästningsplaner samt fotografier presenteras i tre uppsatser. Alfred Örback visar vilka intressanta uppgifter som lantmäterikartorna innehåller i uppsatsen ”Våra äldre stadskartor”, medan Lars Ericson i sin andra uppsats behandlar svenska stads- och fästningsplaner, som förvaras i Krigsarkivet. Dessa stadsritningar ser Lars Ericson som komplement till lantmäterikartorna.

”När fotografen kom till stan” är titeln på Bengt Hjords bidrag. Med exempel från Västervik visar han prov på de nya personhistoriska källor som tillkom under 1850-talet, fotografierna.

Av stort intresse för personhistoriker är Christopher von Warnstedts utgivning av olika längder från Stockholms Storkyrkas räkenskaper 1562–1568. Längderna har han funnit på Riksarkivet i Upplands landskapshandlingar. Det är bl. a. längder över begravningsuppbörd och klockringningar från 1560-talet. Avsaknaden av mantalslängder från denna tid gör längderna särdeles värdefulla.

Olga Dahl har gått cirka 100 år framåt i tiden när hon skildrar det äldsta Göteborgs roteindelning vid slutet av 1600-talet. Uppsatsen är av särskilt intresse för personhistoriker med göteborgska anor.

Två informativa uppsatser om material utanför själva arkiven har skrivits av Pieter Lemming och Irma Ridbäck. Pieter Lemming redogör i ”Från bläckpenna till magnetband” för Stockholms Historiska Databas, dess källmaterial och dess historia. Han framhåller framtidens personhistoriska källor – databaserna.

Irma Ridbäck har gjort en sammanställning av den litteratur som finns till buds om stadshistoria. Hon har i uppsatsen medvetet utelämnat Stockholm och hänvisar för Stockholms del till där befintliga bibliotek. En hänvisning även till de under senare år publicerade Stockholmsbibliografierna i Samfundet S:t Eriks årsböcker hade här varit på sin plats.

De fem sista uppsatserna i volymen är exempel på vad man praktiskt kan finna i arkiven när man forskar om personer och släkter. Alltid aktuella Carl Michael Bellman och hans kända och okända släkt behandlas i två

uppsatser, Håkan Skogsjö och Marianne Nyströms. Båda dessa uppsatser innehåller många intressanta uppgifter om släkten Bellman och dess äldre anor. Håkan Skogsjö visar att Carl Michael var ett riktigt ”stadsbarn”; bland anorna finner man borgare från flera städer, såväl svenska som utländska, vilka med ett undantag härstammade från invandrarfamiljer.

Genom Christina Backman får vi följa en hattmakardynasti i Uppsala, av vilka en av medlemmarna var en av Lenins anfäder. Christina Backmans initierade studie visar en bild av hur livet gestaltade sig i en svensk småstad under 1700-talet.

I samma tidevarv uppehåller sig Ann Hörsell när hon skildrar Mariefreds strumpfabriks öden och hur lokaliseringsstöd fungerade på 1700-talets mitt. I uppsatsen möter man flera personer, bl. a. fabrikören Johan Andersson Berg. Flera uppgifter om denne kunde författaren ha hämtat i arkiv i Stockholms stadsarkiv (saknas helt i käll- och litteraturförteckningen), t. ex. i Hall- och manufakturrättens arkiv och i mantals- och taxeringslängder. En felaktig uppgift bör rättas – mig vereligen har aldrig magistraterna i städerna fungerat som statsmaktens representant, det var landshövdingen och hans underlydandes uppgift.

I den sista uppsatsen återvänder vi till Eskilstuna. Lars Magnus skildrar här hantverkets omvandling 1800–1850. Författaren har bl. a. använt källor som presenterades i volymens första uppsats. Cirkeln är sluten.

Som framgått av ovanstående finns mycket av värde för en personhistoriker i ”Stadsbor i gångna tider”, dels informativa upplysningar, dels forskningsresultat. Det enda som en personhistoriker saknar är person- och ortregister till bokens uppsatser.

Ulla Johanson

Ydrekungen

Tore Wretö: *Ydrekungen. En bok om Leonard Fredrik Rääf* (Halmstad 1990, 352 s., personreg.).

Leonard Fredrik Rääf är en egenartad företeelse i vår 1800-talshistoria, vilket inte minst framgår av Wretös omfattande litteraturinventering. Den tryckta referenslistan omfattar nästan 300 referenser. Litteraturen är således väldig kring denne egenartade ståndsperson. Trots detta är han själv förhållandevis okänd, vi känner honom främst genom myter och schablonbeskrivning. Wretö kommenterar detta faktum i inledningen.

Wretö anser, att trots att både Henrik Schück och Fredrik Böök med flera betonat det banbrytande i hans lärda insatser, så: "har emellertid namnet Leonard Fredrik Rääf inte velat fastna i det allmänna medvetandet". Litteraturen om honom är heller inte lätt att få tag på, hävdar Wretö vidare, utan den finns instucken här och där i mycket specialiserade studier, ofta betonas då Rääfs roll som en bakgrund till andra studieobjekt.

Vad Wretö söker fånga är helheten, summan av delarna. Han försöker ge oss en samlad bild där Rääfs olika talanger, ambitioner och aktiviteter sammanflätas till en helhet. Han vill visa människan och livsverket, "bakom och bortom åldringens skymmande gestalt". Därför ägnas också den unge Rääfs proportionellt sätt större uppmärksamhet än den äldre.

Och Wretö lyckas bra i sitt uppsåt. Han analyserar bakgrunden till Rääfs tidigt utvecklade intresse för historievetenskaperna, hans engagemang i götisk-romantiska studentkretsar, hans arbete på Riksarkivet i unga år och det tidigt påbörjade insamlandet av historiska dokument och särskilt då folkliga visor och "fornsånger". Han blev en traditionssamlare av helt enastående slag, vars motsvarighet vi måste gå utomlands för att finna. Han skapade sig som ung en idé om den ideala enkelheten. Vi möter honom i kamratkretsen av bland andra Atterbom, Samuel Hedborn, Clas Livijn, Lorenzo Hammarskjöld m. fl. Wretö klarlägger också, med stöd av Schück, Rääfs betydelse för skapandet av institutionen Svenskt diplomatarium.

I sin historiesyn betraktade Rääf källorna som mål och inte medel; "mitt mål är sanningen, min väg historien, handskrifterna, sägnen, naturen, sådan de oförtydda erbjuda sin ledning". Grundlighet, källkritisk medvetenhet och en insikt att också det till synes obetydliga kan ha sin betydelse var andra Rääfska dygder. Berömt är hans inträdelse i Vitterhetsakademien 1831, en studie i svensk medeltida diplomatik som beaktades långt in på 1900-talet och var en lärdomshistorisk händelse av rang. Rääf hyste som få i sin samtid en kärleksfull respekt för forskandets grå vardag, för grundläggningsarbetet, det anonyma och mödosamma, som ändå var en förutsättning för att de stora byggnaderna skulle kunna resas. Diplomaten representerade härvidlag den vardagsgrå forskarmödan bortom ryktbarhet och publikgunst. Hans Forssell karaktäriserade Rääfs forskarriktning som allvarlig och sanningssökande: "man ser att författaren lever med hela sin själ in i det förgångna; ... skarp, sträng men

kärnfull och fosterländsk". Detta sades i samband med att tredje delen av Ydrebeskrivningen utkom.

Wretös biografi över Rääf är av ovanligt enhetligt slag, framställningen är därtill fängslande och ibland nästan spännande. Med ilning efter ryggraden läser man bokens avslutande kapitel, om den gamle mannens sista dramatiska tid.

Om vi så väl får belyst Rääfs betydelse för den historie- och kulturvetenskapliga forskningen – kanske bokens väsentligaste vetenskapliga bidrag – hans arbeten sätts in i sina sammanhang, hans ställning och inflytande i Götiska förbundet klarläggs, förhållandet till fadern, den gamle juristen och gustavianen, till hustrun och det komplexfyllda förhållandet till barnen, de utsätts tidigt för stora påfrestningar, och till övrig släkt och vänner är väldokumenterad, saknas det då ingenting?

Jo, möjligen hade man kunnat önska sig en något fylligare analys av Rääfs betydelse i rikspolitiska sammanhang. Wretö antyder denna lucka i förordet. Rääf deltog visserligen inte själv i så många riksdagar, men hans ställning som utrerat konservativ var känd i vida kretsar och vi vet att han utnyttjades i olika politiska sammanhang. Han spelade exempelvis en mycket aktiv roll vid mobiliseringen av konservativa röster inför representationsreformsomröstningen 1865, vilket framgår av studier av Stig Ekman och Göran B. Nilsson (den senares studie saknas för övrigt i den annars digra referenslistan). Hans nära släkt- och vänskap med den under lång tid ledande konservative politikern August von Hartmansdorff hade också säkerligen varit fruktbart att behandla ur ett mera renodlat politiskt perspektiv, i vilken mån här Rääfs verkade i bakgrunden vid Hartmansdorffs olika utspel.

Men det är inte svårt att plocka ut bitar och peka på brister i en biografi över en sådan komplicerad person. Låt oss istället fångas av det faktum, och rikta ett tacksamhetens ord till författaren, att han på ett så målande sätt låtit oss krypa in under samma östgötiska tak som Rääf, så nära att vi nästan kan höra rösten, se honom röra sig och känna dofterna.

Tomas Lidman

En kunglig kärleksaffär

Germund Michanek: *Carl XV och Hanna på Väsentorp. En tidsbild* (Borås 1990, 120 s., personreg.).

Om man till folk i allmänhet ställer frågan

om de känner till något om Carl XV blir nog svaret — om man får något — att han var en stor kvinnokarl och charmör, och att ättlingarna till honom både i Sverige och Norge är åtskilliga. Docent Germund Michanek, framstående kännare av det senare 1800-talets historia och kultur, som bl. a. i *Skaldernas konung* (1979) behandlat Oscar II och hans förhållande till den samtida litteraturen, tar i denna lilla volym upp ett mycket "personligare" ämne, historien om Carl XV och hans "mätress" Hanna Styrell.

Källorna till framställningen är framför allt brev i Bernadotteska familjearkivet, men även rättegångshandlingar i Uppsala landsarkiv har använts liksom samtida tryck som tidningar och memoarlitteratur. Huvudpersonerna är självfallet kungen och Hanna, men också drottning Louise (Lovisa) intar en framträdande plats. Till en början tecknar Michanek en bild dels av drottningen, dels av kungen, grundade på iakttagelser av bl. a. Fritz von Dardel. Härav framgår att paret i många avseenden — kanske de flesta — var varandra mycket olika; hon på gott och ont närmast småborgerlig, han på en gång levnadsglad och tungsint romantisk.

Sedan förs Hanna (egentligen Johanna) Styrell in i handlingen. Hon var född 1842 i Stockholm och dotter till bagarmästaren Johan Petter Styrell och hans hustru Lovisa Wilhelmina. Hanna, som enligt von Dardel inte var påfallande vacker men pikant, lade sig till med namnet Stjernblad och blev aktris. Det var i denna funktion hon första gången träffade kungen i oktober 1859, efter det att hon medverkat vid invigningen av en ny teater i huvudstaden. Inom ett år var förbindelsen stadig och mamsell Stjernblad, som hon av kungen och andra oftast kallades, var installerad i egen våning med tjänstefolk. Hon var inte Carls första djupa förälskelse; redan tidigare hade han haft en mångårig relation med hovdamen Josephine Sparre (1829—92), ofta kallad Jossan eller Schossan, men denna hade sannolikt försvagats omkring 1860.

Författaren skildrar hur förhållandet mellan kungen och Hanna utvecklade sig, hur hon i gåva fick sin sommarbostad, villan Väsentorp, drygt 1 km söder om Ulriksdal, det kungliga sommarslottet. I detta sammanhang publiceras även vissa brev, bl. a. det enda bevarade brevet från Hanna till Carl, f. ö. också det enda dokument som författaren påträffat i Bernadotteska arkivet, där en icke kunglig person duar en kunglig. Den viktigaste källan för kunskapen om relationen mellan kungen och Hanna är den förres dikter till

hennes, som behandlas ingående. Michanek ger även en insiktsfull beskrivning av kungen som skald och versmakare i allmänhet. Utvecklingen av Carls och Hannas förhållande skildras och ställs mot det samtida politiska skeendet. Här skall noteras att en dotter föddes 1865, som fick namnet Ellen Maria. Hon uppfostrades hos Hannas halvsyster Theresia, gift med tapetserarmästaren Carl Petter Svensson, 1867 utnämnd till hovtapetserare.

I mitten av 1860-talet synes relationen mellan Carl och hans älskarinna ha förändrats; passionen har övergått till vänskap. Kungen inledde 1865 en förbindelse med godsägardottern Wilhelmine Schröder (1839—1918). De nära kontakterna med Hanna upprätthölls dock ända till kungens död, och hon hade i Väsentorps salonger funktionen av värdinna åt Carl och hans vänner, bl. a. hovkamreraren Daniel Hwasser (1817—71), skådespelaren Svante Hedin (1822—96), operachefen Eugène von Stedingk (1825—71) och försäkringstjänstemannen Otto Beronius (1820—95). De hade träffats under Carls uppsalalid, varit gluntar och juvenaler och ingick på Ulriksdal i källspelsällskapet Enkan Bloms Bekanta. von Dardel berättar t. ex. om en episod på nyåret 1869, då kungen arrangerat en supé för Hanna och några vänner, bl. a. Svante Hedin. Denne, som blivit berusad, hade kallat henne "lilla hönsrumpa", vilket medfört att kungen kört ut honom. Ångerköpt hade han följande morgon trott att han för alltid fallit i onåd, men efter att ha låtit framföra sina ursäkter till kungen hade han fått svaret: "Hälsa Svante att han tröstar sig och att han inte var den ende som var full igår".

Carl och Hanna träffades sista gången i Aachen den 30 augusti 1872, där kungen vistades för att genomgå en badkur. Drygt två veckor senare avled han i Malmö av tarmtuberkulos. 1876 gifte sig Hanna Stjernblad med kaptenen Adolf Tersmeden (f 1836), blev vid sin svärfars död 1879 friherrinna och bodde under återstoden av sitt liv på Ramnäs i Västmanland, där maken var brukspatron. Hanna avled 1904, Adolf tio år senare. Äktenskapet var barnlöst, men Adolf Tersmeden hade testamenterat en stor summa pengar till Hannas dotter och dennas fostersyskon.

Michanek redogör även för den utpressning och de nidskrivierier som Carl XV och Oscar II utsattes för av författaren Otto Gråbergh (1844—98). Senare kallade han sig Pettersson och skrev på uppdrag av livförsäkringsbolag. En av hans publikationer, *Sista smörjelsen*, som utkom vid Oscars kröning

1873, belades med kvarstad och författaren åtalades för "lasteligt tal" riktat mot kungen, men frikändes av juryn.

Michaneks bok, som också innehåller en källförteckning och är rikt illustrerad – den interiör från Våntorp som återges i von Dardels Minnen 1871–72 (s. 157) hade försvarat sin plats – är inte stor och inte heller ämnet är "stort", men den är precis vad den utger sig för att vara – en tidsbild, en både underhållande och väldokumenterad sådan.

Lars-Olof Skoglund

En man för sin tid. A. O. Wallenberg igen

Frågan om det ur vetenskaplig synvinkel är berättigt att ägna sig åt biografiskrivande har debatterats ganska flitigt under senare år. Göran B Nilsson (GBN) har varit aktiv i denna många gånger mycket teoretiska diskussion. Inte minst i denna tidskrift (PHT 1986, s. 1–4) har han varnat för att genren lätt leder till att huvudpersonen blir en hjälte kring vilken allting snurrar. En viktig förutsättning för att undvika en sådan snedsyn är enligt GBN en omfattande förtrogenhet med det samhälle och den miljö den biograferade verkade i. Detta leder i sin tur till att biografiförfattaren måste bli något av en specialist inom flera ämnesområden.

GBN tillhör den skara teoretiskt medvetna forskare på området som omsatt sina teorier i praktiskt författarskap, och hans hjälte heter A. O. Wallenberg (AOW), grundaren av Stockholms Enskilda Bank (SEB). GBN gick, trogen sitt program, grundligt tillväga genom att i en förstudie till biografin beskriva bankernas och kreditmarknadens utformning vid 1800-talets mitt, då grunden till det moderna bankväsendet lades. Studien kom 1981 och benämndes *Banker i brytningstid* och den fick underrubriken *A. O. Wallenberg i svensk bankpolitik 1850–1856* (anm. i PHT 1981, s. 142). Tre år senare kom första delen av den egentliga biografien: *André Oscar Wallenberg och av underrubriken Odysseernas år 1816–56* framgår att det är barn- och ungdomsåren fram till tiden för grundandet av SEB som avhandlas (anm. i PHT 1985, s. 33–36). Fem år senare kunde GBN lägga fram den andra och här aktuella delen av biografien. Den spänner över endast tio år av AOW:s liv men det är också fråga om den tid som karaktäriseras av det stora liberala genombrottet i svensk politik: *André Oscar Wallenberg II. Gyllene tider 1856–1866* (Institutet för ekonomisk-historisk forskning vid Handelshögskolan i Stockholm: Norstedts 1989, 349 s., personreg.).

Boken är indelad i fyra stora block varav det första handlar om kriser och deras lösande. Den korta men häftiga handelskrisen 1857 kunde AOW genom ett kallt och skickligt manövrerande utnyttja till sin och bankens fördel. Inför offentligheten blev AOW känd som den mäktiga och sammanhållande kraften inom det enskilda bankväsendet. Även om SEB gick bra hade emellertid AOW bekymmer med sina privata penningtransaktioner, bl. a. med ångfartygsaktiebolagen Transit och Union. Till dessa behövde han mycket pengar och sådana kunde han få genom Filialbanken i Sundsvall där dock hans tidigare fordran snabbt förvandlades till skuld som måste balanseras med affärsvänners växlar. AOW:s stora anseende som finansgeni blev i Sundsvall något skamfilat. AOW hade också som en sista utväg tagit en blancokredit på 100 000 rdr rmt i Hamburg. När creditsystemet bröt ihop i slutet av 1857 tvangs han den 4 december inställa sina betalningar och leva på kreditorernas nåd fram till julen. AOW ställde då kabinetsfråga i SEB. Direktionen ville emellertid ha kvar sin verkställande direktör och till yttermera visso beviljades han stora lån. Bankens delägare var således väl medvetna om att det var AOW som stod bakom dess mycket goda resultat. Helt oomstridd var emellertid inte direktörens ställning. Många frågor var aktuella i den maktkamp inom direktionen som pågick åren 1856–61, bl. a. AOW:s lön. Detaljerna skall inte redovisas här men det visade sig vid 1861 års bolagsstämma att 346 mot 361 realiter röstade för AOW:s avgång. GBN konkluderar emellertid att AOW efter detta kupp försök satt säkert i sadeln, dock desillusionerad och "ytterligare förhärdad. Samtidigt hade privatmannen AOW gått den motsatta vägen. Våren 1861 var han mitt uppe i en dåraktig förälskelse" (s. 39).

Också det långa kapitlet om AOW:s minst sagt komplicerade kärleks- och familjeförhållanden ingår i blocket Krisers lösning. AOW hade blivit änklings i februari 1855 och svägerskan Lovis Andersson tog, med god hjälp av AOW:s mor Laura och brodern Agathon, hand om barnen. Laura hoppades att AOW skulle gifta om sig så att familjelivet kunde stadgas. Till moderns ledsnad fick AOW barn med Lovis Andersson och turerna kring detta och problemen med alla barnens uppfostran skildras ingående liksom AOW:s begynnande kärlek till den begåvade 22 år yngre familjeflickan Anna von Sydow med vilken han gifte sig den 19 september 1861.

Det andra blocket benämns Det svenska bankväsendets pappa. Inledningsvis foku-

serar GBN uppmärksamheten på vad som framstår som bokens andra hjälte, finansministern J. A. Gripenstedt, som spelar en betydande roll som visionär statsman. GBN understryker att denne var en ovanlig finansminister: "en smidigt doktrinär statsman som i senare tid bara haft en motsvarighet, Ernst Wigforss (s. 251). Enligt GBN kan inte Gripenstedt karaktäriseras som manchesterliberal. Han kunde mycket väl tänka sig viktiga styrande insatser från staten i det ekonomiska livet. Från den utgångspunkten analyseras den liberala högkonjunkturen 1856–1866. Trots genombrottet för principen om frihet och jämlikhet ledde konstruktionen av det nya politiska systemet till "plutokratiska inskränkningar i personlighetsprincipen". Perioden var för AOW "en tid som betecknade den första och den största höjdpunkten i hans karriär" (s. 98). Genom en analys av AOW:s handlande i flera frågor belyser GBN hur AOW bidrog till att forma den moderatliberala skördetiden han sett fram emot. Han hade sitt finger med i åtskilliga av tidens reformfrågor men det område han ägnade mest kraft var den ekonomiska politiken och han gjorde sin stämna hörd. AOW ledde Sveriges främsta bank, hade en tung position i borgarståndet, hade tillfälle att framföra sina åsikter i Aftonbladet och hade Gripenstedts öra. GBN hävdar att bankens förkovran inte var ett mål i sig utan ett av flera medel för att bestämma inriktningen av landets ekonomiska politik, och kanske strävade han efter att en gång bli landets finansminister. Det första målet var att åstadkomma ett rikstäckande system av enskilda banker som kunde dominera kreditgivningen. GBN poängterar att AOW strävade efter att förverkliga denna idé trots att sådana banker skulle bli konkurrenter till SEB. Det var dock denna bank som skulle vara mönstergivande. SEB skulle utgöra den friktionsfria cirkulationsbanken i handelns och industrins tjänst, och dess ställning som privatbankernas centralbank gav AOW "utmärkta möjligheter att sätta reformatorisk press på landsortens banker" (s. 133). GBN analyserar ingående såväl i teori som i praktik penningmarknaden och de stora reformerna på bankväsendets område samt AOW:s och SEB:s drivande roll i omdaning. GBN hävdar att AOW vid 1860-talets mitt lyckats med sin målsättning att göra SEB till en mönsterbank och via dess centralbanksställning skaffa sig insyn i hela det svenska banksystemet. Med en väl fungerande bank i ryggen satsade AOW på det Gripenstedtska målet att aktivera handelsmännen och "väcka landets slumrande kapi-

tal till liv" (s. 121). I linje härmed och framför allt för att kunna lämna krediter för stora och långsiktiga projekt grundades också Skandinaviska kreditaktiebolaget och även här spelade AOW en väsentlig roll.

I det tredje blocket, Från borgarståndet till första kammaren, skärskådas "borgarståndets storhetstid" med AOW som ledande politiker påståndets vänstra flygel. Vänstern hade den starkaste ställningen, och borgarståndet intog dessutom en nyckelposition i ständsriksdagen. AOW:s verksamhet som riksdags- och korridorpolitiker belyses, och GBN visar med ett mycket illustrativt exempel hur viktigt det är för en balanserad bedömning av AOW:s riksdagsinsatser att ta hänsyn till hans korridor- och kulisspolitik. Också när han stod utanför ständsriksdagen kunde han påverka den. Av AOW:s synliga riksdagsinsatser i form av anföranden och motioner framgår att hans huvudsakliga intressen rörde ekonomisk politik med moderniserad banklagstiftning, förbättrande av sjöfartens villkor och ökad skandinavisk integration.

Det fjärde och sista blocket beskriver AOW på samhällsstegens topp. "Femtio år gammal hade A. O. Wallenberg nått denna topp och kände sig övermåttan väl tillfreds. Politiskt och ekonomiskt hade de flesta av hans långsiktiga och djärva förväntningar infriats. Därmed hade också följt sociala framgångar, beaktansvärda inbrytningar i det traditionella samhällets bastioner" (s. 300). År 1866 hade han valts till ledamot av första kammaren för Stockholm där han snabbt lyckades eröva en ledande ställning. GBN kan tack vare sin djupa förtrogenhet med "hjälten" övertygande visa att AOW efter alla framgångar drabbades av hybris och förlorade "förmågan att betrakta sig själv med samma kyliga distans som han betraktade omvärlden" (s. 305).

AOW dog år 1886 och levnadsteckningen har nu efter två omfattande volymer förts fram till år 1866. Följaktligen kan ytterligare en eller två delar väntas innan biografien fullständigt. AOW:s liv kommer således att få en sällsynt utförlig belysning. Ett viktigt skäl till den breda skildringen antydes inledningsvis, nämligen GBN:s programmatiska strävan att integrera AOW:s liv med samhällsutvecklingen. Eftersom bankdirektören var verksam i frontlinjen på många plan fordras en skildring av Sveriges politiska, ekonomiska och sociala historia med AOW inrangerad i skeendet med hänsyn till hans initiativ- och påverkansmöjligheter. GBN har lyckats mycket väl i sin föresats. Det korta inne-

hållsreferatet här gör tyvärr inte rättvisa åt GBN:s spänstiga, engagerande och uppslagsrika framställning. Inte heller åt alla viktiga resultat som påverkar eller nyanserar synen på det stora liberala genombrottet.

Göran Nilzén

En framgångsrik flyktning

Michal Haykowski: *Henryk Bukowski. Namnet lever kvar* (Stockholm 1990, övers. Jan Henrik Swahn, 352 s., ill. personreg.).

För många är namnet Bukowski välkänt – Stockholms äldsta fortfarande existerande privata auktionsfirma. Den som givit företaget namnet, Henryk Bukowski, är förmodligen inte fullt lika känd. Visserligen har Karl Asplund i sina böcker Bukowskis. Ett konsthandelshus i Stockholm 1870–1945 (1945) och *Konst, kännare och köpmän* (1962) presenterat företagets historia och Bukowskis person, men det är framför allt tiden från hans etablering i Sverige som där beskrivs. Nu har den i Sverige bosatte polske författaren Michal Haykowski (f 1939), som studerat historia och etnologi vid Warszawas universitet och som sedan bl. a. arbetat som journalist och författare, skrivit en heltäckande biografi om Bukowski.

Han föddes 1839 på det lilla godset Kaukle i norra Litauen nära gränsen till Kurland och tillhörde en polsk-litauisk adelsläkt. Hans far var officer, först i den polska armén och sedan Polen delats i den ryska men tog tidigt avsked och skaffade sig det gods där Henryk föddes. Efter skolgång i hemtrakten skrevs han in vid universitetet i Moskva, där han blev en av ca 600 polska studenter. Han läste juridik. Där fick han även kontakter med personer som tillhörde den polsknationella rörelsen, vars syfte var Polens återuppståndelse som självständig stat, och Henryk blev snart en varm anhängare till dessa idéer.

Våren 1863, innan han fått tillfälle att avlägga slutexamen, lämnade Bukowski Moskva för att delta i det väpnade uppror som utbrutit i Litauen. Detta slogs ner och han lyckades via Riga fly ombord på ett engelskt skepp till Helsingborg, dit han anlände under första halvåret 1864. Redan i början av sin vistelse i Sverige hade Bukowski intima kontakter med och blev så småningom något av en centralgestalt för de exilpolacker som flytt till Sverige. Han kom samma år till Stockholm, den stad i vilken han skulle komma att ha sin fasta hemvist ända till sin död 36 år senare.

Inledningsvis hade han svårt att tjäna sitt uppehälle. Eftersom Bukowski var en mycket

stolt person avböjde han den officerspension som Karl XV, vilken hyste sympati för polackernas sak, erbjöd honom. Bukowski hade lätt att få kontakt med människor och umgicks snart framförallt med svenskar som sympatiserade med polackerna, bl. a. August Blanche, Carl Snoilsky och Harald Wieselgren. Förmodligen genom den sistnämnde fick Bukowski sitt första fasta arbete, på Kungliga Biblioteket, där han katalogiserade slaviska handskrifter och böcker. Han blev även god vän med överbibliotekarien Gustaf Klemming liksom med andre amanuensen Christoffer Eichhorn. Genom kungaparets förmedling anställdes Bukowski i slutet av 1865 av den norskfödde hovjuveleraren Christian Hammer, den kände storsamlaren av konst och antikviteter. Bukowskis uppgift blev att bringa ordning i och katalogisera dennes väldiga, mycket röriga och oordnade samlingar. Bukowski hade redan under Moskvatiden visat stort intresse för och skaffat sig kunskap om konst. Intresset hade hållit i sig sedan han kommit till Sverige, och han hade varit en flitig besökare på Nationalmuseum och på konstutställningar. Arbetet hos Hammer blev en god skola för Bukowski, som härigenom skaffade sig avsevärda kunskaper i konst- och antikvitetshistoria.

1870 kunde Bukowski öppna en antik- och konsthandel på Jakobs torg – den första av modernt snitt i Sverige. Medel härtill hade han skaffat genom egen sparsamhet, eventuella lån från den polska emigrantkassan och av sin hustrus sparkapital. Äktenskapet med Anna Maria Saxenhausner hade ingåtts i dec. 1866. Hon var från Bayern och var syster till Hammers hustru Sophie Cartharine. Äktenskapet blev olyckligt, och boskillnad kungjordes i nov. 1875; skilsmässan var avslutad i mars 1877. Paret hade fått fyra barn, varav ett, dottern Maria, uppnådde vuxen ålder.

Bukowski levde dock inte länge ensam i sitt hem; 1876 anställdes som barnpiga åt den överlevande dottern, som var i Bukowskis vård, en person som han själv i sina brev inte kallar annat än (fröken) Odin. De blev förälskade men förbindelsen hölls hemlig, och som katolik kunde Bukowski inte gifta om sig förrän hans förra hustru dött. Odin fick två barn med honom, en son och en dotter, som båda uppfostrades hos Bukowskis yngste bror Józef i Frankrike. Bokens författare känner till Odins verkliga namn men vill av hänsyn till ”orsaker som läsaren har lätt att förstå” inte avslöja detta – en hänsynfullhet som för läsare i Sverige 1991 kan förefalla nästintill extrem. Odin utvecklade sig för övrigt till en värdefull medarbetare åt Bukowski i buti-

ken, som 1882 flyttade till adressen Arsenalsgatan 2 D. Hon gifte sig så småningom med en godsägare från Östergötland och slutade i Bukowskis firma.

Författaren beskriver ingående hur företaget utvecklade sig och växte; ett av de första uppmärksammade och inkomstbringande uppdragen var att sköta försäljningen av delar av Karl XV:s privata konstsamling efter hans död. Det blev inledningen till flera andra betydelsefulla auktioner och skapade ytterligare värdefulla kontakter. Till det yttre hade Bukowski funnit sig tillrätta i Sverige — svensk medborgare blev han 1875 — och hade blivit en känd gestalt i det stockholmska kulturlivet. Han hade många vänner i tongivande kretsar: fysikern Svante Arrhenius, bokförläggaren Frans Beijer, hotellägaren Jean Cadier, museimannen Artur Hazelius och riksantikvarien Hans Hildebrand. De nära förbindelserna med hovet bibehölls, och Oscar II var en trägen kund i butiken. En närstående vän och en person som spelade stor roll i Henryks liv blev den polsk-svenske greven Lars Benzelstierna von Engeström (1829—1910), som ägde gods i både Polen och Sverige. — Arbetet med auktioner och inköp medförde att Bukowski också i stor utsträckning reste i Europa, framför allt till Berlin, Paris och London.

Ett annat genomgående tema i boken är Bukowskis kontakter med Polen och de polska exilkretsarna i Europa. Han var en brinnande patriot och försökte på alla sätt understödja Polens sak. Hans barn blev alla hundra procentiga polacker och lämnade Sverige. Ett huvudintresse var det polska museet i Rapperswil i Schweiz, där man ville skapa ett provisoriskt polskt nationalmuseum, och vars styrelse Bukowski tillhörde. Dit skänkte han pengar och lade ned oändlig energi på och stora uppoffringar för att för museets räkning skaffa och sedan dit donera föremål som kommit från Polen eller som hade anknytning dit. I Rapperswil valde han också sin gravplats. Sedan Polen åter blivit självständigt fördes samlingarna på 1920-talet till Warszawa, där de dock under andra världskriget förstördes av brand. — Boken avslutas med ett sammanfattande kapitel om firmans historia under 1900-talet.

Haykowski har skrivit en engagerande, kunnig och läsvärd biografi om ett intressant invandraröde. Författarens stil är närmast skönlitterär och därtill ibland av det ”bloms-terrika” slaget. Till stilen hör också att författaren i syfte att levandegöra sitt ämne beskriver ”händelser”, vilka inte kan beläggas med någon större säkerhet, t. ex. hur Bukowski

eller andra i en viss situation ”måste” ha tänkt eller resonerat. Något man kan beklaga är — bortsett från smärre sakfel och en ibland väl panegyrisk ton inför huvudpersonen — att några hänvisningar till de källor författaren använt inte anges. Noter är ju knappast att vänta i en bok som denna, men inte heller någon källförteckning har medtagits. Inledningsvis uppger författaren att boken ”skrevs efter forskning i polska, svenska och franska arkiv”, och i texten framgår någon gång vilka brevsamlingar som använts. En större frikostighet vid angivandet av källor hade gjort boken än värdefullare.

Lars-Olof Skoglund

Vetenskapens människor och miljöer

Tore Frängsmyr: *Gubben som gräver. Människor och miljöer i vetenskapens värld* (Borås 1989, 245 s. 1, personreg. ill.).

I denna essäsamling har Tore Frängsmyr sammanfört 15 essäer och artiklar som han tidigare publicerat i fackpress och dagstidningar. Hans syfte har varit att belysa vetenskapens historia insatt i ett intellektuellt och socialt sammanhang, där beskrivningen av människor och miljöer samtidigt får ge en inblick i vetenskapens villkor och funktion under olika tidsepoker.

Av essäerna, som behandlar ämnen från 1000-talets slut — Världens äldsta universitet (Bologna) — till nutid, är nio ägnade åt utomsvenska förhållanden och personer, bl. a. 1600-talets London som vetenskapligt centrum, Medicin och vetenskap i Utopierna och Naturvetenskapen under nazismen. Dessa kommer i detta sammanhang inte att behandlas.

Största utrymmet får en redogörelse för Vetenskapsakademiens historia betitlad *Gubben som gräver* — Vetenskapsakademien 250 år. Författaren har delvis Sten Lindroths stora arbete om akademins historia till 1818 att stödja sig på. Titeln på volymen har hämtats från denna första essä, där inledningsvis tillkomsten av akademins symbol — en gubbe som gräver — behandlas. Det var Carl von Linné, då preses, som sommaren 1739 föreslog användningen av ”en gammal man, den der planterar et Palmträ”. Devisen ovanför bilden bestämdes till För efterkommande. Bilden föll sig naturligt; kultur betyder odling och det som odlas hör ju framtiden till.

Akademins utveckling beskrivs sedan, och tyngdpunkten ligger på dess första storhetsperiod under frihetstiden, då ambitionen var att uppfostra svenska folket genom offentliga

föreläsningar och utgivning av akademins handlingar. Dess ledamöter hämtades både från vetenskapsmännens krets som Linné, Alströmer, Triewald, Celsius, Scheele och Wargentin, men även från aristokrater och höga ämbetsmän som A. J. von Höpken och S. C. Bielke, vilka invaldes för att ge akademins status och fördelar. En kvinna invaldes också, grevinnan Eva Ekeblad, född De la Gardie (1724–86), som författade uppsatser om framställning av puder och stärkelse från potatis och om användning av tvål till bomullsblekning.

Efter att akademins utländska kontakter behandlats, beskrivs nedgången under den gustavianska epoken, skönjbar både kvantitativt och kvalitativt från 1780-talet. Orsakerna till detta anser författaren vara svåra att förklara, men förändringen i kulturlivet anges vara en; vittra nöjen och förlustelser fångade makthavarnas, dvs. hovets och aristokratins, intresse. Konst och litteratur värderades högre, medan naturvetenskaperna ansågs tråkiga. Dessa förändringar kan iaktas även utanför Sverige.

En ny storhetsperiod inleddes 1818 när Berzelius blev akademins sekreterare, en post han innehade i 30 år. Han reorganiserade arbetet och införde en ny klassindelning som stod sig in på 1900-talet. Nya framstående medlemmar blev C. A. Agardh och E. Fries, som båda även tillhörde Svenska akademien, Sven Nilsson och A. Ångström. Senare delen av 1800-talet präglades av de stora utlandsexpeditionerna, som gjorde akademien internationellt uppmärksam. Den sammanhållande gestalten under hela perioden var Sven Lovén (1809–95), som tillhörde akademien i 55 år. Han var lärare till Otto Torell (se nedan), som i sin tur lärde upp sin assistent A. E. Nordenskiöld. Akademins samlingar ordnades och Naturhistoriska riksmuseet tillkom. Under akademins överinseende stod även Statens meteorologiska centralanstalt. Akademien var mycket aktiv under denna tid och fyllde på sitt sätt funktionen som en slags naturvetenskaplig fakultet i Stockholm, som ju inte fick sin högskola förrän 1878. Vid dennas tillkomst spelade flera ledamöter en stor roll, bl. a. G. Mittag-Leffler. Denne försökte få professorn i matematik vid högskolan Sonja Kovalevsky invald, men akademien beslöt 1885 att en kvinna inte kunde inväljas. Den första kvinnliga ledamoten i modern tid blev Lise Meitner, invald 1945.

Slutligen beskrivs hur akademien utvecklades under 1900-talet med uppförandet av byggnaderna i Vetenskapsstaden norr om Stockholms centrum, dess funktion i sam-

band med utlandet av Nobelprisen i fysik och kemi (och ekonomi) samt dess nya öppenhet från 1970-talet och antagandet av nya stadgar jämte ny klassindelning 1988.

I Vetenskapens vandrare beskriver Frängsmyr hur väsentligt det var för de svenska vetenskapsmännen att kunna resa och möta nya intellektuella miljöer. Resorna var ofta ordentliga bildningsresor och kunde sträcka sig över flera år. Som exempel tas bl. a. Eric Benzeliuss, sedermera biskop i Linköping, resa till Tyskland, Holland, England och Frankrike, vilken varade i tre år, ingenjören Märten Triewald, som vistades tio år i England, Linné och hans lärjungar, samt Celsius, som 1732 for till Tyskland, Italien, Frankrike och England och inte kom tillbaka förrän efter fyra år. Av medicinare nämns O. af Acrel, den förste riktigt professionelle kirurgen i Sverige, som studerat i Göttingen och Strasbourg innan han kom till Paris. Avslutningsvis berörs helt kort upplysningsrörelsens spridning till Sverige.

Just denna företeelse är föremål för en separat diskussion i Den svenska upplysningen – fanns den? Med utgångspunkt i Martin Lamms stora arbete Upplysningstidens romantik (1918–20) ställer författaren den fråga som fått bli essäns rubrik. Efter att ha redogjort för vad upplysningen innebar i ett internationellt perspektiv, behandlar han diktarnas roll (kretsen kring fru Nordenflycht), naturvetenskapens genombrott (bl. a. Celsius och Bergman), filosofer och teologer, Kellgren och Swedenborgarna. Slutsatsen blir att något entydigt svar på den ställda frågan inte kan ges; gängse handböcker har skapat en schablonartad bild. Man har överdrivit betydelsen av det tidigare 1700-talets litteratörer liksom naturvetenskapsmännens pionjärinsatser. Frängsmyr vill hävda att det i Sverige fanns spridda inslag av upplysningstänkande men ingen samlad eller medveten rörelse. När en kampgrupp kom till under seklets slut var den europeiska upplysningen över, och de svenska upplysningsfilosoferna lierade sig med kyrka och stat för att bekämpa radikala samhällsomstörtare.

Två av de ”svenska” essäerna har en utrerat biografisk prägel. I Den anspråkslöse kemisten är Carl Wilhelm Scheele (1742–86) porträtterad. Dennes levnadslopp beskrivs och särskilt upptäckten av syret framhävs. Beträffande den omdiskuterade frågan om vem som egentligen gjorde upptäckten, Scheele, Priestley eller Lavoisier, blir slutsatsen att de två förra upptäckte syret oberoende av varandra, medan Lavoisier var den som satte in den i ett nytt sammanhang och

skapade den nya förbränningsteorin.

Otto Torell (1828–1900) står i centrum i Den ensamme polarforskaren. Han var provinsialläkarson från Varberg, läste i Lund, fick då han blev myndig ett anseeligt arv och kunde sedan ett antal år obekymrat ägna sig åt sina specialintressen, bland vilka zoologi och geologi var de främsta. Den av schweizaren Louis Agassiz framlagda glacialteorin – nedisning av större europeiska landområden – hade inte slagit igenom, men den intresserade Torell, och efter undersökningar av glaciärer i Norge, Schweiz och på Spetsbergen framlade han 1859 sin doktorsavhandling om Spetsbergens molluskfauna och den arktiska regionens naturförhållanden och forntida utbredning. Enligt Frängsmyr är den en av de mest förbisedda avhandlingarna i svensk vetenskapshistoria. Torell visade att han uppfattat det stora sammanhanget: glacialteorin var grunden till förståelsen av Skandinavians geologiska utveckling, och avhandlingen blev inkörsporten till den moderna geologiska forskningen i Sverige. 1861 företog han med understöd av riksdagen, prins Oscar (Oscar II) och vetenskapsakademien en färd till Norra Ishavet. Den blev mönsterbildande för de kommande expeditionerna under A. E. Nordenskiöld. I ytterligare en uppsats, Om flyttblockens ursprung och spridning, befäste han sin ställning som framstående expert beträffande glacialteorin och nedisningarnas uppkomst. Han uppmärksammades även utomlands, men hans bristande vilja att publicera sig gjorde att han aldrig fick ett namn som internationell auktoritet.

Torell var en nyttoinriktad vetenskapsman, han blev 1871 chef för Sveriges geologiska undersökning och verkade på den posten för att geologin skulle bli till praktisk nytta för jordbruk och industri. Han var idérik och entusiastisk och initierade och medverkade i ett flertal projekt där landets naturtillgångar utnyttjades. Personligen var Torell blygsam, hade en långt driven självkritik och svårighet att göra sin forskaroriginalitet rättvisa; framför allt förefaller han ha varit en genuint snäll person. Till hans negativa sidor hörde brist på uthållighet och organisationsförmåga samt en viss bohemisk läggning. Han var en man, menar Frängsmyr, som inte till fullo kunde göra sig själv rättvisa; det får bli geologihistorikernas uppgift.

Som avslutning på denna anmälan av en i flera avseenden omväxlande och stimulerande bok passar några rader ur essän Forskaren som ämbetsman väl. Det är en recension av en biografi om den franske anatomen och paleontologen Georges Cuvier (1769–1832).

Frängsmyr fastslår där att man ”i någon mån ... alltid (kan) utläsa någonting allmängiltigt ur en biografi eller en fallstudie, men detta behöver knappast framhållas som en övergripande motivering till att studien gjorts. Det räcker med att den individuella människan och vetenskapsmannen är intressant i sig; därav följer också att man kan få intressanta och väsentliga inblickar i hans samtid och dess vetenskapliga problem.”

Lars-Olof Skoglund

Finländska lärdomsgiganter och professors-original

Som en biprodukt till sin stora universitetshistorik har professor Matti Klinge utgivit en serie personporträtt, som nu utkommer på svenska och heter kort och gott *Professorer* (till svenska av Göran Stjernschantz. Jyväskylä 1990. 221 s.) Bokens undertitel säger mera exakt vad det är fråga om: *35 professorer under lika många årtionden vid Kungliga Akademien i Åbo, senare Kejsrerliga Alexanders-Universitetet, numera Helsingfors universitet.*

Idén att presentera en serie ”decenniets professorer” för en bred läsekrets är god. Den tunga universitetshistoriken i tre delar lämpar sig inte för sträckläsning utan måste smältas med en viss möda. *Professorer* är jämfört med författarens huvudarbete en dagslända med en populärhistorisk målsättning. Arbetet kan inte rekommenderas för kalenderbitare, som söker fullständiga uppgifter, men är en ypperlig lärdomshistorisk underhållning för den stressade läsaren. De små personhistoriska essäerna är elegant, ibland något ironiskt utformade med små åttutningar åt dagens universitetsväsen. Den akademiska anekdoten sitter i högsätet i dessa personporträtt. Sålunda berättar författaren om Daniel Juslenius, den store fennofilen, att han vid 1710 års pestepidemi lade sig avklädd i kistan för att invänta döden, som emellertid uteblev. Om socialantropologen Edward Westermarck säger Klinge, att denne vid avläggande av ämbetseden vid sin installation passade på att hålla ett föredrag om ordens magiska kraft och kallade sin ed för ”en villkorlig självförbannelse”. I fråga om universitetsrektorn Edwin Linkomies skildras hans på kort sikt framgångsrika kamp att hålla de byxklädda flickorna borta från universitetsbyggnaden. Den anekdotiska stilen är mycket passande i fråga om de originella individer, som professorerna under äldre tid i regel var.

Urvalet av objekt för presentation kan gi-

vetvis diskuteras. Idén att behandla en professor per decennium har lett till att rätt många ganska obetydliga representanter för 1600- och 1700-talens lilla finländska professorskår har slunkit igenom medan en nutida professor måste ha varit verkligen betydelsefull för att höja sig över sina hundratals medbröder och fastna i Klinges häv. Den skara som författaren låter passera revy från Michael Wexionius till Olli Lehto är dessutom helt manlig – skulle inte någon av de senare årtiondenas rätt många kvinnliga lärostolsinnehavare vid Helsingfors universitet ha dugt till att vara med? Om jag förstått rätt har Klinge vid sitt väljande och vrakande bland sina finländska lärda i huvudsak tillämpat tre olika urvalskriterier.

För det första är sådana professorer medtagna, som också spelat en politisk roll i samhället (1700-talets riksdagsmän, 1900-talets finska statsministrar), för det andra presenteras de skickliga administratörer, som ökat universitetets egendom, rest nybyggnader eller dylikt, och för det tredje har Klinge tagit upp internationellt kända vetenskapliga stjärnor, vilkas namn blivit berömda bland kollegerna i utlandet (men inte nödvändigtvis varit kända för den inhemska bildade allmänheten). De sistnämnda har oftast varit naturvetare av olika slag. Därför har också en rad kända humanister, jurister, medicinare och teologer med närmast inhemska eller nordiska ryktbarhet fallit utanför framställningen.

Matti Klinges mycket individuella grepp på sitt ämne syns av de rubriker som han satt på sina personer – professorn i vältalighet Daniel Achrelius kallas för "sökare i världsalltet", professor Pehr Kalm presenteras under rubriken "krusbärssylt i katedern", professor Wilhelm Lagus karakteriseras som "arabist och festarrangör" och professor Werner Söderhjelm får attributet "en impulsiv världsman". Titlarna ger en inblick i författarens sätt att varva det vardagsnära och personliga med de stora vetenskapliga perspektiven. Som bäst förefaller denna metod att vara i de mycket njutbara skisserna över kemisten Johan Gadolins, medicinaren Gabriel von Bonsdorffs, fysikern Gustaf Gabriel Hällströms och antropologen Edward Westermarcks liv och gärning. Det tycks som om de små lustiga karaktärsdragen just hos naturvetare, så bjärt avvikande från allvaret i deras dagliga gärning, skulle ha väckt författarens munterhet, medan motsvarande ego-centriska drag förbigås eller behandlar mera flyktigt hos humanister.

Den mycket älskvärda distraktion som i

vardagslivet är en följd av vetenskaplig koncentration utgör sålunda ett av huvudteman i Klinges verk. Ett annat tema är emellertid lika viktigt. Man kan gott hävda, att huvudpersonen i författarens framställning trots att den handlar om trettiofem olika personligheter likväl är universitetet självt, kungliga akademien i Åbo med efterföljare i Helsingfors under storfurstendömet och republikens tid. Framför allt de stora universitetsfäderna Michael Wexionius, Per Brahes skyddsling och akademiens verkliga *factotum* i otaliga sammanhang under grundläggningstiden, Jacob Tengström, professorn och biskopen som genom sin allsidiga begåvning och stora diplomatiska talang lotsade universitetet in i en blomstrande och expansiv tid under den ryske självhärskarens spira, och latinprofessorn och universitetsrektorn Edwin Linkomies, som genomförde universitetets anpassning till det nutida utbildnings- och informations-samhället, har fångat Klinge. Vid sin skildring av universitetsfädernas och samhällsmaktens växelspel är författaren förtjust i alla ärebetygelser som staten förlänade lärostolsinnehavarna med – professorernas innehav av ordnar och andra dekorationer noteras omsorgsfullt på de ställen de hör hemma. Parallellt med presentationerna av akademiens kraftmän löper dock en annan linje, universitetet som en spegel av den lärda världen i utlandet, en skildring av skiftningarna från den teologiska renlärligheten och storvulna fosterländskheten på 1600-talet till den sociologiska analysen och matematiska funktions-teorin i vår tids tappning. Jämförelseobjektet framför andra är i Klinges framställning moderuniversitetet i Uppsala. Vad som gör hans bok intressant är sådana skillnader mellan de bägge ländernas lärdomsäten som den torra linneanska rationalismens långa blomstring och den tyska hegelianismens djupa rötter i Finland jämfört med Sverige. Denna sida av arbetet är alldeles uppenbart en frukt av författarens långvariga umgänge med universitetsväsendet i stort.

Även annars är de gnistrande vitala personstudierna förankrade i en vid inramning i och med att professorernas anknäpningar till släktkretsen, samhällets ekonomiska strukturer och kretsen av lärjungar antyds på flera ställen. Klinge noterar bl. a. sådana fenomen som olika professorers engagemang i de finska bankdirektionerna (efterfrågan på akademiska koryfeer har varit stor inom näringslivet i ett titelsjukt samhälle som Finland), studentrevoltens svallvågor i lärosalarna och nationshusen (med foto av ett nerklottat inspektorsporträtt) och de lärdas popularitet i

TV-rutan (i sådana program som *Professorsrundan*, Finlands motsvarighet till *Fråga Lund*). Dessa glimtar av det sociala nätverket kring universitetsväsendet ökar väsentligt arbetets underhållningsvärde men utgör samtidigt ett svårfångat material, som inte kan belysas systematiskt.

Den totala bristen på källredovisning gör det svårt för kommande forskare att följa Klinge i spåren. Man anar, att den stora akademiska minnestalslitteraturen utgör författarens huvudkälla, men han förefaller dessutom ha använt åtskilligt annat, ofta svårfångat material, handskrifter och brev. Bristen på fotnoter och källförteckningar är särskilt besvärande på de ställen där Klinge för fram teser och synsätt, som avviker från de gängse, eller när han presenterar naturvetenskapliga rön och teorier på ett sätt, som uppenbart måste vara hämtat från någon annan lärdomshistoriker än hans egen fatabur. En och annan insmugglad källhänvisning skulle inte ha förstört läsvärdet ens för den slöaste sängläsaren av det annars så lovvärda arbetet.

Kari Tarkiainen

Nybm, Treffenberg och Alfvén

Sven G. Svensson: *Tre porträtt. Skalden Nybm. Curry Treffenberg – en moralist. Hugo Alfvén i kamp mot ålderdomen*. (Sthlm 1989. 281 s. Ill. personreg.)

Då fil. doktor Sven G. Svensson pensionerades som VD för Svenska sparbanksföreningen, slog han in på en ny bana. Han blev författare av biografier. Början gjordes med den lilla vänbiografen Ulf Peder Olrog i Uppsala (1982). Snart var han färdig för ett betydligt större arbete och en djupdykning i 1800-talet. Resultatet blev den omfattande och väl-skrivna levnadsteckningen över Gunnar Wennerberg (1985). Förf. berättar att han under forskningen kring Wennerberg gjort bekantskap med dennes vänner från Uppsalatiden, Johan Nybm och Curry Treffenberg, och fängslats av deras levnadsöden. Hans senaste bok *Tre porträtt* (1989) behandlar också dessa båda samt "Hugo Alfvén i kamp mot ålderdomen". Att han räknar Alfvén till 1800-talsmänniskorna kan kanske förvåna – denne dog ju först 1960 – men enligt förf. var Alfvén så präglad av sin ungdoms 1890-tal att han avgjort hör hemma i förra århundradet. Detta långvariga sysslände med 1800-talsmänniskor har givit honom en speciell inblick i deras föreställningsvärld. Det har blivit en värdefull och initierad skildring av tre karismatiska personer.

I inledningen till essän om Johan Nybm citerar förf. delar av Frödings dikt om Skalden Wennerbom och påpekar att namnet måste vara en fyndig kombination av Wennerberg och Nybm, 1840-talets två berömda studentpoeter. Av de båda hade ju Nybm tidigt förvärvat epitetet "skalden". Förf. menar att Fröding säkert känt till att han i Västerås hade en alkoholiserad skaldebroder och journalistkollega, men Nybm behöver ändå inte vara förebild. Det har numera framkommit (radioföredrag jan. 1991) att Fröding i sin omgivning haft just en sådan dekisfigur, en försupen hjälppräst med namnet Wennerbom, som kan ha legat bakom dikten. Denna har naturligtvis också en självbiografisk bakgrund.

Johan Nybm var alkoholist, men 1800-talet, inte minst början och mitten av århundradet, hade en försonligare syn på före-teelsen än vår tid. Nybm föddes i Uppsala 1815. Föräldrarna var s. k. enkelt folk, men som förf. framhåller, detta ursprung märktes varken i Nyboms dikt eller hans liv. Tidigt visade han prov på poetisk begåvning. Man var nu i studentromantikens och skandinavismens dagar. Festligt höjdes pokalerna i studentnationer och offentliga lokaler. Nybm och hans dikt passade här – kanske allt för väl. Han kunde extemporera dikter och entusiasmerande tal, såg bra ut, hade en stark och väljudande stämma och påtaglig charm. Att han blev beundrad, efterfrågad, anlitad i ny och nedan för mer eller mindre tillfälliga dikter kan inte förvåna. Redan 1844 – innan han fyllt 30 år – kom de två första delarna av hans Samlade dikter. De följdes av ytterligare två delar och gick ut i fyra upplagor.

Nybm kunde nästan försörja sig som skald. Under sådana förhållanden blev det inget av med studierna och livsföringen blev bohemisk. Han fick idén att helt klara sin försörjning genom offentliga uppläsningsaftnar med egna dikter i olika städer.

Det blev succé. Skalden drog fulla hus och både kassa och självförtroende stärktes. Överallt blev det våta fester, överallt träffade han gamla vänner från Uppsala eller också förvärvade han nya. Alla var beredda att hjälpa den av alkohol och slarv nödställda. De pengar som inflöt, överlämnades så småningom till en vän från studentåren, conrektor D. Olauson i Västerås, samtidigt utgivare av Vestmanlands läns tidning. Läser man den samtida Eskilstuna Allehanda, tycks staden vid varje besök ha gripits av veritabel Nybmfeber. Lokala skalder skrev hyllningsverser, som i många stycken var bättre än Nyboms poesi.

En sak kunde han alltså inte resa ifrån – brännvinet. I hans dagböcker och i "Stora beslutsboken" finner man, hur han ständigt går till rätta med sig själv och beslutar börja ett nytt och bättre liv. Och hur han ständigt återfaller. Det måste bli en ändring och den kom.

Vid årsskiftet 1860–61 kallades han till Västerås för att hjälpa Olauson med tidningsarbetet. Enligt hans egen skildring anlände "en söndersupen roué" till Västerås och fick för första gången i sitt liv ett arbete – och skötte det med heder. Det visade sig att han hade kunskaper, att hans poetiska stil med dess flosker och sentimentalitet fick fasthet och normalitet som prosa. Nybom blev "tidningens fasta ledarskribent" i utrikespolitiska frågor och vad mera var en ackvisition för staden. Västerås skulle bara ha blivit en anhalt, men Nybom kom att stanna där till livets slut 1889 som en aktad medborgare. Det var en metamorfos.

Nyboms dikter var ju dåliga, ja ibland urusla. Numera betraktas han ofta som pekoralist. Hur kunde de få en sådan popularitet? Kan det bero på att deras melodiska väljud gjorde dem sångbara och lämpade för deklamation? Förf. menar att de hade folklig attraktion och att tiden älskade lyrik. Många av dikterna tonsattes och spreds som skillingtryck och i visböcker. Dikten "Afsked" finns i inte mindre än 47 skillingtryckupplagor och 73 andra belägg. "Aftongsång" (Afton, å hur skön ...) har tonsatts av sju kompositörer. Den fanns också kvar i skolans sångböcker på 1930-talet. Öskilliga dikter har åter och åter framförts av studentsångare t. ex. "Stå stark du ljusets riddarvakt ...".

Redan samtiden påpekade bristerna i tankedjup och innehåll. Det märkliga är att Nybom på gamla dar satte sig till doms över sin egen diktning och förvånades över det bifall den fått.

Henrik Schück skrev en gång: "Nyboms förmämsta dikt är hans liv med dess groteska blandning av komik och tragik." Här får vi en inklämmande skildring av en skald, som en gång var omätligt populär, men nu är i stort sett glömd.

Curry Treffenberg bar ett ovanligt namn. Kanske har Curry ibland uppfattats som smeknamn, men det är i själva verket det gamla släktnamnet. Anfadern kom från Skottland och var krigare i Karl X Gustavs armé. Hans båda söner, också de officerare, adlades av Karl XI och antog då namnet Treffenberg. Släktnamnet Curry har sedan använts som dopnamn inom släkten.

I dag är Curry Treffenberg knappast känd. I så fall är det för två händelser i hans liv: hans tal vid 1865 års riksdag, då han på Riddarhuset talade och röstade mot representationsreformen, och hans kuvande av Sundsvallsstrejken. Samtiden kände däremot väl mannen med den kraftiga gestalten och det knollriga svarta håret, som gjorde honom till ett kärt objekt för karikatyrtecknarnas ritstift. Hans starka väljudande stämma hördes ofta i riksdags- och kyrkomötesdebatter.

Curry Treffenberg hade ingen gynnsam barndom. Hans far Curry Gabriel (1791–1875) avbröt 1823 en lovande militär karriär för att ta anställning vid riksbankens kontor i Göteborg, ådrog sig stora skulder och flydde ur landet för att senare bosätta sig i Köpenhamn. Hustru och barn lämnades att klara sig bäst de kunde. Lyckligtvis hade de välbärgade släktingar, men familjen skingrades och medlemmarna togs om hand på olika håll. Förf. undrar vad faderns olycksöde hade för inverkan på Curry, och finner att det kanske var Treffenberg's starka intresse för moralfrågor, hans utvecklade sinne för ekonomi och stora släkttärllek. Släkten tog väl hand om Curry, som började i Skara läroverk, där hans mors kusin, den kände Nils Levin Ahlberg, var rektor. Denne blev gossens stöd och politiske uppfostrare.

Treffenberg var, som tidigare har nämnts, en av Wennerbergs vänner. De råkades i Uppsala hos Treffenberg's släktingar Alida och Thekla Knös, där Wennerberg var en gärna sedd gäst. Han tog hand om den yngre kamraten och införde honom i sina glada studentkretsar, där Treffenberg trivdes förträffligt. Han kom också att länge dröja sig kvar i Uppsala. Något bidrog väl tvekan inför yrkesvalet, där han till en början tänkt sig prästyret, men slutligen valde juristyrket och ämbetsmannabanan. Han var begåvad och energisk, hade fallenhet för administrativa ting och skulle gå långt. Efter att under fem år ha suttit ting i Karlstad, blev han landssekreterare i Västerås, där han 1873 utnämndes till landshövding i Västernorrland.

I sitt hövdingadöme ställdes han inför Sundsvallsstrejken 1879 den första omfattande strejken i landet, då hela sågverksindustrin runt Sundsvall drabbades. Strejken upplöstes efter tio dagar genom landshövding Treffenberg's ingripande. I essän skildras inte själva strejken, men däremot Treffenberg's insatser, som blivit starkt kritiserade, eftersom han sina instruktioner likmätigt tillkallat militär. Det första mötet mellan Treffenberg och de strejkande, som samlats på en åker utanför staden, gör enligt förf. ett patetiskt

intryck. Han hälsades med hurrarop och blottade huvuden och då han meddelade att han kommit för att undersöka strejkens orsaker hördes spridda tack. Trots att han företrädde sågverksägarnas intressen, förlorade han aldrig de strejkandes förtroende. Det är karisma! Senare forskning har helt friat Treffenberg, men efter händelsen trivdes han inte längre i Västernorrland. Turligt nog blev landshövdingestolen i Kopparbergs län snart ledig och där kunde han fortsätta att ägna sig åt sina intresseområden: skogsindustri och järnvägsbyggande.

Treffenbergs synsätt hade påverkats av mötet med arbetarna. I sin redogörelse för strejkens förlopp, sökte han fastställa orsakerna bakom och framlade ett reformprogram, som skulle förbättra arbetarnas villkor. Han blev vidare en av pionjärerna för en lagstiftning om arbetarskydd.

Dalfolket trivdes med sin nya landshövding, hans handlingskraft och talekonst och han med dem. Då han dog, reste Mora socken en byst till hans minne!

År 1942 blev förf. medlem av sällskapet Orpheus Drängar och mötte den internationellt berömda och vid festliga tillfällen rikt kraschanbehängde tonsättaren Hugo Alfvén, som just fyllt sjuttio år. Till en början fick förf. bli Alfvéns hjälpreda och faktotum vid sångarfärderna. Så blev han inte endast bekant utan också god vän med honom – trots en ålderskillnad på 50 år. Därför trodde förf. att det inte skulle vara svårt att skriva om Alfvén, men perspektivet förändrades inte minst sedan han börjat gå igenom Alfvéns papper i UUB. De hade räddats dit undan förstörelse genom överbibliotekarie Hemlin vid Chalmers tekniska högskolas bibliotek, sedan denne en gång överraskat vännen Alfvén i färd med att bränna brev och kompositionsutkast. Förf. frapperades av Alfvéns oerhörda vitalitet och produktivitet men också av hans komplexitet.

Alfvén hade vid denna tid en imponerande gärning bakom sig – och han arbetade vidare. Att i de åren och ända upp i 80-årsåldern skriva så många och så stora verk var, som förf. framhåller, unikt i svensk musikhistoria. Till 70-årsdagen förelåg färdig första satsen av hans femte symfoni. Det blev hans strävan att trots tilltagande depression och reumatisk värk fullborda symfonin och slutligen blev den färdig till 80-årsdagen. Efter uppnådd pensionsålder skrev han hela 50 kompositioner och under denna tid tillkom också hans omfattande memoarer i fyra band (1946–1952), där det visade sig att han var

en språkets mästare. Han var också en lysande och bejublad talare.

Vad drev Alfvén till detta intensiva arbete? Dels naturligtvis hans enorma egocentricitet. Han ville vara den stora tonsättaren, men också hans fosterlandskärlek. Liksom 1800-talets män, Verner von Heidenstam, Sven Hedin och andra, ville han att hans verk skulle lända Sverige till ära. Dels – och inte minst – ville han vara en heder för den mor, som bland alla kvinnor i hans liv ändå alltid förblev kvinnan framför andra.

Alfvéns anti- och sympatier var alltid heta. De som stod emot honom eller hindrade hans arbete var alla fiender, samtidigt hade han högt upp i åren en ovanlig förmåga att vinna och behålla vänner. Bland musiker och sångare var Alfvéns popularitet grundmurad och inom OD bedrevs en formlig Alfvén-kult. Man accepterade också barnsliga divalater, ja rent av uppmuntrade dem.

Alfvéns liv blev allt mer en kamp mot depression och trötthet. Han klagar över att tillvaron efter flyttningen till Leksand 1939 blivit en enda rad av trivala sysselsättningar som fyller hans dag. Först de sista åren blev hans ekonomi stabil genom inkomsterna från STIM. Till dess plågades han av ständig penningbrist och skuldsättning. Han finner att Sverige är snålt mot honom. ”Du erkänns offentligt som en av landets ’stora män’, men som lön och tack får du här i Sverige en liten sten av statens styresmän att slicka på och försöka mätta din hunger...”. Detta är inte hela sanningen om hans ekonomi. Var han en furste i konstens värld, ville han också leva som en furste. Tidigt lade han sig till med vanor som i dyrbarhet långt översteg inkomsterna. En bidragande orsak till bekymren var givetvis det stora skadeståndet och underhållet till hans första hustru Maria, som han en gång i Skagen erövrade från målaren Krøyer men inte kunde vara trogen.

Förf. skriver att då man vill göra bokslut över Alfvén, är det inte svårt att finna minusposter. Han har överraskats av att finna så många negativa drag och ändå har detta inte förändrat hans helhetsbild av Alfvén. ”Summan av alla negativa blir då positiv. Hans charm var i sanning förödande. – Och hans musik lever frisk och rosigt. Verket prisar mästaren.”

Den välskrivna boken har ett omfattande personregister och källhänvisningar. Den är ett värdefullt tillskott till personhistorien.

Gunborg Nyman

Sörgårdens författarinna

Ingegerd Lindström: *Anna Maria Roos – inte bara Sörgården. Ett reportage bland böcker och brev* (Stockholm 1989, 351 s., personreg.).

För den som lärt känna Anna Maria Roos genom Sörgården och I Önnemo överraskar den gestalt som framträder i helfigur i Ingegerd Lindströms *Anna Maria Roos – inte bara Sörgården*.

Författarinna till de välkända läseböckerna för småskolan föddes och växte upp under den senare hälften av 1800-talet. Hon fick en uppfostran som anstod en dotter ur en familj i de övre samhällsskikten. Föräldrarna sörjde för att Anna Maria fick växa upp väl skyddad i ett ombonat borgerligt hem med allt vad det innebar, både på gott och ont. Flickan visade tidigt sin poetiska ådra men uppmuntrades inte av familjen. Tvärtom – det värsta som kunde hända en kvinna – enligt hennes mors sätt att se det – tycks ha varit att bli s.k. blåstrumpa. För övrigt var Anna Maria allmänt begåvad, vetgirig, läslysten och receptiv. Hon kom i slutet av sitt liv till och med att betraktas som lärd – detta utan vidare skolning efter examen från Högre lärarinneseminariet. Det hade nog inte varit otänkbart med akademiska studier för Anna Maria om hon inte hade haft fyra bröder som enligt tidens sed kom i första rummet. Likväl fick hon i egenskap av flicka en god utbildning. Som lärare verkade hon endast en kort tid.

Vid läsningen av Lindströms bok står det klart att Anna Maria Roos tillhörde sin tids begåvade kvinnor som under en avgörande period av sitt liv inte tilläts att till fullo utveckla sin intellektuella kapacitet. Det råder en viss instängdhet över Anna Marias tidiga år trots baler och annat sällskapsliv. Hon bodde kvar i barndomshemmet tillsammans med sin mor till 40-årsåldern. Tydligt lyckades hon navigera undan alla välmående äktenskapsmäklare. En omständighet som tyder på dolda hämningar är t.ex. hennes fixering till en man som hon i årtal ångrade att hon avvisat. Den stolthet som hindrade henne från att sedan söka upp mannen ifråga verkar ha varit mera en frukt av uppfostran än ett medfött karaktärsdrag. För en ung kvinna av i dag är hennes beteende närmast ofattbart.

Under pseudonymen Alfaro började Anna Maria Roos publicera lyrik, sagor och berättelser för barn med Lilla Elnas sagor (1894). Samma år debuterade hon för den vuxna publiken med *I gryningen*, en diktsamling. En mängd dikter för barn har med tiden tonsatts och räknas numera till de förnämsta barn-

visorna. Den mest kända är väl Blåsippan ute i backarna står ... "Ingen i vårt land kan dikta för barn som Anna Maria Roos", skrev en recensent, när den andra diktsamlingen för barn, *I Vitavall*, kom 1895. Läseböckerna för småskolan – Sörgården och I Önnemo – var ett beställningsarbete tillsammans med Alfred Dalin, som stod för den pedagogiska redigeringen. Texterna skrev hon inspirerat och snabbt under året 1912. Böckerna spreds över hela landet och användes ända fram till slutet av 30-talet. Senast trycktes en ny upplaga 1977.

Anna Maria Roos inriktade sig tidigt på författarskap, först i all hemlighet. Men sedan hon väl börjat publicera sig, strävade hon oavslättligt efter att bli värderad i paritet med t.ex. en Selma Lagerlöf. Berömmelse vann hon, men inte för den del av sina verk som hon hetast åstundade erkännande för. Den erkänsla som alltid mötte henne för allt hon skrev för barn var inte tillfyllest. Så när hon fick dålig press för sin övriga produktion, kunde hon inte avhålla sig ifrån att då och då gå in i polemik med kritikerna. Hon kom att bli en god debattör även i andra ämnen, något som kan förvåna när man får veta hur skygg och rädd för offentligheten hon i grunden var. Här tycks ligga en intressant motsättning mellan den yttre reserverade hållningen gentemot omvärlden och det orädda framträdandet med det skrivna ordet å den andra. Ett liknande motsatsförhållande i hennes väsen blev synligt redan under hennes första skolår, då hon "gjorde sig känd för sin ystra fantasi och sina dristiga hugskott, vilka sällsamt kontrasterade mot hennes blida och drömmande natur" (Idun 1899).

Lindström hämtar fakta ur dagboksmaterial, brevsamlingar, recensioner och genom intervjuer med Roos släktingar, vänner och vänners barn. Med avsikt ställer Lindström samman sitt material med sparsamma kommentarer, något som i sig är verkningsfullt i detta fall. En nackdel är måhända att hon – för klarhetens skull? – anser sig behöva upprepa många uppgifter. En strängare koncentration av stoffet hade varit önskvärd. En stilfråga kanske av mindre vikt. Betydande är emellertid den effekt Lindströms distanserade redovisning har på läsaren. Det finns säkert de som ryser inför detta människoöde. Ingen kan dock missa det sammansatta hos en människa som visserligen levde en stor del av sitt liv korsetterad både andligen och lekamligen men som trots detta lyckades övervinna många hinder och inrätta sig i en självständig tillvaro med träget intellektuellt arbete. Det är den "läsarten" av Lindströms

skildring som ger den största behållningen för en läsare med Sörgården i skolminnen.

Överraskande är onekligen uppgiften om Anna Maria Roos förmåga som helbrägdagörerska. Hon blev redan i unga år varse den och kom att utveckla den jämsides med sitt författarskap, tills den mot slutet av ett verkamt liv tog nästan all hennes energi i anspråk. Hennes religiösa läggning framträder i många av hennes dikter och i hennes kritik av den svenska kyrkan. Likväl förvånar det att en intelligent och beläst person som Anna Maria Roos slutligen kunde förirra sig så djupt in i spiritism som blev fallet. Efter det att den svenska kvacksalverilagen stiftades 1915 kunde hon inte göra bruk av sin hypnotiska gåva i hemlandet. Det var en av orsakerna till att hon sedan blev en orolig kringresande som förgäves sökte rota sig i än det ena, än det andra landet. Hon slutade sina dagar 76 år gammal i Bombay, dit hon kallats av sin "andliga följeslagare" (ett slags överjag?) för att bota sjuka genom sin helande kraft.

I eftermälet förekommer åtskilliga attribut som märkligt nog beställarna av läseböckerna uttryckligen förväntade sig av karaktärerna i Anna Maria Roos texter. En av hennes vänner hade nämligen funnit henne bl.a. rättvis, ädelmodig, enkel, uppriktig, trofast, god. Man frestas sammanfatta: hon levde som hon lärde, men den generaliseringen är för enkel för att passa Anna Maria Roos. Det material som Ingegerd Lindström förtjänstfullt letat fram ur mer eller mindre svårtillgängliga gömmor reflekterar förvisso en äkta personlighet men också en mångsidig begåvning, huvudsakligen självlärd, som besegrat många inre och yttre motstånd karakteristiska för den tid då hennes liv formades.

Märta Netterstad

Boo socken

Sven Z Sundin: *I storstadens skugga. Boo socken på Värmdön 1860–1970* (Stockholm Studies in History 42, Stockholm 1990, 265 s.).

Sven Sundins doktorsavhandling i historia syftar till att belysa hur en liten landsortssocken "drabbades" av att dras in i det expanderande Storstockholm. Sundin visar hur stockholmare och stockholmsintressen ända från medeltiden har varit stora jordägare i socknen. Boo har tidigt legat i Stockholms omland och det visas övertygande i avhandlingen hur det under de senaste 130 åren alltmer har blivit en del av Stockholmsregionen.

Under tiden fram till 1905 kommersialiserades jordbruket alltmer, en utveckling som författaren tillskriver den växande marknaden i Stockholm. Storbordbruket påverkade den sociala strukturen då statarsystemet kom att avlösa torparnas dagsverken. Med de förbättrade kommunikationerna – flottbro över Skurusundet, ångbåtstrafiken – blev Boo också ett attraktivt område för den nya sommarhusbebyggelse som spred sig i inner-skärgården under 1800-talets sista decennier. Förattaren karakteriserar träffande denna första period som storbordbrukens och sommarvillornas tid.

Nästa period, 1905–1950, har fått rubriken "Trädgårdsmästarnas, byggarbetarnas och sportstugornas tid". Det handlar om en ytterligare intensifiering av det marknadsstyrda jordutnyttjandet, ett ökat bostadsbyggande när pendling blev möjlig genom bussförbindelser på 1920-talet och en fortsatt expansion av sommarboendet i de yttre delarna av socknen.

För tiden fram till 1950 ägnar Sundin stor uppmärksamhet åt demografiska faktorer, särskilt migrationen. Under hela 1900-talet upplevde Boo en stark folkökning som till övervägande del måste tillskrivas inflyttning. Sundin undersöker flyttarna och visar hur Boo fungerade som en del av den demografiskt särpräglade Stockholmsregionen, med stor inflyttning från Mälardalen i stort och även övriga landet, stor flyttningsintensitet inom närområdet och ett intensivt befolkningsutbyte med Stockholm. Under 1900-talet antog detta utbyte alltmer karaktär av stockholmsutflyttning till förortsbebyggelse.

Så långt hunnen bryter Sundin den kronologiska dispositionen för att i ett kapitel skildra kommunalpolitiken fram till 1950. Därefter behandlar de avslutande två kapitlen om tiden efter 1950 uteslutande kommunalpolitiska frågor. Även om mycket av utvecklingen i övrigt i Boo belyses också härigenom, gör denna uppläggning ändå att avhandlingen sönderfaller i två ganska olika delar. Perspektivet mot Stockholm hålls dock levande, eftersom den kommunalpolitiska samverkan inom Storstockholm och till slut sammanslagningen med Nacka 1971 inlevelsefullt skildras ur Boo-perspektiv.

Ett intressant sidotema hos Sundin är frågan vilka som styrde och ställde i de kommunala organen. Han följer detta för hela perioden från kommunalförfattningarna 1862 till kommunens upphörande 1970. Vi förs från de jordägare som med sina fyrktal behärskade kommunalstämman (liksom de troligen tidigare behärskat sockenstämman) till de

ombudsmän, rektorer och enstaka arbetare som med tiden kom att ta över den så småningom socialdemokratiskt dominerade kommunen. Med sin personkännedom ger Sundin här ett intressant material (inte minst i tabell XVI i bilagan) som kunde inspirera till en kollektivbiografisk ansats i kommunhistorisk forskning.

Också i de kommunala organen märks inflytandet från Stockholm; många ledande personer hade tidigare bott i staden. Författarens tes om hur Boo alltmer blir en del av Storstockholm är väl belagd. Trots kommunalpolitikernas strävan efter det motsatta blev Boo också en renodlad bostadsförort, och, som Sundin uttrycker det med viss bitterhet, till sist "en bricka i det kommunalpolitiska spelet".

Harald Gustafsson

Finskt kungaäventyr

Anders Huldén: *Finlands kungaäventyr 1918* (Helsingfors 1989, 337 s.).

Den finske historikern Max Engman är en av dem som använt termen "arvtagarstater" för att beskriva de stater, som 1918 reste sig ur spillrorna av öst – och Centraleuropas störtade imperier. Med ett gemensamt förflutet som delar i större dynastiska statsbildningar och genom sitt geografiska läge mellan den europeiska kontinentens två supermakter skulle Finland, de baltiska staterna, Polen, Ungern, Österrike och Tjeckoslovakien trots inbördes olikheter gå liknande problem och öden till mötes under det kommande kvartsseket. Dessa stater övertog de gamla imperiernas nationella minoritetsproblem, deras gränser var ofta ifrågasatta, deras ekonomier ensidigt inriktade och beroende av grannländernas, deras demokratiska institutioner vacklande. Trängda mellan Hitler och Stalin och skakade av den ekonomiska krisen, gick arvtagarstaterna ovissa öden till mötes när skymningen sänkte sig över Europa. De har under efterkrigstiden med växlande framgång försökt hävda sitt oberoende gentemot Sovjetunionen. I en tid när det sista östeuropeiska imperiet går mot sin upplösning, kan därför arvtagarstatens dilemma vara värt att uppmärksamma.

Anders Huldéns bok om det finska kungaäventyret 1918 ger dessutom inte bara en bild av arvtagarstatens problem, utan skildrar också den lilla statens försök att trygga sin överlevnad. Det vita Finland, som hade tysk militärhjälp att tacka för sin seger i inbördeskriget och som långt in på hösten 1918 bergfast trodde på en tysk seger i världskriget,

hoppades med en tysk kung kunna räkna på fortsatt stöd gentemot grannen i öster. För att försäkra sig om verkligt intima band till Tyskland försökte Svinhufvud och regeringen Paasikivi in i det längsta få en prins av huset Hohenzollern som tronkandidat, men fick till slut nöja sig med den tyske kejsarens svåger, prins Karl Friedrich av Hessen. Karl Friedrichs person tycks dock ha varit en besvikelse för de finska monarkister som träffade honom, då han gjorde ett föga "preussiskt" intryck. Turerna kring det finska kungavalet har ganska väl utretts av tidigare forskning, men Huldén kan komplettera bilden åtskilligt genom vittnesmål från Karl Friedrichs son, den nu 93-årige prins Wolfgang av Hessen. Huldén lärde känna prinsen under sin tid som finsk generalkonsul i Hamburg under 1980-talet, och har också fått ta del av dennes i en privat upplaga tryckta memoarer. Författaren är ordentligt påläst och har även omfattande arkivstudier bakom sig. Han förmår dessutom skickligt dramatisera sitt stoff. Interiörer från diplomatiska miljöer varvas med scener från den tilltänkta kungafamiliens finsklektioner på Schloss Friedrichhof. Arvtagarstaten Finlands konfliktfyllda rotlöshet framgår med all tydlighet av diskussionerna kring det kungliga slottets inredning och hovceremoniel: för sina skisser till dräkter för hovets personal använde formgivaren Eric Ehrström gustavianska uniformer som förlagor, den mahognysäng kungen skulle sova i hade tillhört tsar Alexander II medan drottningens sovgemak var tänkt att inredas i Kalevala – stil.

För den personhistoriskt intresserade rymmer en bok med denna ämnesinriktning naturligtvis mycket av värde. Huset Hessen och dess medlemmar skildras från 800-tal till nu-tid, och olika finska 1900-talspolitiker figurerar flitigt på sidorna. Särskilt Paasikivi ägnas ett ingående porträtt.

Monarkiplanerna fick hastigt avskrivats efter det tyska nederlaget i november 1918, men den finska monarkin lever ännu vidare i skepnad av en för parlamentariska stater osedvanligt stark presidentmakt. Som Huldén påpekar, är Finland det enda av de många europeiska länder som efter första världskriget fick ny författning, där densamma ännu är i kraft. Detta är kanske en fingervisning om, att Finland är den av arvtagarstaterna som med störst framgång lyckades bevara sin självständighet och övervinna sina svårigheter,

Gunnar Åselius

Psykoanalysen och Sverige

Franz Luttenberger: *Freud i Sverige. Psykoanalysens mottagande i svensk medicin och idédebatt 1900–1924*. (Uppsala 1988, 373 s., personreg.).

Den europeiska psykiatrin befann sig i den somatiska eran på 1800-talet, och den svenska utgjorde inget undantag. Den somatiska eran är blott en period i psykiatrins historia.

Ofta handlar psykiatrins historia enbart om vården av psykiskt sjuka, vilket resulterar i den somatiskt orienterade psykiatrins historia. Den psykiatri som gör skäl för sitt namn, det grekiska ordet betyder vård eller läkning av själen, med sin inriktning på psykiska tillstånd har varit erkänd genom hela medicinens historia. I det gamla Egypten, i Indien och Kina långt före vår tideräkning, i Grekland och Rom hade man en holistisk syn på människan, man intresserade sig för interaktionen mellan kropp och själ. Detta holistiska synsätt övergavs till förmån för ett dualistiskt som skiljde kropp och själ och sedan lämnade själen därhän.

Från 1500-talet och framåt ledde framsteg i anatomi, fysiologi och teknologi i många länder till stora framsteg inom somatisk medicin. Detta hade ingen motsvarighet inom den psykiska medicinen utan den försumrades.

Befolkningsökning, urbanisering och alltmer utvecklad somatisk behandling ledde till grundandet av stora allmänna sjukhus. Även stora sinnessjukhus, hospital, anlades men där rörde det sig mer om omhändertagande än om vård.

Samhället förändrades i och med industrialismen. Inflyttningen till städerna medförde krav på en mer ordnad och reglerad livsföring och krav på större effektivitet i arbetslivet. De människor som inte passade in slogs ut.

Luttenberger tecknar i sin bok en utförlig bild av den svenska psykiatrin omkring sekelskiftet, ett ämne som till stora delar varit utforskat. Ordning och reda var honnörssord i det svenska samhället. Hospitalens omhändertagande roll samverkade med samhällets behov av att kontrollera och bli kvitt dem som störde ordningen och som inte kunde ta hand om sig själva. Hospitalen blev förvaringsanstalter.

Kraven på ordning och reda i samhället återspeglas tydligt i livet på hospitalen. Luttenberger skriver: "1800-talets hospital representerade ett hermetiskt slutet miniatyr-samhälle, där tillvaron för de sjuka präglades av en minutiös rutin och en nära nog total underkastelse under överläkarens auktoritet. Den strängt reglerade anstaltsordningen an-

sågs som ett viktigt medel att återföra patienterna, vars själsliv råkat i olag, till normala förhållanden. Sinnessjukdomen kunde betraktas som uttryck för ett slags andligt eller moraliskt kaos, menade man, och mot det stod hospitalets strikta ordning och regelbundenhet."

Överläkarna var maktfullkomliga, de avgjorde vad som var normalt och inte. Gränsen för vad som var normalt drogs allt snävare. Övergrepp var oundvikliga. Misshagliga individer berövades sin frihet. Protester restes.

En uppfriskande personlighet i detta sammanhang är Anton Nyström, av sina läkarkolleger kallad upprorsmakare, som hjälper till att frita personer som låsts in på alltför lösa grunder. Åren är 1893. Han orsakar debatt i Aftonbladet, opponerar sig mot överläkarnas övergrepp, ifrågasätter deras allmakt och vill reformera utbildningen i psykiatri. Han går så långt att han föreslår att de medicinska studerande under en tid skall leva som patienter och även pröva på att sitta i isoleringscell för att sätta sig in i hur det känns att bli inlåst och förödmjukad.

Den offentliga debatten i pressen och den interna i Läkaresällskapet resulterade i vissa reformer. Isoleringsceller användes inte mera och behandlingsformer som prolongerade bad och sänglägesbehandling infördes. Men överläkarens makt förblev oinskränkt och hospitalens samhällsskyddande funktion snarare ökade. Inställningen till patienterna var densamma. Värderande diagnoser som antisocial karaktär, etisk degeneration och social mindervärdighet applicerades.

I en överenskommelse med Stockholms hälsovårdsnämnd år 1910 hade Bror Gadelius bestämt att personer som uppträdde avvikande och väckte polisens uppmärksamhet och bedömdes som samhällsvådliga omgäende skulle skickas till hospitalets misstänkta för sinnessjukdom. Gadelius var professor i psykiatri och överläkare vid Stockholms hospital, Konradsberg, och hade användning för färskt patientmaterial i sin undervisning.

Författaren visar att psykiatrin var ett uttryck för sin tid. Samhället var konservativt. Överheten visste vad som var rätt och vad som var fel och bestämde allt till det bästa. Medborgarna underordnade sig. Den lydige var psykiskt sund.

Gadelius indelar även psyket hierarkiskt. Han använder begrepp som "monarkiska principer" i sin modell av psyket för de högsta instanserna. Dessa måste samarbeta för att upprätthålla harmoni, dvs psykisk hälsa. För lägre funktioner råda resulterar det i "själs-

anarki". Luttenberger sammanfattar en modell som Gadelius tillverkat vid ett annat tillfälle sålunda: "Jaget, alias kungen, styr sitt rike enväldigt genom sina trogna befallningsmän, de underordnade föreställningarna. Varje liten tanke vet sin plats och lyder sina överordnade. Den goda tankestaten består av idel monarkister, redo att följa jagets minsta vink. Lugn och ordning råder i riket".

Gadelius använde gärna psykologiska modeller när han beskrev psyket, men när han förklarade dess rubbningar var det i termer av anatomi, fysiologi och biokemi. Psykiatrin var naturvetenskapligt orienterad.

Sinnessjukvården hade låg status. Psykiatri ansågs ligga utanför den vetenskapliga medicinen. För att höja psykiatrins vetenskapliga anseende anlade man ett naturvetenskapligt synsätt, sinnessjukdom blev en hjärnsjukdom. Psykiska fenomen reducerades till kroppsliga tillstånd. I den mån forskning bedrevs bestod den av klassificering av symtom som relaterades till hjärnans anatomi.

Senare beskrevs och systematiserades patientens symtom i Emil Kraepelins efterföljd. Diagnoser ställdes, men det resulterade inte i någon behandling eller psykologisk förståelse. Medicin var naturvetenskap. Kunskap om människan var kunskap om kroppen. Kunskap om själen ansågs ovetenskaplig och spekulativ.

I denna begränsade idévärld fanns det inget utrymme för nytänkande. Det fanns ingen jordmån för Freuds idéer.

Man erinrar sig Jesu liknelse om säningsmannen som gick ut för att så sin säd. Och somt föll vid vägen och fåglarna åt upp det, somt föll på hälleberget och torkade bort, somt föll bland törnen som kvävde det, somt föll i god jord och bar hundrafaldig frukt.

Men liknelsen är inte adekvat ty alternativet var inte bara att idéerna försvann, förkvävdes eller grodde utan de förändrades, missförstods eller förvanskades till oigenkännlighet.

Psykiatrerna kritiserade ner Freuds idéer, ofta utan att någonsin ha läst hans texter. De övertog de negativa argument de fann i tyska facktidsskrifter. De anammade kritiken utan att ha läst vad de kritiserade.

Enligt Luttenberger vad Gadelius den som kontinuerligt läste vad Freud skrev men han var också den som levererade den skarpaste och mest utförliga kritiken mot psykoanalysen i Sverige. Han var eklektiker och sökte kombinera idéer från flera olika håll. Han blandade och i blandningen förändrade idéerna betydelse. Freuds försvarsmekanismer

– bortträngning, förskjutning, förtätning – kan användas för att beskriva denna process.

En stor stötesten var, naturligtvis för den tidens tänkande, Freuds teori om sexualiteten som en verksam faktor i uppkomsten av neuroser. Förutom att det ansågs omoraliskt och oanständigt var det direkt olämpligt att med en redan sjuk patient tala om sexuella ting. Argument som att Freuds lära väckt så stor uppmärksamhet p.g.a. sitt pornografiska innehåll förekom.

Freud och hans krets betraktades som sexualfixerade och litet frivola. 1909 underlät t.ex. Alfhild Tamm, tjugofem år senare Psychoanalytiska föreningens grundare och första ordförande, att fara till Wien och studera för Freud av rädsla för att det kunde vara sedefördärvande.

Debatten om Freuds idéer fördes emellertid inte enbart av hospitalspsykiatrer. Luttenberger redogör även för neurologers och praktiserande nervläkares åsikter.

Bland neurologerna tar han särskilt upp Frithiof Lennmalm, professor i nervpatologi från 1891 och trettio år framåt. Denne var först med att i en uppsats ta upp Freuds och Breuers katartiska metod, vilken han även prövade med en patient vid något tillfälle. Men hans senare publicerade arbeten behandlade uteslutande organneurologiska problem.

I hans omfattande privatpraktik utgjordes hans patienter mest av neurotiker. De rekommenderades närande diet, kalla bad och massage, en mycket traditionell behandling för trasiga nerver.

Han hade emellertid ett välförsett bibliotek, där Alfhild Tamm, som var underläkare hos honom, först mötte Freuds skrifter och kunde följa debatten om psykoanalysen. Även hon öppnade praktik som nervläkare, den första kvinnan inom denna specialitet.

Andra praktiserande nervläkare som nämns är Otto Wetterstrand, den internationellt kände och eftersökte hypnosläkaren, och "Enköpingsdoktorn", Ernst Westerlund. Den senare såg sina patienter som olydiga, bortskämda barn. Detta till trots var han mycket uppskattad.

Efter vad som framgår har dessa båda inte uttalat sig om Freud. Men av lätt insedda skäl var nervläkarna den grupp läkare som var mest öppen för psykologiskt synsätt. De arbetar liksom Freud med neurotiska patienter, de var inte knutna eller bundna vid någon stor institution som universitet eller hospital.

Förutom Alfhild Tamm var det Poul Bjerre och Emanuel af Geijerstam som aktivt för-

sökte sätta sig in i Freuds teori och metod. Båda började som hypnosläkare, Bjerre hade haft Otto Wetterstrand som lärare och Geijerstam hade gått i behandling hos honom.

Poul Bjerre var som student missnöjd med sin tids läkekonst som bara såg till sjukdom och symtom och glömde människan. Han bestämde sig för att bli själsläkare. Han var ivrigt att lansera Freud och att göra psykoanalysen känd genom föreläsningar, artiklar och böcker. Under åren omkring 1910 var han Freuds ende försvarare. Men samtidigt reserverade han sig och blev med tiden mer och mer kritisk. Han behövde dock Freuds idéer för att utveckla sin egen lära, psykosyntesen. Bjerre menade att Freud analyserade sönder psyket medan han själv helade och hjälpte fram psykets läkande krafter genom suggestion och faderlig ledning mot en djupare sanning. Han såg sig som läkekonstnären. Han blev en synnerligen eftersökt neurosläkare.

Geijerstam blev inte heller en rättrogen freudian. Som student i Lund deltog han aktivt i en radikal diskussionsförening där man ventilerade "ett lidelsefullt förakt för det konventionella i alla dess former". Han var således skolad att ifrågasätta, ompröva och opponera sig mot låsta uppfattningar vilket gjorde honom mottaglig för nya synsätt. Han greps av Freuds tankar och läste mycket psykoanalytisk litteratur men var öppen för andra teoretiska perspektiv, bl. a. C. G. Jung. Han räknade sig dock så småningom som psykoanalytiker och blev under 20-talet en av de få som hyllade och försvarade Freud mot en kompakt kritik från tongivande medicinska kretsar.

Luttenberger har valt att sätta slutpunkt för sin undersökning 1924. Detta är ströks psykoterapi som specialistbeteckning av Läkarsällskapets sektion för neurologi och psykiatri. Som kompetens ansågs vanlig medicinsk utbildning vara tillräcklig. Samma argument upprepas, psykisk sjukdom var en kroppslig sjukdom. Även om debatten inte gällde psykoanalys utan psykoterapi fick Freud sin beskärda del i diskussionen: han hade i alla avseenden fel, hans metod var obehövlig och oftast skadlig. Psykoanalysen var ett judiskt storstadsfenomen och moraliskt oacceptabel.

Bjerre var den ende av sektionens medlemmar som trädde fram och drog en klar gräns mellan somatisk och psykisk behandling. Han krävde en tvåårig specialistutbildning i psykoterapi som skulle infatta filosofi, psykologi och psykoanalys förutom vanlig medicinsk utbildning.

Luttenberger undersöker också mottagan-

det av Freuds nydanande tankar inom kulturlivet. Inom den akademiska filosofin tar han upp Gustaf Jaederholm, professor i filosofi i Göteborg och dennes efterträdare Malte Jacobsson. De var intresserade av psykoanalysen men ställde sig dock i huvudsak avvisande. De var upptagna av andra systembyggen.

John Landquist, däremot, blev en betydelsefull introduktör av Freuds tankar. Han var litteraturkritiker i Dagens Nyheter och Aftonbladet och nådde på så sätt en bred publik. Han var vår förste djuppsykologiske litteraturforskare och han formulerar en konstteori där han visar sambanden mellan konstnärligt skapande, dröm och fantasi. Psykoanalysen intar en central ställning i hans uppfattning i humanvetenskap. Han träffar Freud i Wien 1920 och överlämnar en studie över den konstnärliga symbolen, vilken Freud lät publicera i *Imago*. Landquist översatte Traumdeutung till svenska. Han var en självständig tänkare. Först 1936 blev han professor i filosofi. Dessförinnan var han inte bunden vid någon institution.

Som tydligt framgår av Luttenbergers skildring är det svårt för nyskapande idéer att göra sig gällande inom de stora institutionerna, såsom universitet, medicinsk utbildning och hospital. Nya idéer betraktas som destruktiva och man är mån om att behålla status quo.

Freud skriver 1923 att de skandinaviska länderna var de som förhöll sig mest avvisande mot psykoanalysen. Luttenberger beskriver och analyserar mottagningsprocessen i Sverige på ett insiktsfullt sätt i sin väldokumenterade och kunsksrika bok. Det är mycket underhållande läsning.

Margot Ekelund

Högkyrkligheten

Bengt Ingmar Kilström, gymnasielektor i Strängnäs, docent i praktisk teologi i Uppsala och under en del år tjänstgörande professor i detta ämne vid Åbo akademi, har utvecklat ett rikt och varierat författarskap som rör såväl kyrkoberövningar i mellan-sverige, passionsspel i Österrike som klosterliv i Italien. En höjdpunkt i det hittillsvarande författarskapet är ett nu framlagt kyrko- och personhistoriskt verk om högkyrkligheten (*Högkyrkligheten i Sverige och Finland under 1900-talet*. Delsbo 1990. 324 s. Person-reg.). Några förstudier till ämnet publicerades i PHT årgångarna 1973, 1974 och 1978.

Termen högkyrklig leder enligt Kilström sitt ursprung från den anglikanska kyrkan. I Sverige kontrasteras högkyrklig vanligen till

folkkyrklig. Riktigare vore att ställa högkyrklighet mot lågkyrklighet. Högkyrkligheten i England var länge framgångsrik och har internationellt verkat inspirerande. Den under artonhundratalets senare del förekommande lundahögkyrkligheten, akademisk till sitt ursprung, hämtade däremot inspirationen från strömningar inom den tyska lutherdomen. Sverige var vid denna tid, som en lärdomshistoriker påpekat, en tysk kulturprovinc. Henry William Tottie (1856–1913), Kalmars siste biskop, var anglofil och länge ett undantag bland ämbetskolleger.

Svensk högkyrklighet under detta sekel förenar de engelska incitamenten med inhemska traditioner av gammalt datum. Ämbetstraditionen förvaltas och kombineras med liturgisk och sakramental förnyelse. Eftersom tanken om kvinnliga präster svårligen förenas med högkyrklighet är Kilström angelägen att betona att högkyrkligheten i Sverige inte har några maskulina särdrag. Den kyrkliga förnyelsen är en kvinnlig lika väl som manlig angelägenhet. Kvinnliga kommuniteter är en aspekt av rörelsen och diakonatet, det må vara manligt eller kvinnligt, är ett kyrkligt ämbete.

Kilström skildrar högkyrklighetens uppkomst genom att introducera hos läsaren dess pionjärer. En av dem var Sam Gabriellsson (1881–1968) som blev prost i Rättvik, en annan domkyrkosysslomannen Mats Åmark (1882–1973) i Uppsala och en tredje Elis Schröderheim (1863–1937), komminister i Hedvig Eleonora församling i Stockholm. Dessa män besökte var för sig England på studieresor 1908 och 1909 och mottog viktiga impulser. Förgrundsfigur inom den sydsvenska högkyrkligheten är prosten Albert Lysander i Malmö (porträtterad av Christian Callmer i SBL vol 24), första gången i England 1920.

De tre förstnämnda stiftade 1916 Sankt Sigfrids Brödraskap, en sammanslutning av enbart präster av ringa numerär som upplöstes efter en tioårsperiod. Den några år senare grundade Birgittastiftelsen tog på sitt program att återställa klosterbyggnaderna i Vadstena och fick större betydelse. Självskrivna företrädare i ledningen blev där landshövding och biskop i Linköping jämte kyrkoherden i Vadstena.

En kyrkohistorisk tilldragelse av räckvidd blev stiftandet av det högkyrkliga ordenssällskapet Societas Sanctae Birgittae 1920. Trots den besvikelse tillskyndarna, som var ungefär desamma som då brödraskapet bildades, erfor över att ärkebiskopen Nathan Söderblom begränsade sitt engagemang till att gälla

Birgitta-stiftelsen, kom SSB snart in i ett expansivt skede. Reaktionen mot liberalteologin och professor Emanuel Linderholms programskrifter verkade förenande.

I Skåne bildade Lysander vid samma tid Den Apostoliska Bekännelsens Brödraskap som alltjämt består. Stilla dagar, med nutida terminologi retreatar, hölls årligen i Båstad med ägaren till Skånegården ingenjören Ludvig Nobel som beskyddare. En viktig aktivitet inom dessa olika ordenssammanslutningar är annars årshögtiden. Från 1930-talet inbegreps lekmän i gemenskapen, snart även kretsar av systrar. Vid 1920-talets mitt upptages i de högkyrkligas sällskap den person som blev deras inspiratör framför alla andra, sedermera kyrkoherden Gunnar Rosendal (1897–1988) i Osby. Rosendal underhöll vidsträckta och värdefulla kontakter med andra kyrkor, romersk-katolska eller ortodoxa lika väl som anglikanska. Hans bok *Kyrklig förnyelse av 1935; ny, oförändrad, mycket studerad andra upplaga 1971*, är den svenska högkyrklighetens programskrift. — För Rosendals verk på ålderdomen, stiftelsen *Gratia Dei* och dess byggnader i Kristianstad, är utsikterna mera ovissa.

Kilström lämnar uppgifter om antalet medlemmar i högkyrkliga ordnar. I Brödraskapet har de som mest uppgått till ett åttio-tal men på senare tid har antalet understigit sextio. I Skara stift verkar från 1961 Törnekronans Samfund med präster, systrar och lekbröder, inalles drygt sextio aktiva. Medlemmarna i ordnarna är s. k. tertiarier och åläggs leva efter föreskrifter "för det egna andliga livet och för den gemensamma spiritualiteten". Societas Sanctae Birgittae har befunnit sig i stadig tillväxt. Dagens medlems-tal, omkring 300, inbegriper ett trettiotal personer från Finland som årligen besöker Vadstena vid årshögtiden som celebreras kring det svenska helgonets dödsdag den 23 juli, då liturgiskt högtstående mässor exekveras. Som introduktör av engelskt ordensliv blev även kyrkoherden i Stenstorp Fredrik Kjellander (1875–1968) av betydelse. Diakonen i Gävle Herman Hedberg (1897–1964), sedermera prästvigd och SSB:s kaplan, verkade inspirerande bland unga prästämmen i Uppsala och gjorde enligt Kilström en kyrkohistorisk insats. Hedberg var även den som införde författaren Lars Ahlin i kretsen av SSB:s medlemmar. Bland kvinnliga deltagare är den fromma grevinnan Mary von Rosen, f. Fock (1886–1967) den mest framträdande genom tiderna. En förnyelse av tidegården som initierats av kyrkoherden Arthur Adell (1894–1962) i Söderköping fullföljdes i Uppsala-

miljön med framgång av Herman Hedberg.

Efter det att prästämbetet i Sverige öppnats för kvinnor 1958 bildades arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse (aKF). De redan av Rosendal på 30-talet tecknade linjerna för det kyrkliga livet förs här vidare. Varje år hålls s. k. kyrkodagar i Uppsala med ibland ett tusental deltagare, högkyrklighetens främsta manifestation i vårt land. Också i Lund har på senare år anordnats kyrkodagar med ett mera begränsat antal närvarande.

Högkyrkligheten verkar även i andra former. I Lund grundades 1938 Laurentiistiftelsen, vartill sedan länge hör studenthem och egen kyrkobyggnad. Initiativtagare var docenten Bengt Strömberg (1909–1979), med tiden kyrkoherde i svenska församlingen i Paris. Till kretsen av tillskyndare räknas Kjell Barnekow (1910–1990), längre fram kyrkoherde i Ystad, och Ragnar Ekström (1910–1973), prost i Landskrona. Som en avläggare till Laurentiistiftelsen betecknar Kilstrom Hjelmserydstiftelsen i Småland, som fungerat som *retreat house* i ålderdomlig sockenmiljö.

Till de kyrkliga kommuniteter som Kilstrom presenterar i sin bok hör de tre Helgeandssystrarna i Alsike kyrkskola. Grundare är syster Marianne Nordström och gästverksamheten inbegriper utvisningshotade flyktingar. Östanbäck är ett munkkloster utanför Sala. Munkarna är fyra till antalet. Fader för kloster är Caesarius Cavallin, även verksam som docent i exegetik vid Uppsala universitet.

Kilstrom redovisar olika reaktioner inför högkyrklighet och rundar av sin framställning med att summera vad kyrklig förnyelse kan ha betytt för det svenska kyrkolivet. Den eftertraktade liturgiska och sakramentala förnyelsen har spritt sig långt utanför de högkyrkliga leden under det att grundsatsen om prästvigningens apostoliska karaktär skapat svåra meningsbrytningar. Både präster och lekmän har, som Kilstrom framhåller, i besvikelse konverterat till ortodoxa eller oftast katolska kyrkor. Goda krafter torde ha gått förlorade för det kyrkliga arbetet.

Bengt Ingmar Kilstroms bok är initierad och personlig, den ger utomordentliga inblickar men står inte i vägen för en mera distanserad skärskådan av ämnet av annan hand vid annan tidpunkt. Bertil Gärtner är SSB:s visitor och ordförande i aKF. Värderingen av dennes insatser skjuter Kilstrom uttryckligen på framtiden.

Ake Lilliestam

Barn och barnomsorg

Se barnet. Tankegångar från tre århundraden. Red. Gunilla Halldén (Stockholm 1990, 179 s., ill.).

Vid pedagogiska institutionen i Stockholm startade hösten 1985 ett seminarium kring uppfostrings- och rådgivningshistoria. Seminariet, understött av Centrum för Barnkultur, samlade forskare från historia, etnologi och pedagogik. Syftet var att lägga ett historiskt perspektiv till forskningen kring uppfostran och kulturell reproduktion. Ett resultat av seminariet är en liten antologi med sex uppsatser över temat barn och uppfostran.

Bokens inledande uppsats är skriven av Lisa Öberg och handlar om en transport av barnhusbarn från Stockholm till fosterhem i Hälsingland år 1786. Barnen följdes av barnhustjänstemannen och läraren Anders Bergmark och uppsatsen är baserad på hans livfulla rapport i dagboksform.

Birgit Persson har valt att behandla anonymitetsrätten, dvs den rätt att anonymt föda och till samhällsvård överlämna sitt barn, vilken gavs ogift mor enligt det s. k. barnamordsplakatet av år 1778. Uppsatsen tar också upp konsekvenserna av plakatets upphörande 1917 och möjligheten att i efterhand efterforska mödrar som fött under anonymitetsskyddet.

Om en annan grupp utanförställda barn handlar Eva Lis Bjurmans bidrag, nämligen om barn på uppfostringsanstalter. Studien rör dock främst den ideologiska debatten kring Råby räddningshus i Lund respektive Prins Carls förbättringsavdelning i Stockholm. Tidsperioden är ca 1830–1860.

Gerda Simmons-Christenson och Ann-Katrin Hatje berättar om den moderna samhällseliga barnomsorgens pionjärer: om Anna Warburg respektive systrarna Ellen och Maria Moberg. I bakgrunden finns Ellen Key. Båda uppsatserna behandlar de ideologiska motsättningarna kring Fröbel-pedagogiken vid tiden för barnträdgårdarnas framväxt under 1900-talets första decennier.

Sist i antologin, som är kronologiskt ordnad, ligger en studie av Alva Myrdal som pedagog, författad av Gunilla Halldén. Den bygger på Alva Myrdals efterlämnade anteckningar från en föräldracingel som hon startade i ABF:s regi hösten 1931.

Sex uppsatser inom en ram av knappa 180 sidor i litet format ger inte plats för större anspråk. Vilken läsning som ger mest beror ju också ytterst på läsarens bakgrund. För min del fann jag mest behag i berättelsen om barnhusbarnens Norrlandsresa. Den förmedlar väl källans direkta närvaro i historien

och visar dessutom att äkta "barnomsorg" är en betydligt äldre företeelse än vad ibland görs gällande.

Mest av analytisk inspiration hittade jag i Alva Myrdal-studien, som ger objektet en möjlighet att tala för sig själv på ett sätt som det just nu finns en tendens att förneka henne.

Av störst intresse ur personhistorisk synvinkel är kanske annars uppsatsen om ogifta mödrars anonymitetsskydd – eller brist därpå. Den ger sådana sakupplysningar om källor och omständigheterna kring deras tillkomst som alltid har stort värde för forskare, oavsett inriktning och nivå.

Till det yttre är *Se barnet* en mycket behändig bok, som gjord för att ta med sig på resan. Måhända har den också blivit väl nått till innehåll. Något större tyngd i ansats och analys hade varit välkommet. Men författarna har gott försvar: de har velat nå en helt annan kategori läsare än yrkesskadade historiker.

Kerstin Abukhanfusa

Frågan om arbetsfred

Sten Andersson: *Mellan Åkarp och Saltsjöbaden. En studie av arbetsfredsfrågan i minoritetsparlamentarismens Sverige 1923–1928* (Stockholm 1990, 226 s.)

Under 1920-talet var konfliktnivån på den svenska arbetsmarknaden extremt hög, också ur ett internationellt perspektiv. Bara under år 1920 gick flera arbetsdagar förlorade genom strejker och lockouter än under hela den föregående tioårsperioden. Samtidigt lamslogs den politiska makten i Sverige av en besvärlig parlamentarisk situation. Frånvaron av stabila majoriteter i riksdagen framkallade upprepade regeringskriser, skapade utrymme för taktiska manövrer och tillförsäkrade det politiska mittfältet ett avgörande inflytande. Inför eftervärlden har de frisinnades ledare C. G. Ekman framstått som vågmästarpolitikens store mästare, och till hans triumfer räknas genomdrivandet av 1928 års mycket omstridda arbetsfredslagstiftning. Konfliktnivån på den svenska arbetsmarknaden förblev länge hög även efter detta, men 1928 års lagar innebar att en av den s.k. svenska modellens viktigaste beståndsdelar hade institutionaliserats. Fredsplikt under gällande kollektivavtal infördes för arbetsmarknadens parter, och rättstvister (tvister rörande avtalens tolkning) skulle i fortsättningen avgöras av den nyinrättade arbetsdomstolen. Fenomenet "vilda strejker" uppstod, och konfliktåtgärder i samband med

rättstvister förbjöds. När fackföreningar och arbetsgivare sedan definierat sina gemensamma intressen i Saltsjöbaden 1938, var grunden lagd för den långa arbetsfred som skulle prägla efterkrigstidens Sverige.

Om tillkomsten av 1928 års lagstiftning handlar Sten Andersson avhandling *Mellan Åkarp och Saltsjöbaden*. Andersson undersöker varför lagarna om kollektivavtal och arbetsdomstol infördes, trots att motståndet mot denna lagstiftning var intensivare än mot kanske någon annan i modern svensk historia.

Det deklarerade motståndet mot lagstiftningen fanns framför allt inom arbetarrörelsen. Farhågor uttalades för att strejkvapnet skulle vridas ur arbetarklassens händer och att den kapitalistiska statens domstol knapast skulle visa sig opartisk. Tidigare forskning kring arbetsfredsfrågan har också sett motsättningarna i ett höger-vänsterperspektiv, där de borgerliga partierna enas mot den socialistiska vänstern.

Andersson visar dock att detta är en ytlig och otillräcklig analys. Borgerligheten var splittrad. Inom högern fanns tongivande grupper som motsatte sig statlig inblandning på arbetsmarknaden. Att man till sist valde att stödja regeringen Ekmans proposition hängde samman med en önskan om att stärka den borgerliga sammanhållningen inför 1928 års val. Bondeförbundet saknade länge en klar ståndpunkt i frågan. När man röstade för tycks det mest ha varit av rädsla för kommunistiskt inflytande bakom de många strejker. Inom SAF var ordföranden Hjalmar von Sydow positivt inställd, men inte den mäktiga verkstadsföreningen. Inte heller Ekmans eget frisinnade parti var berett att driva igenom lagstiftning på detta område under massivt fackligt motstånd. Den enda parten inom det borgerliga lägret som energiskt drev frågan var de frisinnades koalitionspartner, det lilla liberala partiet, därtill inspirerat av tidens skiljedomssträvanden på det mellanfolkliga området. Den liberala socialministern Jakob Petterson hade tillsammans med sina partikamrater, utrikesministern Eliel Löfgren och finansministern Ernst Lyberg, investerat åtskilligt av personlig prestige i saken. Att åstadkomma en lösning av arbetsfredsfrågan blev en livsfråga för Ekmans söndrade koalitionsregering, menar författaren. Petterson var den drivande kraften bakom 1928 års arbetsfredslagstiftning, men det var Ekman som fick skulden i den förbittrade arbetaropinionens ögon.

I stället för tvångslagstiftning anvisades från socialdemokratiskt håll ökad industriell

demokrati och medinflytande som en väg till en fredligare arbetsmarknad. Partiledningens motstånd mot arbetsfredslagstiftningen framstår dock i Anderssons framställning som tämligen halvhjärtat. Den socialdemokratiska regering som föregått Ekmans hade tillsatt en partskommission för att utreda möjligheten av ett formaliserat skiljedomsförfarande vid rättstvister, och den dåvarande socialministern Gustav Möller hade uttalat sig positivt till tanken. Positiva var också Sandler, P. A. Hansson och hans bror Sigfrid Hansson, redaktör för LO:s tidskrift Fackförningsrörelsen. Det motstånd som lagstiftningsplanerna väckte fanns fr. a. inom LO, men betingades i hög grad av taktiska synpunkter. I det militanta konfliktklimat som rådde var socialdemokraterna lokalt hårt trängda av kommunister och syndikalister. Den tre dagar långa proteststrejk som LO utlöste före lagarnas antagande i riksdagen (och som engagerade 365 000 arbetare) var i praktiken ett svar på den kommunistiska arbetsplatsagitationen. Inte heller gjordes några försök att avskaffa lagarna efter återkomsten till makten 1932.

Andersson ger en spännande redogörelse för det politiska spelet, men är obenägen att dra den slutsats som vid disputationen framfördes av opponenten Hans De Geer. De Geer framhöll att arbetsfredslagstiftningen främst innebar en kodifiering av en redan utvecklad praxis med statliga förlikningskommissioner (vilket också sägs hos Andersson), att en lagstiftning skulle ha kommit förr eller senare och att det socialdemokratiska motståndet mest var ett spel för gallerierna. Intressantare än den frågeställning Andersson arbetat med skulle därför ha varit att undersöka, varför socialdemokratin valde att iscensätta detta bullrande skenmotstånd. Som svar på De Geers kritik anförde författaren den tänkvärda synpunkten att historien ingalunda – och allra minst för de historiska aktörerna – är självklar, enkel och förutsägbar. Men den De Geerska tolkningen anknyter till det kontinuitets- och samarbetsperspektiv som varit framträdande inom modernare svensk arbetslivsforskning (t. ex. hos Klas Åmark). Man saknar i Anderssons avhandling just de utblickar och övergripande perspektiv som präglat tidigare undersökningar på området. Om Anderssons tolkning, som i hög grad utgår från det besvärliga parlamentariska läget och de politiska partiernas taktiska överväganden, i utgångspunkter eller resultat utesluter långtgående samhällsteoretiska kopplingar, hade det varit spännande att få veta detta.

Andersson har även den för den personhistoriskt intresserade tilltalande ambitionen att ”ge ytterligare biografiska data kring några av mellankrigstidens stora personligheter”. I denna strävan uppnår han dock inte så mycket, då det källmaterial som svenska politikernas privata arkiv erbjuder från den här perioden är tämligen magert. Den bild som framskymtar av Jakob Pettersson som en förslagen och handlingskraftig politiker, torde höra till avhandlingens främsta ”biografiska resultat”.

Gunnar Åselius

Carin Görings brev

Björn Fontander: *Carin Göring skriver hem* (Stockholm 1990, 357 s., ill.).

Nazitidens Tyskland är ett gigantiskt teaterscenario, där varje litet människoöde får en betydelse som går långt utöver dess yttre mått. Minsta statist på den nazi-tyska scenen avkrävs en förklaring, ofta även ett försvar. Jag tror inte att vi någonsin kommer att lägga samma förklaringsbördor på den ukrainske bonden eller den rumänske statstjänstemannen. Urscenariot för 1900-talets terrorstater lades av de tyska nazisterna.

Det finns därför knappast några alldagliga livsöden i Tyskland under perioden 1914–1945. Samtidigt har huvudrollerna så ofantliga proportioner att de ter sig osannolika och oåtkomliga. Men om dramat skall bli förståeligt måste vi åtminstone försöka göra huvudrollerna gripbara. Då kan birollerna komma oss till hjälp. Ju fler biroller vi får upp på scenen, desto påtagligare blir huvudrollerna.

En biroll innehades av Carin Göring, Hermann Görings första hustru. Hennes roll tillhör dramats prolog och spelas upp i intim närhet till en av de absoluta centralfigurerna, vilket ger henne särskild tyngd som förklarande vittne.

Den bok som Björn Fontander har skrivit om Carin Göring bygger nästan uteslutande på hennes brev hem till familjen i Sverige. Dessa täcker perioden 1920–1931. Han har dessutom använt sonen Thomas von Kantzows dagbok för åren 1930–1937.

Carin Fock var dotter till friherre Carl Fock och dennes engelskfödda hustru Huldine. År 1920 lever Carin som officersfru, gift med Nils von Kantzow. Paret har en son, Thomas, född 1912. Då händer det som inte fick hända. På Rockelstad slott i Södermanland sammanträffar Carin under romantiska omständigheter med Hermann Göring, namnkunnig som krigshjälte och siste chef för Richthofenskadern under just förlidna

världskrig. Det blir, enligt Carins egen utsaga, ett möte mellan Tristan och Isolde. Carin överger make och barn och följer Hermann till Tyskland. 1922 köper paret en villa utanför München och i februari 1923 gifter de sig i stadens rådhus.

I makarna Görings gillestuga samlas nationalsocialistiska partiets ledare för att förbereda den misslyckade s. k. ölhallskuppen, som blir upptakten till nästa scenförändring i Carins liv. Med den skottskadade Hermann flyr hon över gränsen till Österrike. Hermann är svårt skadad och läkarna ger honom stora doser morfin. Efter drygt fem månader i Innsbruck blir Görings utvisade och beger sig till Italien. Carin försöker beveka familjen att hjälpa henne och maken till Sverige, men föräldrarna är kallsinniga och avråder. I mars 1925 anländer dock Carin och Hermann Göring till Stockholm.

Hermann är nu helt beroende av morfin och blir i september 1925 tvångsintagen på Långbro mentalsjukhus. Samtidigt försöker Carin få vårdnaden om sin son, men rätten förklarar henne och Hermann olämpliga som uppfostrare.

När Hermann 1928 i all hast återvänder till Tyskland, där regimen proklamerat amnesti för alla personer i politisk exil, är det Carins tur att tas in på sjukhus för en livshotande hjärtsjukdom. I maj samma år är hon dock återförnad med Hermann i Berlin.

Nu vänder historien återigen blad. Hermann Göring invälsjs i alltyska riksdagen som representant för det nationalsocialistiska partiet, vilket bl. a. betyder att makarna Göring, som under nästan fem år tvingats leva på bidrag från släktingar och vänner, åter kan börja leva "anständigt". Trots sin vacklande hälsa låter Carin sig dras med i valkampanjer och ett pressande nöjesliv. När hon i januari 1931 följer Hermann till Holland för att besöka den landsflyktige kejsar Vilhelm II och dennes maka, är hon så svag att exkejsarinnan sticker till henne ett kuvert med 3000 Mark att användas till en kurortsvistelse.

I september 1931 avlider Carins mor och mot läkares inrådan reser dottern till Stockholm. Där dör hon tidigt på morgonen den 17 oktober 1931. I juni 1934 flyttas hennes kvarlevor från graven vid Lovö kyrka till det av Hermann Göring uppförda mausoleet vid Karinhall utanför Berlin. Tjugo år senare återbördas hon till Lovö kyrkogård.

Sådan är i korthet den yttre ramen kring det liv som Björn Fontander låter Carin själv berätta om genom sina brev. Den avgjort största delen av textmassan består av brevci-tat. Det kan synas vara en ärlig berättartek-

nik som ger läsaren tillfälle att själv dra slutsatser och finna förklaringar. Så enkelt är det emellertid inte.

Hermann Göring är förvisso en huvudrollsinnnehavare och som sådan välkänd, men hans tid med Carin ligger före "die Machtübernahme", och för de läsare som inte har närmare studerat Tyskland under perioden 1923–1933 är just denna tid den minst kända. Jag skulle i vart fall ha behövt mer information om Görings politiska liv under den berörda perioden för att rätt förstå och tolka Carins version.

Carin Göring förblev under sina år ute i Europa hela tiden starkt bunden vid familjen och Sverige, inte minst genom modern. Tyvärr lämnar Fontander endast fragmentariska upplysningar om Carins familjeförhållanden och de personer hon i sina brev hela tiden förklarar och försvarar sig inför. På denna punkt får läsaren nästan lika lite hjälp som ifråga om hennes makes politiska aktiviteter. Berättartekniken är därtill så impressionistisk att det ibland inte går att med säkerhet avgöra vilket år som behandlas. Även om man väljer att läsa boken helt lösröckt ur det större sammanhanget – något jag menar är i det närmaste omöjligt när det gäller just den tyska scenen före andra världskriget – är det svårt, ibland omöjligt att få klarhet ens om de skeenden och det personage som ligger Carin närmast. Det minskar inte bara bokens läsbarhet utan dessvärre också värdet av dess historiska vittnesmål.

Jag skulle alltså ha önskat en mer informativ ram kring Carins brev. Jag skulle också ha varit tacksam för mer av Fontanders egna tolkningar. Enligt vad han själv meddelar har han "egensinnigt ... valt texter av historiskt och politiskt intressanta skäl och självfallet sådant som berättar om henne själv". Han säger sig också ha velat påvisa Carins politiska engagemang, i polemik med den tradition som har velat göra henne till ett politiskt neutrum. Men Fontanders analys av breven är sparsam och fullföljer inte en sådan intention.

Det förefaller som om Fontander har varit tämligen ointresserad av Carin som förklaringsvittne i det historiska dramat och rätt snart också förlorat intresset för henne själv som person. I stället har han fångats av sonen Thomas von Kantzow och kommit att skriva en bok om "den dåliga modern". De mest personliga och tätast återkommande kommentarerna i hans ramberättelse utgörs av påpekanden om hur Carin övergivit sonen och ideligen sviker honom med retoriska löften och kärleksbetyganden. Däri kan han

visst ha rätt, men i det större sammanhanget syns mig detta vara ett mindre intressant tema. Och varför tillmäts personerna i pojken närhet – den psykiskt sjuke fadern, den svärmiskt religiösa mormodern, de egensinniga mostrarna – ingen betydelse? Den frånvärande modern kan näppeligen ha varit sonens enda influens.

Betydligt intressantare än Carins modersroll är hennes historiskt signifikanta roller: dotter av den svenska aristokratin, maka till en av huvudaktörerna i det tyska dramat och "mascot" åt den nationalsocialistiska rörelsen. Och trots att urvalet av brevcitat inte är styrt mot dessa roller, är det ändå så pass rikhaltigt att det ger underlag för viss analys av Carin Göring som historisk aktör.

Det mest markanta draget i Carins brev, av vilka de flesta är skrivna till modern, är den genomgående tendensen till verklighetsförfalskning. Denna omfattar både personer och skeenden och är så konsekvent genomförd att den måste handla om något mer än verbal skönmålning.

De flesta människor, förmodligen alla, använder verklighetsförfalskning som ett medel att stå ut med livets obehagliga sidor. Vi hoppas att vi lever i verkligheten, om än med en förfalskad version som stöd och tröst. Kanske är en av hemligheterna bakom de groteska figurerna i scenarion som det nazistiska Tyskland att de spelades av människor som lyckats vända på verklighetens två versioner – utan att därför tappa kontrollen över sina handlingar.

I Auschwitz-kommandanten Rudolf Höss självbiografi blir verklighetsförfalskningen lika obegriplig som förfalskaren själv och vi förstår inte hur den kan ha hjälpt honom att hålla sig vid liv. När Carin Göring skriver till sin mor, finns ännu inga utrottningsläger att bortförklara. Det finns heller inget orimligt i Carins och hennes Hermanns dröm om att få vara med och rädda Tyskland. Inte ens deras antisemitism är så apart att den stämplar dem som verklighetsflyktingar. Ändå finns det nyanser i Carins skrivsätt som inger samma kusliga känsla av överklighet som kommandantens beskrivningar av det helvete han ville göra till en mönsteranläggning.

Vad mera är, när jag lade boken om Carin Göring åt sidan, hade jag en bestämd känsla av att hennes livsstrategi – och därmed också Hermann Görings – hade grundlagts redan i den miljö, med släkten von Rosens Rockelstad som andligt centrum, hon föddes in i. Hade hon fått leva längre, hade det inte ändrat något. Hon levde i den version av verkligheten hon lärt sig uppfatta som äkta

och sant mänsklig. Den vi läser om i historieböckerna var för henne den förfalskade. Många kvinnor som Carin gjorde lögnerna troliga för män som Hermann Göring. Det är den obehagliga insikt jag hämtat ur Björn Fontanders bok. Därmed har jag också sagt att jag anser den vara en viktig bok.

Till sist: Varför har kvinnohistorikerna inte fångat in en kvinna som Carin Göring? Av henne och hennes mindre kända med-systrar finns säkerligen mer att lära, inte minst om de psykologiska mekanismer som frambringar ledare av tusenåriga riken. Också i den onda världen finns två kön. Om kvinnorna försöker gömma undan den sanningen hänger de sig åt verklighetsförfalskning av det farliga slaget. Även Rudolf Höss hade en hustru, och det var inte som dålig mor Carin Göring skrev in sig i världshistorien – det var som god maka och uppenbarligen av äkta kärlek uppfylld Isolde.

Kerstin Abukhanfusa

Miljöer, människor och sköna ting

Stig Fogelmarck: *Rum i tiden. Miljöer, människor och sköna ting* (Stockholm 1990. 423 s., ill., personreg.)

F. chefen och överintendenten vid Kungl. Husgerådskammaren Stig Fogelmarck debuterade 1984 som memoarförfattare i samlingsverket "Forsmarks bruk. En uppländsk herrgårdsmiljö." Han skildrar där con amore glada barndomsminnen och ett patriarkaliskt bruksliv. Gerard Bonnier uppmanade honom att skriva en självbiografi, där hans verksamhet vid Husgerådskammaren skulle bli ett viktigt inslag. Resultatet är en innehållsrik volym minnen och hägkomster, som speglar en högre-ståndskultur och en livsföring på slott och herresäten, som verkar otroligt avlägsen.

Som sig bör redovisar Stig Fogelmarck (f. 1916) sin härstamning på fäderne och moderne. Han är son till konserthuschefen Gunnar Fogelmarck och friherrinnan Kate af Ugglas. I kapitlet "200 år Fogelmarck" presenterar förf. några färgstarka förfäder. Äldste kände medlemmen av släkten var Peter Fogelmarck som startade sin yrkesverksamhet som vinkypare i Stockholm på 1780-talet, hade egen rörelse som källarmästare i Karlskrona och slutade som handelsman och rådman i Västerвик.

Förf:s farfarsfar kofferdikaptenen och skeppsklareraren Fredrik August Fogelmarck (1801 – 68) gick till sjöss vid 14 års ålder, fick som 21-åring eget befäl på briggen Apparence och seglade omväxlande till Ostindien, Syd-

amerika och Medelhavsländerna under 42 år. Han överlevde två dramatiska skeppsbrott. De långa restiderna ombord förkortade han genom trägen läsning — han behärskade bl. a. sju levande språk. Farfadern Fredrik Emil Theodor (1833—1904) står förf:s hjärta närmast. Hans levnad och hans personlighet är väl kända. Gunnar Fogelmarck ägnade sin pensionärstid åt att skriva en biografi över sin fader. Arbetet, som omfattar 504 tätskrivna A 4-sidor, är otryckt. Emil Fogelmarck var "en begåvad, allvarlig men romantisk personlighet vars sinneslugn ofta stördes av känsliga nerver". Han studerade vid Linköpings Kungl. gymnasium, avlade studentexamen vid Uppsala universitet, där han sedan inskrevs 1849. Vid magisterpromotionen 1857 erhöll han det första hedersrummet bland ett 50-tal promovendi. Han förordnades till adjunkt i matematik vid Kongl. Teknologiska Institutet 1858 samt kallades 1875 till professor där. Institutet ombildades till Kungl. Tekniska Högskolan. Han var dessutom under åren 1858—1902 bibliotekarie där. Berättelsen om Emil Fogelmarcks frieri är helt förtjusande och har bevarats till eftervärlden. Under en resa utmed bohusländska kusten observerade han på båten en mycket vacker och älsklig ung flicka. Han blev blyt-förälskad men märkte aldrig var hon steg i land. Han igångsatte omedelbart ivriga efterforskningar och återfann den sköna i Uddevalla. Innan han ännu hade träffat henne och utbytt ett ord med henne, avsånde han ett glödande friarbrev till den unga flickan, vars namn och identitet han uttrönt. Hon hette Augusta Söllscher och var dotter till en auditör i Uddevalla. "Skönaste, Tillbedjansvärda Flicka! Skall Ni väl misstycka den djerfve, som innan han af Er ännu ens är känd, vågar för ett ögonblick störa Er uti Era sköna och lugna drömmar..." Efter att ha lovprisat alla hennes goda egenskaper och betygat sin egen ovärdighet, antydde han diskret den hedersamma position han uppnått. Inom tre veckor var de unga tu förlovade, och förlovningen inledde ett långt och lyckligt äktenskap.

Författarens fader Gunnar Fogelmarck (1880—1965) var reservofficer, genomgick Krigsskolan, lämnade det militära, läste juridik i Uppsala och tjänstgjorde i jordbruksdepartementet, var V.D. för Isaac Marcus boktryckeri ab och konserthuschef från 1932. Han hade utpräglad skådespelertalang och var en framstående spexare och Bellmanstolkare. År 1915 gifte han sig med Katarina af Ugglas, alltid kallad Kate (1893—1965). Hon var yngsta dotter till överste kammarjunka-

ren, bruksägaren och friherre Ludvig af Ugglas (1856—1922) och hans maka Mary Zethelius (1858—1926). Förf:s morfar var en grandseigneur av den gamla stammen. Paret avporträtteras i den ovannämnda skriften Forsmarks bruk i kapitlet "Barnbarn på Forsmark" som med lätta förändringar omtrycks här. Det är en läsvärd nostalgisk skildring av alla nöjen barndomsparadiset kunde erbjuda levnadsglada barn under sommarlov och helger.

Kate af Ugglas var en käck och idrottsintresserad dam och skicklig ryttarinna. Hon tillhörde de bandyspelande damerna i kronprinsessan Margaretas lag. Tack vare denna anknytning till hovet utvaldes den 7-åriga Stig till elev i prins Carl Johans klass i slottsskolan. Kronprinsparet Gustav Adolf och Louise följde skolan och dess elever med omtanke och inbjöd dem till slottet, Sofiero och senare till sportstugan i fjällen. Redan som barn upplevde förf. kronprinsessans eftermiddagsteer som verkliga högtidsstunder. Hans förtrogenhet med de kungliga slotten grundlades alltså tidigt.

Efter slottskolas skingrades eleverna men uppehöll vänskapen genom åren. Stig Fogelmarck tog studenten i Beskowska skolan och studerade sedan vid Stockholms högskola. Med tanke på museibanan valde han konsthistoria till huvudämne. Gymnasie- och högskoleåren skildras ganska kortfattat. Den ende lärare som behandlas mer ingående är professor Henrik Cornell. Studierna kompletterades med flera utlandsresor, främst till Italien. Han avlade fil.lic-licexamen 1944, och disputerade 1957 på avhandlingen Carl Fredrik Adelcrantz, arkitekt.

Mer än hälften av boken ägnas arbetet i Husgerådskammaren, de kungliga arbetsgivarna, vänner och arbetskamrater av alla kategorier. I Vem är det upptar förf:s yrkesverksamhet knappa två rader — tjänstgöringen varade 44 år. Genom förmedling av fadern, som var god vän med överintendenten Gunnar M. Silfverstolpe, erhöll Fogelmarck ett första sommarvikariat 1937 vid Gripsholms slott och deltog i arbetet på utställningen inför 400-årsjubileet. Han blev intendent 1948, 1:e intendent 1965 samt utnämndes till chef och överintendent 1972.

Husgerådskammaren vårdar de staten tillhöriga samlingarna konstverk, möbler och inventarier, som förvaras på de åtta slott, som disponeras av kungen, den kungliga boendemiljön samt enskilda kungliga personers samlingar. I ordet "vårdar" ingår registrering, reparationer, snickeriarbete, konstsömnad etc samt forskning. Som framgår av bo-

kens undertitel är förf:s livsintresse miljöer, människor och sköna ting. Förf. ger väl avvägda omdömen om över- och underordnade. Han arbetade under tre kungar. Hans stående epitom Gustav V är "elegant". Denne monark, som när Fogelmarck började sin tjänstgöring, uppnått hög ålder, var inte särskilt intresserad av Husgerådskammaren och dess föremål med undantag av gammalt silver. Här var han sorsamlare och expert. Gustav VI Adolfs kunskaper på konstens och konsthantverkets område var närmast professionella, och förf. hyste stor respekt för hans vetande och hans råd. Han noterar också ett gott samarbete med den unga kungafamiljen. Drottning Louise engagerade sig med liv och lust och säker smak i sin uppgift som slottets husfru. Fogelmarck citerar en stilla avsedd replik vid arvskiftet och sorteringen av Gustav V:s ägodelar: "Stig, när jag en gång är borta, vill jag att allt onödigt skräp förstöres. Bränn och kasta!"

Under sin tid vid Husgerådskammaren hade förf. endast två chefer: Gunnar Mascoll Silfverstolpe och Åke Setterwall, som bägge skildras med påtaglig uppskattning och tillgivenhet. I förhållande till kammarens omfattande arbeten på de åtta slotten och alla arrangemang vid olika officiella begivenheter var personalen påfallande liten. Den f. d. chefen ger sina medhjälpare många varma lovord för deras yrkesskicklighet.

Förf. berättar med entusiasm och arbetsglädje om kammarens olika arbetsuppgifter. Speciellt är han fascinerad av arbetet att återställa miljöer, som under sekulens lopp utsatts för osakkunniga förändringar, i sitt ursprungliga skick och placera inventarier, som flyttats mellan slotten, på sina rätta platser. Fogelmarck har bl. a. svarat för de genomgripande renoveringarna av Tullgarns slott efter Gustav V:s bortgång, China slott, moderniseringen och inredningen av kungaparets bostad på Drottningholms slott samt miljöer på Stockholms slott. Framför allt bär tillkomsten av skattkammaren för riksregalierna Stig Fogelmarcks signatur. De hade förvarats i riksdagshuset och frågan om deras definitiva placering hade diskuterats i decennier. Han föreslog att man skulle utnyttja de väldiga källarvalven under slottet, som Vin- och Spritcentralen och dess föregångare sen 1700-talet disponerat som lagerlokaler men utrymt. Efter många invecklade turer fördes detta svårlösta ärende i hamn. Tillsammans med slottsarkitekten Sven Ivar Lind kunde förf. lösa problemen med riksregaliernas slutliga placering och planera och inreda det perfekta museum som skattkammaren utgör.

"Rum i tiden" är ett innehållsrikt arbete, som har stort kultur- och personhistoriskt värde. Och som dessutom är mycket underhållande. Bonniers förlag har nedlagt stor omsorg på lay-out och typografi samt inte minst på illustrationer i svartvitt och färg. Boken avslutas med ett personregister.

Elise Adelsköld

Präster i Växjö stift

Oloph Bexell: *Präster i S:t Sigfrids stift. Minnesteckningar till prästmötet i Växjö 1990.* (Växjö stiftshistoriska sällskap. Minnesteckningar, 1, Klippan 1990).

Med rubriken *Präster i S:t Sigfrids stift* har Oloph Bexell, som nu för första gången ansvarar för minnesteckningarna i Växjö stift, velat sätta in sina porträtt i en lång stiftstradition, koncentrerad i förordets konstaterande, att "en prästs uppgift är i grunden densamma i kyrkans alla tider". Syftet med minnesteckningar anger Bexell som dels "en gård av tacksamhet till Gud", med erinran om "kallelsen och karaktärsdragen", dels biografiskt: "det intryck han gjorde på människor och om den verksamhet han utförde". Minnestecknaren har strävat efter att sätta in sina levnadsteckningar i deras sammanhang i församling och stift. Därför möter gestalterna också ordnade efter de kontrakt och pastorat där de senast tjänstgjort. Sin utförlighet (293 sid.) motiverar han med att i en kortare skildring skulle den skildrades förhållanden bli "inskrivet i ett retoriskt kryptogram". Detta är dock inte nödvändigt. Det finns exempel på prästerliga minnesteckningar, som i kortform gett det väsentligaste även åt den oinvidige. Men då blir det fråga om en helt annan typ av biografi, med ett förkortat socialt och geografiskt sammanhang, och en anorlunda stil.

Som var och en som själv sysslat med uppgiften väl vet, är det lätt att med glädje ägna sig åt de mera originella, de gåtfulla eller sammansatta gestalterna. Oloph Bexell har känt den glädjen, och även kongenialt skildrat dem som stått honom själv nära i tradition och inriktning. Men han har också förmått att med ovanlig inlevelse och förståelse skildra sådana kolleger, med vilka han veterligen icke sympatiserat.

Min enda kritiska anmärkning berör inte något av de sextiofyra porträtten, utan en notis i anslutning till ett av dem. Psalmförfattaren Erdmann Neumeister, som citeras, var icke pietist, utan lutherskt ortodox.

Med sin första volym minnesteckningar framträder Oloph Bexell som van och mogen

biograf — han är ju förut känd som sådan från t. ex. SBL — och placerar sig i en stor tradition, som på sina håll ännu starkt ifrågasättes. Men med det personligas återkomst såväl inom historieforskningen som i världspolitiken, finns det all anledning att vårda och utveckla den personhistoriska källa av oersättligt värde, som de prästerliga minnes-teckningarna utgör, också för den allmänna historieforskningen.

Anders Jarlert

Folkbildare och utrikesminister

Yngve Möller: *Rickard Sandler. Folkbildare. Utrikesminister.* (Sthlm: 1990, 539 s. personreg.).

Om Rickard Sandler och hans tid har publicisten och diplomaten Yngve Möller skrivit ett arbete vars bredd inger respekt. Några huvuddrag såväl som några förbisedda detaljer, som Möller dragit fram, skall här beaktas.

Rickard Sandler föddes 1884 i Ångermanland som son av en folkhögskolerektor. Hans rika begåvning spåras tidigt; vid sidan av akademiska studier söker han sig dessutom till politiken, blir tidigt betrodd men har flera intressen utöver de politiska som han håller fast vid. Bokens titel täcker dock väl huvudlinjen i en lysande bana.

Redan 1905 blir Sandler fil. kand. vid Uppsala universitet. Han beträder samma väg som fadern och blir folkhögskollärare. Fadern är till politisk åsikt liberal under det att sonen ansluter sig till socialdemokraterna. I Uppsala tillhör han studentföreningen Laboremus såväl som en socialdemokratisk ungdomsklubb. Från 1908 förlägger han sina studier till Göteborgs högskola — han pendlar en tid från Brunnsvik — och är elev till Gustaf Steffen och Otto Nordenskjöld. Han blir fil. lic. i geografi hos den sistnämnde 1911. Gifter sig gör han under de här åren med en dotter till Otto Emil Lindberg, semitist och professor vid högskolan. Han ger ut skriften *Samhället* sådant det är, med statistiska uppgifter, som befäster hans rykte som folkbildare.

Vid denna tid får han sitt genombrott som politiker. Han blir 1911 ledamot av den socialdemokratiska partistyrelsen och jämte Branting för några år framåt redaktör för tidskriften *Tiden*. Hans tid som andrakammarledamot tar sin början. Även fadern tar något senare plats i riksdagen. Dennes parti är det liberala samlingspartiet.

Året därpå åtar Rickard Sandler sig att översätta Marx' verk om *Kapitalet*. Uppdra-

get är partistyrelsens och finansär är Olof Aschberg. Som lärare på Brunnsvik tar Sandler initiativet till ABF:s grundande. När han 1916 lämnar riksdagen är det, som Möller noterar, för att ägna sig åt Brunnsvik och ABF. Mångsidig som han är, gör han redan året därpå ett gästspel som redaktör för *Ny Tid* i Göteborg men dras nu slutligt till centrala politiska uppgifter. Finansdepartementet blir hans arbetsplats. Han börjar som sakkunnig hos Branting 1917 och blir statssekreterare hos Thorsson nästa år. Han återvänder till riksdagen, där han tar plats i första kammaren 1919 för Gävle. När Branting bildar regering 1920 blir han till en början konsult, sedan för några månader finansminister. Branting sätter samman ytterligare två ministärer de närmaste åren och Sandler är med. Mellan varven ryktar han andra värv av betydelse. Han är 1920 huvudansvarig för ett nytt partiprogram och blir samma år ordförande i den socialiseringsnämnd den Brantingska regeringen tillsätter i brist på parlamentariska möjligheter att genomföra några socialiseringsåtgärder. Några höstveckor 1924 hinner han vara rektor vid Brunnsviks folkhögskola innan han kallas tillbaka till det politiska livet. Under en kort sejour som handelsminister får han tillfälle till en kulturpolitisk insats i det han tillsammans med ekleciastikministern Olof Olsson tar initiativet till att förvärva Thielska galleriet från dess grundare och förvandla det till statligt museum.

I januari 1925 drar sig Branting tillbaka. Sandler blir statsministern för ett och ett halvt år framåt. När regeringen avgår efter oenighet mellan borgerlig vänster och socialdemokrati i arbetslöshetspolitiken uttalar Sandler de ofta citerade orden om att det var bättre att regeringen föll än att regeringsmakten lämnades att förfalla.

Denna gång återvände Sandler inte till bildningsarbetet — han blev överdirektör för Statistiska centralbyrån och kunde därmed knyta an till ett annat av sina intressen, det matematiska. Där förblev han i sex år. Under tiden gav han sig in i musiklivet, blev styrelsemedlem i Stockholms konsertförening och ordförande i Sveriges körförbund och invaldes som ledamot av Musikaliska Akademien. Men hans musikaliska smak var konventionell. För det nya seklets tonsättare saknade han förståelse. Av och till arbetade han med Marx-översättningen som efter arton år kunde börja ges ut. Det skulle bli över tvåtusen sidor i tre band. Det har sagts, som Möller påminner om, att Sandler är den ende svensk som man säkert vet har läst *Kapitalet*. I riksdagen var han Wigforss' medansvarige till en

motion om arvsskatten som kan ha bidragit till det socialdemokratiska valnederlaget 1928.

Från 1927 ryms utrikespolitiken på ett avgörande sätt inom hans intressefält. Han blir inte partiledare efter Branting men när Per Albin bildar regering 1932 utses han till utrikesminister — med ett mindre avbrott skulle det gälla för en tid av sju år framåt. Vid decenniets mitt, då han är femtioårsåldern, står han på höjden av sin bana. År 1932 blir han preses i Musikakademien och två år senare är den i likhet med Branting fransktalande Sandler president i Nationernas Förbunds församling. Han får även tillfälle att slutföra arbetet i socialiseringsnämnden och lägger själv fram ett slutbetänkande.

Sandlers avgång som utrikesminister, vid samlingsregeringens bildande 1939, på Ålandsfrågan är redan livligt omskriven och Möller har knappast något nytt att tillföra. Med utrikespolitiska frågor arbetar Sandler sedan i riksdagens utrikesutskott, där han efter kriget blir ordförande. Från 1941 och nio år framåt är han landshövding i Gävleborgs län, dit bokens författare kommer som redaktör för Arbetarbladet och lär känna honom. De blir några år senare kamrater i riksdagen och dess utrikesutskott. Sandler odlar ännu ett av sina intressen. Han är kryptolog och ger 1943 ut en skrift om chiffer.

Då Sandler 1952 lämnar partistyrelsen har han tillhört den i fyrtioett år. Men han åtar sig alltjämt talrika uppdrag och 1954 får han ett av central räckvidd, när han av regeringen Erlander utses till ordförande i författningsutredningen. Samma år blir han ledamot av Vetenskapsakademien.

År 1956 är Sandler riksdagens ålderspresident. Han blir detta år hedersdoktor vid universitetet i Stockholm och, glädjande nog, Helsingfors. Några år senare tilldelas han Illis quorum. Men ännu en motgång återstår. Slutbetänkandet från författningsarbetet föreligger omsider 1963 men utredningsförslagen om valsystem och annat finner inget stöd hos hans parti. Det betyder att de inte läggs till grund för en reform. Vid sin död året därpå har den 80-åriga Sandler, som Möller påpekar, deltagit i det offentliga livet under mer än ett halvt sekel.

Den kortvuxne Sandler säregna yttre med de sneda ögonen, den kala hjässan och det stripiga nackhåret liksom hans slutna karaktär har lockat till många karakteristiker från dem som kommit i beröring med honom. Möller har sparat upp och citerar flera värdefulla skildringar av Sandlers person alltifrån Harry Blomberg, som såg honom på Brunns-

vik, till Erik Boheman som samverkade med honom i utrikesdepartementet och för övrigt blev kabinettssekreterare under Sandler. Men det står klart för läsaren, att inte heller Möller kommit Sandler in på livet — varken då han samarbetat med honom eller då han forskat kring honom.

Yngve Möller noterar att Sandler som skolman blev omtyckt av elever tros sin svåråtkomlighet och det är klarlagt att han hade utmärkta chefsegenskaper som kom hans departement till godo. Till Möllers generade förvåning var Sandler — för övrigt i likhet med andra socialdemokratiska förgrundsfigurer som Branting och Hansson — indragen i komplicerade kärleksaffärer. En helt ung kvinna, vars identitet den diskrete Möller inte vill avslöja, var under flera år hans följeslagare på den internationella stråten. Hon kom att ställa i ordning manuskripten till Kapitalet och hon födde honom även ett barn. Men äktenskapet med Maja, sju år äldre än han var, höll för påfrestningarna.

Sandler var otvivelaktigt mycket formuleringsskicklig, både muntligen och skriftligen. Men det mystiska hos Sandler gällde inte bara drag i personligheten utan också den verkliga innebörden av vad han skrev eller sade. Möller förefaller recensenten onödigt imponerad av en del gåtfullheter som citeras som ord av en statsman i boken.

Åke Lilliestam

Axel Ax:son Johnson

Staffan Högberg: *Generalkonsuln. Axel Ax:son Johnson som företagare 1910–1939* (Stockholm 1990, 277 s., personreg.).

Johnsonkoncernen har länge hört till de svenska storföretag där den ekonomisk-historiska forskningen hoppats på att betydande forskningsinsatser skulle komma att göras. Det har varit känt att koncernen haft ett välorganiserat arkiv (Nordstjernans centralarkiv, Engelsberg) som borde kunna ge viktiga bidrag till 1900-talets svenska näringslivshistoria. Hittills har emellertid endast de två första decennierna (1873–1890) i huset Johnsons historia behandlats, detta i en bok av den före arkivchefen Bengt Holtze 1973. Bengt Ericssons bok ”Johnson — den sista dynastin” (1982) är en produkt av god journalistik — författaren har inte haft tillgång till internt arkivmateriel och han har koncentrerat framställningen till de senaste årtiondena.

Staffan Högbergs biografi över den andra generationens ledare av huset Johnson — generalkonsul Axel Ax:son Johnson (1876–

1958) – är därför mycket välkommen. Det var under "Generalkonsulns" tid som koncernen byggdes upp till den form som blev bestående fram till 1980-talets stora omstruktureringar. Det var också genom honom som en äldre tids patriarkala styrelseformer kom att reproduceras in i en modern storkoncern vars attityd mot både omvärld och anställda i mycket har präglats av traditioner från järnbruken och de gamla handelshusen. Johnsonkoncernen var mer än kanske någon annan större svensk företagsgrupp en sluten värld för forskare, andra företag och finansanalytiker. Relationerna till tjänstemännen var enligt ryktena (återgivna i Ericssons ovannämnda bok) gammaldags despotiska medan arbetarna inom koncernen synes ha känt förtroende för att familjen åtminstone satsade långsiktigt och inte fäste så mycket avseende vid lönsamhet på kort sikt.

Högbergs bok är en biografi över företagen Axel Ax:son Johnson. Privatpersonen med samma namn står i bakgrunden. Detta leder i vissa avseenden till lite egendomliga konsekvenser eftersom företaget i så hög grad var en del av familjens liv. Generalkonsuln var äldst av fyra bröder men av dessa var det av allt döma endast den näst äldste, Helge, som i någon mån sysslade med koncernens affärer. Det skymtar fram att en konflikt tidigt uppstod mellan Axel och Helge och att det var först mot 20-talets slut som de återknöt affärskontakterna. De två övriga bröderna försvinner helt. Detta kan göra läsaren nyfiken på om den äldste broderns dominerande ställning berodde på att fadern medvetet satsat på honom därför att han var äldst eller om han tidigt visade sådan begåvning att efterträdarfrågan var självklar. Vidare vore det intressant att veta hur arvsfrågan vid faderns död 1910 löstes. Den äldste broderns arvslott kan ju endast ha varit en mindre del av helheten men ändå blev han ensamägare i koncernen. Av boken framgår inte hur och när det skedde eller om något testamente som gynnade honom fanns. Övergången till nästa generation är också förbigången. Framställningen avbryts vid 30-talets slut vilket i och för sig kan vara en rimlig gränsdragning men Generalkonsuln behöll faktiskt ledningen in på 50-talet. Koncernuppbygget framstår som avslutat när framställningen avbryts och det är helt riktigt att förvärven av nya företag var ringa efter 1939. Men utvecklingen inom företagen fortsatte och till helhetsbilden av företagaren Axel Ax:son Johnson hör också hans verksamhet på ålderns höst. Dit hör också hur han planerade successionen men denna fråga berörs överhuvudtaget inte. Sönerna

Axel och Bo finns med på en bild på s. 15 men i övrigt är det endast i förordet som det nämns att bokens huvudperson hade en familj. Någon motivering till varför dessa gränsdragningar gjorts finns inte.

Framställningen är utformad som en kombination av kronologisk och tematisk framställning. I avsnittet "Arvet" behandlas huset Johnsons uppbyggnad under fadern Axel Johnsons ledning. Det är en värdefull översikt som tydligt visar i hur hög grad grundaren drog upp riktlinjerna för den kommande koncernuppbyggnaden, främst genom satsningen på rederiet och köpet av Avesta järnbruk. Däremot nämns inte det anmärkningsvärda faktum att större delen av koncerngrundarens arv bestod av aktier i Grängesberg (10 av 16 miljoner kr enligt bouppteckningen), tidens stora spekulationspapper på aktiemarknaden. Detta kunde ha pekat fram mot att arvingen skulle ha satsat på aktiemarknaden vilken under 1910-talet erbjöd utomordentligt stora möjligheter och risker. Så skedde inte alls, intressena i Grängesberg avvecklades (vid arvsskiftet?) och läsaren kan bli nyfiken på varför.

Nästa avsnitt heter "Skeppsredaren" där den då relativt unge Axel Ax:son Johnsons affärsverksamhet under det hektiska 1910-talet behandlas. Framställningen koncentreras på det konfliktfyllda och misslyckade försöket att bygga upp en stor varvskoncern genom fusion av Motala Verkstad, Lindholmen och Bergsund/Finnboda, den djärva tekniska pionjärsatsningen på motorfartyg samt de många konflikterna runt handels- och sjöfartspolitikerna under första världskriget. Det avslutas med den djupa depressionen i början på 1920-talet. Huvudpersonen framstår här som en person som ofta och utan stora betänkligheter tog konflikt hellre än kompromiss. Han kom under arbetet med varvsfrågorna på kant med en rad parter och under kriget företrädde han en kompromisslös linje gentemot ententens krav på svensk sjöfart vilket så småningom förde honom i konflikt med de göteborgska redarna Dan Broström och Gunnar Carlsson samt regeringen Edén. Samarbete var knappast hans starka sida. Denna del av framställningen behandlar teman som varit ganska okända i Johnsonkoncernens historia och ger åtskilligt nytt om svensk sjöfart och varvsindustri.

I avsnittet "Brukspatronen" ger Högberg en ingående framställning av Avestas omvandling från ett järnbruk bland många till ett högt kvalificerat specialstålverk med rostfritt stål som specialitet. Detta var en huvudlinje i Axel Ax:son Johnsons företag-

verksamhet under 20- och 30-talen. Förhandlingar med utländska företag och patenträttheter behandlas särskilt utförligt. Det intressanta med att se det från ägarens perspektiv är kanske främst att vi får en framställning som fokuserar hur marknaden via handelshuset Johnson gav impulser till teknisk omvandling. Att ägarparten stod nära marknaden och hela tiden kritiskt granskade Avestas insatser på försäljningssidan och kvaliteten på produkterna framgår på en rad ställen i boken. Det skulle förmodligen gå att göra mer systematiska studier av särdragen i denna concern — handelshuset som kom att intressera sig inte bara för att äga fartyg och industrier utan även för att driva på teknisk omvandling i nära kontakt med marknadens impulser.

Det tredje avsnittet, "Affärsmannen" ska kanske i första hand handla om handelsverksamheten men blir snarare en avspeglning av den diversehandel som koncernen utvecklades till. Här behandlas rederiverksamheten under mellankrigstiden, oljehandeln som hade sitt ursprung i satsningen på dieselfartyg och sin fortsättning i raffinaderibygget i Nynäshamn, den med oljehandel nära förknippade satsningen på asfalt och vägbyggande samt inköpen av en rad verkstadsföretag under 30- och 40-talen (Motala, Lindholmen, Hedemora, Karlstads Mekaniska Werkstad, Kristinehamns Mekaniska Werkstad). Den röda tråden i dessa förvärv var synergieffekter — varven byggde fartyg, verkstäderna levererade komponenter till fartyg, Avesta levererade stål till varv och verkstäder, fartygen drevs med olja, osv. Sammanförandet till en concern kunde motiveras med att de enskilda företagen fick lättare att samarbeta när de hade en gemensam ägare. Samtidigt är det påfallande att Johnson hela tiden satsade på helägda dotterbolag — delägarskap med andra starka ägare eller börsnotering med krav på offentlig redovisning var honom tydligen främmande. De konflikter med andra starka intressen som Generalkonsuln upplevt tidigt under sin företagsledarkarriär behövde inte upprepas. Johnsonkoncernen blev Sveriges största företagsgrupp med en enda familj som ägare — Broströmsgruppen som i mycket liknar Johnsons hade börsnoterade bolag och minoritetsdelägare. På lång sikt kan detta ha medfört att kraven på företagens effektivitet sjönk och därmed bäddat för de problem som på 1980-talet drev fram långtgående förändringar.

Staffan Högbergs bok är i sin helhet en värdefull genomgång av den stora uppbyggnadsperioden av Johnsonkoncernen. Vissa

centrala aspekter behandlas mycket ingående och med ett brett perspektiv, främst 1910-talets dramatiska sjöfart och Avestas omvandling. Av personhistoriskt intresse är särskilt många uppgifter om chefstjänstemännen i koncernen även om ingen av dem ges någon mer ingående behandling. Mycket återstår emellertid. Tre områden framstår som särskilt angelägna. Vad betydde koncernens uppbyggnad kring en dominerande ägare för de anställda — skiljde sig tjänstemännens och arbetarnas förhållande på något påtagligt sätt från mer "normalt" organiserade storföretag? Hur finansierades koncernen, den största företagsgrupp i Sverige som medvetet avstått från att gå ut på aktiemarknaden för att dra till sig kapital? Och slutligen men inte minst viktigt, vad betydde "synergieffekterna" för de olika concernföretagens långsiktiga effektivitet? Befrämjades de av att i betydande omfattning göra affärer med varandra och gav knytningen till ett handelshus väsentligen andra impulser än vad t. ex. ägande via finansiella institutioner eller styrning genom teknikerdominerade företagsledning- ar skulle ha gjort?

Jan Glete

Leifland rentvår Wenner-Gren

Leif Leifland: *Svartlistningen av Axel Wenner-Gren* (Stockholm 1989, 324 s.).

Ambassadör Leif Leiflands arbete är i första hand en med överväldigande precision dokumenterad redogörelse för den sakligt helt ogrundade amerikansk-brittiska svartlistningen av finansmannen Axel Wenner-Gren och dennes fruktlösa ansträngningar att få den upphävd. Vad som gör arbetet så läsvänligt och långa stycken direkt underhållande är att boken samtidigt utgör en psykologisk, för att inte säga en psykiatrisk studie i konfrontationen mellan å ena sidan en fåfånga och självupptagenhet utan hämningar, å andra sidan en misstänksamhet med på sina håll klart paranoida drag.

Leifland har bedrivit omfattande forskning i Washington där justitiedepartementets dossierer om Wenner-Gren torde vara den mest omfattande av alla persondossierer i den amerikanska administrationen. Som ambassadör i London har Leifland varit hemmastadd hos många brittiska arkiv, inte minst Public Record Office.

Upprinnelsen till vad som komma skulle var W:s företag att på försommaren 1939 söka undanröja risken för krig genom att personligen förmedla budskap från Hermann Göring till premiärminister Neville Cham-

berlain och tillbaka. Det finns, visar Leifland, ingenting hos W. som tyder på sympatier för nazismen, snarare tvärtom. Annorlunda kan det ha förhållit sig med en i Tyskland bosatt bror, Hugo Wennergren, fabrikörs bakelit. Genom broderns förmedling fick W. 25 maj 1939 träffa Göring för ett längre samtal.

Resultatet blev en "oprofessionell och valhänt" promemoria, ett "för praktisk diplomati oanvändbart dokument" enligt Leifland. Tillträde till 10 Downing Street fick sedan W. tack vare en av ingen mindre än dåvarande kronprins Gustaf Adolf skriven introduktion, utfärdad utan att någon i ansvarig ställning underrättats. Ett grovt konstitutionellt snedsteg av den annars så pliktmedvetne blivande monarken. För Chamberlain var det ingen svårighet att punktera W:s promemoria. Likafullt fortsatte W. sin kontaktverksamhet varvid han "lyckades med konststycket att på centrala punkter missförstå vad både Göring och Chamberlain sagt till honom". Genom sin fumlighet lyckades W. också bidra till att själv längre fram bli misstänkt för nazistiska sympatier.

W. hade nämligen en otrolig förmåga att förvandra sina tjänster åt andra till björntjänster åt sig själv. Mest påfallande är detta i samband med undsättningen av det engelska passagerarfartyget "Athenia" som 3 september 1939 torpederades av en tysk u-båt. W:s kryssare "Southern Cross" skyndade då till hjälp och räddade under svåra förhållanden 376 skeppsbrutna. W. och besättningen på "Southern Cross" överöstes med officiella tacksamhetsbevis från amerikansk, brittisk och kanadensisk sida.

Men W. förstod inte bättre än att han i telegram till president Roosevelt dels förklarade att det nog inte varit fråga om någon torpedering av "Athenia", dels föreslog att presidenten skulle skicka ett snabbgående örlogsfartyg för att hämta W. så att han så fort som möjligt kunde komma till Washington för att tillsammans med Roosevelt "förhindra den hotande katastrofen" som det heter i telegrammet. En förmåtenhet som måste fått Roosevelt att baxna.

Samtidigt skulle funderingarna kring sänkningen av "Athenia" bidra till att rikta misstänkarna mot W. själv! Det var den ökände FBI-chefen Edgar Hoover som i en PM till Roosevelt kom till slutsatsen att W. hade inte bara "motiv för att sänka Athenia" utan också "möjlighet att verkställa sänkningen" — genom en pirat-ubåt! Av en påteckning framgår att presidenten fann dessa galenskaper intressanta.

Misstankar mot W. existerade alltså när i början av 1940 den amerikanske biträdande utrikesministern Sumner Welles reste till Europa för att undersöka möjligheten att få de krigförande att inleda förhandlingar. Detta var en plan vilken högeligen tilltalade W. som därför beslöt att följa med Sumner Welles på hans resa. Det hela utvecklades till något som liknar rena farsen: W. som på båten till Europa förgäves försöker få tag på Sumner Welles som till varje pris vill undvika möta W. I Rom blir det ännu värre ty därifrån skickar W. ett telegram till sin bror Hugo med begäran att "Bigge" skulle komma till Rom. W. avsåg Birger Dahlerus, men brodern tog det för "the big one", alltså Göring. När denne underrättades om att W. ville att han skulle resa till Rom blev han ursinnig över en sådan pretention och trodde att W. hade blivit tokig. Samtidigt uppsnappades W:s telegram av den amerikanska underrättelsetjänsten som hade sin tolkning klar.

Resultatet av W:s "fredsresa" blev att Sumner Welles för finansminister Morgenthau förklarade att fastän han inte hade något som helst bevis "har jag en våldsamt stark känsla av att den mannen fungerar som agent för tyska regeringen".

Till W:s närmaste umgänge hörde hertigen av Windsor, alltså f.d. kung Edward VIII, 1940 utsedd till guvernör på Bahamasöarna dit W. en tid förlade sitt residens och för vars ekonomiska uttryckning han gjorde en viktigt insats. W. var stolt över sin fina bekantskap och hertigen trivdes utmärkt med W. Men när han ville acceptera en inbjudan att med "Southern Cross" fara till U.S.A. ingrep utrikesminister Eden: "Hr W. anses här (hette det i ett telegram till hertigen) vara en protysk finansiär ... och misstänks vara i förbindelse med fienden". Samtidigt var vänskapen i amerikanska ögon komprometterande för W., hertigen misstänktes inte utan grund för att ha hyst nazistiska sympatier.

Så föll i januari 1942 dråpslaget: W. svartlistades i U.S.A. och Storbritannien på grundval av ett memorandum där varenda uppgift var ohållbar, i varje fall som motiv för svartlistning. Den innebar att W. blev ekonomiskt bannlyst, att hans banktillgodo-havanden blockerades etc. Avsikten var också social utfrysning. Handlingar visar att svartlistningen skedde efter framställning av Roosevelt och Sumner Welles och att finansministeriet kördes över.

Resten är sannerligen inte tystnad. W. kämpade desperat men utan framgång för att få svartlistningen upphävd. Han anlidade i detta sammanhang ett par amerikaner av så-

dant slag att Leifland ställer frågan ”hur det kunde komma sig att han (W.) med nästan osviklig säkerhet valde vänner och rådgivare av så ytterligt tvivelaktig natur?” I Sverige gjorde UD ingenting för att bistå W., att ingripa till hans förmån ansågs av uppteckningen att döma vara ”inopportunt”. Leifland drar en parallell med den första efterkrigstidens passivitet vad gäller Raoul Wallenberg; ”i båda fallen var det fråga om ängslig undfallenhet inför en stormakt”. Något ligger det nog i jämförelsen, därtill kom att kabinettsskattereare Boheman personligen var avogt stämd mot W.

Svartlistningen blev i varje fall bestående ända till dess själva systemet avskaffades 1946. I sinom tid skulle W. i Sverige få storkorset av Vasaorden, i Finland av Vita rosen och i Danmark av Dannebrogen. Vilket allt tillfredsställde den fåfänga som hos honom var ett verkligt karaktärslyte. Och nu har dessutom Leifland tvättat bort den oförtjänta svarlistning som också den i hög grad kan föras tillbaka på samma karaktärslyte hos Axel Wenner-Gren.

Ulf Brandell

Eyvind Johnson i närbild

Örjan Lindberger: *Människan i tiden. Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938–1976* (Stockholm 1990, 498 s., personreg.).

Örjan Lindbergers stora verk om Eyvind Johnson liv och författarskap består av två delar. Den första – Norrbottningen som blev europé – behandlar tiden mellan födelseåret 1900 och 1937, det år då Johnson fullbordade romanen om Olof och därmed befäste sin plats bland de stora svenska berättarna. Det följande 1938 blev i själva verket ett omvälvande år för Eyvind Johnson. I egenskap av pacifist pressades han i sina politiska ställningstaganden av den alltmer spända situationen i Europa. Ett svårt slag var också hust-run Aases död på juldagen. Hans tillvaro slogs sönder, och han fick i flera avseenden börja på nytt, låter Lindberger oss veta.

Människan i tiden kallas den andra delen. Lika besatt av tidsfenomenet som någonsin Proust, Joyce eller Eliot tycks Eyvind Johnson ha grunnat åtskilligt över hur epikern löser det tekniska problemet med samtidighet i berättandet. Eliots inledningsord till Bunt Norton ger spörsmålet i ett nötskal: ”Time present and time past/Are both perhaps present in time future/And time future contained in time past.” Ingen tid utgör ensam vår nutid, framhöll Johnson, och vidare: en författare som vill veta och säga något om

sin tid, kommer på sätt och vis att tillhöra många tider.

En del av Johnsons verk, t. ex. Hans nådes tid, torde tillhöra alla tider även framtiden – just därför att författaren på omvägar genom gångna tider når fram till samtiden och på den resan upptäcker och avslöjar åt oss läsare det allmänt giltiga. Författaren med sina romanfigurer är i den meningen alltid i tiden.

Lindberger har haft som riktmärke att kartlägga sambandet mellan Eyvind Johnsons liv och diktning. Han visar konsekvent och inträngande hur Johnson alltid byggde sitt skapande kring en kärna av egna erfarenheter, vare sig handlingen är förlagd till Karl den stores tid eller den egna samtiden. Nästan allt som Lindberger delger oss om Johnsons levnad har relevans till dennes diktning. Han flätar en tät väv av biografiska data och kommenterade referat. Dessutom hänvisar han generöst till tidigare studier av Johnsonforskare.

Hur förvärvade Eyvind Johnson de för diktningen så viktiga erfarenheterna? Uppväxtåren i trakterna kring Boden gav honom stoff till några av de tidigare romanerna, t. ex. Romanen om Olof. Redan tidigt anade han att han var ämne till en författare. Därför blev det nödvändigt för honom att bryta upp från barndomens arbetarmiljö, där att skriva böcker inte ansågs som verkligt arbete, åtminstone inte riktigt hedervärdt sådant. Denna inställning till intellektuellt arbete orsakade först en inre konflikt, som Johnson senare bearbetade i fiktionen, t. ex. i resonemang om konstnärens villkor i Tidens gång. Den drev honom sannolikt till att fatta sitt orubbliga beslut att trots många hinder slå sig fram som författare.

Sedan Johnson som nittonåring lämnat födelsebygden, kom resor och längre utlandsvistelser att spela en stor roll för hans utveckling som författare och i utarbetandet av enskilda romaner. Han vistades långa perioder i utlandet, på 20-talet främst i Berlin och Paris, senare på olika platser i Italien, Schweiz och England. Tidvis blev det ett oroligt flackande mellan europeiska metropoler. Norrlänningen blev sannerligen europé. Under denna period fick han på nära håll iakttä den politiska utvecklingen som ledde till nazism och världskrig. Samtidigt växte hans tidigt väckta motvilja mot våld och förtryck till en stark, ständigt levande protest. Han var orädd i politisk debatt och tog ställning först efter moget övervägande. Därför riskerade han inte att fastna i någon åsiktsriktning som visade sig oförenlig med hans rätlinjiga etik. Efter att i ungdomen ha tillhört det röda poli-

tiska fältet drog han sig med tiden allt närmare det ljusblå. På en direkt fråga om partitillhörighet svarade han vid ett tillfälle på äldre dagar: "Jag är liberal." Han vägrade att hänga med i 70-talets våldsamma vänstervridning, något som renderade honom skarp kritik i somliga läger men ökad respekt i andra.

Resor förblev befruktande för Eyvind Johnson livet igenom. När ett pågående arbete gick i stå, låg ofta lösningen i en utlandsresa. Andra inspirationskällor fann han i måleri, musik och framför allt i andra mästares verk. Han läste mycket och förberedde systematiskt sina romaner i främmande miljöer och med historiskt innehåll. Han hävdade: "En författares historieläsning behöver inte betyda en flykt från nuets verklighet: den kan istället vara ett trevande efter medel och former i försöken att tolka vår egen tids innehåll." Läsupplevelserna var viktiga för Eyvind Johnsons diktning. Vid upprepade tillfällen betonade han att de tillhörde den samlade livserfarenhet som bildade kärnan i skapandet. Genom det efterlämnade biblioteket och de noggranna noteringarna i almanackor kan Lindberger ange litteratur som Johnson säkert läst och varit särskilt betydelsefull vid planeringen av romanerna.

Knappast någon ifrågasätter väl i dag Eyvind Johnsons storhet som berättare. Aktuella litteraturhistoriska handböcker ger honom åtskilliga sidor av välgrundad uppskattning. Den samtida kritik som Lindberger återger var emellertid inte alltid enstämmigt lovordande speciellt inte beträffande den första hälften av Johnsons författarskap. Det beror sannolikt på att de lödigaste och mest välskrivna verken skapades av den äldre, mognade, vise Eyvind Johnson som förvärvat ett djupt psykologiskt kunnande. I Lindbergers framställning avtecknar sig bilden av en ärlig, sanningssökande människa, vars mest framträdande drag var den moraliska integriteten. Där finns också ett inslag av intellektuell kyla som balanserar ett intensivt temperament.

Lindberger låter oss förstå att Eyvind Johnson ständigt odlade sin intellektualitet, gärna tillsammans med historiker och andra med vilka han kunde föra de för de historiska romanerna angelägna diskussioner. I övrigt bestod hans privata umgänge huvudsakligen av de författar- och senare akademkolleger som kunde ge honom intellektuell stimulans. Men arbetsam som han var blev det troligtvis måttlig tid över för samvaro utanför familjen. Den var han för övrigt i hög grad beroende av.

Trots Eyvind Johnsons noggranna "städnings" bland manuskript, utkast och andra anteckningar efter varje avslutat verk har Lindberger lyckats levandegöra skapelseprocessen för varje enskilt verk, särskilt tydligt kanske vid tillkomsten av Spären vid Kolonos och Några steg mot tystnaden. Johnson förde dagbok förutom över vad han läst också över vad han skrivit, tänkt, känt etc. Av detta och annat rikhaltigt material har Örjan Lindberger skapat sitt omsorgsfulla och fängslande arbete om Eyvind Johnson — ett smultronställe för den som uppskattar en förnämlig ciceron på besök i en förnämlig författares verkstad.

Märta Netterstad

Dagens Nyheters historia

Dagens Nyheters historia har sedan länge varit väl tillgodosedd på det biografiska området. Förtjänsten tillkommer i första hand redaktionschefen Ivar Ljungquist som efter sin avgång sammanställde tre volymer "Ur Dagens Nyheters historia" (1952–1954) på inalles 1 400 sidor. En stor del utgörs av medarbetares självbiografier/minnesanteckningar, därtill kommer utgivarens stundom mycket utförliga och väl avvägda personkaraktärsticker. I sin helhet är arbetet en guldgruva för kännedomen om DN:s redaktion och administration 1900–1950, låt vara delvis något intern och knappast avsedd för en vidare läsekrets.

Det är däremot de två rikt illustrerade volymer med titlarna *Tingstens tid. En krönika om DN 1946–1963* och *Stormarnas hus. En krönika om DN 1964–1989* (Stockholm, 291 resp. 504 s., personreg.) vilka i anknytning till tidningens 125-årsjubileum utarbetats av Karl Anders Adrup med biträde av Bengt Nordell. Några avsnitt är av andra DN-medarbetare, specialister på olika avdelningar. Det kan tilläggas att docent Alf W. Johansson fått i uppdrag att skriva DN:s politiska historia under Herbert Tingsten, alltså en fortsättning av professor Jarl Torbackes DN-historik för åren 1922–1946.

Karl Anders Adrup är en av DN:s äldsta och mest rutinerande journalister, förtrogen med redaktionens medlemmar under årtionden och alltså väl skickad att utarbeta en initierad krönika med tonvikt på personliga insatser. Det är mycket riktigt fart och fläkt över hans framställning, läsningen ger oavbrutet god underhållning. Av högsta klass är t. ex. beskrivningen av redaktionschefens besträngda situation på 1970-talet då alla skulle bestämma om allt. Det vimlar av fina, konci-

sa personkaraktärsticker. Inbland framskymtar emellertid Adrups privata tyckande i form av slängar och stickord åt enskilda medarbetare som han ogillar. Ljungquist kan stundom verka väl omständlig, man noterar hans strävan att se förtjänsterna också hos skribenter för vilka han personligen hyste föga sympati.

Allvarligare är emellertid att även om i Adrups krönikor praktiskt taget varenda medarbetare nämns någon gång är avvägningen i flera fall mer än diskutabel. Att stjärnjournalister som Bang, Jolo (som f. n. ägnas en doktorsavhandling) och några till blir utförligt behandlade är helt i sin ordning. Tacknämligt är också att vissa märkliga händelser skildras av dem som var med. Men en tidning är resultatet av många insatser. Anmälaren skulle kunna peka på två veteraner med vardera 40 års tjänst, den ene med ansvarsfulla uppgifter på de inre linjerna, den andre verksam bl. a. som korrespondent i utlandet på krävande poster. Om båda finns åtskilligt av vikt att säga – ingendera består mer än några rader, som kunde vara hämtade ur en matrikel. I gengäld blir man på 13 sidor i detalj underrättad om hur humöret svängde på film- och teaterredaktionen, vem som kastade ett askfat på vem etc.

Adrups krönikor omfattar främst vad som kallas "allmänna redaktionen", dvs. den del av DN som inte räknas till "kultur" och "politik". Med tanke på deras betydelse får tidningen i dess helhet är det emellertid motiverat att Herbert Tingsten och Olof Lagercrantz ägnas var sitt avsnitt.

Om Tingsten skriver Jan Magnus Fahlström som kom till DN 1957. Fahlström påpekar att eftersom Tingsten avgick med utgången av 1959 var det närmare umgänget ganska kortvarigt, han bygger därför något på Kurt Samuelssons utmärkta karaktärsticker av Tingsten i sina memoarer (1983), "ett varmhjärtat men inte helt okritiskt porträtt". Det är kanske överflödigt att här referera, Tingsten torde vara välkänd, åtminstone för en äldre generation. Att samarbeta med Tingsten var nästan alltid stimulerande, med risk för "en stundom inträdande överstimulans". Besvärande var emellanåt en läsning, en fixering vid en viss ståndpunkt som kunde göra Tingsten ovillig och/eller oförmögen att uppfatta motpartens argument också när dessa tedde sig rimliga, åtminstone värda att diskutera i stället för att avfärda. Mest till sin fördel var nog Tingsten i umgänget utanför tidningen, även vardagliga samtal kunde få en avspänd lyftning då man, som Olof Lagercrantz uttryckt saken, "fick sina argument förgyllda tillbaka".

Om Olof Lagercrantz skriver Ingemar Wizelius som i sin egenskap av veteran på kulturredaktionen observerat Lagercrantz på närmaste håll. Vad han främst beundrar är Lagercrantz' "uthållighet, viljestyrka och självdisciplin". Med honom öppnades kulturavdelningen för kontroversiella inlägg som avvek från tidningens linje, detta i medveten motsats till praxis under Tingsten. Imponerande var Lagercrantz' förmåga att vid sidan av ett intensivt tidningsarbete fullfölja sin litterära karriär med arbeten om Dagerman, Dante, Joyce och diktsamlingen "Linjer".

I spalterna verkade han främst som litteraturkritiker men tog också ställning politiskt. Han "marscherade ut mot vänsterkanten" (Wizelius), reste till Sovjet och engagerade sig för tredje världen. Detta låg helt riktigt i tiden. Men lika väl som vissa av Tingstens satsningar och ställningstaganden nu kan te sig tvivelaktiga gäller väl något liknande om Lagercrantz. Man kommer inte ifrån ett inslag av idealisering och verklighetsflykt i den världsbild som tog form under 1960-talet. Däremot har antikommunisten Tingsten onekligen skördat poäng under åren 1989–1990.

Men – i praktiken ansvariga för det mesta av DN var redaktionscheferna som under den aktuella perioden heter Sten Hedman, Börje Dahlqvist, Hans-Ingvar Johnsson, Bengt Dennis och Christina Jutterström. Alla utsedda under redaktionens aktiva medverkan, i ett par fall (Hedman, Dahlqvist) mot företagsledningens ursprungliga önskemål. Det är här fråga om personer vilkas verksamhet väsentligen varit av dirigerande, övervakande, alltså icke-skrivande karaktär. Det är svårt att beskriva en sådan insats annat än i allmänna termer: energisk, uppslagsrik etc. Först när någonting går snett, när tidningen försämrats (i varje fall uppfattas som försämrade av många läsare) går det att vara mera precis.

Sten Hedmans tid (1947–1962) var en tid av oavbruten framgång. Hedman, som var en rutinerad tidningsman, styrde redaktionen med fast hand. Hans vredesutbrott var fruktade (detsamma gällde i än högre grad om företrädaren Ljungquist) men hans personalpolitik i regel klok med rätt man på rätt plats och hans sinne för journalistiska väsentligheter instinktivt säkert. Samtidigt var Hedman i vissa avseenden konservativ, han vägrade t. ex. länge att inse att TV var ett medium som skulle uppmärksammas och omskrivas i stället för att – som Hedman länge försökte – tigas ihjäl. Tyvärr tillvaratog inte ledning-

en Hedmans stora kapacitet efter hans pensionering.

Under den unge Börje Dahlqvist (1962–1973) växte DN i format på ett sätt som hotade att göra tidningen svåröverskådlig, samtidigt utvidgades redaktionen och blev mera självmedveten. Dahlqvist genomförde en stramare redigering med uppdelning i sektioner etc., en välbehövlig reform som underlättade läsningen. Inom den nya journalistgenerationen var det många som krävde samråd och medbestämmande och som i redaktionschefen såg ”något att snacka med i väntan på att de själva skulle ta över”. En tilltagande inriktning på ”samhällstillvärd” journalistik medförde att det rena nyhetsmaterialet relativt sett minskade. Samtidigt tilläts därtill hågade medarbetare att låta personliga värderingar komma till uttryck också i sammanhang där det tidigare varit förbjudet. Gränsdragningen mellan nyheter och åsikter suddades därmed ut.

Som redaktionschef avlöstes Dahlqvist av New York-korrespondenten Hans-Ingvar Johnsson som skulle leda tidningen ”under sju turbulenta år”. Det kan nämnas att Dahlqvist och Johnson var akademiker från Göteborg. Turbulensen under Johnsson berodde till en del på fortsatt redaktionell oro med stormöten och inbördes oeniga fraktioner. Men därtill kom vad som i krönikan kallas ”ett av de mörkaste kapitlen i Dagens Nyheters historia”.

Det var den s. k. Geijeraffären vilken innebar att rikspolischefen inför statsministern skulle ha utpekats förre justitieministern Lenart Geijer som en säkerhetsrisk på grund av hans förbindelse med prostituerade. Tidningen tvangs att praktiskt taget omedelbart ta tillbaka hela historien – prestigeförlusten var enorm och tidningens anseende svårt skadat. Geijer-affären ägnas en utförlig och initierad skildring. Det framgår bl. a. att en drivande kraft bakom publiceringen var en medarbetare som visste mycket om amerikansk ”muckraking” men mycket litet om svensk politik och – ännu viktigare – inte visste att hela saken redan 1971 lagts fram för redaktionsledningen och då hade ”spolats”. En ödesdigert brist på kontinuitet inom redaktionen.

Under flera år försvårades vidare utgivningen av problem i samband med övergången till ny teknik, schematiskt uttryckt från bly- till fotosättning. 10 april 1978 trycktes den sista ”blytidningen” på DN:s pressar. Det rör sig här om en teknisk revolution, gemensam för tidningar över hela världen, för DN:s del behandlas den i ett par intres-

santa kapitel, det ena av Olof Bergman, bl. a. korrespondent i Bonn, det andra av Anders Isaksson, några år anställd på DN, mest känd för sin stora biografi över Per Albin Hansson.

Omdaningen innebar att typograferna blev obehövligen, det på DN militanta fackets utgångsbud framgår av uttalandet: ”Går grafikerna i graven så kommer DN och Expressen att få följa med i gropen.” Det kom till ständiga konflikter med ”maskning”, falska sjukskrivningar, vilda strejker etc. med svåra avbräck i utgivningen som följde. Detta i förening med missnöje av andra skäl hos åtskilliga läsare samt en uppräckning av konkurrenten Svenska Dagbladet ledde till att DN:s upplaga 1975 började sjunka. Först 1986 var efter 17 års kontroverser den nya tekniken äntligen i hamn med rätt för journalister att använda bildskärmsterminaler mot att grafiker fick fasta arbetsplatser på redaktionen. Lyckligtvis gick det inte som i t. ex. London där det var en frontalkollision med massarbetslöshet bland typograferna som följde.

Vid tiden för avtalet hade Hans Ingvar Johnsson avgått (1981) och efterträts av Bengt Dennis som emellertid redan efter ett år hade lämnat DN för att bli riksbankschef. Han hade ersatts av sin närmaste medarbetare, den nyanställda biträdande chefredaktören Christina Jutterström. Då hade sedan någon tid en ny rangordning införts enligt vilken det var redaktionschefen med titeln chefredaktör, som stod på första plats i DN:s ”presentationsruta” varefter följde de två chefredaktörerna för resp. politik och kultur. Gamla tiders ”gränsöverskridande” chefredaktör var ett minne blott.

Under trycket från hårdare tider hade Hans-Ingvar Johnsson kunnat strama åt de redaktionella tyglarna och återuppräta det goda reportaget. Vid sin avgång stod han mitt uppe i ett behövligt reformarbete vilket fullföljdes av Bengt Dennis när denne programmatiskt kungjorde att journalistiken i DN skulle mer saklig. ”Från ackvisitörer och marknadsförare kom försiktiga glädjerop” då upplagan 1983 ånyo började stiga. En såväl sakligt som tekniskt betingad uppdelning av tidningen har 1990 skapat problem som kan antas vara övergående, förhoppningsvis gäller detta även de ekonomiska påfrestningarna i samband med uppförande av ett nytt tryckeri.

Om den nuvarande redaktionschefen och chefredaktören Christina Jutterström och hennes regim skriver Karl Anders Adrup att ”för oss som minns tillräckligt långt tillbaka

känns det ibland som hade klockan till slut gått varvet runt”, dvs. tillbaka till den myndige Sten Hedmans tid. Det är inget dåligt betyg.

Ulf Brandell

Lärdomshistoria

Då Henrik Sandblad 1988 gav ut en historik över släkten Sandblad och dess medlemmar aviserade han en egen levnadsteckning (historiken recenserad i PHT 1989). En sådan minnesbok av en akademiker i professorskarriären föreligger nu. Någon riktigt bra beteckning på den har författaren inte fått till – den bär den enkla titeln *Göteborg – Uppsala och retur. Fakta och hågkomster* (Göteborg 1990. 253 s. Personreg. Gothenburg studies in the history of science and ideas. II.) Boken har den gängse och naturliga kronologiska uppläggningen – skoltid i Göteborg, sedan sexton år i Uppsala som student och docent, därefter ånyo Göteborg som publicist och akademisk lärare, slutligen tretton år som professor.

Henrik Sandblad, som är född 1912, går i det anrika Latinläroverket i Göteborg. Bäste lärare är Harald Hagendahl, lektor i latin och grekiska. Hagendahl gav goda kunskaper och lämnade djupa intryck. Längre fram i tiden, från 1938, var Hagendahl latinprofessor i Göteborg. Som lärdomshistoriskt intresserad klassiker följde han sin elev på den fortsatta banan. Hagendahl gick ur tiden först 1986 vid 97 år. Under skoltiden grundläggs Sandblads livslånga idrottsintresse. På skollov är han i Tyskland, där det ännu är Weimarpublik. Bäste vän i skolan är Bertil Block, med författaren jämnårig biskopsson. Med tiden skils deras vägar. Block var kurator i Göteborgs nation i Lund, ungefär samtidigt med att Sandblad var kurator hos samma nation i Uppsala, och disputerade på Pontus Wikner som religionsfilosof. I Malmö verkade han sedan som lektor och läroverksrektor. Som elev var Sandblad litterärt orienterad – han deltog 1928 i Göteborg i firandet av 100-årsminnet Viktor Rydbergs födelse.

Som student kom Sandblad 1931 till Uppsala. Han bor i den Ribbingska gården hos härads hövdingen Gustaf Ribbing och dennes maka Lina Ribbing. Hon är född Meyer och syster till Eli F. Heckschers moder Rosa Heckscher. Av dessa makar av vitt skilda ursprung tecknas ett förtjusande porträtt. Även Henrik Sandblad tänkte slå in på den juridiska banan men han överger planen och läser statskunskap för Gunnar Hesselén, sedermera läroverksarektor i Göteborg, litteraturhisto-

ria för Anton Blanck och historia för Georg Wittrock, vars kapaciteter och erfarenheter utförligt presenteras. Sina första lärospån inom journalistiken drar Sandblad hos den kulturliberala Uppsala Nya Tidning, där han träder i nära personlig beröring med dess famöse huvudredaktör Axel Johansson.

Avgörande för Sandblads fortsatta bana blir mötet med professor Johan Nordström och det då nya akademiska ämnet idé- och lärdomshistoria. Carolina-bibliotekarien Jonas (inte Johan) Samzelius hade förmedlat donationen av den 1932 inrättade professuren i ämnet. Den lärde Nordström är både fordrande och inspirerande. Då Sandblad disputerar 1942 är Johan Nordström en besvärlig förste opponent. Andre opponent är Nordströms vid sidan av Sandblad mest försigkomne elev Sten Lindroth och tredje opponent är Gösta Knutsson, en vän under Uppsalatiden. Spirituell seminariedeltagare är Olle Strandberg, vars bristfälliga språkliga orientering dock snart går upp för Sandblad. Bland de blivande bibliotekarierna i den lärdomshistoriska kamratkretsens omtalas Sten G. Lindberg och Asta Ekenvall med värme medan Folke Dahl nämns endast i förbigående. Verdandi är ett forum för studentradikalismen och får i Sandblad en aktiv medlem. De politiska ställningstagandena är tydliga redan under tiden i Uppsala. En motståndare är Arvid Fredborg. ”Ingen borgfred med Fredborg” lyder ett slagord som myntas av Sandblad och slår an i kretsarna i Uppsala. Under Uppsalatiden gifter sig Sandblad med Ebba Hultgren (1913–1984), dotter av en läroverksadjunkt och syster till sedermera ärkebiskop Gunnar Hultgren.

Efter disputationen blir Sandblad, som får högt betyg på avhandlingen, under några år docent. I Uppsala är han – till skillnad från senare i Göteborg – inte road av undervisning. Han forskar mest. Icke desto mindre dras han till journalistiken och 1947 återvänder han – även något påverkad av de osäkra utsikterna på den lärda banan – till Göteborg. Han inträder i den redaktionella ledningsgruppen vid Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Intellektuellt och moraliskt högtstående chefredaktör är Knut Petersson, statsvetare från Uppsala och förutvarande ledamot av riksdagens första kammare som företrädare för folkpartiet. Petersson ger Sandblad intressanta arbetsuppgifter. Utrikes resor vidgar hans erfarenhet; en journalistresa till Spanien förläggs i boken till 1959 men torde ha ägt rum tidigare. Sandblad vittnar om att Johan Nordström och Knut Petersson är de personligheter som särskilt inspirerat honom.

Henrik Sandblad är glad att vara tillbaka i Göteborg medan skildringen hur hans hustru med rötter på andra håll i landet så småningom anpassar sig och lär sig tycka om Västkusten är mera rörande än övertygande. Efter ett årtionde i pressen är Sandblad steg för steg på väg tillbaka till det akademiska livet. Han börjar undervisa i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet från 1957. Ungefär samtidigt drar sig Handelstidningens chef tillbaka och efterträds av Harald Wigforss som i politiskt avseende befinner sig något till höger om Sandblad vars inflytande över tidningens politiska hållning reduceras. Sandblad har framgång med egen uppläggning av ämnet jämfört med hur undervisningen bedrevs i Uppsala. Efter ett par år äskas en professur och denna kommer omsider till stånd 1966 och Sandblad kallas. Hans första och välkomna elev är Kurt Aspelin men några meningsskiljaktigheter med denne senare så framgångsrike marxistiske litteraturforskare antyds inte. Arne Losman och Ronny Ambjörnsson är de första licentianterna och Sandblad kan efter ett tag se sig omgiven av en verklig nationell elit av elever. Snar att disputera efter Sandblads utnämning är domprosten i Lund teol. doktor Yngve Ahlberg. En av opponenterna är professor emeritus Gunnar Aspelin. Men denna tilldragelse går Sandblad helt förbi. Ett institutionsbibliotek byggs upp med bokgävor från lärda vänner i universitetsbiblioteken. Den ende i boken berörde biblioteksman som inte uppskattas av dess författare är Chalmersbibliotekarien Erik Hemlin som beskrivs som opålitlig och därtill som politiskt mindre omdömesgill. Som Copernicus-specialist kan Sandblad arbeta på det internationella planet tillsammans med vetenskapshistoriker i andra europeiska länder. Ett för läsaren förvånande utrymme ägnas åt att avfärda en besvärlig elev av kontinentalt ursprung, Karel Schäferna. På professuren får Sandblad omsider den efterträdare han önskar: Sven-Eric Liedman som en tid varit hans docent.

Som emeritus har Sandblad fått mycket utträttat. Tiden kring pensioneringen 1979 ägnar han med värdefullt resultat åt medicinshistorien. Sandblads från ungdomen välbevarade intresse för idrotten får sin tribut. Vid åttitalets mitt står ett pionjärarbete om idrottsrörelsens idéhistoriska aspekter färdigt. Skara har som ingen annan skolstad fått sin lärda historia beskriven. Det sker under Sandblads medverkan.

Henrik Sandblad kan se tillbaka på sin akademiska specialitet, idéhistorien och notera ämnets storartade utveckling från en ringa

början i Uppsala på 30-talet. Professurer finns inrättade vid alla svenska universitet så när som vid Linköpings. Sandblads tillbakablick har trots all värdefull insyn i akademiskt liv ändå inte den fokusering på dess författares vetenskapliga arbete som hade kunnat väntas. En privat karaktär hos vissa avsnitt blir ändå mer oförtäckt av att boken befinner sig intagen i en universitetsserie. Kanske har Sandblad heller inte kunnat undvika den vanliga frestelsen att lägga skildringen av vad som passerat till rätta så att den egna insatsen belyses fördelaktigt. Självkritiska uppgörelser förläggas till skoltiden och studentåren och lämnas sedan därefter. — Henrik Sandblads sympatiska slutord i boken blir att han varit lycklig i sitt skrivarbete.

Åke Lilliestam

Funktionalistisk förgrundsgestalt

Eva Rudberg: *Sven Markelius, arkitekt* (Stockholm 1989, 192 s., ill.).

Till hundraårsdagen av Sven Markelius födelse 1989 utkom denna monografi, skriven av Eva Rudberg, arkitekt och forskare med mellan- och efterkrigstiden som specialitet. Hennes doktorsavhandling gällde Uno Åhrén, en annan av funktionalismens förgrundsgestalter, och tecknade en bred tidsbakgrund speglad i Åhréns engagemang i utredningsfrågor och planering.

Boken om Sven Markelius skildrar en arkitekt och hans verk under samma dramatiska utvecklingsperiod, från 20-tal till 70-tal. Tonvikten ligger här inte i samma grad på skildringen av samhällsutvecklingen utan presenterar Markelius som person och konstnär i skiftande roller. Ständiga omprovningar karakteriserar hans insatser från 20-talets förfinade villaarkitektur via trettiotalets funktionalistiska nyckelverk till efterkrigstidens totala omvandling av Stockholms city och de revolutionerande nya förstäderna.

Markelius spelade en central roll i denna utveckling, som aktivt engagerad i Stockholmsutställningen 1930, som lärare vid Tekniska högskolan 1937–41, som stadsplanedirektör i Stockholm 1944–54 och som skapande arkitekt med många stora uppdrag. Markelius var också sin tids internationellt mest uppmärksammade svenske arkitekt. Han hade nära kontakter med den internationella funktionalismens organisation, C I A M, var flitigt deltagare i kongresser och hade några uppdrag i utlandet.

Markelius oerhörda arbetskapacitet resulterade i en mycket omfattande och varierande produktion. Verkförteckningen upptar 52

objekt, en del mycket stora, bl. a. 4 omfattande utställningsprojekt, 10 villor, 7 hyreshus och 4 andra bostadshus, 6 kontorshus, 7 offentliga byggnader, 2 industribyggnader, 2 varuhus, 1 sjukhus och 1 hotell. Därtill kommer ett fyrtiotal projekt som av olika skäl inte kom till utförande, bl. a. tävlingsförslag.

Eva Rudberg följer kronologiskt Markelius liv och verksamhet, med utgångspunkt från hans verk. Framställningen är personhistoriskt intressant, med utförliga listor över lärare, kamrater, kolleger, medarbetare och uppdragsgivare. Utan att fördjupa sig i det politiska spel som leder till de stora uppdragen redovisar Eva Rudberg initierat deras genomförande. Boken om Sven Markelius ger därmed också en inblick i tidens arkitektarbete.

Markelius hette egentligen Sven Jonsson, men tog sig 1921 namn efter farfaderns by Mark i Östra Fornås, Östergötland. Fadern var målarmästare i Stockholm, modern sömmerska, bägge med konstnärliga anlag. Sven fick läsa vidare till arkitekt efter gymnasiet, och genomgick Tekniska högskolan 1909–13 och Konstakademins arkitekturskola 1913–15. Som utexaminerad praktiserade han hos flera av tidens ledande arkitekter: Ragnar Östberg, Ivar Tengbom, Erik Lallerstedt och Torben Grut, samtidigt som han öppnade eget kontor, som han drev vid sidan av sina olika anställningar ända till sin död.

”Idag finns på många håll ett avståndstagande från modernismen och de arkitekturideal som Markelius och hans samtid stod för”, skriver Eva Rudberg. ”Men det kan finnas anledning att tro på ett nytt sökande efter de idealen ...” – ”I det sökandet kan Markelius och hans verk fungera som vägvisare”.

Eva Rudberg skildrar Tekniska högskolans utbildning och lärare under den unge Sven Jonssons studietid 1909–13. Det var en period av snabb omvandling, då bl. a. ämnena byggnadshygien och stadsanläggningslära introducerades. Lärare som Lars Israel Wahlman, Ivar Tengbom, F. G. A. Dahl, Erik Lallerstedt, Carl Bergsten och Gustaf Lindgren svarade för huvudämnena. P. Hallman införde stadsanläggningsläran.

Vid Konstakademien undervisades Sven Jonsson 1913–15 av Charles Lindholm och den nytillsatte arkitekturhistorikern Sigurd Curman. 1915 blev den musikalske Sven Jonsson antagen som elev vid Operaskolan men avstod sin plats. Efter anställningar hos Ragnar Östberg, Torben Grut, Erik Lallerstedt och Ivar Tengbom sökte han sig 1919 till Kungliga byggnadsstyrelsen, som han re-

presenterade vid stadsplanekongressen i Paris 1922. Tillsammans med Olof Lundgren vann han 1917 andra pris i en tävling om stadsplan för Påljöområdet i Helsingborg och första pris för en stadsplan på Lidingö, 1920 första pris för förslag till järnvägsbro över Hammarbyleden och 1921 tredje pris i tävlingen om Helgeandsholmens ordnande. Tillsammans med Eskil Sundahl vann han 1923 andra pris i tävlingen om sanering av Gamla Stan.

Bland hans tidigare uppdrag märks plan för Visby ytterområde 1925 och Bygge och bo-utställningen på Lidingö samma år. Bland hans tidiga medarbetare fanns Haquin Carlheim-Gyllensköld, Artur v. Schmalensee, Seth Torné, Olof Thunström, Georg Scherman, Sigge Ullén och David Helldén.

1928–30 ritade han tillsammans med Uno Åhrén Tekniska Högskolans kårhus, som blev en av de första renodlade verken i en helt ny stil. Helsingborgs konserthus blev hans kanske mest omtalade insats. Från ett klassicistiskt präglat tredje pris 1925 utvecklades efter två omtävlingar ett vinnande förslag, som efter successiva bearbetningar 1930 framstod som ett funktionalistiskt genombrottsverk. Det 1932 färdiga huset fick karaktären av programförklaring, och följdes av en rad uppmärksammade byggnader i samma anda.

I Stockholmsutställningen 1930 medverkade Markelius med sjukrum, bostäder och möbler, och under trettiotalet ritade han bl. a. barnrikehus på olika håll i landet. Mera uppmärksammade blev hans stadsplaneförslag för Kristineberg-Fredhäll 1927 och för Gärdet 1928, i vilka han introducerade ett öppet stadsbyggnad med tunga byggnadsblock i Le Corbusiers anda.

Som medförfattare i programskriften ”acceptera” från 1931 och som redaktör för Spektrums skriftserie ”Arkitektur och samhälle” formulerade Sven Markelius ett program för den nya arkitekturen.

I den antinazistiska föreningen ”Kulturfront”, bildad 1935, samarbetade han med Gunnar och Alva Myrdal, Axel Höjer, Andrea Andreen-Svedberg, Albin Amelin, Eyvind Johnson, Ture Nerman, Gun Sjödin, Arnold Ljungdal, Erik Blomberg och Per Lindberg.

Kollektivhuset vid John Ericssonsgatan från 1936 förverkligade ett radikalt boendalternativ och lockade många inflytelserika företrädare för en ny samhällssyn. För Gunnar och Alva Myrdal ritade Markelius 1937 en uppmärksam villastad i Bromma. Samma år färdigställdes det 1934 skissade kontorshuset

för Stockholms byggnadsförening. 1939 presenterades svensk socialpolitik i Markelius paviljong på världsutställningen i New York.

Tillbyggnaden av Tekniska högskolans kårhus från 1950, ECO-SOC-salen i FN-byggnaden i New York från 1951, Folkets hus i Linköping från 1953 och Folkets hus i Stockholm från 1960 fick karaktären av mellanspel i en arkitektverksamhet med helt ny inriktning. 1944–54 fungerade Sven Markelius som stadsplanedirektör i Stockholm och präglade på ett avgörande sätt såväl saneringen av Nedre Norrmalm som det omfattande generalplanarbetet och utformningen av de nya förorterna, framför allt Vällingby. Denna viktiga period ges en förhållandevis kortfattad presentation, då Markelius främste medarbetare och efterträdare, Göran Sidenbladh, redan presenterat en initierad genomgång av spelet bakom kulisserna och det komplicerade utvecklingsarbetet. Några sena projekt avslutar framställningen.

Eva Rudbergs bok är ett viktigt komplement till hennes egen tidskildring i boken om Uno Åhrén men också en engagerande konstnärsmonografi, utmärkt vackert redigerad och illustrerad. Genom sin sakrikedom kan den rekommenderas åt alla som har intresse för funktionalismens framväxt i Sverige och för de människor som rörde sig kring en av dess viktigaste centralgestalter. Inom konstnärsmonografins ram ger boken en klar överblick över en väsentlig insats i svensk arkitektur.

Ingrid och John Sjöström

I maktens närhet

I Stockholms nation i Uppsala såg man under 1930-talet inte sällan en lång man med ridstövlar sätta sig vid flygeln i stora salen för att med verve spela t. ex. en Chopin-étude. Hans namn var Olof Rydbeck, fil. kand. och jur. stud. Under sitt år som förste kurator stod han i ledningen för renovering och nyinvigning av byggnaden, som är det äldsta nationshuset i Uppsala. Då fick han också tillfälle att hylla kronprins Gustaf Adolf och nestorn bland inspectores Henrik Schück. Rydbeck lade tidigt i dagen goda administrativa egenskaper. Ingen av hans kamrater tvivlade på att han skulle göra en framstående karriär. Samtidigt var det något av noli me tangere över den unge studenten.

Vid 77 års ålder har Olof Rydbeck gett ut sina minnen: *I maktens närhet. Diplomati, radiochef, FN-ämbetsman* (Sthlm. 1990, 303 s. Ill.). Det är en heltäckande skildring av en framgångsrik mans liv, som egentligen aldrig

möts av någon väsentlig motgång, möjligen med undantag av att han knappt förlorade valet som generalsekreterare i Europarådet.

I samband med Kreugerkraschen 1932 drabbades författarens far Oscar Rydbeck, ordförande i Skandinaviska banken, av en katastrof. Olyckan var betingad av den psykos som följde Kreugerhärvan och som ledde till förföljelse av Ivar Kreugers medarbetare och kreditgivare. För Oscar Rydbecks del följde ruin och fängelse, något som i eftervärldens ögon ter sig högst orättvist. Den avhållne och beundrade faderns öde sporrade, enligt egen utsago, sonen att bli något här i världen. Helt visst berör författaren barn-domsmiljön och studieåren, men det är hans administrativa liv som främst får sin skildring: ung diplomat i den ordinarie karriären, presschef i UD, radiochef, FN-ambassadör, beskickningschef i London och slutligen generalkommissarie för FN-organet UNRWA, vilket är uttytt: United Nations Relief and Works Agency för Palestine Refugees in the Near East.

Rydbecks hela framställning är präglad av den svenske ämbetsmannavärldens goda traditioner, vilka han i dagens samhälle finner vara betänkligt upplösta: ”Sverige har blivit nästan totalt genompolitiserat, gränsen mellan politik och oberoende förvaltning har suddats ut”.

Den mångfald människor, både i svenska och internationella sammanhang, som Rydbeck mött under sin fyrtioåriga tjänst har intresserat honom. I åtskilliga fall meddelar han karakteristiker, som gör ett insiktsfullt och balanserat intryck, och är därför av personhistoriskt intresse, inte minst familjen Franz von Papen, vilken han som legationssekreterare umgicks med under tiden i Ankara.

Östen Undén kom under hösten 1947 till Washington, där Rydbeck vid ambassaden var ansvarig för press och informationsfrågor. Under de samtal som utrikesministern förde framkom starkt hans antiamerikanska inställning och han efterlyste amerikansk förståelse för Sovjetunionens politik. Undén kunde inte förstå att amerikanerna, som behärskade Sydamerika, inte kunde begripa att ryssarna å sin sida ville dominera angränsande länder. Antikommunismen fann han helt omotiverad.

Gunnar Myrdal, som också då och då besökte ambassaden i Washington, förklarade för den häpne ambassadören Herman Eriksson, att det enligt hans mening var lika gott att Sovjet fick övertaga Europa som lösning på rivaliteten mellan stormakterna. Denna

berodde, enligt Myrdal, på amerikanernas omedgörlighet och aggressivitet. Eriksson frågade Myrdal om vad han för sin del skulle tycka om en sådan utveckling. Han svarade: "Det vore för djävligt, men både Alva och jag skulle självfallet flytta till Amerika, där jag kan få en professur när jag vill".

Som pressbyråchef i UD fick Rydbeck åtskilligt att göra med en utrikesminister som var närmast allenarådande och saknade presskontakter. Han var sluten, korthuggen, ofta butter och vresig. Rydbecks porträtt av Undén ger, som han säger, inte en fullständig och rättvisande bild. Den bild han visar är en ordkarg man, övertygad om att han i de flesta frågor var bättre informerad och kunnigare än UD-tjänstemännen. Han hade svårt för vardagliga kontakter med andra, en ensam människa. Några partivänner som Ernst Wigforss, Ulla Lindström och Agda Rössel hade hans förtroende, för att inte tala om ambassadören i Moskva Rolf Sohlman, vars hela verksamhet gick ut på att upphöja Sovjetunionen och nedvärdera USA. Till Undéns goda sidor, som inte var allmänt bekanta, hörde att han var en utsökt gourmet och fin vinkännare. Rydbeck menar att Undén innerst inne var en snäll människa, vilket han visade i några svåra personalfall.

Som radiochef fick Rydbeck åtskilliga tillfällen att möta makthavarna. Att han blev utvald till tjänsten, berodde på att dessa inte ville ha en politiker och framför allt inte en socialdemokrat på den känsliga och utsatta posten. Till makthavarna hörde kommunikationsministrarna, under vilkas fögderi radion sorterade. Svårt hade han med Gösta Skoglund, norrländsk provinsialpolitiker, och dennes bufflige statssekreterare Nils Hörjel. Dessa arbetade oförtrutet men utan framgång på att radion skulle inlemmas i den socialdemokratiska partiapparaten. Situationen ljusnade betydligt med Olof Palme, med vilken Rydbeck hade det bästa samarbete. Som statsminister såg denne också till att Sven Moberg, vilket tidigare skett, inte fick tillfälle att lägga sig i programarbetet. Liksom många andra, som haft att skaffa med Olof Palme, förundrade sig Rydbeck stort över att denne i grunden ljusa och goda människa, i talarstol och i polemik mot meningsmotståndare kunde vara en helt annan person, ofta demagogisk, hätsk och sårande. Rydbeck fann ingen förklaring.

En annan av världens store, som Rydbeck mött under sina uppdrag i den internationella världen, är Georg Bush. Första mötet var då Bush tjänstgjorde som USA-ambassadör i FN. Rydbeck betraktade honom då som "för-

olyckad protegé till Nixon", som fått sin post som kompensation för ett misslyckande. Det var därför intressant för Rydbeck att följa utvecklingen, som för Bush betydde ökad prestige, till den dag han nådde en av världens mest ansvarsfulla befattningar.

I övrigt är det för svensk publik av intresse att läsa Rydbecks framställning hur man under femton år förvaltat sitt ämbete som chef för Radiotjänst AB, sedan Sveriges Radio-TV. Verket fick ju under hans ledning en storartad utveckling. Denna skedde dock inte utan åtskilliga besvärligheter och konfrontationer med de maktägande. På det hela taget tycks Rydbeck ha haft en god hand med radions och TV:s månghövdade skaror med dess starka individualister och en och annan framträdande egocentriker. Konflikten med den i och för sig dugande men betänkligt maktsjuka tekniske chefen Erik Mattsson beskrives lugnt och sakligt. Många av de personer som nämns i dessa sammanhang och i vissa fall fått sin karakteristik, har ju på sin tid ingått i svenska folkets medvetande: Sven Jerring, Pale Brunius, Lars Madsén, Karl-Birger Blomdahl, Gunnar Helén, Per Martin Hamberg och många andra. Svårigheterna låg mest utanför Radiohuset. Samverkan med Telegrafstyrelsen var ibland bekymmersam. Dess kraftfulle generaldirektör Håkan Sterky ansåg tydligen för sin del, att radions verksamhet egentligen var en detalj i hans verksamhetsområde. Sterkys man Seth Ljungkvist var ordförande i radiostyrelsen, legendariskt sparsam och grinig. En gång då han var sjuk och vice ordföranden skulle fungera, frågade teaterchefen Hjalmar Gullberg "stilla på sin allra ädlaste skånska: Vågar man hoppas att det är någonting allvarligt?" Inom styrelsen hade Rydbeck få konflikter. Dock hade han svårt att smälta att Lars Gyllensten på osakliga grunder förhindrade att den framstående Fjällränn östern-specialisten T. G. Wickbom sändes dit som radioreporter. Vid sin avgång hyllades Olof Rydbeck varmt av den väldiga skara medarbetare som kände att en betydelsefull epok nu var avslutad.

Olof Rydbecks memoarbok är elegant skriven. Han tar väl vara på poängerna i de situationer han upplevt. Framställningen är författad av en ämbetsman som förvisso haft att handskas med komplicerade situationer men som trots sitt i grunden varma temperament fått sakerna på rätt bog. "I maktens närhet" är en betydande självbiografi och av inte ringa intresse för samtidshistorien.

Wilhelm Odelberg

Förnyade kalendrar

Den svenska kalenderlitteraturen har under den senaste tiden förnyats, åtminstone vad gäller den yttre utformningen. 1986 kom adelskalendern ut på nytt förlag och i nytt mer hanterbart format. Nu har även Svenska släktkalendern och Ointroducerad adels kalender genomgått förändringar. *Kalender över ointroducerad adels förening 1990* (Sthlm 1989, 221 s., ill.) är liksom de två senaste årgångarna redigerad av riddarhus-genealogen Lars Wikström. Typografin, som tidigare varit rätt torftig, har helt och hållet förnyats. Resultatet är en mycket sober kalender med en smakfull uppställning och en väl genomtänkt blandning av stilsorter. Kalendern innehåller 97 släkter, varav ätten Murray redovisas med en fullständig släktutredning, som på vissa punkter kompletterar Svenskt biografiskt lexikons släktartikel i band 26 (1987–89).

Typografin i *Svenska släktkalendern 1989* (Sthlm 1989, 407 s.) har förblivit ungefär vid det gamla. Ett nytt, mer lättläst typsnitt vore faktiskt önskvärt. Annars innehåller denna kalenderårgång en del nyheter: Förlaget är numera Almqvist & Wiksell och ny redaktör är Elisabeth Thorsell, en erkänt skicklig professionell släktforskare. Den nya redaktören har infört några välkomna redaktionella nyheter som främjar överskådligheten och höjer informationsvärdet. En sådan är att tilltalsnamn i kända fall anges även för avlidna personer. Man har dock valt ett mycket olyckligt sätt att ange detta (Albert *Ludvig*). En annan sak som borde rättas till i nästa årgång är redovisningen av personer som upptagit sin mors släktnamn. Kalenderns benhårda fasthållande vid den så kallade agnatiska principen har fått närmast löjväckande konsekvenser. När det gäller personer med namnet Djurberg särskiljs sju ”släkter”, som alla är mycket nära befreundade med varandra. Det är – eller borde vara – en självklarhet att betrakta alla dessa som en enda släkt. Kalendern innehåller 70 släkter, varav 24 är nytillkomna. Mest känd av dessa är skeppsredarsläkten (Ax:son) Johnson.

Anders Winroth

Inte bara kyrkböcker

Sveriges äldre folkbokföring håller i ett internationellt perspektiv hög kvalitet; de flesta socknars personhistoria dokumenteras av långa och ofta obrutna kyrkboksserier. Men vad gör forskaren när kyrkböckerna sviker? Ibland har kyrkoarkiven förstörts av eld eller möss, ibland har de kyrkböcker man saknar

aldrig skrivits. Om de alternativa källor man kan använda då handlar Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1990: *Inte bara kyrkböcker* (redaktör: Bengt Hjörd. Stockholm 1990, 223 s., ill., personreg. saknas). Tretton uppsatser behandlar olika slags alternativkällor, källor som naturligtvis även kan användas som kompletteringskällor när kyrkoarkiven inte uppvisar några brister.

Det allvarligaste problemet som kan drabba en släktforskare är när ett helt kyrkoarkiv har försvunnit genom en prästgårds- eller kyrkbrand. Ulf Berggren och Karl Ingvar Ångström berättar i årsboken om arbetet med att rekonstruera Skagershults respektive Borgsjö socknars personhistoria med hjälp av bland annat mantalsslängder, grannsocknars kyrkoarkiv, juridiska arkiv och gårdshandlingar från socknen. Det är ett mödosamt och tidskrävande arbete. Att resultaten därav offentliggörs borde, som Berggren påpekar, vara en självklarhet. – Ledarna för Person- och lokalhistoriskt forskarcentrum i Oskarshamn skriver om sitt projekt att datorisera Kalmar läns äldre kyrkobokföring. Uppsatsen handlar alltså inte så mycket om alternativkällor som om ett intensivt utnyttjande av kyrkböckernas uppgifter, något som många gånger kan avhjälpa brister i kyrkobokföringen.

Elisabeth Thorsell tar mycket välkommet itu med ett klassiskt problem. Hon redogör för hur man kan ta sig förbi en födelseboks uppgift att ett utomäktenskapligt barns far är okänd. Den lilla uppsatsen på drygt fyra sidor ger en utmärkt översikt över de möjligheter som står till buds. Källor som berättar om en annan utsatt barngrupp – barnhusbarnen – beskrivs i Louise Lönnroths bidrag.

Att även icke-arkivaliskt källmaterial är användbart bevisar Håkan Skogsjö i sin artikel om gravstenar¹, som samtidigt är en presentation av släktforskarförbundets gravstensinventering. Denna har pågått i tolv år och omfattar hittills omkring 1300 gravstenar äldre än 1850, men mycket är ännu ogjort.

Några bidrag behandlar handlingar hos särskilda arkivinstitutioner. I en mycket in-

¹ Skogsjö hugger dock själv i sten när han (s. 139) med utgångspunkt från en teckning gjord på 1680-talet av Johan Hadorph kritiserar Elsa Nordströms uppgifter om en gravsten i Lillkyrka kyrka. I Nordströms uppsats i PHT 1941–42 finns ett fotografi av gravstenen och av detta framgår att Hadorph helt enkelt har läst fel.

formativ uppsats behandlar Lars Ericson ersättningskällor för soldatrullor, främst olika slags räkenskaper. Handskriftssamlingen i Skara stifts- och landsbibliotek behandlas av Björn Lippold. Speciell uppmärksamhet ägnas åt kyrkoherden Olof Sundholms stora personhistoriskt och topografiskt viktiga manuskriptsamling. Årsbokens två första uppsatser gäller riksarkivet: Kari Tarkiainen skriver om arkivets ämnessamlingar i allmänhet, medan Hans Gillingstam behandlar de personhistoriskt kanske mest intressanta samlingarna Biographica och Genealogica. Större delen av den sistnämnda uppsatsen utgör en katalog över Genealogica-samlingens 260 volymer.

Det är naturligtvis tacknämligt att släktforskarförbundet publicerar en samling uppsatser kring ett för forskningen viktigt tema. Samtidigt erbjuder just tema-anknytningen tacksamma angreppspunkter för en recensent, som skulle kunna önska sig att den tematiskt upplagda skriften utgjorde en helhet. När redaktionen, som i detta fall, måste lita till frivilliga medarbetare, som skriver om sina specialiteter, blir resultatet lätt en rad mer eller mindre disparata uppsatser. Recensentens mest lättköpta invändningar rör fullständigheten, till exempel: Varför behandlas regementsräkenskaper, men inte länsräkenskaperna, som är viktigare? Invändningarna är orättvisa; temat är mycket stort och man kan inte kräva att alla dess aspekter behandlas lika utförligt. Dessutom beror urvalet på tillgången på villiga författare; när nu redaktionen till och med inom sig har en kompetent person som skriver mycket bra om militära räkenskaper kan man inte klaga över att redaktionen inte lyckats värva någon skribent för länsräkenskaperna. Att uppsatser överlappar varandra, vilket till exempel Tarkiainens och Gillingstams delvis gör, är kanske inte lika ursäktligt, speciellt som det vore ganska enkelt att redigera bort överlappningen. Över huvud taget saknar man ibland en striktare och mer aktiv redigering; någon gång är en författare alltför översiktlig, ibland alltför detaljerad. Korrekturläsningen är punktvis bristfällig. I det stora hela är dock släktforskarförbundets årsbok en utmärkt produkt. Bidragets kvalitet är med enstaka skönhetsfläckar mycket hög. Även den personhistoriker som inte primärt är intresserad av släktforskning har mycket att hämta. Den grafiska formgivningen, som redaktören Bengt Hjörd själv står för, är helt professionell och en njutning för ögat.

Anders Winroth

En guide till personhistoren

Leif Hökstrand och Ingrid Åkerlind:
Jakten på skraddarmästare C. F. Molander
(Stockholm, 1990, 243 s., ill.)

År 1897 reparerades huset Storkyrkobrinken nr 10 i Gamla stan i Stockholm av de hederliga medborgarna snickarmästaren P. O. Samuelsson och hans medhjälpare J. G. Johansson. Ägare var sångerskan fröken Anna Vilhelmina Hjort som hade ärvt huset av sin far, kapten vid Kungl. flottan. Hyresgäst i en av lokalerna var skraddarmästaren C. F. Molander. Han sydde kläder åt grevar och baroner, inspektorer och patroner samt åt en del annat folk. Till sin hjälp hade han biträdet Carl Albert Levin, 25 år, och sonen Carl Efraim. Eftersom under året skulle firas konung Oscar II:s 25-åriga regeringsjubileum och Sveriges huvudstad arrangera en världsutställning, kunde man se fram emot ovanligt mycket folk på gatorna detta år.

Bl.a. dessa upplysningar lämnade skraddarmästare Molander i ett brev som han tillsammans med en del andra småsaker passade på att stoppa i en påse och lägga under golvbräderna vid renoveringen och som sedan hittades vid en annan ombyggnad av huset i slutet på 1940-talet.

Författarna till denna bok, som är utgiven i samarbete med Stockholms stadsmuseum och Stockholms skolor, fann innehållet i den upphittade påsen lockande att använda vid en undersökning av hur mycket fakta man kan få fram ur våra arkiv, bibliotek och museer om en person helt okänd i nutid. De vill helt enkelt visa särskilt gymnasieelever men även andra icke professionella forskare en väg in i arkiven.

Leif Hökstrand redovisar i bokens första del hur han bedrivit sökandet efter skraddarmästare Molander, hans familj och den miljö han levde i. Författaren följer oss till olika arkiv, berättar litet allmänt om deras olika innehåll och beskriver mer detaljerat mantalsregister, kyrkoböcker, matriklar, rullor m. m. och vilka upplysningar man kan hämta därifrån. Även institutionernas sökregister och den rent praktiska rutinen vid beställning ur dessa register beskrivs. Har man långt till källorna kan man som Hökstrand tvingas använda en tidsödande metod med sökning på mikrofilm, främst när uppgifterna hämtas ur kyrkoarkivalier. Detta något krångliga sök-sätt är nu borta, numera beställer man via sitt bibliotek microfiche från SVAR i Ramsele, korten kommer snabbt direkt hem och man får dem i den ordning man önskar. Några av oss måste dock betala en avgift till biblioteken för dessa kortbeställningar.

Den mängd av fakta från de offentliga arkiven som, med tillägghjälp från historiska översiktsverk och speciallitteratur, Hökstrand sedan redovisar i en uppsats, visar att de ibland något kritiserade statistiska insamlingarna, för en personforskare kan vara oerhört användbara. Det kan inte finnas mycket kvar att veta om skräddarmästaren C. F. Mollanders yttre liv.

Ingrid Åkerlind har sammanställt en förteckning över stockholmsforskarens viktigaste arkiv. Det mycket fina Fakturummet på Stockholms stadsmuseum presenteras utmärkt och väl, övriga arkiv mer översiktligt. Som personforskare tänker man kanske inte i första hand på att söka fakta i museer och i förteckningen saknar jag den av Hökstrand som källa använda Stockholms historiska databas. Men, det jag saknar allra mest, det som kunde ha gjort boken väldigt referensvärd vore ett sakregister. Åtminstone jag känner ett visst motstånd mot att bläddra fram och tillbaka i böcker för att söka en faktauppgift.

Boken avslutas med en handledning för specialarbetet på gymnasiet med exempel och ett kort avsnitt om arkivkunskap.

Ingalisa Dahlin

Stockholm som arkivstad

Forska själv! En bok om arkiven i Stockholm, red. Leif Gidlöf, bildred. Peeter Mark. Monografier utgivna av Stockholms stad, vol. 100, 1990, 236 s. ill.).

Bokens rubrik ger lätt associationer till den skidåkare, som trött efter tvålingen och trött (?) på journalisternas eviga fråga: "Hur var det?", fräste fram sitt svar "Åk själv!" Och det är väl precis den uppmaningen man vill ge till alla nyfikna medmänniskor som frågar "hur var det?". "Forska själv!" Forskningsarbetet kan vara ett spännande äventyr, sätter fart på fantasin och ger stunder av glädje över ett lyckat resultat. Men forskning är också ett tålmodsprövande och metodiskt arbete, kräver ett kritiskt tänkande och en analytiska förmåga samt kunskaper om hur och var man hittar källmaterialet. Allt detta ger de olika medarbetarna exempel på.

Enligt bokens inledning är syftet att väcka intresse för forskning och öka kunskapen om tillgängliga källor, men också att visa på behovet av systematik i forskningen och att ge tips om olika hjälpmedel och söksystem för att komma åt materialet. Boken riktar sig till *alla* kategorier forskar, såväl amatörer som professionella samt vill presentera "Stockholm som arkivstad" – för en bredare allmänhet. Inom den angivna ramen har sedan

författarna haft ganska stort utrymme att på ett personligt sätt och utifrån egna erfarenheter visa på forskningens möjligheter utifrån ett lokalhistoriskt perspektiv.

Varje bok med historisk anknytning har naturligtvis en inledande tillbakablick och/eller synpunkter på ämnet. Här har man låtit Hatte Furuhagen framstå som den "glade amatören" när han skriver om sina forskningar och sin sommarö. Herman Schück företräder den vetenskapliga sidan av forskningen när han framhåller hur viktig humanistiska fakultetens vid Stockholms universitet (då högskola) och stadshistoriska institutets tillkomst har varit för stockholmsforskningens utveckling. Utforskandet av Stockholms historia, som tidigare gjordes av "lärd amatörer", görs idag till stor del inom olika forskningsprojekt vid eller i anknytning till Stockholms universitet.

Den aktuella stadshistoriska forskningen, som under de senaste årtiondena blivit alltmer teorimedveten och tematisk, diskuteras av Lars Ericsson. Tidigare ensamforskning har ersatts av projektforskning och 1970- och 1980-talens doktorsavhandlingar kan ses som enskilda delar i den samlade historiken. Arbetssättet har gett möjligheter till mer problemorienterade arbeten men inriktningen kan innebära att den egna lokalhistorien blir alltför abstrakt och generaliserande för att kunna nå ut till medborgarna. Hög vetenskaplig kvalitet måste kombineras med ett sådant framställningssätt att lokal- och stadshistoria lockar en bredare läsekrets. Om inte kan det bli så som en norsk historiker, Hans Try, varnar för i sin analys av svensk lokalhistorisk forskning: "Den riskerar att bli abstrakt och blodfattig i avsaknad av konkreta fakta och levande människor". Med det i minnet hoppas jag att denna bok skall kunna locka fler forskare, amatörer som professionella, till arkiven i Stockholm. Och vem vet, bland dem finns kanske den eller de, som skall skriva de nya böckerna om Stockholms och dess innevänares historia, böcker som också hittar ut till en bredare läsekrets.

"Forska själv" innehåller totalt sjutton väl-skrivna uppsatser av författare som alla, genom forskning, yrkesarbete eller på annat vis lever i nära kontakt med arkiven. Några uppsatser, av intresse för personhistoriskt intresserade forskare, bör nämnas: Göran Nilzéns "Att bygga en biografi" och Anders Winroths "Anor i Stockholm". Den först nämnda uppsatsen ger läsaren en utmärkt uppfattning om hur en personbiografi kan vara uppbyggd genom tre konkreta exempel. Författaren visar också på användbart

källmaterial som finns hos skilda arkivinstitutioner och på bibliotek icke att förglömma. Den andra uppsatsen börjar med att presentera det källmaterial, som släktforskare i första hand har nytta av och exemplifierar det med hur man metodiskt går tillväga för att utreda en stockholmsläkt (här: släkterna Anton Nettelblad och Johan Magnus Wiksten).

Göran Dahlbäck skriver om källorna till Stockholms äldre historia, det mest materialet härör från 1400-talets senare del och 1500-talets början. Stora delar av stadens handlingar blev lågnas rov vid den stora stadsbranden 1419. Det material som finns kvar är litet men svårtolkat. Dahlbäck påpekar dock att det rikliga arkeologiska materialet (till stor del från 1300-talet) kan komplettera de skrivna källorna.

Är man intresserad av släkt- och personforskning blir man också intresserad av hur människor levde och bodde och hur stadsmiljön har förändrats under århundradenas lopp. C. M. Rosells uppsats om källorna till Stockholms byggnadsmiljö är en bra inkörsport till forskning om Stockholms fysiska miljö. Något som inte nämns är att gamla stadsplaner även kan ligga kvar i ärendekarter i överintendentensämbetets arkiv samt i konseljakter. Och hur många vet att hos byggnadsstyrelsen finns en unik samling gamla fotografier av Stockholm, från sekelskiftet och framåt.

Hoppar vi fram till Stockholm idag, som i och med industrialiseringens genombrott, genomgått en total förvandling när det gäller människors arbete och fritid, finns oanade möjligheter för de forskare som vill lära känna "mormors och farfars tid". L-O. Welanders uppsats om förenings- och företagshandlingar ger goda upplysningar om hur och var du kan hitta materialet och vilka forskningsmöjligheter som finns. På riksarkivet finns t. ex. ett flertal arkiv som härör från den "68-rörelsens" olika förgreningar, något som framtidens forskare med säkerhet kommer att kasta sig över.

Det är en vacker bok, snygg layout och med vackra fotografier, i färg och svartvitt. Den breda vänstermarginalen, för egna anteckningar, är något som varje forskare önskade fanns i varje fackbok. Det som dock kunde ha varit bättre är innehållsförteckningen, dess nuvarande utformning gör det svårt att få en överblick över innehållet. Kanske borde man ha strukturerat artiklarna i olika ämnesområden med tydliga mellanrubriker. Men då kanske boken förlorat något av sin charm – överraskningen och upptäckarglädjen? Ett sakregister borde ha funnits med, bokens nu-

varande struktur tillåter inte några snabba sökningar. Ett systematiskt register över arkivbestånd kopplat till olika forskningsområden typ släktforskning, personhistorisk forskning, byggnadsforskning, handel och sjöfart, de borgerliga näringarna osv., vore också önskvärt. (Något att tänka på inför nästa utplaga!?) Nu fyller de s. k. faktarutorna det behovet, på ett alldeles utmärkt sätt. Med sin korta historik, tips på källmaterial, arkivinstitutioner och exempel på relevant litteratur, illustrerade med fotografier av ett till ämnet hörande arkivdokument, är dessa rutor ett pedagogiskt föredöme. Av egna erfarenheter vet jag dock hur ivrig man är att snabbt finna de för ämnet mest "givande" arkivbestånden/handlingarna. Samma ivrighet infinner sig när man öppnar en handbok – att snabbt hitta den information jag vill åt för att få svaren på mina frågor.

Boken fyller dock ett efterlängtat behov hos många forskare (och arkivarier). "Och lite möda får man väl lägga ner även som läsare, det kan vara bra träning innan det riktiga forskningsarbetet tar vid!" De historiciintresserade stockholmsmarna är dock att gratulera till en ny handbok som kan öppna dörrar till våra arkiv. Förhoppningsvis kommer övriga landet att också få sina "Forska själv-böcker"! En uppgift för övriga stads- och landsarkiv?

Karin Wikberg

Lekt och lärt om hembygdsforskande

Intresset för släkten och hembygden är ett fenomen som vuxit fram parallellt med den ökade insikten om miljöförstörelsen och betongpolitikens förbannelse. Man kan säga att den gröna vågen fått en kulturell djupdimension som fångat in dem som vill veta mer om sin historiska och kulturella bakgrund och härigenom få ett säkrare fäste i en allmer föränderlig tillvaro. Därmed inte sagt att hembygds- och släktforskandet skulle ha lika unga rötter som miljörörelsen. Den organiserade hembygdsrörelsen i vårt land har 100-åriga traditioner och släktforskandet anor från stormaktstiden. Men det är först i våra yttersta dagar som man kan beskriva dessa två grenar på samma kulturhistoriska träd som krafter i tiden och betydelsefulla fritidssystemställningar för allt yngre årgångar. Sannolikt är det så att den accelererande ogiltighetsförklaringen av "fäderneärvda" begrepp som nation, svenskhet och moraliska normer hos många framalstrat ett behov att finna en livlina bakåt i tiden.

Finns det egentligen någon större skillnad

mellan släktforskning och hembygdsforskning? Enligt Per Clemensson, förste arkivarie vid landsarkivet i Göteborg och tillsammans med journalisten Kjell Andersson författare av *Hembygdsforska! Steg för steg* (Stockholm 1990, 330 s., ill.), är hembygdsforskningen eller för att ta till den internationella terminologin, den lokalhistoriska forskningen, en naturlig fortsättning på släktforskan det. När man forskar kring släkten är intresset i huvudsak fixerat till torra data om ens förfäder, men när man hembygdsforskar vidgas perspektivet till sociala, ekonomiska eller kulturella frågeställningar om det mänskokolettiv som skapade en bygd. Därmed får hembygdsforskaren intressera sig för en närmast oöverskådlig uppsjö av historiska data, dokument och föremål.

Eftersom svenska myndigheter alltsedan 1600-talet varit världsmästare i att föra anteckningar och skapa statistik över undersåttarnas liv och leverne har i all synnerhet myndighetsarkiven, först och främst Svenska kyrkans, blivit synnerliga digra och variationsrika. Men våra föremålssamlingar torde också befinna sig i världsklass. Då Karl-Erik Forsslund 1900 publicerade den svenska hembygdsrörelsens väckelsekrift Sörgården kunde han omöjligt ana att han satte igång en folkrörelse som skulle reproducera sig i ca 2 000 hembygdsföreningar och 1 000 hembygdsgårdar över hela landet. Hembygdsföreningarna är sammanslutna i 26 på länet eller landskapet fotade hembygdsförbund, varav det största är Västergötlands med 250 hembygdsföreningar. Hembygdsrörelsen grep också in i museivärlden där Nordiska museets och Skansens skapare Artur Hazelius blev det stora namnet.

Bokens huvudförfattare Per Clemensson utgår från att hembygdsforskningen utförs av lekmän. En del gamla uvar har visserligen uppnått professionell kaliber, men flertalet är glada amatörer som kanske går vilse i källmaterialet. Ambitionen är därför att med varsam hand ösa ur hembygds-kunskapens djupa brunn för att göra forskandet så inspirerande och givande som möjligt. Resultatet har blivit en tilltalande studievägledning och uppslagsbok, där texten flyter lekande lätt genom en kunskapsmassa som skulle verkat förkrossande utan författarnas skicklighet i att nysta upp och förklara. För att klara sig har de behövt inventiösa boksidor sprängfyllda av illustrationer och med plats för faktarutor, litteraturhänvisningar, roliga teckningar och annat dylikt som samtidigt undervisar och muntrar upp. LTs förslag är verkligen värt en eloge för sin generösa satsning på denna bok

som säkerligen kommer att bli hembygdsforskan det's bibel! Att förlaget vågat torde bero på att Clemenssons och Anderssons tidigare handbok *Släktforska! Steg för steg* (1983) blev en klingande succé.

Det lyckade greppet från föregående bok upprepas när författarna åter väljer Varola strax öster om Skövde, till scen för sin 332 sidor långa övning i hembygdsforskning. Från denna urgamla västgötabygd rör sig hembygdsforskan det som vattenringar på kunskapens ocean. Längst in befinner sig då naturligtvis hembygdsföreningen och kyrkoarkivet på pastorsexpeditionen i Varola. Nästa ring omfattar kommuncentrumet Skövde med kommunarkiv, stadsbibliotek, museum och tingsrätt. I stifts-staden Skara kan hembygdsforskaren från Varola finna spännande fakta på Stifts- och landsbiblioteket, läns-museet och i hushållningssällskapets arkiv. I residens-staden Mariestad finns lantmäterikon-toret med sina kartor och skifteshandlingar från 1600-talets början och landstingsarkivet med handlingar om sjukvård, utbildning, kommunikationer, barnmorskor m.m. alltifrån 1862.

Nästa krets i hembygdsforskan det's Divina Commedia omsluter landsarkivet i Göteborg, där de äldre kyrkoarkiven (före ca 1900) och en lång rad myndighetsarkiv för västra Sverige förvaras. Först i åttonde kretsen återfinns Svenska Emigrantinstitutet som numera med sitt namn markerar ambitionen att vara ett riksarkiv kring den stora utvandringen och därför inte kan förbigås av hembygdsforskaren.

Från allmänna men oerhört faktaspäckade avsnitt om svenska arkivväsendets historia, mikrofilmer, lånebestämmelser, sekretessregler, beskrivningar av olika arkiv, museer, bibliotek och andra vårdare av hembygdens handskrivna eller tryckta källmaterial zoomar Clemensson in sig på själva forskningssituationen. Vi får lära oss att slå i arkivkataloger, handskas med tryckta arkivguider och databaser, forska oss igenom läggen efter sedan länge nedlagda tidningar eller studera hembygden på kartan. Hela tiden illustreras texten av bilder på handlingar som gäller Varolabygden i Västergötland.

Vi kan t.ex. stanna vid en förteckning i domkapitelsarkivet över Varola sockens fattiga anno 1783. Kyrkoherdens lista över socknens tolv utfattiga beledsagas med en rekommendation till landshövdingen i Mariestad att avstå från att låta bygga en arbetsinrättning utan istället skicka ut material till spånadsarbeten så att hjonen därmed kan sysselsättas och tjäna sitt uppehälle under

kyrkvårdarnas och sexmännens uppsikt. 1865 reagerade kommunalstämman mot att fattiga flyttade in till Varola, som därmed tvangs försörja utsocknes fattighjon. Om en piga från Hjo skrivs att hon "lärer på sednaste tiden drivvit från ett till ett annat ställe och den andre sistlidne februari i barnsjukt tillstånd kommit att stanna hos torparen Gustaf Svensson vid Vårås, hvarest hon strax därefter födde barn". Nu fick fattigvårdsstyrelsens ordförande i uppdrag att kräva Hjo på de pengar som socknen måst lägga ut för den stackars pigan.

Per Clemensson ger det kloka rådet att avgränsa forskandet. Materialet är så omfattande att den oerfarne lätt överväldigas och förlorar modet. Något nyskapande kommer dessutom sällan ut av att greppa kring alltför mycket. Här kan man följa fackhistorikernas exempel och försöka koncentrera sig till vissa frågeställningar och teman. Också när flera personer arbetar tillsammans i en studiecirkel bör fältet begränsas till det överskådliga, t. ex. torpinventeringar eller utvandringen. I ett avslutande kapitel diskuteras mer ingående hur forskningsresultaten skall presenteras. Det är inte alltid nödvändigt att sikta på arbetskrävande och dyrbara publikationer. Materialet kan t. ex. samlas i pärmar på hembygdsgården eller i kommunbiblioteket, man kan ordna en utställning, hålla föredrag eller göra ett undervisningspaket för skolbruk med kopior av dokument, kompletterade med kommentarer och uppgifter för eleverna.

Boken Hembygdsforskning! Steg för steg är så ambitiöst och systematiskt upplagd att den sannolikt både förskräcker och lockar den på hembygdsforskningen sugne lekmannen. Förskräcker därför att här dukas upp hela den imponerande mångfald av källmaterial och arkivinstitutioner på olika nivåer som skapats av vårt gammal-lutherska nit för ordning och reda under snart 400 år. Lockar därför att boken hela tiden visar hur ett ofta svårläst och snårigt källmaterial kan bli spännande pusselbitar till vårt förflutna. I Per Clemenssons och Kjell Anderssons sällskap ökar framgångschansen drastiskt för den som till äventyrs önskar gå på jakt efter den tid som flytt.

Ulf Beijbom

Heraldik

Jan Raneke: *Svensk adelsheraldik* (Corona, Malmö 1990. 499 s.

Jan Raneke tillhör de heraldiska stöttepelarna i vårt land, och är mer heraldiker än

han är genealog och personhistoriker¹. I digra, för fackmännen nyttiga verk, har han utrett medeltida, adlig heraldik. Gott handlag med tecknarpennan har han också. Många svenskar kan glädja sig åt egna vapen, signerade Jan Raneke.

I "Svensk adelsheraldik" har Raneke tagit sitt stora bildkunnande till hjälp när han helt omorganiserat C. A. Klingspors bekanta verk, "Sveriges ridderskaps och adels vapenbok", utgiven 1885–90. Klingspors bok är otyplig och svåråtkomlig. Raneke har omöblerat Klingspors långa serie vapenteckningar och klassificerat dem efter bildernas beskaffenhet, vilket ger en ny, frisk infallsvinkel mot den gamle riksheraldikerns verk. Ranekes bok är till formatet behändigare än Klingspors fastän innehållet är åtskilligt utvidgat. De av Raneke skrivna, inledande kapitlen upptar bland mycket annat "Heraldisk stilutveckling" samt "Husgeråd och inventarier". I sistnämnda kap. ingår underavdelningen "Vapnet som bokägarmärke". Kap. "Kyrkan och kyrkorummet" (s. 81–96) är ett välkommet försök att skriva om adelsvapnen i våra kyrkor.

Raneke har en vidsträckt överblick och ett tidsperspektiv, som givetvis saknas hos Klingspor. Ett betydande arbete har han nedlagt på sitt nya verk, som också har en stor litteraturförteckning, goda sökregister och förf:s trevliga egna teckningar. Det är närmast mysteriöst, hur han kunnat insamla detta omfattande material. C. A. Klingspor har han kompletterat med bl. a. vapen för Sven Hedin (s. 482), som adlades 1902, efter det att Klingspors bok utkommit. Under var bild meddelas via en liten notis varifrån de olika ätterna härstammar, t. ex. Hedin "från Närke", Natt och Dag "uradel från Mellansverige", Steinkull "från Tyskland", Alströmer "från Alingsås" och Rääf i Småland "från Småland". Att de geografiska bestämmelserna är så olika till sin natur måste väl skyllas på olika svårighetsgrad att framforska dem.

1986 motionerade Fredrik Löwenhielm som medlem av adelsmötet, att adelsn begravningsvapen runt om i landet borde ses över och restaureras. På många håll råder här svårt förfall. Söndervittringen är i full gång. Det borde åligga församlingarna att bekosta restaureringarna, pengar som säkert är tröga

¹ Släkthistoriskt forum

Raneke:	1988 nr 1 s., 7–8
Gillingstam:	1988 nr 2 s. 12
Raneke:	1990 nr 2 s. 5
Gillingstam:	1990 nr 5 s. 9

att få fram. Man efterlyser i Raneke's bok mer härom och om adliga vapen i kyrkorna. En utvidgning av innehållet till förmån för t. ex. de stora mängder adliga epitafier, som finns i Sverige, skulle dock tynga ned boken, ge den slagsida. Därför får vi hoppas på en framtida bok av Jan Raneke, om vapen i kyrkor. I förordet (s. 7) räknar förf. upp ställen i våra kyrkor, där vapen kan förekomma: kalkmålningar, epitafier, huvudbanér, gravstenar, kyrksilver, kollekthåvar samt kyrkbänkar. Litet besviken blir man när kap. "Kyrkan och kyrkorummet" (se ovan) endast visar sig omfatta femton illustrerade sidor.

Några skönhetsfläckar: Konstnärerna till publicerade ex libris har ibland nämnts, ibland inte. Konstnären Robert Haglund, som tecknat två, nämns ej. (Däremot har Raneke fullt berättigat nämnt sig själv som ex librystecknare.) S. 39 avbildas ett vackert tebord med åtten Liljenkrantz' vapen. Som förvaringsplatser anges Sturehof och Nationalmuseum. Sturhof är taget ur luften och hos Nationalmuseum fanns bordet endast på en kortare utställning. F. n. står det hos ägaren, f. riddarhusgenealogen Pontus Möller. Ordet fideikommiss, slutligen, stavas inte som på s. 29 med ett m.

En kuriositet, som kunde ha nämnts av Raneke, är att KM:ts sista fastställelse av ett adligt vapen ägde rum så sent som den 17 maj 1974 på den socialdemokratiska justitieministern Lennart Geijers föredragning. Ärendet gällde den svenske överstelöjtnanten Carl Wilhelm Malm (1772—1826), som den 7 augusti år 1810 tilldelades adligt stånd för sina förtjänster i kriget 1808—1809. Långe Malm var tidigt ute. Tioårig anslöt han sig 1782 som frivillig till Savolaks jägarregementet, blev sergeant vid sexton, utmärkte sig vid

den tiden (1789) i slaget vid Parkkumäki och fick tapperhetsmedalj. "Var med år 88 re'n", skulle man med Johan Ludvig Runeberg kunna sjunga om Malm, som faktiskt finns med bland de i Fänrik Ståls sägner besjungna hjältarna. I dikten Löjtnant Zidén läses om striden vid Virta bro: "Fahlander, Malm och Duncker, de bröto mot stranden ned." Tre månader före adlandet hade Malm tilldelats den högsta utmärkelsen i fält, då han som riddare av svärdsorden hedrats med dess stora kors. Under striderna hade Malm fått ett slag i huvudet med en gevärskolv som gav en obotlig hjärnskada. Han kvarbodde i Finland och sattes under förmyndare. Adelsdiplomet löste han aldrig ut och led därför en rättsförlust. Något vapen för ätten existerade inte, förrän en sentida ättling till Malm 1973—74 med den svenske statsheraldikern C. G. U. Scheffers hjälp lyckades uppställa ett sköldbrev med vapenbeskrivning i gammal god ordning, samt få KM:ts fastställelse av detta. Vapenbeskrivningen kom att lyda: Sköld: i blått fält ett uppskjutande treberg och däröver tre bjälkvis ordnade, sexuddiga stjärnor, allt av silver. Hjälmprydnad: en svart, uppstigande björn med beväpning av guld bärande med ramarna en kanon av silver. Hjälmprydnadens björn syftar på att Malm vid ett tillfälle skall ha erövrat ett ryskt batteri och vänt kanonerna mot fienden. Ätten Malm fick alltså mer än halvtannat århundrade efter adlandet äntligen ett fastställt vapen. Framställning härom hade gjorts av sanitetslöjtnanten med. lic. Carl Wilhelm Malm i Lovisa, ättens huvudman och i fjärde led härstammande från den adlade.

Bror Jacques de Wärn

Tidskriftsöversikt

Av *Gunilla Karlsson*

Arbetshistoria. Meddelande från Arbetsrörelsens arkiv och bibliotek 1989. Påskhelgen 1889 konstituerades i Stockholm Sveriges socialdemokratiska parti, SAP, och i tidskriftens första häfte för året, ett dubbelhäfte, uppmärksammas jubileet. I sitt bidrag Dantons död i Sverige, 1889 lyfter Ernst-Ullrich Pinkert fram de skönlitterära sambanden mellan franska revolutionen och den svenska socialdemokratin: Samma år som revolutionens hundraårsjubileum firades och SAP grundades publicerade redaktören Axel Danielsson (1863–99) i sin tidning *Arbetet* den tyske författaren Georg Büchners drama Dantons död. Pinkert skriver om Daniels-sons översättning, om avsikten bakom publiceringen vid just denna tidpunkt och om sambanden mellan revolutionsfirandet och socialismens framväxt genom bl. a. SAP:s tillkomst. Danielsson förberedde publiceringen genom artiklar och meddelanden i tidningen. Av dessa framgår att han betraktade Dantons död inte bara som en pjäs om revolutionen utan också som ett revolutionärt drama som arbetsrörelsen omedelbart kunde ställa i sin tjänst. Under den period pjäsen publicerades – mars–juni 1889 – skrev f. ö. Danielsson ett flertal gånger under pseudonymen Marat.

Argus 1989. I februari 1983 utsågs budgetchefen på finansdepartementet Björn Eriksson (f. 1945) till generaldirektör för generaltullstyrelsen. Olle Jacobsson berättar i en personligt hållen artikel med rubriken Tullverket under Björn Eriksson 1983–1988, ett stycke nutidshistoria om styrelsens femtonde chef sedan 1825 och om verkets utveckling under de drygt fem år Eriksson var tullchef. Från tullen kallades han till chef för rikspolisstyrelsen.

Arkiv, samhälle och forskning 1989. I Sverige har intresset inte varit särskilt stort för de problem som är förknippade med ordnandet och förtecknandet av personarkiv. En hand-

ledning i hanteringen av person- och släktarkiv har utgetts (1985) av doc. Ingemar Carlsson. Den riktar sig dock till släktforskare och saknar därför arkivteoretiska resonemang. I uppsatsen *Principen för ordnande och förtecknande av personarkiv*. – Exemplet Hjalmar Branting diskuterar Martin Grass i årets tidskrift problem som är knutna till personarkivens ordnande och presenterar och kommenterar ett förslag till ordnings- och förteckningsschema. Som konkret exempel används statsminister Brantings (1860–1925) arkiv som Grass ordnat och som förvaras på Arbetsrörelsens arkiv i Stockholm. I bilagor publiceras en innehållsförteckning till Brantings arkiv och lämnas exempel ur arkivförteckningen och brevskrivarregistret.

Blekingeboken 1989. Till 1792 års landshövdingeberättelse för Blekinge län fogades som bilaga kyrkoherde Carl Engeströms (1735–1814) lokalhistoriskt intressanta beskrivning av Mjällby socken. Hans Milton berättar om dess upphovsman och återger och kommenterar hans hembygdsbeskrivning i uppsatsen "Ödmiuke underrättelser och upplysningar". – Som källor för sitt bidrag "Gästgivarens plikt är ..." har Ingvar Gustavsson bl. a. utnyttjat kartor från 1695 resp. 1793 som utarbetats av lantmätarna Gillius Schröder (d. 1727) och Gabriel Wickenberg (1728–1809). Förf. nämner bl. a. den siste gästgivaren och innehavaren av skjutsstationen i Jämjö, Wilhelmina Josephina Olsdotter (1838–1920), som tillsammans med sin make handlanden Anders Olsson (1835–98) aktivt deltog vid planeringen av en järnvägslinje genom östra Blekinge. – Bo Palmgren har i den innehållsrika uppsatsen När järnvägen kom till Alnaryd beskrivit byns omvandling till industriort vid sekelskiftet och dess tillbakagång när förutsättningarna förändrades och järnvägen lades ner. Förf. nämner en stor mängd personer som var knutna till Alnaryd under blomstringsperioden, lämnar bidrag till deras biografier och redovisar deras familjeförhål-

landen. Särskilt utförligt presenteras fabrikören Emil Pettersson och godsägaren och handelsmannen Sven Olsson Möller (1843–1920); nämnda är också bl. a. kapten Claes von Boisman (d. 1873), godsägaren Sven Pettersson (1852–1921), handlandena Peter Johan Petersson (1852–1908) och Sven Edvard Möller (1891–1962), godsägaren och landstingsmannen Frans August Nilsson (1862–1936), ingenjören David Engberg (1876–1946) och hemmansägaren Adolf Möller (1875–1938). — År 1971 nedlades rörelsen vid Gränums bränneri i Jämshög efter 100 års känd verksamhet. Åke Werdenfels skriver om bränneriet och nämner bl. a. Emil Olsson, som var ensam ägare i drygt 40 år; han efterträddes 1948 av lantbrukaren Axel Svensson (1891–1980), som drev rörelsen till nedläggningen. En tidig skildring av potatisodling och brännvinsbränning i Jämshög har lämnats i en sockenbeskrivning (tr. 1800) av prosten teol. dr Jöran Johan Öller (1740–1811). — Ivar A. Wenster skriver om Karlskrona läroverks huvudbyggnads arkitektur. Byggnaden uppfördes i italiensk renässansstil efter ritningar av arkitekten och professorn Johan Adolf Haverman (1812–85) och invigdes tre år före hans död. — Blekinge läns museum har bl. a. dokumenterat verksamheten vid Karl-Johan Wickenbergs cementgjuteri i Bräkne–Hoby, där tillverkningen upphörde 1975. Lena Eklund skriver kort om företaget och dess ägare i uppsatsen *Bland årets nyförvärv*.

Bohuslän. Årsbok 1989. Björn Jacobson presenterar Johan Börjesson-Eld, smeden som blev Härnässets förste fotograf och illustrerar sin framställning med några av fotografens bilder. Börjesson-Eld (1904–84) har blivit känd även som träsnidare, målare och djurkonservator. Hans fotosamling, som dokumenterar livet på Härnässet i Bro socken, förvaras i Bohusläns museums bildarkiv. — I uppsatsen Thomas Thorild — arg ung man från Svarteberg beskriver Mimi Håkanson Bramfors skaldens väg från en fattig uppväxtmiljö i Bohuslän via studier i Göteborg, Lund, Uppsala och England till professor och bibliotekarietjänst i Greifswald. Håkansson Bramfors berättar bl. a. om Thorilds (1759–1808) välgörare bröderna rektorn i Kungälv Anders Tranchell (1737–73) och direktören vid Ostindiska kompaniet i Göteborg Jonas T. (1740–1809), hans långa vänskap med lagmannen Sven Erland Heurlin (1758–1827), som avsatte en unik brevväxling (nu i UUB och KB), och hans romans med Anna Brita af Dittmer (1761–1838). — Wilhelm

Ängermark bidrar med en utförlig biografi över kyrkoherden Carl Ulrik Ekström (1781–1858). Han blev tidigt naturintresserad och har gjort sina största insatser som ornitolog och fiskkännare. Under åren som kyrkoherde i Mörkö i Södermanland (1821–37) utvecklades Ekström till en av tidens främsta fältornitologer och invaldes bl. a. i VA 1830. Från 1837 upprätthöll han en betydande kyrkoherdetjänst på Tjörn. Framställningen avslutas med en bibliografi över Ekströms tryckta arbeten. — Under rubriken Albert på Holmen porträtterar Birgit Benjaminsson och Barbro Belfrage-Nilsson stenuggaren, fiskaren, båtbyggaren m. m. Albert Olsson (f. 1902) och publicerar hans barn- och ungdomsminnen. De illustreras av Olsson egna teckningar. — Karl-Evert Karlsson skriver om Idrottens första decennium i Bohuslän och nämner bl. a. kammarskrivaren Carl Rudberg och sportjournalisten Carl Linde, sign. Ceve (1890–1952) som tidiga och energiska företrädare för en organiserad idrott i landskapet.

Bokvännen 1989. Konstnären Olle Berlin (f. 1932) avbildade mest författare i sina målningar och sin grafik under 1960- och 1970-talen. Konstnären återgav dem som han sett dem på foton, ofta dock inplacerade i situationer han själv hittat på. 1987 arrangerade Riksställningar en vandringsutställning med dessa författarbilder. Carl Olov Sommar publicerar en intervju med Berlin, där denne berättar om sitt litteraturintresse och sitt förhållande till de författare han avbildat. — Den danske filologen och historikern professor Stephanus Johannes Stephanus var en av Nordens främsta boksamlare på 1600-talet. I maj 1640 dedicerade och skänkte han en bok till sin vän "Johannes Johannes från Skåne". I uppsatsen Från Sorö akademi till Hemmesdynges prästgård identifierar Per-Erik Lindahl bokens mottagare med den skåning som 1624 avlade baccalaureat-examen i Köpenhamn och 1641 blev kyrkoherde i Hemmesdynges, där han avled 1674. — Den tyskfödde organisten David Keller (d. 1748) har en icke obetydlig position i 1700-talets svenska musikhistoria. Han vistades i nästan alla delar av det dåvarande svenska riket och var de sista 37 åren av sitt liv klockspelare i Tyska kyrkan och organist i Jakobs kyrka i Stockholm. Han har blivit känd även som kompositör och musikteoretiker. Under rubriken En 250-årig "Trogen Underrättelse Uti General-Basen ..." skriver Kenneth Sparr om hans insatser och växlingsrika liv. — Ett bidrag till bilden av skalden Carl Michael Bellman

(1740–95) ger Carl Olov Sommar i sitt bi-
drag Den okände Bellman.

Brommaboken 1989. I Arne Wennbergs
Brommakrönika 1988 nämns i notisform
bl. a. den under året avlidne konstnären
professor Einar Forseth (f. 1892). – Holger
Wichman fortsätter sin uppsatsserie om Tra-
nebergs historia och skriver om Traneberg
och Ulvsunda under senare hälften av 1700-
talet. Innehavare av värdshusrörelsen i Tra-
neberg efter traktören Bengt Trana (d. 1762)
var bl. a. bryggaren Elias Åkerblom (omkr.
1722–1766) och traktören Peter Norling
(Nordling; omkr. 1735–1795). Förf. lämnar
utförliga biografiska uppgifter om dem lik-
som om ägarna till Ulvsundagodset riksrådet
greve Thure Gabriel Bielke (1684–1763) och
frih. Fredrik Preis (1734–88). Gäst på värdshu-
set var bl. a. skalden Carl Michael Bell-
man, vilket framgår av ett par av hans dikter.
Stor betydelse för området fick den 1787 in-
vigda s. k. kungsvägen mellan Stockholm och
Bromma bl. a. genom den flottbro som bygg-
des mellan Braxenviken på Kungsholmen
och Bromma. Förslag till vägprojektet utar-
betades av överintendenten Carl Fredric
Adelcrantz (1716–96) och överinspektoren
och lantmätaren Lars Reinhold Kökeritz
(1741–1820) – Under rubriken Åkeshovs
slott förr och nu skriver Evert Eriksson och
Rolf Gezelius om slottets historia, omgiv-
ningar och kulturella värden. I dess ägarlängd
från 1400-talet till 1988 återfinns bl. a.
namngivaren riksmarskalken Åke Axelsson
Natt och Dag (1594–1655) och justitiekans-
lern Gabriel Stierncrona (1669–1723). Sedan
Stierncrona 1721 stiftat Åkeshovs fidei-
kommiss fanns slottet i familjens ägo i drygt
130 år. Den förste fideikommissarien David
S. (1715–84) var gift med frih. Agneta Wre-
de (1718–1800). Senare ägare var bl. a. med-
lemmar av släkten von Friesendorff. Konst-
närliga utsmyckningar av slottet har utförts
av hovmålaren Johan Pasch (1706–69). –
Den Rigafödde konstnären Sascha Bolin
(1889–1967) tillbragte större delen av sitt liv
i Bromma och Västerort och därifrån hämta-
de han också de flesta motiven till sina mål-
ningar. Evert Karlsson skriver om honom
som person, konstnär och publicist i sitt bi-
drag Brommakonstnären Sascha Bolin – ett
hundraårsminne. Biografen är illustrerad
med några av Bolins arbeten. – Utförliga
biografiska uppgifter om grosshandlaren
Knut Ljunglöf (1833–1920) och hans familj
lämnas av Barbro Törnros i uppsatsen Knut
Ljunglöf och livet på Blackeberg. Ljunglöf lät
uppföra det nuvarande slottet efter ritningar

av arkitekten Agi Lindegren (1858–1927).
Styvdotterson till grosshandlaren var advo-
katen Eric Wennerholm (1903–84), som lit-
terärt skildrat sina barndomssomrar på Blac-
keberg. – Siv Lehnberg publicerar en på in-
tervjumaterial grundad uppsats om träd-
gårdsmästaren Gustav Andersson (1891–
1974) och hans familj på Lilla Ängby.

Elbogen 1989. Under utnyttjande av dom-
boksmaterial från 1664 i Malmö stadsarkiv
återger och kommenterar Einar Bager sin ti-
digare släkting Börge Bagers vittnesmål i en
slagsmålsrättegång – Vid apoteket Fläkta
Örn i Malmö pågick från mitten av 1700-talet
under 150 år en framgångsrik odling av medi-
cinalväxter. Gunnar Åberg skriver om denna
verksamhet i uppsatsen Apotekarna på Flä-
ta Örn och deras medicinalväxtodlingar.
Framgångsrika odlare var apotekscheferna
Thomas Arendt (d. 1741), Claes Leonard
Björkbom (1800–83), dennes son Algöt Juli-
us Magnus B. (1839–81), Peter Mauritz
Nordquist (1824–95) samt Peter Magnus
Kjellström (1725–1803), vars odlingsinsat-
ser gjorde honom känd och uppskattad i aka-
demiska kretsar. Han uppmuntrades i sitt ar-
bete av bl. a. Linné-lärjungarna och botanis-
terna Eric Gustaf Lidbeck (1724–1803) och
Andreas Philip Tidstroem (1723–79). –
Herman Schlyter bidrar med flera uppsatser.
Under rubriken Några märkliga människo-
öden i St Petri presenterar han Malmökyr-
kans förste evangelisk-lutherske kyrkoherde
Claus Mortensen (ca 1499–1575), dess för-
ste urmakare Valentin Schadenhausen (d. trol.
1696) och kyrkoherden Hans Christian Sthen
(1544–1610). – I Schlyters uppsats Motre-
formationens män i Malmö behandlas det
arbete för motreformationen som utfördes av
bl. a. läraren teol. dr Laurentius Nicolai
Norvegus (Klosterlasse; f. 1540 eller 1541, d.
1622), borgmästaren Zacharias Olai Antheli-
us (d. 1624), historikerna professor Johannes
Messenius (f. 1579 eller 1580, d. 1636) och
dennes son rikshistoriografen Arnold Johan
M. (1608–51) och rektorn Johan Gal-
denblad (1666–1736). – Med anledning av
koleraepidemin i Dalarna och Värmland på
1830-talet anordnade musikledaren i Malmö
Martin Wippel en penninginsamling till de
drabbade. Genom prosten docent Anders Pe-
ter Gullanders (1779–1862) förmedling
överlämnades gåvan till ärkebiskop Johan
Olof Wallin (1779–1839). Schlyter berättar
om aktionen och publicerar Gullanders och
Wallins brevväxling i ärendet. – Helge An-
dersson skriver om ett "Satans Spökerij" i
Malmö 1739. Utförliga biografiska upplys-

ningar lämnas om framställningens huvudperson bryggaren Per Nilsson Möller (f. trol. 1687, d. 1761). Omständigheterna kring "spökerierna" resulterade i utdragna domstolsförhandlingar, där bl. a. stadsfiskalen Hans Lorents Munthe (1695–1753) och prosten Jöns Rönbeck (1685–1740) deltog. Dombokens skildring av rättegångarna återges i modern språkdräkt. — Andersson skildrar även folkbildningssträvanden som resulterade i sockenbibliotek runt Malmö under 1800-talet. Tidigt aktiva för utbildning och biblioteksverksamhet var bl. a. lanthushållaren och politikern frih. Rutger Macklean (1742–1816), agronomen frih. Carl Adam von Nolcken (1811–57), rektorn och riksdagsmannen Per Adam Siljeström (1815–92) och publicisten och bibliotekarien Peter Adam Wallmark (1777–1858). I lantsocknar i Oxie härad gjordes betydande folkbildningsinsatser av kyrkoherden Johannes Hallengren (1813–1900), prostarna tf professor Johan Ernst Rietz (1815–68), Hans Petter Hörlander (1796–1874), Carl Daniel Edvard Petrén (1825–1901) och Johan Friberg (1795–1874). — Socialistagitatorn Henrik Mennander (1853–1917) och hans fackliga insatser behandlas i Arne Brinks seminarieuppsatser Henrik Mennander och korkskärarna i Malmö. — Under rubriken Malmö-litteratur nämns ett drygt 30-tal under 1988 tryckta arbeten som behandlar enskilda personer och släkter.

Fornvännen 1989. Norr om högaltaret i Näs kyrka på Gotland ligger en gravsten över kyrkoherden i När och Lau Johannes Broander (1673–1726) och hans hustru Anna Jacobsdotter Dedekind (1687–1723). Stenen är märklig genom att en del av dess inskrift är gjord med runor. I uppsatsen En runtext från 1720-talet berättar Bengt Stolt om Broander och hans familj samt behandlar några av de problem inskriptionen aktualiserar. — Under samlingsrubriken Korta meddelanden skriver Marianne Nyström om En glömd altarpopsats i Maria Magdalena kyrka i Stockholm. Den är troligen utförd av bildhuggaren Burchard Precht d. ä. (1651–1738) och överlämnades till kyrkan 1695 som testamentarisk gåva av köpmannen Heere von Santen (d. 1695) och hans hustru Catharina Elisabeth Palmstruch. — I avsnittet Erik B. Lundbergs tryckta skrifter redovisar Erland Lagerlöf och Janis Ambatsis Lundbergs (1912–88) publicerade arbeten fr. o. m. 1937. Inledningsvis lämnas en utförlig redogörelse för Lundbergs utbildningsväg, studier vid Stockholms högskola och hans verksamhet vid

riksantikvarieämbetet, dit han var fast knuten i nästan 35 år och där han 1975 utsågs till byråchef vid den nyinrättade dokumentationsbyrån.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1989. Bror Jansson har forskat kring slottskyrkan i Halmstad och skriver om den och dess inventarier. Förf. nämner en mängd personer som haft anknytning till kyrkan och staden, bl. a. hertig Adolf Johan d. ä. (1629–89), publicerar en förteckning över kända slottspräster 1612–1774 och presenterar utförligt kyrkoherden Magnus Johan (Johannes) Turbelius (d. 1694), som var slottspräst 1667–82. Jansson berättar även om predikosamlingar och andaktsböcker som utgivits av bl. a. garnisonsprästen i Malmö Stephan Jönsson Hallander (d. 1708) och biskopen i Göteborg Zacharias Laurentii Klingius, adl. Klingentierne (d. 1671). — Under rubriken Revolutionsupplevelser på avstånd skriver Ingegärd Larsén om familjerna Orup, Westberg och Toll och de stora boksamlingar flera av deras medlemmar ägt. Förf. presenterar rådmannen och riksdagsledamoten Lars Orup (d. 1815) och hans bibliotek, som avspeglade intresse för bl. a. historia, biografi, geografi och medicin. Delar av bokbeståndet tillföll sonen handlanden Jacob O. (d. 1819) men bortauktionerades vid hans död. En stor boksamling hopbragtes även av medicinalrådet professor Johan Lorentz Westberg (1759–1846), hans kulturellt intresserade hustru Anna Margareta (Maria) Björk (d. 1814) samt deras dotter Anna Christina Johanna W. (1795–1859) och måg överstelöjtnanten vid Göta artilleriregemente Florus Jacob Axel Toll (1776–1856). Större delen av det Tollska biblioteket förvaras i Halmstads stadsbibliotek. — Sven Aremar skriver om Den första planlagda stadsdelen utanför vallarna. Huvudpersoner i framställningen är handlanden och stadsfullmäktigeledamoten Fredrik Edvin Bissmark (1831–85) och hans söner handlanden och redaren Carl B., trädgårdsdirektören Albert B. och borgmästaren och justitieministern Georg B. (1871–1941). — I sin uppsats om Halmstads läns cellfångelse berättar Gunhild Andersson bl. a. om dess förste chef kaptenen Chr. Th. Georgii och beskriver flera fångars öden. — Eric Hägge skriver om verksamheten vid Halmstads skjortfabrik, som grundades omkring 1870 av den från Rügen inflyttade Gustaf Wilhelm Johan Oom (1829–1912). — Med utgångspunkt i sin fars, folkskolläraren och kassören E. W. Ingvarssons (1875–1962) privata kassaböcker 1904–62 berättar Inger Moberg om sina för-

äldrar och sin uppväxt. Ingvarsson var under 40 år kassör vid Halmstads nya verkstadsaktiebolag och hans hustru Hilma Hammar tjänstgjorde som folkskollärare. — En forskargrupp i Halmstad har 1986–89 forskat kring stadens bokbindare. Hela resultatet av undersökningen kommer att överlämnas till Halmstads stadsbibliotek och till Föreningen Gamla Halmstad. I denna årsbok publicerar gruppens sekreterare Nils E. Åkeson uppsatsen Bokbinderi i Halmstad 1897–1989. I avsnittet Personhistoriska notiser lämnas utförliga biografiska uppgifter om representativa och väldokumenterade bokbindare: Paul Kuchler (1866–1944), Carl Gustaf Weiner (1875–1950), Carl Östh (1877–1954), David Köhler (1898–1978), A. John Sjöstrand (1897–1967), Gunnar Rosengren (1904–88), John Arthur Johansson (1905–85), Nils August Nilsson (f. 1908) och Eduard Johannes Hakkaja (1893–1977). — Kustroddaren Samuel Lundbergs familj presenteras av Ludvig Kollberg. Från Lundberg (1818–95) härstammade bl. a. professorn vid Chalmers Sven L. (1900–78), dennes bror telekommisariern Gunnar L. och posttjänstemannen och stadsfullmäktigeledamoten Karin L. — Nils-Emil Lundqvist och kontorstjänstemannen Gösta Lokrantz (f. 1896) presenterar och berättar minnen från Tekniska fabriken Myran, som 1906–37 tillverkade bl. a. senap och läskedryckspulver. Gösta L:s far Knut L. (1859–1926) var en av företags grundare och en period dess fabrikschef. — Stig Tornehed ger en livfull skildring av den förste landsantikvarien i Hallands län fil. dr Erik Salvén (1889–1980) och lämnar flera exempel på hans kulturminnesvårdande insatser. — Småskolläraren Inga Krook-Larsson berättar om sin tid som biträdande föreståndare för skollovskolonin vid Tylösand 1939–42. — Konstnären Einar Forseth har utfört nio fönstermålningar i S:t Nikolai kyrka i Halmstad. Samuel Palmer skriver om konstnären, hans intentioner och verk. — Kortare minnesteckningar ägnas 29 medlemmar av föreningen som avlidit under 1988 — bl. a. banktjänstemannen Rikard Liedholm (f. 1904), fabriksägaren Gustaf Nylander (f. 1905) och VD Per Ericsson (f. 1915) — och 1989, bl. a. rektor Eric Holmström (f. 1909), odont. dr Emanuel Stelling (f. 1892) och kommunalrådet Sture Jansson (f. 1916).

Föreningen Gamla Lund. Årsskrift 1989 har utgivits i samarbete med kommundelsnämnd Norr och samtliga bidrag anknyter på olika sätt till stadsdelarna Norra fälåden och Mölevången/Sofiaparken. I uppsatsen Norra fä-

låden i Lund skriver Gösta Lindeberg bl. a. om biskopen och skalden Esaias Tegnér (1782–1846), som var husägare och innehavare av en fälådslott tills han 1826 lämnade Lund. Uppgifter till allmänningens historia har i minnesanteckningar lämnats av akademimedlen Petter Löwegren (1783–1871). — Löwegren är nämnd och citerad även i Waldemar Wahlöös bidrag Vallfart till Offerkällan (tidigare publ. 1969). Han blev f. ö. far till professor Michaël Kolmodin L. (1836–1923).

Gamla hvitfeldtares årsbok 1989. Vid Föreningen Gamla hvitfeldtares årsmöte 1988 blev försäkringstjänstemannen Bengt Olof Bengtson föreningens nye ordförande, och samma år tillträdde fil. mag. Olof Johnard (f. 1934) sin tjänst som rektor vid Hvitfeldtska gymnasiet. Båda presenterar sig i årsbokens inledning. — Under rubriken Diskussionen vidare om Taubes skolgång publicerar Sven Schånberg och Leif Pahlsson inlägg i debatten om skalden och trubaduren Evert Taubes (1890–1976) eventuella lärjungeskap vid Högre latinläroverket i Göteborg och hans far överlotsen Carl Gunnar T:s (1853–1945) studentexamen där. — Lektorn och docenten Urban Ohlander (f. 1901) berättar Några minnen från en skolynglings kyrkobesök i Jörlanda under sommarlovet 1914 och förmedlar sina intryck av prosten Henrik Florus Ringius (1847–1925). Denne var känd bl. a. för sina väl genomtänkta predikningar och sina originella predikoämnen. — Länsassessor Ebbe R:son Mark (f. 1910) återger skolminnen från tiden 1917–23 i sitt bidrag Från Gustaf-Adolfsskolan till Latinläroverket. Förf. nämner bl. a. lärarna fil. mag. Birger Brorström (f. 1887), officeren Per Daniel Bertilsson (f. 1892) och författaren och ungdomsledaren Ebbe Lieberath (1871–1937). — Karl Erik Nymansson tecknar ett porträtt av latinläraren vid läroverket fil. lic. Karl Axel Hjort (1897–1939). — I avsnittet In memoriam lämnas korta biografiska data om 45 medlemmar av kamratföreningen som avlidit under 1988. Bland dem är professor Artur Attman (f. 1910), direktor Henry Bergelind (f. 1910), rektor Sigfrid Blomstrand (f. 1911), missionsläkaren Elon Mattsson (f. 1904), musikkdirektör Lennart Svegelius (f. 1916), direktör Gösta Wahlgren (f. 1908) och landsarkivarie Arne Öhberg (f. 1911). — Folke Wiesel har skrivit en längre nekrolog över läroverksadjunkten Estrid Wikström (1906–88), och Ebbe Hagard lämnar en utförlig minnesteckning över chefsrådmannen Fritz-Arnold Hammar (1909–88).

Genos 1989. Medlemmar av släkten Kekkonen återfinns i kameralt material för Savolax redan 1541. Släkten har betraktats som karelsk, men medlemmarnas ringa antal på Karelska näset tyder på annat ursprung. Pentti J. Voipio diskuterar släktens ursprung i uppsatsen Varifrån kom släkten Kekkonen till Savolax? – Släkten Thilén från Rimito härstammar från landbonden Anders Johansson (1692–1739), vars sons sons son kammarrådet Gustav T. (1785–1861) antog släktnamnet Thilén. Dennes son generallöjtnanten och senatören Teodor Sebastian (Gustav) T. (1818–87) adlades 1886 men slöt själv den adliga grenen. Släkten utgick på manssidan 1919. Åke Backström redogör för släkten Thilén i en tabellarisk framställning. – Backström publicerar också ett par tillägg till sin i Genos 1988 införda uppsats om släkten Telén. – Terhi Nallinmaa-Luoto har ur olika källor letat fram uppgifter om kornetten Märten Feirich (levde ännu 1698). Ättlingar till honom lever fortfarande i Finland. – I S:t Johannes kapell i Åbo domkyrka finns en gravsten över kamreraren Sigfrid Sigfridsson (d. 1612). Olav Rundt har skrivit en uppsats om honom och hans släktkrets. Sonen borgmästaren Märten Sigfridsson (f. senast 1596, d. 1650) var släkt med professorn i Åbo Märten Stodius (1590–1676). Förf. har ej lyckats utreda deras släktskap men redovisar påträffade uppgifter till Stodius' biografi. – Eero Schrey skriver om Den finländska släkten Schreys ursprung. Släktens äldste kände medlem är Didrich S. d.ä. (d. 1669), som var organist i Falun. Framställningen illustreras med en släkttavla. – Klaus Castrén redovisar i tabeller De tidiga leden av släkten Reims. Släktens förste kände medlem var boktryckargesällen Johan Adolph Rehm (d. 1754) i Stockholm. Hans sons sons son Viktor Alexander Reims (1820–82) etablerade sig som skeppsredare och handlande i Åbo och är stamfar för de nu levande släktmedlemmarna. – Släkten Meyer i Liljendal i Östra Nyland utredda av Henrik Falck. Det ursprungliga släktnamnet var Pelsmejer, men stamfaderns son sergeanten Gustaf P. (1700–85) ändrade namnet till Meijer (senare stavning Meyer). Redovisningen konkretiseras med släkttabeller. – Matti J. Kankaanpää skriver om Släktforskningen och stormaktstidens soldater och konstaterar att dessa soldater sällan tas upp i undersökta släkter. Förf. framhåller dock att forskaren genom att kombinera uppgifter ur t. ex. militärullor med motsvarande mantalslängder ofta kan placera in dem i deras genealogiska sammanhang. – Den lilla släkten Rudbäck i Fin-

land har ansetts vara en gren av den svenska släkten R. Den finska släktens förste representant var häradsskrivaren Anders R. (1785–1835); den utdog 1960 på manslinjen, 1973 på kvinnolinjen. Klaus Castrén skriver om släkten R. Uppgifter om släktmedlemmarna redovisas i fylliga släkttabeller. – Slottsloven Anders Nilsson Hittener (Hittenär) var en bemärkt person i Helsingfors i början av 1600-talet. Hans släkt dog ut med hans sons sons sondotter 1757. Jarl Pousar redovisar i tabellform fyra generationer Hyttner, som namnet senare stavades. Flera av de publicerade bidragen är skrivna på finska.

Gotländskt arkiv 1989. Christina Bendegard publicerar en uppsats om Bulverket i Tingstäde träsk – undersökningarna 1921–1936. Dessa utfördes av majoren Arvid Zetterling, och Bendegard redogör för hans arbetsmetodik och uppnådda resultat. Zetterlings stora undersökningsmaterial förvaras i antikvarisk topografiska arkivet (ATA) i Stockholm. Uppsatsen bildar bakgrund till Johan Rönnbys redovisning av en undervattensarkeologisk undersökning av samma objekt 1989. Rönnbys jämför Zetterlings resultat med dem som erhöles vid de senaste mätningarna som gjordes med tekniskt avancerad utrustning. – Thorgunn Snædal skriver om ett 1987 funnet – och försvunnet! – föremål, troligen ett byrne, som hade en runinskrift utförd av en kvinnlig runristare, Rodiaud, och berättar om andra runinskrifter som signerats av kvinnor. – I sitt bidrag Rosenkransar, epifyser och annat avfall från ett medeltida kammakeri i Visby lämnar Leif Zerpe biografiska uppgifter om bl. a. Gotlands resp. Stockholms sista kammakare Carl Johan Sedelius (f. 1834) och Albert Wilhelm Holm (f. 1858). – Anders Piltz har studerat korrespondensen mellan munken och mystikern Petrus de Dacia (d. 1289) och beginen Kristina från Stommeln. Piltz sätter in breven i sitt tids- och rumssammanhang och ser dem som religionspsykologiska och litterära dokument över medeltidens religiösa mystik och bildspråk. – Under rubriken Gotlands medeltida statsurkunder – hur har de förmedlats till oss? presenterar Herman Schück en bearbetning av Gotlandsavsnitten i sitt arbete Rikets brev och register (1976). Förf. nämner bl. a. handlingar som kan härledas till biskopen i Linköping Hans Brask (1464–1538) och dennes kansler Hans Spiegelberg (d. 1548). – I uppsatsen The Lubeck connection. Handelshuset Donner och den gotländska utrikeshandeln under 1700-talet

redovisar Robert Bohn ett sammandrag av sin 1989 framlagda avhandling om det Donnerska handelshuset i Visby 1745–95. Redan efter en generation intog den från Lübeck invandrade köpmansfamiljen en dominerande ställning i Gotlands handel och sjöfart. Firman grundades av Jurgen Hindrich D. (d. 1751) och drevs vidare av bl. a. hans son Georg Matthias D. (1745–1808). — Malin Lindquist skriver om Ada Blocks hus i Visby. Husets förste kände ägare var råd- och riksdagsmannen Gabriel Hansson Wahrendorff (d. 1714); senare ägdes det av bl. a. Johan Nilsson Reinicke (1714–78) och dykerikommissarien Berthold Anders Sahlsten (1766–1833). Utförliga biografiska uppgifter redovisas för husets ägare 1950–65 apotekaren och kulturminnesvårdaren Ada Block (1896–1970). — Sommaren 1899 tillbringade konstnären Gottfrid Kallstenius (1861–1943) och hans familj i Klintehamn. Besöket resulterade i ett trettiotal oljemålningar, akvareller och teckningar med gotlandsmotiv. Staffan Rosvall skriver om konstnären, hans Gotlandskontakter och Gotlandsmotiv.

Halland 1989. Med anledning av fotokonstens 150-årsjubileum har årsboken sin tyngdpunkt i två artiklar om fotopionjärer i Halland. C. M. Andersson skriver om Några fotografiska pionjärer verksamma utanför Halmstad och lämnar utförliga biografiska uppgifter för de mera namnkunniga fotograferna dels i Falkenberg, dels på halländska landsbygden. I den förra gruppen ingår bl. a. läkaren Fredrik Bratt (1818–74), konstnären Severin Nilson (1846–1918), adjunkten Patrik Johnson (1878–1971) samt yrkesfotograferna Anna Cecilia Dahlberg (1833–1919) och hennes dotter Vendla Sofia D. (1872–1967). Landsbygdsfotografer var bl. a. Paulus Larsson (1855–1946), Johan Malkom Ljunggren (1870–1957), Ester Fred (1890–1970), konstnären Bengt Johan Andersson (1851–1936) och folkskolläraren Claes Edvard Dahlstrand (1855–1932). Avslutningsvis presenteras mera kortfattat ett drygt tiotal fotografer som var verksamma på landsbygden innan lådkamerorna började slå igenom i slutet av 1920-talet. — Om Halmstadsfotografer under 1800-talet skriver Sven Aremar. Utförligt behandlade i uppsatsen är bl. a. Axel Rydin (1837–1912), Axel Holst (f. 1833), Selma Angel, g. Hallberg (1846–1933) samt hovfotograferna Johannes Jaeger (1832–1908), Carl Wilhelm Roikjer (f. 1842), Anders Johan Hagnell (1862–1925) och Johan Hallberg (1879–1965). Redovisningen avslutas med två alfabetiska för-

teckningar över kända Halmstadsfotografer före 1960. — I ett kortare bidrag av Hans Bergfast, Stationen i centrum, nämns flera byggnader i centrala Falkenberg som ritats av göteborgsarkitekten Adrian Crispin Peterson (1835–1912). — Thorsten Rehn skriver om Frikyrkliga pionjärer i Halland och nämner bl. a. baptistledarna Fredrik Olaus Nilsson (1809–81), Sven Kristian Nilsson, Abraham Lindström och Astrid Ekmark. Sveriges första metodistförsamling bildades i Släp och Vallda i norra Halland. Tidiga evangelister där var Seved Hansson, Anna-Britta Andersson och Johannes Nilsson (1840–1900).

Hembygden 1989. I frihetstidens Sverige fick fåraveln stor uppmärksamhet men i och med att de merkantilistiska idéerna började ifrågasättas på 1760-talet minskade stödet till denna näring, och mösspartiets maktövertagande 1765–66 innebar slutet för schäferistaten. Mot denna allmänna bakgrund skriver Per Hultqvist om färskötseln i Dalsland under frihetstiden i den faktarika uppsatsen Statsunderstödd fåravel — ett inslag i Dalslands jordbrukshistoria under 1700-talet. Förf. lämnar fylliga biografiska uppgifter om tjänstemännen vid schäferistatens överordnade myndighet kommerskollegium Jonas Alströmer (1685–1761) och Isak Johan Dragman (1710–76) och de dalsländska provinsialschäfrarna Sven Klewerström (1701–90) Abraham Kullberg (verksam 1749–53), Peter Lecander (1714–60) och Daniel Boding (d. 1767). Utförligt nämnda är också bl. a. prosten Petrus Olavi Ekelund (1714–79), överstelöjtnanten greve Johan Sparre (1715–91), majoren Gustaf Johan Reuter (1684–1759), bergsrådet Johan Adelheim (1695–1763), riksdagsmannen och brukspatronen Anders Amelberg (1707–54), generallöjtnanten och landshövdingen Axel Erik Roos (1684–1765) och lektorn Lorentz Wolter Rothof (1724–87). — Under rubriken Sveriges största soldatkatastrof i fredstid? redogör Conny Källvik för händelseförloppet då 48 personer, därav 46 soldater från Västgöta-Dals regemente, drunknade vid Lilla Edet 1830. Vid den efterföljande rättegången vittnade bl. a. löjtnanten, senare majoren Hans (Hampus) G. Ehrenstråle (1793–1870), soldaten Johan Edqvist och färjkarlen Sven Persson. Förf. publicerar en förteckning över de omkomna. — En bred biografi över Axel Rubbestad, statsrådet från Ödeborg presenteras av Jan Vegelius. Rubbestad (1888–1961) skildras som lantbrukare, riksdagsman, statsråd och privatperson. — Tegner Hermansson skriver om en tavla,

som troligen utförts av möbelsnickaren Johannes Fundberg (f. 1774, d. trol. på 1840-talet). En bred skildring av Fundbergs liv och verksamhet ingår f. ö. i Hembygden 1979. — År 1985 inköpte Gestads hembygdsförening hemmansdelen Granbacken. Torsten Fridell presenterar bl. a. gårdens ägarlängd, som visar att den i 300 år brukats av ättlingar till bonden Börge Larsson. — I uppsatsen Väster om Ånimmun under förra seklet berättar John Landälw om sin farmors tre barn i hennes äktenskap med mästern Anders Henriksson Uppström (d. 1851): lantbrukarna Gustav U. (1845–1942), Anders Magnus U. (1849–1936) och Sofia U. (d. 1919). Förf. återger även minnen efter Gustav U. — Gunnar Ohlsson presenterar kommunalpolitikern Per-Otto Klevenmark, som erhöll Dalslandsmedaljen 1988. — Jan Vegelius har skrivit minnesrunor över stationsmästaren Alexander Jansson (f. 1892) och butikschefen Nils Eliasson (f. 1913).

Historisk tidskrift 1989. Voitto Ahonen skriver om Städernas återhämtning i Finland efter stora ofreden. Förf. har bl. a. undersökt hur frågan om återuppbyggnaden av de finska städerna efter freden i Nystad 1721 behandlades centralt i Stockholm, om något egentligt återuppbyggnadsprogram tillkom och om det fanns några motsättningar mellan ständer, riksråd och ämbetsmannabyråkrati kring frågan. Riksråden Jacob Spens (1656–1721), Gustaf Cronhielm (1664–1737), Gustaf Adam Taube (1673–1732) och Magnus Julius De la Gardie (1674–1741) bildade en arbetsgrupp som bl. a. hade till uppgift att motta borgerskapets besvär. På olika sätt engagerade i återuppbyggnadsproblematiken var också professor Israel Nesselius (1667–1739), landshövdingen Jacob von Hökerstedt (1685–1757), kommerserådet David Hildebrand (1664–1720), riksrådet Johan Lillienstedt (1655–1732), landshövdingen Johan Henrik Frisenheim (omkr. 1670–1737) och hovrättspresidenterna Johan Creutz (1651–1726) och Hans Hinrich von Liewen (1664–1733). — Thomas Magnusson behandlar i sitt bidrag En borgarklass i vardande det kapitalistiska genombrottet i göteborgsregionen. Förf. har studerat den ekonomiska utvecklingen som den avtecknat sig vid en jämförelse mellan två ekonomiskt aktiva urvalsgrupper 1780 resp. 1830. Handlare och företagare — de flesta tillhörande kända göteborgsfamiljer — presenteras i tabeller och deras verksamhet kommenteras i texten. — I uppsatsen Formeringen av ett Liberalt Samfund. Statsmakt och samhällsorganisation i Sverige

1810–70 skriver Jörgen Kyle om krafterna bakom det svenska samhällets reformering efter statskuppen och införandet av ett nytt statsskick 1809, men före den egentliga industrialiseringen. Förf. nämner bl. a. de roller som kammarrättspresidenten August von Hartmansdorff (1792–1856), biskop Christopher Isac Heurlin (1786–1860), filosofen professor Benjamin Höijer (1767–1812), politikern och skriftställaren Hans Järta (1774–1847), professor Nils Fredrik Biberg (1776–1827) samt ecklesiastikministrarna magister Fredrik Otto Silfverstolpe (1795–1882), biskop Paul Genberg (1811–75) och landshövding Olof Immanuel Fähræus (1796–1884) spelade i denna omdaningsprocess.

Hälsingerunor 1989 inleds med Sven Vikstens porträtt av sin far författaren Albert Viksten (1889–1969). Sven V. skriver om faderns karga uppväxtid, hans familj, hans närmast panteistiska natursyn och hans starka bindning till hembygden — från 1924 var han bosatt i Färila — och dessa fundament betydelse för hans skönlitterära verksamhet. — Under rubriken Bygd och saga berättar Lars Gilljam minnen från Skog och Holmsveden. Utgångspunkt för framställningen är konstnären Per Englund (f. 1905) konstverk Bygd och saga (1969), som är placerat i Skogs kommunalhus. — Maria Englund skriver om Kungsgårdens tekniska fabrik i Norrala, som grundades och drevs under ett 20-tal år av ingenjören Georg Stjärnbrink (1897–1953). Fabrikens produktion var låg, men Stjärnbrink var en föregångsman när det gällde marknadsföring och reklam, och han lyckades bli kunglig hovleverantör av jästmjöl. — Erik Olof Regnander (1816–89) var under 1800-talet en förgrundsgestalt inom sågverksindustrin i norra Hälsingland. Han gjorde uppmärksammade insatser i flera trävarubolag och järnvägsprojekt, bl. a. deltog han som ende svensk i grundandet 1857 av det sk. Engelska bolaget, där han ett par år var störste aktieägare. Hans levnadsöde har tecknats av Alve Hägg och Hans Westberg. — Bengt Sandström skriver en kort sockenhistorik för Alfva-Ovanåker-Voxna och nämner bl. a. Alf-tas siste katolske kyrkoherde Peder Olai och socknens förste lutherske präst Laurentius Petri. — Per Nanstad bidrar med en biografi över regeringsrådet Herman Palmgren (1865–1933); han skriver om honom som student, jurist och facklitterär författare och berättar om hans hembygdsintresse och utlandsresor.

Idrott, historia och samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årskrift 1989. I sin uppsats om idrottens didaktik skriver Christer Bjurwill i en historisk diskurs om didaktikens gamla traditioner och relevans i dagens idrottssamhälle. Förf. redovisar hur begreppet didaktik definierats av bl. a. professorerna Matthæus Fremling (1744–1820), Anders Otto Lindfors (1781–1841) och Per Henrik Ling (1776–1839). – Jan Lindroth bidrar med en studie om Linggymnastikens historia – vilken forskning har utförts och vad återstår? I en inledande komprimerad översikt redovisas biografiska uppgifter om P. H. Ling och arméofficeren och överläraren Gustaf Nyblæns (1816–1902). I avsnitt om svensk forskning om gymnastik och idrott presenteras den publiceringsverksamhet som utförts av bl. a. A.O. Lindfors, lektorn fil. dr Carl August Westerblad (1873–1955), gymnastikpedagogen Per Johan Gustaf Moberg (1875–1961), officeren och gymnastikläraren Oswald Magnus Holmberg (1882–1969), byråchefen docent Jan Lindroth (f. 1940) och professor Henrik Sandblad (f. 1912). – Amatörfrågans behandling i svensk idrott 1880–1967 belyses av Peeter Mark i artikeln ”Den eviga mumien”. Förf. nämner bl. a. de uppmärksammade amatördiskussionerna kring löparna John Svanberg (f. 1884), som emigrerade till USA efter proffsförklaring 1909, och Gunder Hägg (f. 1918) samt idrottsledaren Einar Råberg (1890–1957), major och verkst. direktör i Sveriges riksiddrottsförbund.

Kalmar län 1989. Våren 1987 avtäcktes i Stockholm Ulf Sucksdorffs staty över Ernst Herman Thörnberg (1873–1961). Thörnberg föddes i Tuna i Kalmar län men tillbringade större delen av sitt vuxna liv i huvudstaden, där han uppmärksammades bl. a. för sin säregna klädsel. Han blev också känd som ”Sveriges förste sociolog” och gjorde uppskattade insatser som journalist, föreläsare, emigrant- och folkrörelseforskare; han utnämndes slutligen till fil. hedersdoktor och fick statlig hederspension. Under rubriken Folkrörelse-Thörnberg – ett vandrande emansuniversitet biografier Lennart Ek den originelle folkbildaren. Ek presenterar avslutningsvis konstnären U. Sucksdorff (1932–89). – Under ett år 1971–72 var Ernst G. Breitholtz president för Rotary International. I denna egenskap besökte han 58 länder i fem världsdelar. I uppsatsen Resor i Rotary berättar han om sina resor, som dokumenterats bl. a. i dagböcker och fotosamlingar. – I sin historik över det 80-årsjubilerande Sjömanshemmet i Kalmar nämner Gunnel Forsberg

Warringer bl. a. sjökaptenen Andreas Svensson Strömgren (1840–1900), navigations-skoleföreståndaren och riksdagsmannen Alexander (Alex) Thore (1866–1931), domprosten Carl Adolf August von Engeström (1849–1913) och distriktsföreståndaren Carl Marcusson (1898–1988), som alla i olika perioder var ordförande i föreningar som stod bakom hemmets tillkomst och verksamhet. – Lennart Larsson skriver om Västra Ed – en gränssocken i norr. En central plats i socknens historia intar det numera förstörda Vinäs säteri, som ägdes av bl. a. medlemmar av ätterna Grip och Lewenhaupt. Känd kyrkoherde i Ed var sedermera biskopen i Visby Carl Erik Hallström (1786–1861). – I läns-museet i Kalmar förvaras samlingar efter landssekreteraren Adolf Westrin (1847–1911), landsantikvarien fil. dr Manne Hofrén (1895–1975) och bygdeforskaren Carl Viking (1874–1953). De innehåller bl. a. biografiskt och genealogiskt material rörande 1600- och 1700-talssläkter i Kalmar samt uppteckningar från Kråksmåla. Barbro Johnsson presenterar samlingarna, deras innehåll och upphovsmän. – Inger Adriansson medverkar med en minnesteckning över taktäckaren Lennart Johnsson (d. 1988), som genom sin taktäckningskonst bidragit till att bevara och återskapa kulturhistoriska miljöer.

Karolinska förbundets årsbok 1989. Åren 1710–13 hemsökte pesten för sista gången Sverige. I okt. 1710 utfärdade guvernören i Skåne Magnus Stenbock (d. 1717) en lokal pestordning; avsikten var att bl. a. genom militära avspärningar söka rädda Skåne undan pestens härjningar. I sin uppsats om Magnus Stenbocks ”Cordon sanitaire” 1710–1712 analyserar Bodil Persson hur systemet fungerade i praktiken och lämnar bidrag till guvernörens biografi. – Sommaren 1655 inledde Karl X Gustav ett anfallskrig mot Polen. I den engelskspråkiga studien Karl X Gustav and the great parenthesis: A reconsideration diskuterar Michael Roberts bl. a. konungens avsikt med kriget och de militära resultaten samt redovisar olika historikers syn på händelseförloppet. – Karl XII:s och svensk politiks förbindelser med Stanislaus Leszczyński berörs i Stig Jägerskiölds uppsats om Leszczyński som hertig i Lothringen. – En av de svenskar som efter slaget vid Poltava 1709 fördes till rysk fångenskap var historikern och kyrkoherden Jöran Nordberg (1677–1744). Erik Sandstedt, som tidigare forskat och skrivit om denne, publicerar här studien Jöran Nordbergs verksamhet som främste

svenske präst i Moskva. Nordberg var där nära knuten till de fångna svenskarna ledare diplomaten och ämbetsmannen greve Carl Piper (1647–1716). Sandstedt behandlar Nordbergs insatser som preses i fältkonsistoriet i Moskva, hans inställning till pietismen och hans rent prästerliga verksamhet bland medfångarna. Förf. redogör även för Nordbergsforskningens källäge.

Kring Kärrnan. Helsingborgs museums årsbok 1989. Gustaf Kilman (1657–1720) har blivit känd som framstående bildsnidare. Han var verksam i Västergötland och Småland samt i Skåne, där han anses ha varit en av de första som ledde det konstnärliga försvenskningens arbetet. Gustaf Åberg skriver om Kilman och hans bevarade altaruppsatser i fem Skånekyrkor, däribland kyrkan i Viken. Förf. har givit sin uppsats rubriken Möte i Viken. – Som källor för sitt bidrag om en Pestkyrkogård i Slottshagen har Karl Erik Olsson bl. a. använt kartor som i början av 1700-talet sammanställdes av lantmätaren Anton Clöpinger (d. 1738). – Torkel Eriksson fortsätter sin presentation av kartor över Helsingborg och berättar om Helsingborgs fåladskarta, som upprättades av kommissionslantmätaren Carl Jacob Björkegren (1738–1823) och blev slutligt fastställt 1789. Förf. lämnar utförliga biografiska uppgifter om Björkegren (jfr PHT 1989, s. 184). – År 1874 påbörjades en genomgripande ombyggnad av Sofiero slott. Ansvarig ledare för arbetena var byggmästaren Carl Gustaf Hallberg (1843–1921). Denne efterlämnade ett 46-sidigt manus med titeln Sofiero 1864–1900 som förvaras i Helsingborgs museum. Det innehåller bl. a. uppgifter om ägo- och brukarförhållandena vid de hemman som utgjorde den kungliga egendomen. T[orkel] E[riksson] presenterar Hallberg och publicerar manuskriptet. – I sin uppsats Tretorn och andra tidiga varumärken på gummiområdet berättar Folke Millqvist bl. a. om företag som drevs av grosshandlarna John (1818–73), Hartvig (1822–92) och Hugo Levin, bröderna Wilhelm och Carl Gislow och Thure Bünger. – Flitig amatörfotograf omkr. 1900 var handelsmannen Herman Hedström (1869–1944), i vars efterlämnade kvarlätenkap ingår ett stort fotografiskt material, som bl. a. dokumenterar hans familjs sociala liv. Lars Westrup presenterar utförligt Hedström och berättar om hans kulturhistoriskt intressanta bilder, varav några illustrerar framställning-
en.

Kulturen 1989 inleds med Anders W. Mär-

tenssons nekrolog över styrelseledamoten i Kulturhistoriska föreningen byggmästaren Harry Karlsson (1903–88). – Som titel på denna årsbok har valts Folkligt och hantverksmässigt, och de olika bidragen behandlar ämnen med anknytning till vad som brukar kallas folkkonst. Claes Wahlöö skriver i studien Fromt, folkligt om ett endast delvis bevarat lergodsfat med religiöst motiv som tillverkats av krummakaren Peter Torsensson Lundgren (f. trol. 1715). Denne verkade som mästare i Lund 1739–72. – Lergods och krummakare är ämnet också för Eva Kjerström-Sjölnins uppsats Fem skånska lerkärl. Förf. nämner bl. a. krummakarna Jacob Pottemager (1500-talet), Jonas Malmgren, Olof Brostedt, Lars Lundgren och Andreas Lundgren (1700-talet; Ystad) samt Pål Nordström, som ledde driften vid Mariebergs lervarufabrik i Västra Alstad under första hälften av 1800-talet. En rik källa för forskningen kring det skånska lergodset är Krummakarämbetets i Ystad omfattande skrårarkiv för perioden 1696–1847. – I Karin Blomqvists uppsats Rölakan – hantverk och konst understryks museimannen Georg Karlins (1859–1939), konstnären Emilie von Walterstorffs (f. 1871) och textilkonstnären Emma Karolina Helena (Lilli) Zickermans (1858–1949) insatser som textilforskare. – Begreppet ”halländskt bingé” har i sen tid associerats med en speciell mönsterstickning men avsåg ursprungligen stickning i allmänhet. Binget var i över 200 år en viktig inkomstkälla för invånarna i Voxtorp i södra Halland, där tekniken skall ha introducerats av landsdomaren, senare landshövdingen, Magnus Nilsson Durell (1617–77) och hans holländska hustru Brigitta van Cracon (1619–86). Anneli Johansson-Palmköld skriver om sticktraditionen i uppsatsen Tre halländska bingétröjor. – Träsnittet var genom det enkla och billiga framställningssättet under 400 år från 1400-talet ”enkelt folks” konst; särskilt under 1700- och 1800-talen skedde en massproduktion av träsnittsbilder som erbjöds landsbygdsbefolkningen. I sin rikt illustrerade uppsats ”Kistebrev” eller tryckta bilder för folket presenterar Bengt Jacobsson flera tryckare som framställde träsnittstavlor av kistebrevstyp, bl. a. Petter Lorens Hoffbro (ca 1710–1759), Carl Gustaf Berling (1716–89), Nils Petter Lundberg (d. 1869), Sven Rask (d. 1819), Johan Peter Lundström (1783–1868) och Immanuel Smitt (d. 1781). – Boktryckarna Lundström och Smitt är jämte tecknaren, grafikern och silhuettklipparen Johan Laurentz Caton (1753–1808) även nämnda i Nils-Arvid

Bringéus' bidrag "Bondelyckan" som bondtryck. — Väckända i skånsk folklig möbelkonst är de s. k. änglaskåpen, vägg- eller hörnsåp som kröntes av ett bevingat änglahuvud. Gustaf Åberg skriver Om änglaskåp och presenterar de mest kända upphovsmännen till sådana skåp, snickaren och åbon Arvid Persson (1803–81) och hemmansägaren Hans Persson (1800-49), båda verksamma i sydöstra Skåne.

Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. Årsbok 1989. I början av 1880-talet publicerade August Strindberg (1849–1912) i rask följd tre arbeten som behandlade sv kulturhistoria: Gamla Stockholm (1880–82), Kulturhistoriska studier (1881) och Svenska folket (1881–82). I t. ex. Lycko-Pers resa (1882) och folkkomedin Midsommar använde Strindberg element ur den folkliga bänkelsången, och i Midsommar utnyttjade han även det rika vismaterial som florerade i Stockholm efter det uppmärksammade mordet på advokaten Erik Wilhelm Montan (1807–70). Strindbergs ämnesval och inspirationskällor omkring 1880 diskuteras av Bo Bennich-Björkman i uppsatsen Strindberg, kulturhistorien och 1800-talets folkliga underhållning. — Professorn i juridik, poesi och vältalighet vid universitetet i Dorpat Olof Hermelin (f. 1658, d. 1709?) utnämndes 1701 till sekreterare vid Karl XII:s krigshögkvarter, där han användes bl. a. vid den diplomatiska korrespondensen och som politisk pamflettskrivare. Hans Helander skriver om hans insatser i propagandakriget mot August II av Polen och tsar Peter I och publicerar och kommenterar poemet Ad Carolum XII... (1706). — Prästen Johan Tybäck (1752–1837), som bl. a. i mer än 15 år var huspredikant hos landshövdingen Sven Liljencrantz (1727–97), kom tidigt i konflikt med stiftsledningen i Strängnäs på grund av sina särmeningar i religiösa frågor: Tybäck var starkt inspirerad av mystikern Emanuel Swedenborg (1688–1772) och huvudperson i fem tryckfrihetsmål; 1818 skildes han från sitt ämbete. Han biograferas av Harry Lenhammar i uppsatsen Johan Tybäck — swedenborgare och religionsfrihetskämpe. — I sin historik över samfundets årsbok 1943–89 publicerar Jan-Olof Tjäder dels en årgångsvis förteckning över artiklar och övrigt material, dels ett alfabetiskt författarregister för de 32 årsböcker som utkommit. — En kronologisk förteckning över samfundets ledamöter avslutar årsboken.

Kyrkohistorisk årskrift 1989 inleds med Ingmar Broheds långa och faktarika nekrolog över professorn i kyrkohistoria i Lund Hilding Pleijel (1893–1988). År 1989 besökte en påve för första gången Sverige, och flera av bidragen i årskriften anknyter till påvebesöket. I sitt föredrag Katolicismen i svenskt kulturliv nämner Sten Carlsson i ett längdperspektiv ett flertal kulturpersoner som visat att de bekant sig till eller influerats av katolicismen, bl. a. historikern Johannes Messenius (f. 1579 eller 1580, d. 1636), drottning Josefina (1807–76), riksdagsmannen Raoul Hamilton (1855–1931), påvlige kammarherren Claes Lagergren (1853–1930) och författaren fil. dr Sven Stolpe (f. 1905). — År 1881 öppnades Vatikanarkivet i Rom för forskning och sedan dess har flera svenskar utnyttjat möjligheten att själva studera arkivmaterialet, bl. a. fil. dr Karl Henrik Carlsson (1856–1909), professor Henrik Schück (1855–1947), arkivråden Ludvig Magnus Bååth (1874–1960) och Ernst Nygren (1889–1968) och riksbibliotekarien Isak Collijn (1875–1949). Tidigare hade arkivmaterial gjorts tillgängligt genom insatser av bl. a. den katolske prästen och författaren Johannes Vastovius (omkr. 1576–1642) och kanslirådet Carl Fredrik Fredenheim (1748–1803). Jan Liedgren skriver om de svenska Vatikanforskarna i sin studie Något om hur Vatikanarkivet utnyttats av svensk forskning. — Liedgren bidrar även med den historiografiska undersökningen Om biskopslängder och series pastorum för det medeltida Västerås stift. Förf. diskuterar ecklesiastika längder som sammanställts av bl. a. Johannes Messenius, Johannes Vastovius, fornforskaren professor Olaus Verelius (1618–82), biskop Johannes Rudbeckius (1581–1646), hovpredikanterna Nils Rabenius (1648–1717) och Laurentius Erici Tunelius (1699–1760), historikern Claudius Örnhjälms (1627–95), ärkebiskop Haqvin Spegel (1645–1714) och prosten Laurentius Wicander (1695–1749). Speciell uppmärksamhet ägnas Rabenius som i egenskap av urkundsutgivare och släktforskare i senare tid blivit känd för ovederhäftiga konstruktioner. — Många svenska teologer har påverkats av den på 1920-talet skapade Oxfordgrupprörelsen, bl. a. biskopen i Karlstad professor Arvid Runestam (1887–1962). Han hade periodvis täta kontakter med en annan representant för rörelsen, professor Emil Brunner i Zürich; deras korrespondens föreligger till stora delar intakt. I uppsatsen På väg mot en personalistisk ekumenik skriver Anders Jarlert bl. a. om deras vänskap och syn på teologins och kyr-

kolivets funktion i en personalistisk arbetsgemenskap.

Lychnos 1989. I sin på tyska avfattade uppsats J. A. Komenský und seine emanatio rerum humanarum skriver Milada Blekstad om hur den tjeckiskfödde Comenius' (1592–1670) teologiska och pedagogiska lärosatser presenteras i hans tryckta arbeten. För svensk lärdomshistoria har Comenius intresse, bl. a. på grund av att han i början av 1640-talet inbjöds till Sverige av affärsmannen och bruksföretagaren Louis De Geer (1587–1652). På inrådan av denne, rikskanslern Axel Oxenstierna (1583–1654) och riksrådet Johan Skytte (1577–1645) engagerades han också till Elbing i Västpreussen för att förbättra latinundervisningen där. I slutet av 1650-talet inbjöds Comenius till Amsterdam av L. De Geers son brukspatronen Laurens De Geer (1614–66), som också bekostade delar av hans bokutgivning. — I slutet av 1650-talet anställdes med. dr Johann Köster (f. mellan 1613 och 1615, d. 1685) som livmedikus hos Karl X Gustav (1622–60). Kösters bakgrund är i många stycken osäker men han uppges ha studerat medicin i Leiden, varit docent i Königsberg, läkare i Weimar och Reval samt en tid livmedikus hos Karl Gustavs svärfar Fredrik III av Holstein-Gottorp. Innan han lämnade Sverige adlades han 1667 med namnet von Rosenberg. Kösters tjänst hos Karl Gustav blev ej långvarig: I jan 1660 insjuknade kungen och avled en knapp månad senare. Tre år därefter lät Köster som appendix till en medicinsk lärobok trycka en latinsk relation om kungens sjukdom och bortgång. Alf Önnersfors publicerar, översätter och kommenterar denna relation. — Grunden till de s. k. Finspongssamlingarna (ca 35 000 böcker, nu i Norrköping) lades av Louis De Geer d. ä., och bokbeståndet utökades kraftigt av hans söner och sonsöner. En mindre del av boksamlingarna har tillhört presidenten i kommerskollegium Anders von Drake (1682–1744). Gösta Carlberg presenterar och kommenterar ett urval volymer som har skolbokskaraktär. — I sitt engelskspråkiga bidrag *A Forgotten Dialogue: Sweden and Tuscany in the Eighteenth Century* skriver Fernando Abbri om de kulturella förbindelserna och den vetenskapliga dialogen mellan Sverige och de italienska staterna under 1700-talet. Förf. nämner bl. a. Carl von Linnés (1707–78) brevväxling med italienska kollegor, som skapade en ny Sverige-bild i södra Europa, och uppmärksammar de vetenskapliga relationer som etablerades genom astronomen Anders Celsius' (1701–

44), astronomen och matematikern Bengt Ferrners (1724–1802), anatomen Adolph Murrays (1751–1803) och orientalisten Jacob Jonas Björnståhls (1731–79) italienska resor. — I den gotlandsfödde stockholmsingenjören Gustaf Collbergs samlingar i Visby landsarkiv ingår bl. a. en handskriven Plan til befordrande af nyttig läsning, underställd svenska allmänheten til pröfning och befordran. Åke Åberg hävdar i uppsatsen Mönsterbibliotek och översättningar att planens författare är prosten, politikern och nationalekonomen Fredrik Bogislaus von Schwerin (1764–1834) och att den tillkommit under 1800-talets första årtionde. Åberg publicerar och kommenterar Schwerins plan och sätter in den i dess bildningshistoriska sammanhang. — I den stora samling släkthandlingar som lärarinnan Cecilia Fröding (1855–1914) 1910 skänkte till Värmlands museum ingick två volymer med anteckningar från åren 1807–11 förda av hennes morfar sedermera biskopen i Karlstad Carl Adolph Agardh (1785–1859). Den ena volymen är en dagbok för tiden april 1807–febr. 1810. Ur denna Journal publicerar och kommenterar Gösta von Schoultz ett parti som behandlar en resa genom Uppland, Gästrikland och Dalarna i juli 1809. Då Agardh gjorde denna resa var han informator hos diplomaten, utrikesstatsministern och universitetskanslern Lars von Engeström (1751–1826), vars vänskap och stöd fick stor betydelse för Agardhs karriär. — Fredrik Rådberg (1789–1853) blev magister i Uppsala 1818 och tjänstgjorde därefter som huspredikant, lärare och rektor vid Nya elementarskolan i Stockholm; då han avled hade han i drygt 20 år varit komminister, bl. a. i Vänersborg. Rådberg har blivit mest känd för ett religiöst genomsyrat skriftställarskap, som tyder på aktivt deltagande inom en rad olika debattområden. Anders Ekström har skrivit en studie om Rådberg, där han dels gör en allmän rekonstruktion av Rådbergs utveckling och verksamhet, dels studerar honom i ett idéhistoriskt perspektiv där tyngdpunkten lagts vid bildningsidéerna och de politiska idéerna. — I serien Gestalter i svensk lärdomshistoria skriver Rolf Lindborg om den uppsalafödde historikern och bibliotekarien Claes Annestedt (1839–1927). Han var under drygt 20 år (1882–1904) chef för Carolina Rediviva och utbildades till historiker av professor Fredrik Ferdinand Carlson (1811–87) och riksarkivarien professor Carl Gustaf Malmström (1822–1912), av vilka den senare ansetts ha betytt mest för honom. Annerstedt grundlade också den svenska lär-

domshistoriska forskningen, och det främsta resultatet av hans omfattande lärdomshistoriska studier är Uppsala universitets historia, 1–3 (1877–1914), som fortfarande räknas till det bästa som skrivits om det europeiska universitetsväsendet i äldre tid. — Historikern Johannes Messenius främsta arbete, *Scandia illustrata*, publicerades 70 år efter hans död genom insatser av hans son historikern Arnold Johan M. och kanslirådet och fornforskaren Johan Peringskiöld (1654–1720). Åtskilligt av materialet bakom utgåvan förvaras i KB. Hedda Gunneng diskuterar i uppsatsen *Messenius och 1600-talets lärde bl. a. J. Messenius' arbetsmetoder*, vilka källor han använt och vilka svenska lärde som efter hans död haft tillgång till hans efterlämnade papper. Gunneng kan bl. a. visa att Messenius' material utnyttjats av språkforskaren professor Johannes Schefferus (1621–79) och historikern Claudius (Clas) Örnghjelm

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1989. Perioden från Gustav III:s död till den nya regeringsformens tillkomst har ansetts förödande för svensk bokproduktion på grund av ett väl utvecklat kontrollsystem, ingripanden och bestraffningar. Två av de mest framgångsrika boktryckarna under denna tid var Johan Peter (1757–1820) och Nils Magnus (1775–1835) Lindh. Den äldre brodern övertog faderns tryckeri i Örebro men etablerade sig snart i Stockholm och sålde Örebrofirman till N. M. 1798. Ungefär 2000 brev från J. P. till brodern från åren 1798–99, 1802–03 och 1806–17 förvaras i KB. Med utgångspunkt i dessa brev visar Anders Burius i uppsatsen *Boktryckaren och överheten* hur J. P. genom smidighet och ibland tvivelaktiga metoder kunde kringgå restriktionerna, konsolidera sin ekonomiska ställning och skapa sig en stark position på bokmarknaden. Nämnda i framställningen och breven är bl. a. hovkanslern Christoffer Bogislaus Zibet (1740–1809), boktryckeriombudsmannen Johan Samuel Ekmansson, bibliotekarien professor Pehr Malmström (1758–1834) och biskopen Anders Carlsson Kullberg (1771–1851).

Sankt Eriks årsbok 1989. I sin uppsats om Pesten i Stockholm 1638–1639 nämner Linnea Forsberg de sjukdomsbegränsande åtgärder som vidtogs av överståthållaren Klas Fleming (1592–1644), stadsläkaren Andreas Nicolai Sparrman, adl. Palmcron (1609–58) och borgmästaren Jacob Grundell (1590–1663). Nämnd är bl. a. även pestbarberaren

Frans Olter (d. 1639). — Arbetet med att uppföra ett orangeri vid rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardies (1622–86) herrgård Jakobsdal (Ulriksdal) inleddes troligen 1661. Lars Ljungström skriver dess historia under 300 år och namnger flera personer som medverkat vid anläggningens uppförande, prydande och skötsel: arkitekterna Jean de la Vallée (1620–96) och Nicodemus Tessin d. y. (1654–1728), målaren Måns Andersson Carlinus (d. 1669), bildhuggarna Markus Hebel (d. 1664) och Heinrich Lichtenberg (d. 1678), stuckatören Carlo Carove (d. 1697) och murarmästaren Gustaf Magnus Kolmodin. — Will Sjöwall publicerar en historik över Den gamla Bellmanskrogen Mäster Anders på Kungsholmen. Den etablerades i slutet av 1600-talet av Anders Månsson Holm (d. 1715). Efter honom fortsattes verksamheten av bl. a. hans änka Emerentia Mårtensdotter (d. 1736), de i familjen ingifta Eric Biörlin (d. 1779) och Magnus Enander (d. 1799) och den senares brorson Sven Magnus E. (d. 1813). Från 1830-talet drevs rörelsen av många olika traktörer, och 1898 revs värdshuset. Det var ett populärt utflyktsmål särskilt i slutet av 1700-talet, då skalden Carl Michael Bellman (1740–95) hörde till stamgästerna. Det besöktes också av Åstafrun, Märta Helena Reenstierna (1753–1841). — Under rubriken *Från de försvunna* skriver Per Anders Fogelström om livet vid Glasbruksgatorna på Södermalm i äldre tid. Förf. nämner ett stort antal personer som var knutna dit, bl. a. grosshandlaren och källarmästaren Carl Wilhelm Brinck (1809–1904), bagaren Carl Johan Hansson, som var arbetsgivarens ledare under "bagarstriden" 1890, och sjökaptenerna Per Gustaf Nylén (1793–1870) och Carl August Forsell; den senare blev f.ö. far till operasångaren John F. (1868–1941) och skriftställaren Anna Söderblom (1870–1955), gift med ärkebiskop Nathan S. — Eva Sundquist har nedtecknat sina stockholmsminnen för Föreningen Liv i Sverige. Därur publiceras ett utdrag rubricerat *Hötorgsbarn*, där förf. berättar om sina barn- och tidiga ungdomsår i kvarteren runt Hötorget. — Från senare hälften av 1800-talet och drygt hundra år framåt utgjorde exercis och vapenövningar en naturlig del av undervisningen vid många högre skolor. Carl Gustaf Trotzig skriver om Skolungdomens skytte och andra vapenövningar vid Stockholms skolor. De fysiska övningarna där uppmunrades och stimulerades bl. a. av statsråden Axel Rappe (1838–1918) och Carl von Friesen (1846–1905), rektorerna Carl Lundberg (1843–1922) och Carl Svedelius (1861–

1951) och apotekaren Vilhelm Wahlquist (1862–1945).

Släkt och hävd 1989. Med utgångspunkt i en bouppteckning berättar Eric Kårholm om den från Tyskland bördige logarvaren Bartold Kloppstock (omkr. 1756–1814) och hans familj. Hustrun Christina Beata tillhörde norrköpingsläkten Zetzell. Deras son garvaren Daniel K. (d. 1853) var Kårholms morfars morfar. – Håbolssläkten leder sitt ursprung från bonden Erik Persson (1731–91) och Catharina Bågenholm (1742–1814). Den har blivit föremål för en rik legendflora, som litterärt utnyttjats av bl. a. Selma Lagerlöf, men även varit objekt för släktutredningar. 1987 utgav Jan Vegelius en bok på drygt 800 sidor om släkten, och i uppsatsen Att utreda Håbolssläkten från Dalsland – några metodologiska funderingar skriver han om tidigare arbeten om släkten och om problem han stött på under utarbetandet av sitt bidrag till dess historia. – Som biprodukter vid en släktutredning har Sven Wallerstedt fått fram uppgifter som korrigerar och kompletterar tidigare undersökningar av flera Alingsåsfamiljer. En del av resultaten presenteras i bidraget Alingsåsare under 1600-talet – studier kring några borgarsläkter. Wallerstedt redovisar där nya bidrag till släkterna Björnstedts, Cederholms, Stiernswårds och Ugglas (rådmansläkten) ursprung. Han framlägger även nya rön angående härstamningarna för kyrkoherden Ericus Olai Alin (d. 1686), industriidkaren Jonas Alströmer (1685–1761) och borgmästaren Ulrik Jacobsson Paulin (omkr. 1690–1758). – Tidig svensk kolonist i Amerika var Peter Gunnarsson Rambo (f. omkr. 1611) från Hisingen. Han och hans efterkommande i det nya landet har ägnats en 950-sidig släktutredning, The Rambo Family Tree 1611–1896, som innehåller upplysningar om 20000 amerikanska Ramboättlingar. Ur detta arbete har Jan Beckman hämtat uppgifter till sin uppsats Ramboättlingar från New Sweden, vår svenska koloni 1638–1655, där han bl. a. redovisar en förenklad svensk antavla för stamfadern, lämnar biografiska uppgifter om sambandet med släkterna Sandels och Munktel. – Åtminstone sedan 1600-talet har det i Jönköping med omnejd funnits personer med namnet Stille. En utredning om släkten Stille från Rogberga har tidigare gjorts av Birgitta Klarström och Axel Mollstadius. Deras forskningar och egna undersökningar ligger till grund för Per Stilles bidrag Stille från Rogberga och Jönköpings-Stillar under 1600-talet. Förf. diskuterar bl. a. sambandet mellan olika Stille-släk-

ter. – I en mindre uppsats om Släkten Gleisman från Julita lämnar Sten Möller biografiska uppgifter om inspektoren Carl Fredrik G., dennes son prosten Johan Fredrik G. (1757–1823), sonson fabrikören Carl Fredrik G. (f. 1788) och sonsons son bruksförvaltaren Wilhelm Frans Oskar G. (f. 1823) samt deras familjer. – Christopher von Warnstedt fortsätter att publicera personhistoriskt intressant material ur de kyrkliga räkenskaper för Stockholm från 1500- och tidiga 1600-talet som återfunnits i riksarkivets serie Landskapshandlingar (jfr PHT 1989, s. 190). I denna årgång presenteras under rubriken Personnotiser ur Stockholms storkyrkas räkenskaper bokföringsmaterial som uppställts framför allt i samband med begravningar åren 1599–1600, 1603–04 och 1619–23. – Ett bidrag till adliga ätten Gyllenax' genealogi lämnas av Nils Fredrik Beerståhl. Förf. redovisar utförliga biografiska uppgifter om dess första medlem häradsövdingen Peder Nilsson (1574–1647), vars far anses ha varit skattebonden och fogden Nils Andersson (d. före 1605) och inte Nils Mårtensson som uppgivits i tidigare forskning. Framställningen avslutas med en stamtavla över den släkt varur ätten Gyllenax framgick. – I uppsatsen Exit väpnaren Ärland Järllsson diskuterar Henrik C. Finne identifieringen av några väpnare som omtalas i R. Hausens Finlands medeltidssigill. Finne menar att namnet Ärland Järllsson tillkommit genom en sammanblandning av namnen på de båda väpnarna Ärland Nilsson och Järl Jönsson. – Eric Kårholm presenterar släkten Sager i en tabellrisk framställning. Den börjar med brukspatronen Gudmund S. (1727–1803), som var sonsons son till stamfadern för den pommeriska ättens svenska gren regementsläkaren Daniel S. (1610–76). Gudmund S:s sonsons sonson var bruksägaren och legationsrådet Leo S. (1889–1948), vars fastighet vid Strömgatan i Stockholm efter hustruns död 1988 inköptes av svenska staten som tjänstebostad till statsministern. – Biskopen och riksdagsmannen Ericus Gabrielsson Emporagius (1606–74) hade en yngre kusin med samma namn, kyrkoherden och prosten Ericus Fluor E. (1617–95). I uppsatsen Kyrkoherde Erich Fluor och hans hustru Christina Bjugg motiverar Sten Möller sin hypotes att hustrun var dotterdotter till befälningssmannen på Stockholms slott Nils Larsson Bjugg och ej bördig från Gästrikland som tidigare hävdats. – Under rubriken Ur GF:s samlingar presenterar Sonja Berg von Linde Genealogiska föreningens innehållsrika släktarkiv, som består av omkring 4000 häng-

mappar, alfabetiskt ordnade efter släktnamn. Det kompletteras fortlöpande med nytt material och utgör ett mycket värdefullt underlag för personhistorisk och genealogisk forskning. Tidskriften avslutas med en publicering av den datorframställda alfabetiska katalog över hängmappsmaterialet som framtagits av föreningen. Den ger kortfattade besked om innehållet i varje mapp.

Småländska kulturbilder 1989. Årsbokens underrubrik är Det handlar om textil, och dess uppsatser uppmärksammar på olika sätt den textila produktionen i Jönköpings län. Denna har dominerats av kvinnor och i nästan samtliga bidrag som har personhistoriskt intresse är huvudpersonerna kvinnor; även artikelförfattarna är kvinnor. Karin Blomqvist skriver i sitt bidrag Småflickor i nationäldrätt 1918 om sin mor teckningslärarinnan Hanna Heloïse Elisabeth (Lisa) Hahrs (f. 1883) tecknade vykort och hennes arbete för att skapa en folkdräkt för Västra härad. L. Hahr var gift med häradshövdingen Sten Sture Fredrik Landergren (f. 1866). — Textilforskaren och läraren Julia Fredricsson (1887—1953) uppmärksammas av Margaretha Alling-Engstedt. Julia F. gjorde sig känd som dräktforskare, folklivsforskare och natur- och hembygdsvårdare. Hennes dokumentationssamlingar rörande Östbo och Västbo häradar förvaras i Jönköpings läns museum. — I uppsatsen En flamskvävnauds upprättelse berättar Alling-Engstedt bl. a. om Kristina Hellman (1680—1760) och hennes tre döttrar, som alla blev kända som skickliga flamskväverskor. — I ett tredje bidrag tecknar Alling-Engstedt Ett småföretags profil. Där beskrivs skjortfabriken HEAB AB:s i Hestra utveckling från hemindustri till automatiserad textilfabrik. Alltsedan den grundades av Algot Eberstål 1919 har den drivits som familjeföretag. — Under rubriken "Jag har aldrig haft någon väv som varit ledsam" berättar Monica Lönn om Elsa Andersson (f. 1910) i Barnarp, bekant som flitig väverska av olika brukstyper. — En av Jönköpings välkända profiler är "syfröken" Margareta Enander (f. 1913). Maria Ridderberg skriver om hennes utbildning till och verksamhet som textillärare samt hennes senare uppgifter som fortbildningskonsulent i textilslöjd och estetisk fostran i uppsatsen "Det här med idéer, det öser bara på". — Gunvor Lindström berättar minnen från sin tjänstgöring, sist som konsulent och hemslöjdschef, inom Jönköpings läns hemslöjdsförening i sitt bidrag 33 år i hemslöjdens tjänst. — Inger Estham har funnit ett 40-tal yrkesmässigt utför-

da brodier av Helena Larsdotter Lindelia (d. 1710) från Eksjö. Estham presenterar henne och hennes kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga textilier. — Kvinnors önskan att få engagera sig i arbete för mission och diakoni var drivkraften till att syföreningar började bildas i Sverige på 1840-talet. Pionjärbetet skedde i Jönköpings län, där Emilie Petersen, f. Eckhart (f. 1780) 1844 ordnade den första sammankomsten på Herrestads gård utanför Värnamo. Kerstin Sjöqvist skriver bl. a. om hennes insatser i sin studie Syföreningsverksamhetens uppkomst i Jönköpings län. — I bidraget Ett hemligt standar berättar Agneta Sundin om bl. a. den socialt verksamma Gerda Henrietta Margareta Planting-Gyllenbågas (1878—1950; g. m. prof. Andreas Lindblom) och kassören Signe Bergmans (1869—1950) kamp för kvinnlig rösträtt.

Svensk geografisk årsbok 1989. I avsnittet Geografisk krönika publicerar Claes Göran Alvtam och Sten Lorentzon en utförlig nekrolog över lektorn i ekonomisk geografi vid Göteborgs universitet fil. dr Erling Andersson (1918—89). Professorn i geografi, särskilt kulturgeografi med ekonomisk geografi vid Uppsala universitet Gerd Enequists (1903—89) halvsekelånga bana som forskare, lärare och institutionschef tecknas av Hans Aldsko-

Sörmlandsbygden 1989. Vid Sofielunds krukmakeri öster om Katrineholm tillverkades åren 1872—1933 bl. a. prydnads- och hushållsföremål samt kakelugnar. Rose-Marie Dietrichson beskriver verksamheten vid krukmakeriet, som i tur och ordning drevs av tre generationer av samma familj: Johan Eriksson (f. 1831), Carl Johan E. (f. 1863) och Bror E. (f. 1899). Den sistnämnde var förf:s farfar. — Kerstin Persson berättar om Svenska tungomålgillet och presenterar dess grundare, av vilka flera hade sörmlandsanknytning: överdirektören vid lantmäterikontoret Jacob Faggot (1699—1777), kompositören Johan Helmich Roman (1694—1758), författaren Lars Salvius (1706—73), kungl. bibliotekarien Gustaf Benzelstierna (1687—1746), kyrkoherden och författaren Johan Gustaf Hallman (omkr. 1701—1757), sekreteraren i Antikvitetsarkivet Johan Helin (1679—1753), ordboks-författaren Samuel Schultze (1698—1778) och godsägaren Alrik Åkerhielm (1716—97). — Anna Billing skriver om en medeltida staty från Åkers kyrka, troligen föreställande påven Gregorius I. Statyn har likheter med verk attribuerade till Jordan målare, som tillverkade flera altar-

skåp under senare delen av 1400-talet. — Det finns en tämligen rik flora av publicerade memoarer och brevsamlingar efter medlemmar av sörmländska adelsätter. Lennart Rosander tar några av dessa till utgångspunkt för en diskussion om sörmlandsadelns syn på sig själv och världen utanför den närmaste familjekretsen. Förf. nämner bl. a. medlemmar av ätterna Lewenhaupt, von Steyern, Wachtmeister, Bonde, von Stedingk, Klincowström och Wrangel. — Elsa Offerman skriver om personer som bott på eller haft anknytning till Torpet Sand i Nynäshamn från 1600-talets slut. Bekanta innehavare av torpet var Carl Ludvig Samuelsson (1864–1935) och Hedda Larsson, Gumman i Sand (1821–1914). — Vid en skogsväg mellan Västerljung och Gnesta finns sedan 1865 en minnessten över soldaten Anders Brandt (1787–1854) och 18 andra personer som avled under en koleraepidemi. Brandt biografieras utförligt av Ruben i Kråkvik (Carlsson) i uppsatsen Kolerakyrkogården i Torsåker. — Leif Gerdin skriver om Ryttare från Jönåker i trettioåriga kriget 1631–1635 och lämnar biografiska uppgifter för bl. a. ryttmästarna Eric Jacobsson (d. 1645) och Jacob Göransson Silfverpatron (d. 1644) samt kommandanten Otto von Sack (1589–1658). — Historien bakom Minnestavlan i Roggeborgen och kungavalet 1523 diskuteras av Gunnar Annell. Förf. anser att tavlans initiativtagare bör ha varit biskopen i Strängnäs Jacob Serenius (1700–76). — I sitt bidrag 100-åringar i Sörmland lämnar Harald Ottosson korta biografier över ca 200 personer i landskapet som uppnått minst 100 års ålder.

Tvårsnitt 1989. Christina Heldner har studerat språket i några av Astrid Lindgrens (f. 1907) böcker om Pippi Långstrump. Hon anser att Lindgren i sitt experimenterande, sin lingvistiska medvetenhet och sin lekfulla hållning till språket företräder samma berättartartradition som Lewis Carroll (Alice i Underlandet) och A. A. Milne (Nalle Puh). Heldner presenterar sina synpunkter i uppsatsen Pippi Långstrump som lingvist. — Yngve Mohlin publicerar studien Sjöboarvet — bonderörelsen och den svenska rasen. Han ser en linje från den främlingsfientliga ideologi, grundad på rasbiologiska teorier, som utvecklades i mellankrigstidens bondepartier till de invandrarfientliga aktioner i Sjöbo som 1988 drev fram en lokal folkomröstning i flyktingfrågan. Mohlin nämner en rad bondeteoretiker, rasbiologer och partistatister, bl. a. chefen för statens institut för rasbiologi professor Herman Lundborg (1868–1943),

nationalekonomen professor Nils Wohlin (1881–1948), bondepolitikern Adolf Andreasson, landshövding Erik von Heland (1894–1973) och riksdagsmannen Otto Wallén (1885–1954). — Fackförbundens tidningar har främst varit interna kontaktorgan, men de har också fungerat som förmedlare av kvalitetskultur till breda folklager. Kristina Wallander skriver i sitt bidrag Fackpressen som folkbildare om dessa tidningars kulturbevakning och exemplifierar med de insatser som gjorts av redaktörerna Anders Sjöstedt (1866–1922; Bageriarbetaren), Adolf Stenbom (Metallarbetaren) och Sigurd Klockare (Skogsindustriarbetaren). — I ett särskilt 20-sidigt häfte uppmärksammas tidskriftens 10-årsjubileum. Tillägghäftet avslutas med ett årgångsregister och ett alfabetiskt författarregister för årgångarna 1979–89.

Urshults krönika 1989. Till 25-årsjubileet av ätten Bernadottes uppstigande på den svenska tronen skrev skalden Carl Wilhelm Böttiger (1807–78) sångspelet En majdag i Wärend med handlingen förlagd till Urshult. Stig Tornehed skriver om författaren, urupförandet 1843, där sångerskan Jenny Lind (1820–87) tilldrog sig stor uppmärksamhet, och framförandet i Urshult 1988 i sin uppsats "En majdag i Wärend" — vårt första nationella sångepos. — Henning Tarstad berättar om den i sångspelet ingående Klockarevisan, som skrevs av typografen John Wilhelm Bäckström (1813–92). — I samband med en biskopsvisitation i Urshult och Almudsryd 1794 beslöts att nya kyrkobyggnader skulle uppföras i de båda församlingarna. Arkitekten Fredrik Magnus Piper (1746–1823) fick överintendentensämbetets uppdrag att göra ritningar. Dessa refuserades dock av församlingarna, och de 1808–10 resp. 1829–30 byggda kyrkorna var ritade av konduktören Daniel Forssman efter kyrkoherden Carl Stenstrands (1753–1837) anvisningar; även sekreteraren Carl Fredrik Kryger (d. 1798) var engagerad i förarbetena. Birgitta Sandström har skrivit om de olika ritningsförslagen och deras upphovsmän. — Minnesbilder av präster i Urshult förmedlar Börje Magnusson under rubriken Från Widerström till Nygren. Förf. nämner bl. a. kyrkoherden teol. och fil. dr Carl Wilhelm Widerström (1834–1913) och prostarna Malcus Alfred Elmladh (1859–1939) och Nils Hellberg (1894–1964). — Efter sin avgång ur diplomatisk tjänst bosatte sig expeditionssekreteraren Samuel Hjelmér (d. 1821) i Urshult, varifrån han uppehöll en viss kontakt med rikspolitiken. Detta framgår bl. a. av ett brev till bro-

dern prosten och riksdagsmannen Jonas Zacarias Hjelmerus (1760–1818); brevet kommenteras av Henning Tarstad i uppsatsen *Från valriksdagen i Örebro 1810*. – Tarstad fortsätter (också) sin person- och kulturhistoriskt värdefulla redovisning av gårdarna i Urshult (jfr PHT 1989, s. 192). I denna årgång behandlas gårdarna i Rössvik och Smöramåla. Utförliga data redovisas för ägare, brukare och deras familjer inte bara när det gäller de olika hemmanen med underliggande torp utan också för bl. a. garveriet, bränneriet och kvarnen i Rössvik. Ägaranknytning till Smöramåla Södergård hade familjen Kryger och Samuel Hjelmér (se ovan!).

Varbergs museum. Årsbok 1989 inleds med Carl-Anders Lundgrens och Bengt-Arne Persons korta minnesteckningar över säkerhetschefen Sture Eliasson (1918–89). Han var under många år ordförande i Föreningen Varbergs museum och initiativtagare till bl. a. Folkrorelsernas arkiv i norra Halland, som 1989 omfattar drygt 300 registrerade arkivbildningar. – Med anledning av fotografiskonsstens 150-årsjubileum publicerar Eva Berntsson Melin uppsatsen *Varbergsfotografer i blyxtbelysning*. Förf. presenterar utförligt bl. a. de tidiga fotografierna Axel Rydin (1837–1912), Birger Sjöberg (1835–75), Mathilda Ranch (1860–1938), Edvard Mathsson (1865–1940) och Märta Ågren (f. 1911). Framställningen avslutas med en alfabetisk förteckning över ytterligare ett 50-tal personer som varit verksamma som fotografer i staden från senare delen av 1800-talet. För var och en redovisas födelse- och dödsår samt data angående deras yrkesutövning. – Författaren August Bondeson (1854–1906) lät sin romangestalt John Chronsough studera vid folkskoleseminariet i Göteborg. Ungefär samtidigt med honom fanns där i verkligheten en elev vid namn Sven Andersson Kinberg (1844–68). Ett år efter inskrivningen vid läroanstalten 1863 började han föra dagliga anteckningar; dessa återfanns 1951 och utgavs tio år senare i serien *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* (vol. 105, 1961). Gunnar Olsson har gjort en jämförelse mellan Bondesons Chronsough och verklighetens Kinberg bl. a. i fråga om deras yttre förhållanden och deras syn på omvärlden. – Av redogörelsen för museets arkivsamlingar framgår att dessa under året tillförts bl. a. material om släkten Treschow och uppgifter om utvandrare från Våxtorp under åren 1853–1925. I det personhistoriska arkivet finns klipp om närmare 28 000 personer.

Wermlandica 1989. I slutet av 1700-talet var läkaryrket ett bristyrke i Sverige. En av de utländska läkare som då värvades hit var Johan Christian Trapp (1766–1838). Han växte upp i Nordtyskland, kom 1788 till Värmland och tjänstgjorde i både civil och militär tjänst. Som fältläkare deltog han i samtliga svenska fälttåg t. o. m. 1815. Lennart Trapp har skrivit en utförlig biografi över J. C. Trapp, en invandrare på Gustav III:s tid. – År 1981 utgav Sven Delblanc (f. 1931) Samuels bok. Bakom romanens huvudperson pastor Samuel Eriksson döljer sig författarens morfar Axel Nordfält (1864–1910). Denne emigrerade 1884 till USA, utbildade sig där till präst, återvände till Sverige 1902 och sökte förgäves bli präst i svenska kyrkan, arbetade som lärare i Värmland, drabbades av psykisk och fysisk ohälsa och avled slutligen på Kristinehamns hospital. Nils Håkanson har läst romanen och presenterar i uppsatsen Sven Delblancs ”Samuel” i dokumentens belysning en undersökning av vad tillgängliga dokument berättar om Nordfält och hur författaren utnyttjat dem i sin roman. – Den siste brukspatronen på Letafors bruk i Södra Finnskoga var landstings- och riksdagsmannen Gustaf Otterborg (1816–99). Hans son lantbrukaren och kommunalpolitikern Rudolf O. (1849–1934) sammanställde som 70-åring sina minnesintryck från Södra Finnskoga. Under rubriken *Barndomsminnen från Letafors bruk* publiceras de av Knut Warmland, som också kommenterar dem i ett inledande avsnitt. Rudolf O. berättar i sina minnen utförligt om bl. a. komministern Johan Peterson (1804–75), kapellpredikanten Emanuel Branzell (1805–85) och brukspatronen C. J. Tjeder. – Under många år fanns på Noretjärns gård i Sillerud kyrkmålningar från socknens gamla kyrka. De flyttades till gården av brukspatronen Gustaf Andersson (1830–95), som 1890 inköpt den fallfärdiga kyrkan. Domar Skafte skriver om Silleruds kyrka och patron Andersson på Noretjärn och berättar utförligt om hans familj och herrgårdens historia. – Malte Eurenus återger Glimtar från tillkomsten av Folkrorelsernas arkiv för Värmland, som 1989 firade 40-årsjubileum, och nämner särskilt arkivets tidigare föreståndare stadsarkivarien fil. dr Sixten Wall (1908–88). Wall är även nämnd i Berith Sandes krönika om samma arkiv. – En mängd arbeten med biografiskt innehåll är redovisade i Bengt Åkerbloms årsbibliografi *Värmlandslitteratur 1987*.

Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok 1989. Utförliga minnesteckningar ägnas åtta av societetens avlidna svenska ledamöter: professorn i tyska språket vid Lunds universitet Erik Rooth (1889–1986; Gustav Korlén har skrivit nekrologen), professorn i latin vid Uppsala universitet Lennart Håkanson (1939–87; Alf Önnersfors), verkst. direktören vid Kävlinge linneväveri AB Ingemar Ekblom (1903–87; Karl Emil Thulin), professorn i klassisk fornkunskap och antikens historia i Lund Einar Gjerstad (1897–1988; Pär Görän Gierow), verkst. direktören vid Helsingborgs gummi fabriks AB Hadar Erik H:son Hallström (1900–88; Bertil Kugelberg), professorn i religionshistoria i Lund Sven S. Hartman (1917–88; Jan Bergman), docenten i klassisk fornkunskap där Carl Eric Östenberg (1928–88; P. G. Gierow) och docenten Harald Elovson (1897–1988; Carl Fehrman). – Årsboken avslutas med kronologiska förteckningar över societetens ledamöter.

Värendbygder 1989. Lars-Olof Larsson bidrar med två uppsatser, båda med anknytning till Härlöv. Viktiga källor för studien Klockstapeln och den gamla kyrkan i Härlöv är dels två detaljrika kartor som upprättades 1688 och 1698 av länslantmätaren Assar Rohman, dels ett 40-tal kartor som 1638 sammanställdes av lantmätaren Erik Nilsson Aspegren. Den senare sviten kallas Gyllenhielms atlas efter beställaren riksamiralen Karl Carlsson Gyllenhielm (1574–1650) och är en unik källa till kunskap om det dåtida småländska bondesamhället. Dessa och andra kartor har också utnyttjats av Larsson för uppsatsen Härlövs by genom sju sekler. Förf. beskriver där byns ägostruktur och nämner många av gårdarnas brukare från medeltid till nutid. – Lars J. Larsson berättar om Den sydsmländska predikosjukan som "härjade" i Småland åren 1841–43. Den var delvis en följd av inflytande från väckelsepredikanten Jacob Otto Hoofs (1768–1839) läsare och deras predikoverksamhet. Den medicinskt utbildade prosten Johan Pontén (1838–73) gav ut skrifter i ämnet. – Allan Rydén förmedlar uppgifter om människor och händelser som har anknytning till Hjortsbergas äldsta släktgård, Sjöatorp Brorsgård. Förf. avslutar med en översikt över de i framställningen nämnda personerna.

Värmland förr och nu 1989. Med anledning av att Värmlands museum 1989 fyllde 150 år har årsboken karaktär av jubileumsbok, vilket också framgår av undertiteln Värmlands

museum 1839–1989. Gösta von Schoultz nämner i sin historiska översikt en mängd personer som genom arbetsinsatser, gåvor och donationer befordrat museets utveckling, bl. a. prosten teol. dr Anders Lignell (1787–1863), som genom ett donationsbrev av den 11 mars 1839 lade grunden till ett "stiftsmuseum", bergmästaren Franz von Schéele (1795–1863), landssekreteraren och konstnären Elias Stenius (1879–1961), domprosten teol. dr Carl Vilhelm Bromander (1865–1963) och landsantikvarien professor Helge Kjellin (1885–1984). Av museets person- och kulturhistoriskt intressanta arkivmaterial framhåller Schoultz bl. a. postmästaren och personhistorikern Helmer Lagergrens (1862–1947) släkthistoriska samlingar (katalog tr. i årsboken 1938), Cecilia Frödings donation av Frödingminnen och manuskript efter C. A. Agardh (jfr Lychnos ovan!), arkitekten och grafikern Bror Almquists (1864–1940) kyrkoritningar från Värmland och Boltzinarkivets ca 30 000 brev tillkomna 1883–1910. Förf. nämner också i årsboken tryckta dagböcker och reseanteckningar av bl. a. författaren och kulturhistorikern Carl Axel Gottlund (1796–1875; i årsb. 1931–33), arkeologen och folklivsforskaren Nils Gabriel Djurklou (1829–1904; 1954, 1956) och prästen Petrus Magni Gyllenius (1622–75; 1962). Hela årsböcker har ägnats författarna och skalderna Selma Lagerlöf (1858–1940; årsb. 1958), Gustaf Fröding (1860–1911; 1960), Tage Aurell (1895–1976; 1975) och Nils Ferlin (1898–1961; 1978). – 1989 var jubileumsår även för museibyggnaden på Sandgrundsudden, som invigdes 1929. Förste museichef där var Helge Kjellin. Gunnar Hedin förmedlar minnesbilder av honom i sitt bidrag Helge Kjellin – inte bara professor. Son till honom var skådespelaren och regissören Alf K. (1920–88). – Gösta von Schoultz (f. 1914) var landsantikvarie och chef vid Värmlands museum 1950–79. Nils Möller berättar om hans insatser och museets verksamhet under denna period. – Fredric Bedoire har skrivit en bred biografi över arkitekten Cyrillus Johansson (1884–1959) där han redogör för hans utbildningsväg, hans tidiga anammande av den tegelstil som förespråkades av gruppen kring Ragnar Östberg (1866–1945), hans mottaglighet för impulser från kinesisk byggnadskonst och hans verksamhet som utövande arkitekt. Uppsatsen är rikt illustrerad med representativa prov på Johanssons byggnadskonst. – Jörgen Grönvik var under en period elev hos Cyrillus Johansson, och han berättar om sina intryck från denna tid i bidraget Tankar av

en elev. — Årsboken inleds med Agne Furingstens nekrolog över antikvarien vid museet Karin Eles (1937–89). Den avslutas med Johan Backlunds och Bengt Åkerbloms Register över Värmland förr och nu 1905–88. Förteckningen omfattar dels en systematisk huvudavdelning uppställd enligt svenska biblioteks klassifikationssystem, dels författar-, person-, ort- och sakregister.

Västerbotten 1989. Bidragen i tidskriftens första nummer har alla anknytning till renoveringarna av majorsbostället Nyborg i Skellefteå och gammalgården med brukshandeln i Dalkarlså norr om Umeå. I Ove Nilssons och Annika Sanders uppsats om det första objektet presenteras kort, dels alla militärer som bott där, bl. a. överstelöjtnanterna Daniel Lagerbohm (1727–79) och Claes Anders Ulfhjelm (1758–1837), generallöjtnant Johan Friedric Carpelan (1745–1808) och översten Adam Gyllengahm (1784–1861), dels senare privata ägare till bostället, bl. a. grosshandlarna Pehr Albert Grangren och Johan Rikard Sundberg, konsuln J. P. Sellberg (d. 1870) och disponenten Nils Wikander. — Dalkarlså herrgård och gammalgård är nära förknippade med familjen Häggström som bodde där och som byggde upp ett framgångsrikt företag med rederi, sågverks-, varvs- och bruksrörelse. Iréne Gustafsson skriver om Det Häggströmska handelshuset. Under ca 60 år leddes det av tre generationer Häggström, Johan H. (1752–1813), Erik H. d.ä. (1794–1861) och Erik H. d.y. (1821–74). — Familjen Häggström är nämnd även i Daniel Petterssons studie om Renoveringen av Dalkarlså handelsbod. — Tidskriftens sommarnummer handlar om Ricklundgården i Saxnäs. Gull-Mari Rosén har skrivit tre bidrag med gården som tema. I huvudartikeln berättar hon utförligt om konstnärsparet Emma (1897–1965) och Folke (1900–86) Ricklunds familjeförhållanden, utbildning, konstnärliga utveckling, resor och gemensamma skapelse Ricklundgården. Deras vänner Kalle Hedberg (1894–1959), Helmer Osslund (1866–1938), Kjell Rosén (1909–82) och Lennart Rodhe (f. 1916) besökte gården för rekreation och konstnärligt skapande. Sedan makarna R:s äktenskap upplösts 1952 hade Emma R. periodvis ensam ansvar för anläggningen. Efter hennes död drivs verksamheten av en stiftelse. — I sina två andra uppsatser skriver Rosén om konstnärerna Olle Carlströms (f. 1920) och Kjersti Dahlstedts relationer till Ricklundgården och Emma och Folke R. God vän till makarna var Kjersti D:s farfar överläkaren Helge D.

(f. 1885). — Under rubriken ”Saxnäs nerlusat med konstnärer” beskriver Gerd Ulander hur det lokala konstintresset stimulerats av de många konstnärer som besökt Saxnäs. Förf. nämner flera ortsbor som inspirerats till eget konstnärligt skapande.

Västmanlands fornminnesförenings och Västmanlands läns museums årsskrift 1989 inleds med Göran M. Silfverstoples biografi över sin farmors far direktören vid Mälareprovinsens enskilda bank i Västerås Rudolf Gagge (1834–1912). Gagge hade vida kulturella intressen, intog en central position i stadens musik- och konstliv och var själv utövande sångare, musikledare och konstnär. Som akvarellmålare kunde han mäta sig med många yrkeskonstnärer. Biografin illustreras med ett 30-tal blyerts- och tuschteckningar samt akvareller, varav flera i färgtryck. Gagges 1907–08 nedtecknade Minnen och anekdoter är i privat ägo. — Under rubriken Gymnasister och deras flickbekanta berättar Åke Åberg om Vänskaps-, vers- och värtalighetsakademien (V.V.V.) som bildades i Västerås läsåret 1830/31 av 18 ungdomar, huvudsakligen elever vid gymnasiet. Konstituerande medlemmar var bl.a. prosten Carl Edmund Wenström (1810–79), juristen Bror Fredrik (Fritz) Fahnehjelm (1811–43), fornforskaren och skalden Rickard Dybeck (1811–77) och den litterärt och socialt verksam fotografen Sophia Ahlbom (1803–68). — Nils Sylvan presenterar i uppsatsen Målhammargrens hovleverantör borgmästaren i Sala den tyskfödde Lennart Hornerman (Hornman; 1628–85). Sylvan skriver kortfattat hans biografi och redogör för hans affärsförbindelser med greve Gustav Adam Baner (1631–81). — Under nära 40 år upprätthöll Samuel Hellberg (1725–1803) en rådmansbefattning i Västerås. Georg Björholm bidrar med en fyllig levnadsbeskrivning över honom och skildrar honom bl. a. som handelsman, bränneriinspektör, ryttmästare och riksdagsman. Hans son var handels- och riksdagsmannen Anders H. (1754–1815). — I uppsatsen Mekanisk teknologi på vers publicerar och kommenterar Per Hultqvist en bröllopsdikt från 1757. I den teknikhistoriskt intressanta dikten möter en släktkrets som har anknytning till Fors säteri och järnbruk i Västerfärnebo. Hultqvist redovisar brudgummen bruksägaren Johan Rothofs (f. omkr. 1735) och bruden Ulrica Charlotta Efwerts (f. omkr. 1738) närmaste släktingar och nämner bl. a. kaptenen Peter E. (1684–1750), brukspatronen Fredrik R. (1697–1762), lektorn Lorentz Wolter R. (1724–87)

och översten Lorentz R., adl. Ridderhof (1685–1750) samt biskopen Isac Rothovius (1572–1652). – Bror Pettersson bidrar med en uppsats om Sembla – en gång det stora bruket. Under drygt 130 år var det i släkten Timms ägo tills det i början av 1800-talet såldes till brukspatron Salomon von Stocckenström (1790–1851).

Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie, 37, 1989. Hässleholms kommun har fått sitt namn efter Hässleholmgården, som numera är ett centrum för olika kulturella aktiviteter. Under utnyttjande av bl. a. lagfarter i Västra Göinge häradsrätt presenterar Stig Persson gårdens ägare och deras familjer från 1382. I ca 175 år ägdes den av medlemmar av ätten

Ehrenborg, bl. a. ryttmästarna Casper E. (1700–69) och Mikael Fredrik E. (1773–1856), kammarherren Christian Didrik E. (1728–95) och majoren och riksdagsmannen Casper Gustaf E. (1846–1916). Bland övriga innehavare återfinns överkrigskommissarien Christian Sommar, adl. Cederfeldt (1672–1724) och direktören Herluw Pählsson, som köpte gården 1930; från 1964 ägs den av Hässleholms kommun. – Allan Green har sammanställt en omfattande levnadsteckning över Biskop Billing – en andlig ledare från Göinge. Gottfrid B. (1841–1925) skildras som student, akademiker, professor och biskop i Lund och som riksdagsman, akademiledamot och författare.

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1990

Personhistoriska samfundets årsmöte 1989 ägde rum onsdagen den 7 juni 1990 i Stockholms stadsarkiv. På revisorernas förslag tillstyrktes att balansräkningen fastställdes och att styrelsen beviljades ansvarsfrihet för 1989 års förvaltning. Till samfundets ordförande omvaldes docent Arne Losman. Till styrelseledamöter omvaldes docent Göran Dahlbäck, stadsarkivarie Leif Gidlöf, fil. dr Ulla Johansson, riddarhusgenealog Pontus Möller, docent Göran Nilzén, överbibliotekarie Wilhelm Odelberg, fil. dr Barbro Schaffer samt bankdirektör Nils Wedborn. Till redaktionsutskottet omvaldes Göran Dahlbäck, Arne Losman och Barbro Schaffer. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel och till revisorssuppleant omvaldes fil. lic. Lars-Olof Skoglund. Fil. lic. Lars Björnin höll föredrag över ämnet "Zeth Höglund – journalist och författare".

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAAH	Vitterhetsakademiens handlingar

Personregister

- Archelius, Daniel, professor, 147
Acrel, Olof af, professor, 145
Adelcrantz, Carl Fredrik, överintendent, arkitekt, 163, 188
Adelheim, Johan, bergsråd, 192
Adell, Arthur, kyrkoherde, 157
Adelsparre, Georg, generalmajor, författare, 60
Adolf Johan d.ä., hertig, 189
Afflecht, Johan Henric, kapten, 57
Agardh, Carl Adolf, biskop, 89, 92, 145, 197, 203
Agassiz, Louis, professor, naturforskare, 146
Ahlberg, Nils Levin, rektor, 149
– Yngve, domprost, 175
Ahlbom, Sophia, fotograf, 204
Ahlin, Lars, författare, 157
Ahlmann, Abraham, 98
– , Elisabet, se Perner
– , Johan, häradshövding, bergmästare, 96–101, 104 f.
Ahlström, Frans, kapten, 63, 68, 70f., 73, 80
– , Sofia, 68
Aken, Frans Joachim, apotekare, assessor, 11
Alexander II, rysk tsar, 193
Alfvén, Hugo, kompositör, 148, 150
– , Maria, 150
Alin, Ericus Olai, kyrkoherde, 199
Almaätten, se Holmfrid Johansdtr, Johan Larsson
Almqvist, Bror, arkitekt, grafiker, 203
Alopaeus, släkt, 132
– , Magnus, domprost, 133
– , Magnus Jacob, biskop, 132 f.
– , Per Johan, domprost, 133
Alströmer, släkt, 184
– , Jonas, kommerseråd, 145, 192, 199
Alving, Barbro, journalist, 172
Ama, släkt, 122
Ambjörnsson, Ronny, professor, 175
Amelberg, Anders, brukspatron, 192
Amelin, Albin, konstnär, 176
Aminoff, Adolf, överstelöjtnant, 50, 53, 56
– , Zacharias, kapten, 56
Anders Andersson (Hindsekindätten), häradshövding, 123
– Hinrichsson, se Grill
– Johansson, bonde, 191
– Karlsson (3 bjällkar), 124
Andersson, Alfred, riksdagsman, 116
– , Anna-Britta, evangelist, 192
– , Bengt Johan, konstnär, fotograf, 192
– , Elsa, väverska, 200
– , Erling, universitetslektor, 200
– , Gustaf, brukspatron, 202
– , Gustav, trädgårdsmästare, 188
– , Lovis, 141
Andreasson, Adolf, lantbrukare, politiker, 201
Andreen-Svedberg, Andrea, läkare, 176
Angel, Selma, f. Hallberg, fotograf, 192
Angelika Catharina, grevinna av Leiningen-Westerburg, 126
Anna Sophia, grevinna av Wied-Runkel, 126
– Johansdtr, g.m. Jacob Pedersen, 98
Annerstedt, Claes, bibliotekarie, 131, 197
Anthelius, Zacharias Olai, borgmästare, 188
Arbin, Gustaf Magnus von, överste, 28
Arendt, Thomas, apotekare, 188
Armfelt, Gustaf Mauritz, generalguvernör, 48 f., 53, 56–59
Arrenius, Svante, professor, 144
Arvid Håkansson (Båt av Billa), 123
Aschberg, Olof, bankdirektör, 165
Aspegren, Erik Nilsson, lantmätare, 203
Aspelin, Gunnar, professor, 175
– , Kurt, docent, 175
Aspenäsätten, se Cecilia Knutsdtr, Knut Jonsson
Asplund, Karl, professor, 143
Atterbom, Per Daniel Amadeus, professor, skald, 89, 139
Attman, Artur, professor, 190
August II av Polen, 196
Aurell, Tage, författare, 203
Axel Turesson (Natt och Dag), landshövding, 128
Axelssönerna, 122
Bager, Börge, 188
Bagge av Botorp, släkt, 123
– , se även Ingeborg Nilsson, Margit Nilsson
– , Nils, riddare, häradshövding, 124 f.
– , Truls (Tyrgils), häradshövding, 123 f.
– , Truls, 123 ff.
Balck, Viktor, generalmajor, idrottsledare, 132
Balle Thoreson, norsk sjökapten, 21
Banér, släkt, 131
– , Gustaf, ståthållare, häradshövding, 131
– , Gustav Adam, generalguvernör, 204
Barfoth, Laura, g. Wallenberg, 141
Barnekow, Kjell, kyrkoherde, 158
Befritz, Hans, borgmästare, 99
Behrencreutz, Arvid Gustaf, krigshovrättsråd, 81
Beijer, Frans, bokförläggare, 144
Belfrage, Anna Maria, 100
– , Carl, kapten, 100
– , Elsa, g. Grund, 100
– , Georg, kapten, 96, 99 ff., 105f., 110
– , Georg, löjtnant, 100
– , Gustaf, löjtnant, 100
– , Hans Jacob, löjtnant, 100
– , Harald, löjtnant, 100
– , Maria Eleonora, 100
Bellman, Carl Michael, hovsekreterare, skald, 138, 187 f., 198
Benedikta Sunesdtr (Folkungaätten), 122
Bengt Filipsson (UlV), riddare, riksråd, justitiarius, 123
– Håkansson (Bölja från Östbo), 123
– Magnusson (Folkungaättens lagmansgren), riddare, riksråd, lagman, 83 f.
– Mårtenssons ätt, 121
– Nilsson (Lejonansikte), häradshövding, 125

- Bengtsson, Bengt Olof, försäkringstjänsteman, 190
 Benzelius, Eric d. y., biskop, 145
 Benzeltierna, Gustaf, k. bibliotekarie, 200
 Berg, Anders, bryggare, 131
 —, Johan Andersson, fabrikör, 138
 Bergelind, Henry, direktör, 190
 Bergenskjöld, Zakarias, kammarherre, 9
 Berggren, Jonas, bildhuggare, 133
 Bergman, Signe, kassör, 200
 —, Torben, professor, 145
 Bergmark, Anders, barnhustjänsteman, lärare, 158
 Bergsten, Carl, byggnadsråd, arkitekt, 176
 Berlin, Olle, konstnär, 187
 Berling, Alice, f. Favier, 63, 65 — 68, 74
 —, Carl Gustaf, boktryckare, 195
 —, Christian Fredrik, stadsläkare, 64
 —, Elvir, kapten, militärattaché, 62 — 82
 Bernadotte, kungaätt, 125
 Beronius, Otto, försäkringstjänsteman, 140
 Bertilsson, Per Daniel, läroverkslärare, officer, 190
 Berzelius, Jacob, professor, 145
 Biberg, Nils Fredrik, professor, 193
 Bielke, Sten Carl, president, 145
 —, Thure Gabriel, riksråd, 188
 Billing, Gottfrid, biskop, 205
 Birger Magnusson (Folkungaätten), jarl, 122
 — Peterson (Finstaaätten), riddare, riksråd, lag-
 man, 83
 Birgitta Birgersdtr (Finstaaätten), helgon, 83 f.
 — Henriksdtr (Gyllensparre), 123
 — Pedersdtr i Sköldstad, 124
 Bissmark, Albert, trädgårdsdirektör, 189
 — Carl, handlande, redare, 189
 — Fredrik Edvin, handlande, 189
 — Georg, borgmästare, justitieminister, 189
 Bjugg, Christina, g. m. Eric Fluor Emporagius, 199
 —, Nils Larsson, befallningsman, 199
 bjälkar, 3, se Anders Karlsson
 Biörlin, Eric, traktör, 198
 Bjerre, Poul, psykoterapeut, 155 f.
 Björk, Maria, g. Westberg, 189
 Björkbom, Algot Julius, apotekare, 188
 —, Claes Leonard, apotekare, 188
 Björkegren, Carl Jacob, kommissionslantmätare,
 195
 Björnstedt, släkt, 199
 Björnstierna, Ellen, f. Jonzon, 63, 68 — 72, 77 f., 80
 —, Gustaf, överste, 62, 68 — 77, 79 — 82
 Björnståhl, Jacob Jonas, professor, 197
 Blanche, August, författare, 143
 Blanck, Anton, professor 174
 Block, Ada, apotekare, kulturminnesvårdare, 192
 —, Bertil, rektor, 174
 Blomberg, Erik, författare, 176
 —, Harry, författare, 166
 Blomdahl, Karl-Birger, kompositör, 178
 Blomstrand, Sigfrid, rektor, 190
 Bo Bosson (Natt och Dag), riddare, riksråd, 83
 — Nilsson (Natt och Dag), riddare, riksråd, lag-
 man, 83
 Boding, Daniel, provinsialschäfer, 192
 Boheman, Erik, ambassadör, 166, 170
 Boisman, Claes von, kapten, 187
 Bolin, Sascha, konstnär, 188
 Bonde, släkt, 201
 —, Gustaf, riksskattmästare, 3 f.
 —, Gustaf Trolle, excellens, mecenat, 86
 Bondeson, August, författare, 202
 Bonnier, Gerard, bokförläggare, 164
 Bonsdorff, Gabriel von, professor, 147
 Bourdon, Sebastian, konstnär, 127
 Brahe, Ebba, 127
 —, Per d. y., riksdrots, 147
 Brakel, Carl Adolf, kapten, krigshistoriker, 55
 Brandenburg, Carl von, kapten, 56
 Brandt, Anders, soldat, 201
 Branting, Hjalmar, statsminister, 61, 165 f., 186
 Branzell, Emanuel, kapellpredikant, 202
 Brask, Hans, biskop, 123 — 125, 191
 Bratt, Claes, överste, 76, 79
 —, Fredrik, läkare, fotograf, 192
 Breda, Carl Fredrik von, professor, konstnär, 87
 Breitholtz, Ernst, konsul, 194
 Bremer, Fredrika, författare, 89 f.
 Brinck, Carl Wilhelm, grosshandlare, källarmästa-
 re, 198
 Brink, Carl, borgmästare, 80
 Broander, Johannes, kyrkoherde, 189
 Bromander, Carl, domprost, 203
 Bror Andersson (Rålab), kammarråd, landshöv-
 ding, 121
 Brorström, Birger, läroverkslärare, 190
 Brostedt, Olof, krukmakare, 195
 Broström, Dan, skeppsredare, 167
 Brunius, Palle, programdirektör, 171
 Brunner, Emil, schweizisk professor, 196
 Brunnström, Axel, överstelöjtnant, 65, 73, 80
 Brunov, Magnus, 45, 53
 Bråkenhielm, Gustaf, general, 62, 68 f., 72, 81
 Bukowski, Henryk, konsthandlare, 143 f.
 —, Jozef, polsk-fransk ingenjör, 143
 —, Maria, 143
 Burén, Olof, brukspatron, 24
 Burman, släkt, 131
 Bush, George, amerikansk president, 178
 Buth, släkt, 121
 —, Erik, väpnare, 121
 Büchner, Georg, tysk författare, 186
 Bünger, Thure, byggmästare, 195
 Bågenholm, Catharina, g. m. Erik Persson, 199
 båt, se Guse Nilsson
 Båt av Billa, släkt, 121, 123
 —, se Arvid Håkansson, Håkan Matsson
 Bååth, Ludvig Magnus, arkivråd, 196
 Bäckström, John Wilhelm, typograf, 201
 Bölja från Östbo, se Bengt Håkansson
 Börge Larsson, bonde, 193
 Börjesson-Eld, Johan, smed, fotograf, 187
 Böttiger, Carl Wilhelm, professor, skald, 201
 Böök, Fredrik, professor, 139
 Cabiljau, släkt, 127
 —, Margareta Abramsdtr, 127
 Cadier, Jean, hotelldirektör, 144
 Cardon, Johan, litograf, 89, 91
 Carl Johan, prins, 163
 Carl Axelsson (Natt och Dag), friherre, 128
 Carlheim-Gyllensköld, Haquin, arkitekt, 176
 —, Henrik Adolf Oscar, byråchef, 28
 Carlinus, Måns Andersson, målare, 198
 Carlson, Fredrik Ferdinand, professor, ecklesiastik-
 minister, 197

- Carlsson, Ebbe, förlagschef, 64
 —, Gunnar, skeppsredare, 167
 —, Sten, professor, 1
 Carlqvist, Christian, löjtnant, 56
 Carlström, Olle, konstnär, 204
 Carroll, Lewis, författare, 201
 Carove, Carlo, stuckatör, 198
 Carpelan, Johan Friedric, generallöjtnant, 204
 —, Simon Vilhelm, landshövding, 46, 54, 56, 58
 Cassel, J., fänrik, 59
 Caton, Johan Laurentz, grafiker, 195
 Cavallin, Caesarius, docent, 158
 Cecilia Knutsdtr (Aspenäsätten), 83
 —, Ulfsdtr (Ulvåsaätten), 123
 Cederfeldt, Christian, överkrigskommissarie, 205
 Cederholm, släkt, 199
 Celsius, Anders, professor, 145, 197
 Chamberlain, Neville, engelsk premiärminister, 168 f.
 Charlotta av Mecklenburg-Strelitz, engelsk drottning, 15
 Ciöpingar, Carl, lantmätare, 195
 Collberg, Gustaf, ingenjör, 197
 Collijn, Isak, riksbibliotekarie, 196
 Columbus, Samuel, skald, 94
 Comenius, Johan Amos, tjeckisk pedagog, professor, 197
 Cornell, Henrik, professor, 163
 Cracon, Birgitta von, g. Durell, 195
 Crælius, Magnus Gabriel, häradsfogde, 133
 Creutz, Johan, hovrättspresident, 193
 —, Lorentz Vilhelm, överste, 23
 Cronhielm, Gustaf, riksråd, 193
 Crusebjörn, Jesper, krigsminister, 66, 71 f., 76, 79
 Curman, Sigurd, riksantikvarie, 176
 Cuvier, George, fransk professor, 146
- Dacke, Nils, bondeledare, 6
 Dagerman, Stig, författare, 172
 Dahl, Folke, bibliotekarie, 174
 —, Gustaf, arkitekt, 176
 Dahlberg, Anna Cecilia, fotograf, 192
 —, Vendla Sofia, fotograf, 192
 Dahlerus, Birger, civilingenjör, 169
 Dahlqvist, Börje, redaktionschef, 172 f.
 Dahlstedt, Folke, överläkare, 204
 —, Kjersti, konstnär, 204
 Dahlstierna, Gunno, direktör, skald, 94
 Dahlstrand, Claes Edvard, folkskollärare, fotograf, 192
 Dalin, Alfred, undervisningsråd, 151
 Danielsson, Axel, chefredaktör, 186
 Dardel, släkt, 28
 —, Augusta, g. Ramel, 26, 29 f., 32 f., 38 f.
 —, Fritz von, överintendent, konstnär, 26, 28 f., 32 f., 39, 140
 —, Georges Alexandre, kapten, 28, 30
 —, Louis-Alexandre, överintendent, 38, 40
 de Bury, fransk kapten, 55
 Dedekind, Anna Jacobsdtr, g. Broander, 189
 De Geer, Carl, brukspatron, 8
 —, Laurens, brukspatron, 197
 —, Louis, brukspatron, 197
 —, Louis Gerhard, kansler, 23
 De la Gardie, Jacob, riksmarsk, 3
 —, Magnus Gabriel, rikskansler, 3 f., 198
- De la Gardie, Magnus Julius, riksråd, 193
 —, Pontus Fredrik, generallöjtnant, 9
 de la Vallé, Jean, arkitekt, 198
 Dellwig, Isak, hattsofferare, 9
 Dennis, Bengt, redaktionschef, 172 f.
 Dittmer, Anna Brita af, 187
 Djurberg, släkt, 179
 Djurklou, Nils Gabriel, arkeolog, folklivsforskare, 203
 Donner, släkt, 191
 —, Georg Matthias, handlande, 192
 —, Jurgan Hindrich, handlande, 192
 Douglas, Ludvig, utrikesminister, 65 ff., 73
 Dragman, Isak Johan, kommerseråd, 192
 Drake, Anders von, president, 197
 Dreufus, Alfred, fransk kapten, 64, 75, 78 ff.
 Druvfa, Peter, landshövding, 9
 Duraeus, släkt, 133
 Durell, Magnus Nilsson, landshövding, 195
 Dybeck, Richard, publicist, fornforskare, 1, 204
 Dücker, Carl-Gustav, greve, riksråd, general, 126
 —, Teodora Beata, grevinna, 128
 Dyrssen, Gerhard, sjöförsvarsminister, 61, 76, 78 f.
 Döbeln, Carl von, generallöjtnant, 43, 48, 51 f., 54, 58
- Eberstål, Algot, fabrikör, 200
 Eckhart, Emilie, g. Petersen, 200
 Eden, Anthony, engelsk premiärminister, 169
 Edén, Nils, professor, landshövding, 167
 Edqvist, Johan, soldat, 192
 Edward VIII, 169
 Efwert, Peter, kapten, 204
 —, Ulrika Charlotta, g. Rothof, 204
 Ehrenborg, släkt, 205
 —, Casper, ryttmästare, 205
 —, Casper Gustaf, major, 205
 —, Christian, kammarherre, 205
 —, Mikael Fredrik, ryttmästare, 205
 Ehrenrooth, Gustaf Henrik, löjtnant, 56
 Ehrenstråle, Hampus, major, 192
 Ehrenström, Johan Albert, statsråd, 45
 Ehrensvärd, Carl August, generalamiral, konstnär, 49
 —, Sofia Henrietta, g. von Nolcken, 39
 Ehrnrooth, Carl Gustaf, generalmajor, 50, 52 f., 55 f., 60
 Ehrström, Eric, formgivare, 193
 Eichhorn, Gustaf Christoffer, amanuens, skriftstäl-
 lare, 143
 Ekaätten, 121 f., 126
 Ekblom, Ingemar, direktör, 203
 Ekeblad, Eva, f. De la Gardie, naturforskare, 145
 Ekelund, Herman, disponent, 61
 —, Petrus Olavi, prost, 192
 Ekenvall, Asta, bibliotekarie, 174
 Eketrä, släkt, 126
 —, Sven Månsson Rospigg, ståthållare, 126
 Ekman, Carl Christoffer, auditör, 55
 —, Carl Gustaf, statsminister, 159 f.
 Ekmansson, Johan Samuel, boktryckeriombuds-
 man, 198
 Ekmark, Astrid, baptistledare, 192
 Ekström, Arthur, kommandörkapten, marinatta-
 ché, 66
 —, Carl Ulrik, kyrkoherde, 187

Ekström, Ragnar, prost, 158
 Eles, Karin, antikvarie, 204
 Elgenstierna, Gustaf, postkontrollör, genealog, 132
 Eliasson, Nils, butikschef, 193
 – , Sture, säkerhetschef, 202
 Eliot, T. S., engelsk författare, 170
 Elisabeth, dtr till hertig Karl Filip, 128 f.
 – Segolsdtr, g. m. Hans Befritz, 99
 Elmladh, Malcus Alfred, prost, 201
 Elovson, Harald, docent, 203
 Emporagius, Eric Fluor, prost, 199
 – , Ericus Gabriellson, biskop, 199
 Enander, Magnus, traktör, 198
 – , Margareta, textilkonsulent, 200
 – , Sven Magnus, traktör, 198
 Enequist, Gerd, professor, 200
 Engberg, David, ingenjör, 187
 Engdahl, Per, skriftställare, politiker, 113
 Engeström, Carl, kyrkoherde, 186
 – , Carl Adolf August von, domprost, 194
 – , Lars von, utrikesminister, universitetskansler, 197
 Englund, Per, konstnär, 193
 Engman, Max, finsk historiker, 193
 Eriander, informator, 28, 33
 Eric Jacobsson, rytmästare, 201
 Ericsson, Per, direktör, 190
 Erik av Pommern, kung, 129
 – Nilsson, väpnare, 132
 – Persson, bonde, 199
 Eriksson, Björn, rikspolischef, 186
 – , Bror, krukmakare, 200
 – , Carl Johan, krukmakare, 200
 – , Herman, ambassadör, 177 f.
 – , Johan, krukmakare, 200
 Erlander, Tage, statsminister, 166
 Essen, von, släkt, 26–42
 – , Carl von, kammarherre, 29, 38
 – , Gustaf Adolf von, överhovstallmästare, 30, 33, 38
 – , Ida von, se Rehausen
 – , Ida von, g. Rudbeck, 29
 Fabritius, Ernst Wilhelm, kapten, 56
 Faggot, Jacob, överdirektör, 200
 Fahlcrantz, Carl Johan, konstnär, 88
 Fahnehjelm, Fritz, jurist, 204
 Falkenberg, släkt, 9
 Feirich, Mårten, kornett, 191
 Ferlin, Nils, författare, 203
 Ferrner, Bengt, kansliråd, astronom, 197
 Fersen, Axel von, riksråd, 132
 – , Carl von, riksråd, 132
 Fick, Heinrich, ryskt kammarråd, 2
 Finstaätten, se Birger Persson, Birgitta Birgersdtr
 Fleming, Herman, riksskattmästare, generalguvernör, 3
 – , Klas, överståthållare, 198
 Fock, Carl, överste, 160
 – , Huldine, 160
 Fogelberg, Bengt, professor, skulptör, 86 ff.
 Fogelmarck, släkt, 162 ff.
 – , Fogelmarck, Augusta, f. Söllscher, 163
 – , Emil, professor, 163
 – , Fredrik August, skeppsklarerare, 162 f.
 – , Gunnar, konserthuschef, 162 f.

Fogelmarck, Kate, f. af Ugglas, 162 f.
 – , Peter, rådman, 162
 – , Stig, överintendent, 162 ff.
 Folke Folkesson (Rossviksätten), 125
 – , Petersson (Rossviksätten), 125
 Folkungaätten, 122
 – , se Benedikta Sunesdtr, Birger Magnusson, Karl den döve, Sune Folkesson
 Folkungaättens lagmansgren, 83 f, 122.
 – , se Bengt Magnusson, Ingeborg Bengtsdtr, Katarina Bengtsdtr
 Folkungaättens oäkta gren, 122
 Forsell, John, operachef, hovsångare, 198
 Forseth, Einar, professor, konstnär, 188, 190
 Forssell, Carl August, sjökapten, 198
 – , Christian Didrik, kopparstickare, 88 f.
 – , Hans, president, 5, 139
 Forsslund, Karl-Erik, författare, 183
 Forssman, Daniel, konduktör, 201
 Fred, Ester, fotograf, 192
 Fredborg, Arvid, redaktör, 174
 Fredenheim, Carl Fredrik, kansliråd, 196
 Fredricsson, Julia, lärare, textilforskare, 200
 Fredrik III av Holstein Gottorp, 197
 Fremling, Matthæus, professor, 194
 Freud, Siegmund, psykoanalytiker, 155 f.
 Friberg, Johan, prost, 189
 Friedlaender, Ina, dr phil., 132
 – , Kurt, dr jur., författare, 132
 Fries, Elias, professor, 145
 Friesen, Carl von, statsråd, 198
 – , Otto von, professor, 132
 Friesendorff, släkt, 183
 Frille, släkt, 121 f.
 Frisenheim, Johan Henrik, landshövding, 193
 Frödning, Cecilia, lärare, 197, 203
 – , Gustaf, författare, 148, 203
 Frölich, David Gustaf, överstelöjtnant, 86
 Fuchs, Jacob Caspar, kapten, 48
 Fundberg, Johannes, möbelsnickare, 193
 Fähræus, Olof Immanuel, landshövding, 193
 Gabriellson, Sam, prost, 157
 Gadelius, Bror, professor, 154 f.
 Gadolin, Johan, professor, 147
 Gagge, Rudolf, bankdirektör, 204
 Gahn, Carl Pontus, generalmajor, 58
 Galdenblad, Johan, rektor, 188
 Geijer, Lennart, justitieminister, 173, 185
 Geijerstam, Emanuel af, psykoterapeut, 155 f.
 Genberg, Paul, biskop, 193
 Gent, Peter van, rådman, handlande, 98
 Georg III, engelsk kung, 15
 – IV, engelsk kung, 15
 Georgii, Christian, kapten, fängelsechef, 189
 Gislow, Carl, byggmästare, 195
 – , Wilhelm, byggmästare, 195
 Gjestad, Einar, professor, 203
 Gleisman, släkt, 199
 – , Carl Fredrik, fabrikör, 199
 – , Carl Fredrik, inspektör, 199
 – , Johan Fredrik, prost, 199
 – , Wilhelm Frans, bruksförvaltare, 199
 Goertz, Georg Heinrich von, geheimeråd, 4
 Goltz, Colmar von, tysk general, 79
 Gottlund, Carl Axel, författare, 203

- Gramm, norsk köpman, 14
Gramsdorf, Catharina, g. Stenborg, 102
Grangren, Pehr Albert, grosshandlare, 204
Grill, släkt, 7–25
– , Abraham, köpman, 7
– , Abraham, grosshandlare, 7, 10, 24
– , Adolf Ulrik, bruksägare, 7–25
– , Anders, skeppare, 132
– , Andreas, vinhandlare, 7
– , Anna Johanna d. ä., 7
– , Anna Johanna d. y., 7–25
– , Anna Johanna, g. Peill, 8
– , Anna Margaretha, se Tamm
– , Anthony, guldsmed, riksguardian, 7
– , Anthony, riksguardian, 7
– , Carlos, köpman, 7
– , Claes, köpman, 7 ff.
– , Henrina, se Mejstens
– , Johan Abraham, bruksägare, 24
Grip, släkt, 122, 194
Gripenstedt, Johan, kommandör, finansminister, 12, 142
Grundell, Jacob, borgmästare, 198
Grut, Torben, arkitekt, 176
Gräbergh, Otto, publicist, 140
Gullander, Anders Peter, prost, 188
Gullberg, Hjalmar, teaterchef, författare, 178
Guse Nilsson (båt), 125
Gustav I, 2, 6, 125, 132
– II Adolf, 86, 126 ff.
– III, 4, 43 f., 48 f., 53–58, 60, 77, 86, 89, 128, 132 f., 198
– IV Adolf, 4, 7
– V, 164
– VI Adolf, 163 f., 169, 177
– Folkesson (Rossviksätten), 125
– Ulvsson (Sparre av Hjulsta och Ängsö), riddare, riksråd, 125
Gyldenstolpe, Fredrik, diplomat, minister, 65 ff.
Gyllenax, släkt, 199
Gyllengahm, Adam, överste, 204
Gyllenhielm, Elisabet, 128 f.
– , Julius, slottsbefälhavare, 128
– , Karl Karlsson, riksamiral, 3, 128, 203
Gyllenius, Petrus Magni, kyrkoherde, 203
Gyllensparre, se Birgitta Henriksdtr, Henrik Jönsson, Johan Henriksson, Jöns Henriksson
Gyllenspets, Hedvig Margareta, f. de Frietzcky, 11
Gyllensten, Lars, professor, författare, 178
Gylta, släkt, 121
Gynter, Gustaf Ernst, stabsryttmästare, 11
Gärtner, Bertil, biskop, 158
Göring, Carin, f. Fock, 160 ff.
– , Hermann, riksmarskalk, 160 ff., 168 f.
Hadorph, Johan, antikvarie, 179
Hagberg, Carl Peter, professor, översättare, 89
Hagel, Christina, g. Schwarz, 102
Hagemann, Zacharias, boktryckare, 97
Hagen, Boetius, boktryckare, 97
Hagendahl, Harald, professor, 174
Haglund, Robert, konstnär, 185
Hagnell, Anders Johan, hovfotograf, 192
Hahrs, Lisa, g. Landergren, teckningslärare, 200
Hakkaja, Eduard Johannes, bokbindare, 190
Hallander, Stephan, garnisonspräst, 189
Hallberg, Carl Gustaf, byggmästare, 195
– , Johan, hovfotograf, 192
– , Johan Fredric, regementsfältskär, 11
Hallengren, Johannes, kyrkoherde, 189
Hallman, Johan Gustaf, kyrkoherde, författare, 200
– , Per, stadsplanedirektör, 176
Hallström, Carl Erik, biskop, 194
– , Carl Johan, tullfiskal, 80
– , Hadar Erik H:son, direktör, 203
– , John, hovrättsnotarie, 70, 74 f., 78
Halvhjort, se Ingrid Nilsdtr, Ingrid Persdtr, Jöns Stensson
Hamberg, Per Martin, underhållningschef, radioman, 178
Hamilton, Raoul, godsägare, riksdagsman, 196
Hammar, Fritz Arnold, chefsrådman, 190
– , Hilma, g. Ingvarsson, folkskollärare, 190
Hammarsköld, Lorentzo, bibliotekarie, skriftställare, 86, 139
Hammer, Christian, hovjuvelerare, 143
Hammerståetten, 122
Hansson, Carl Johan, bagare, 198
– , Per Albin, statsminister, 160, 166, 173
– , Seved, evangelist, 192
– , Sigfrid, generaldirektör, 160
Harald Månsson (2 sparrar), 124
Hartman, Sven, professor, 203
Hartmansdorff, August von, president, 139, 193
Hartvig, John, grosshandlare, 195
Hastfehr, Bernt Johan, generalmajor, 45, 49, 51
Hastings, Warren, generalguvernör, 15
Haverman, Johan Adolf, professor, arkitekt, 187
Hazelius, Artur, styresman, museiman, 144, 183
Hebel, Marcus, bildhuggare, 198
Heckscher, Eli, professor, 174
– , Rosa, f. Meyer, 174
Hedberg, Herman, diakon, 157 f.
– , Kalle, konstnär, 204
Hedborn, Samuel, kyrkoherde, skald, 139
Hedin, Svante, skådespelare, 140
– , Sven, forskningsresande, 150, 184
Hedman, Sten, redaktionschef, 172 ff.
Hedström, Herman, handlande, 195
Hedvig Eleonora, 128
Hedvig Elisabet Charlotta, 57
Hegle, släkt, 123
Heidenstam, Peter von, ambassadsekreterare, 21
– , Verner von, författare, 150
Heland, Erik von, landshövding, 114, 116, 201
Helén, Gunnar, landshövding, 178
Helena, dtr till hertig Magnus, 126
– Sverkersdtr (Sverkerska ätten), 122
Helin, Johan, sekreterare, 200
Hellberg, Anders, handelsman, 204
– , Nils, prost, 201
– , Samuel, rådman, 204
Helldén, David, arkitekt, 176
Hellman, Kristina, flamskväverska, 200
Helvig, drottning, 129
Hemlin, Erik, överbibliotekarie, 150, 175
Henrik, g. m. Birgitta Haraldsdtr, 124
– Jönsson (Gyllensparre), 123
Hermelin, Olof, kansliråd, statssekreterare, 196
Hesslén, Gunnar, rektor, 174
Heurlin, Christopher Isak, biskop, 193
– , Sven Erland, lagman, 187

- Hildebrand, David, kommerseråd, 193
 – , Hans, riksantikvarie, 144
 Hildeman, Nils-Gunnar, kulturattaché, 132
 Hillbom, Niclas, lackej, 13
 Hindsekindsetten, se Anders Andersson
 Hitler, Adolf, rikskansler, 132, 153
 Hittener, Anders Nilsson, slottsloven, 191
 Hjelmér, Samuel, expeditionsskreterare, 201
 Hjelmérus, Jonas Zacharias, prost, 202
 Hjort, Anna Vilhelmina, sångerska, 180
 – , Karl Axel, läroverkslärare, 190
 Hjortsberg, Lars, hovintendent, skådespelare, 88
 Hoffbro, Petter Lorens, boktryckare, 195
 Hofrén, Manne, landsantikvarie, 194
 Holm, Albert Wilhelm, kammakare, 191
 – , Anders Mårtensson, traktör, 198
 – , Emerentia Mårtensdotr, traktör, 198
 Holmberg, Oswald, major, gymnastiklärare, 194
 Holmström, Eric , rektor, 190
 Holst, Axel, fotograf, 192
 Hoof, Jacob Otto, väckelsepredikant, 203
 Hoover, Edgar, FBI-chef, 169
 Hoppenstedt, släkt, 130
 Horneman, Lennart, borgmästare, 204
 Horney, Axel Fredrik, överste, 70, 80
 Horrn, Johan Laurentius, boktryckare, förläggare, 97
 Hultgren, Gunnar, ärkebiskop, 174
 Hwasser, Daniel, hovkamrerare, 140
 Håkan Magnusson, kung, 123
 – Matsson (Båt av Billa), 123
 – Pedersson, 123
 Håkansson, Lennart, prost, 203
 Hugg, Gunder, hemmansägare, idrottsman, 194
 Häggström, släkt, 204
 – , Erik d.ä., handelsman, 204
 – , Erik d.y., handelsman, 204
 – , Johan, handelsman, 204
 Hällström, Gustaf Gabriel, professor, 147
 Hästesko, Johan Henrik, överste, 49
 Högquist, Emilie, skådespelerska, 34 f.
 Höijer, Benjamin, professor, filosof, 193
 Höjer, Axel, generaldirektör, läkare, 176
 Hökerstedt, Jacob von, landshövding, 193
 Höpken, Anders Johan, riksråd, 145
 Hörjel, Nils, landshövding, 178
 Hörlander, Hans Petter, prost, 189
 Höss, Rudolf, kommandant, 162
 Höyer, Johan, boktryckare, 97
- Ille, Jeppe Perssons ätt, 121
 Ingeborg Bengtsdotr (Folkungaättens lagmansgren), 83
 – Nilsdotr (Bagge av Botorp), 123 ff.
 – Nilsdotr (Schack av Kungsnorrbj), 124
 Ingegärd Haraldsdotr (2 sparrar), 124
 – , Knut den heliges dotter, 122
 Ingrid Nilsdotr (Halvhjort), 123
 – Persdotr (Halvhjort), 123
 – Svantepolksdotr (Svantepolk Knutsons ätt), 122
 Ingvarsson, E. W., folkskollärare, kassör, 189
- Jacob Pedersson, rådman, 98
 – Pottemager, krukmakare, 195
 Jacobsson, Malte, professor, landshövding, 156
 Jaederholm, Gustaf, professor, 156
- Jaeger, Johannes, hovfotograf, 192
 Jansson, Alexander, stationsmästare, 193
 – , Sture, kommunalråd, 190
 Jeansson, släkt, 130
 Jerring, Sven, radioman, 171
 Johan III, 126, 128 f.
 – Henriksson (Gyllensparre), 123
 – Larsson (Almöätten), 125
 Johanna Friederica, g. m. Johann Henrich Rademacher, 128
 Johanne Svarte, baccalaureus artium, 123
 Johansson, Axel, huvudredaktör, 174
 – , Cyrillus, arkitekt, 203
 – , John Artur, bokbindare, 190
 – , Lars, skald, 94, 96, 98, 110
 – , Lennart, taktäckare, 194
 – , P. G., snickare, 186
 Johnard, Olof, rektor, 190
 Johnson (Ax:son), släkt, 179
 – , Aase, 170
 – , Axel Ax:son, generalkonsul, 166 ff.
 – , Axel Ax:son, bergsingenjör, 167
 – , Bo Ax:son, generalkonsul, 167
 – , Eyvind, författare, 170 f., 176
 – , Helge Ax:son, konsul, 167
 – , Patrik, adjunkt, fotograf, 192
 Johnsson, Hans-Ingvar, redaktionschef, 172 f.
 Jon Folkesson, 123 ff.
 Jordan målare, 200
 Josefina, 88, 196
 Joyce, James, irländsk författare, 170, 172
 Julin, Jacob, 96
 – , Petter, guldsmed, 103
 Jugg, Carl Gustav, psykoanalytiker, 156
 Juslenius, Daniel, professor, biskop, 146
 Jutterström, Christina, redaktionschef, 172 f.
 Jäderlund, Ivan, genealog, 131
 Jägerhorn, Göran Henrik, generallöjtnant, 43 f., 48–56, 58 ff.
 Järl Jønsson, väpnare, 199
 Järta, Hans, riksarkivarie, 193
 Jöns Henriksson (Gyllensparre), 123
 – Nilsson, 124
- Kalling, Pehr, riksråd, 10
 Kallstenius, Gottfrid, konstnär, 192
 Kalm, Pehr, professor, 147
 Kantzow, Nils von, kapten, 160
 – , Thomas von, kamrer, 160 f.
 Karin, g. m. Jon Folkesson och Nils Bagge, 124 f.
 – Haraldsdotr (2 sparrar), 124
 Karl den döve (Folkungaätten), jarl, 122
 – IX, 125
 – X Gustav, 3, 128, 149, 195, 197
 – XI, 2, 4, 149
 – XII, 3 f., 126, 133, 195, 197
 – XIII, 54
 – XV, 28, 93, 140, 143 f.
 – X, fransk kung, 130
 – Filip, hertig, 128
 – Friedrich av Hessen, 193
 Karlin, Georg, museiintendent, 195
 Karlsson, Harry, byggmästare, 195
 – , Karl Henrik, biblioteksföreståndare, personhistoriker, 131, 196
 Katarina, prinsessa, 125

- Katarina Bengtsdtr (Folkungaättens lagmansgren), 83
- Kekkonen, släkt, 191
- Keller, David, organist, 187
- Kellgren, Johan Henric, k. handsekreterare, skald, 93, 145
- Kilman, Gustaf, bildsnidare, 195
- Kinberg, Sven Andersson, lärare, 202
- Kjellander, Fredrik, kyrkoherde, 157
- Kjellin, Alf, skådespelare, 203
- , Helge, landsantikvarie, professor, 203
- Kjellström, Peter Magnus, apotekare, 188
- Klemming, Gustaf, överbibliotekarie, 143
- Klevenmark, Per-Otto, kommunalråd, 193
- Klewénström, Sven, provinsialschäfer, 192
- Klinckowström, släkt, 201
- Klängenstierna, Zacharias Laurentti, biskop, 189
- Klingspor, Mauritz, överståthållare, 54—60
- , Carl Arvid, riksheraldiker, 184
- Klint, Gabriel, borgmästare, 130
- Klockare, Sigurd, redaktör, 201
- Kloppstock, Bartold, garvare, 199
- , Daniel, garvare, 199
- Knut Bosson (Natt och Dag), biskop, 83
- , Jonsson (Aspenäsätten), riddare, drots, lagman, 83
- Knutsson, Gösta, författare, radioman, 174
- Knös, Alida, 149
- Thekla, författare, 149
- Kogger, Jon, borgare, 122
- Kolmodin, Gustaf Magnus, murarmästare, 198
- Kovalevsky, Sonja, professor, 145
- Kreuger, släkt, 130
- , Ivar, direktör, 130, 177
- Kristina d. ä., drottning, 128
- , drottning, 3, 35, 126 ff., 132
- från Stommeln, 191
- Folkesdtr (Rossviksätten), 125
- Krog Olsson, länsman, 129
- Krook-Larsson, Inga, småskollärare, 190
- Krumme, släkt, 121
- Kryger, släkt, 202
- , Carl Fredrik, sekreterare, 201
- Kuchler, Paul, bokbindare, 190
- Kullberg, Abraham, provinsialschäfer, 192
- , Anders af, biskop, 198
- Köhler, David, bokbindare, 190
- Kökeritz, Lars Reinhold, lantmätare, överinspektör, 188
- , Sofia Dorothea, pianist, g. Sandberg, 88
- Köster, Johann, se von Rosenburg
- Lagerberg, Sven, general, 82
- Lagerbohm, Daniel, överstelöjtnant, 204
- Lagercrantz, Olof, chefredaktör, författare, 172
- Lagergren, Claes, kammarherre, 196
- , Helmer, postmästare, personhistoriker, 203
- Lagerheim, Alfred, utrikesminister, 66 f., 72, 74, 76 f.
- Lagerlöf, Selma, författare, 151, 199, 203
- Lagersvärd, Fredrik, kapten, 24
- Lagus, Wilhelm, professor, 147
- Lallerstedt, Erik, professor, arkitekt, 130, 176
- , Gustaf, publicist, 34
- Landergren, Sten, häradshövding, 200
- Landquist, John, professor, 156
- Larsson, Hedda, torpare, 201
- , Paulus, fotograf, 192
- Laurentius Nicolai Norvegus, teol. dr, lärare, 188
- Petri, ärkebiskop, 193
- Lavoisier, Antoine Laurent, direktör, kemist, 145
- Lecander, Peter, provinsialschäfer, 192
- Lehto, Olli, professor, 147
- Lejonansikte, se Bengt Nilsson
- Lenke, släkt, 9
- Lenngren, Anna Maria, författare, 93
- Lennmalm, Fritiof, professor, 155
- Leufwenius, Andreas, magister, pastor, 21
- Leuhusen, Anna Beata Henrietta, g. Berling, 65, 68, 77
- Lewenhaupt, släkt, 194, 201
- , Hedvig, g. Wachtmeister och Dardel, 28, 30
- Levin, Carl Albert, skräddare, 180
- , Hugo, grosshandlare, 195
- Lichtenberg, Heinrich, bildhuggare, 198
- Lidbeck, Eric Gustaf, professor, 188
- Lieberath, Ebbe, ungdomsledare, 190
- Liedholm, Rikard, banktjänsteman, 190
- Liedman, Sven-Eric, professor, 175
- Liewen, Hans Hinrich, hovrättspresident, 193
- Lignell, Anders, prost, 203
- Liljencrantz, släkt, 185
- , Sven, landshövding, 196
- Lilliehöök, Ellinor, ordf. i Husmodersföreningarnas riksförbund, 118
- , Knut, landshövding, 128
- Lillienstedt, Johan, riksråd, 193
- Lilliestråle, Joachim Wilhelm, justitiekansler, 9
- Lind, Jenny, sångerska, 89, 201
- , Sven Ivar, professor, arkitekt, 130, 164
- Lindberg, Otto Emil, professor, 165
- , Per, regissör, 176
- , Sten G., bibliotekarie, 174
- Lindblad, Adolf, tonsättare, 91
- Lindblom, Andreas, professor, 200
- Linde, Carl, journalist, 187
- Lindegren, Agi, arkitekt, 188
- Lindeholm, Johan, auditör, 55
- Lindelia, Helena, textilkonstnär, 200
- Linderholm, Emanuel, professor, 157
- Linders, Sven, statsråd, 6
- Lindfors, Anders Otto, professor, 194
- Lindgren, Astrid, författare, 201
- , Gustaf, arkitekt, 176
- Lindh, Johan Peter, boktryckare, 198
- , Nils Magnus, boktryckare, 198
- Lindholm, Charles, intendent, arkitekt, 176
- Lindroth, Jan, byråchef, docent, 194
- , Pehr Gustaf, assessor, läkare, 13, 16
- , Sten, professor, 144, 174
- Lindström, Abraham, baptistledare, 192
- , Gunvor, hemslöjdskonsulent, 200
- , Ulla, statsråd, 178
- Ling, Pehr Henrik, professor, författare, 194
- Linkomies, Edwin, professor, universitetsrektor, 146 f.
- Linné, Carl von, arkiater, naturforskare, 144 f., 197
- Livijn, Clas, generaldirektör, författare, 139
- Ljungdal, Arnold, författare, bibliotekarie, 176
- Ljunggren, Johan Malkom, fotograf, 192
- Ljunglöf, Knut, grosshandlare, 188
- Ljungquist, Ivar, redaktionschef, 171 f.

- Ljungqvist, Seth, överingenjör, 178
 Locrantz, Knut, fabriksör, 190
 Looström, Ludvig, överintendent, 87
 Losman, Arne, museichef, 175
 Louise, drottning, 163 f.
 Lovén, Sven, förste intendent, 145
 Lovisa, drottning, 140
 Lucidor, Lars, se Johansson, Lars
 Lucretia, dtr till hertig Magnus, 126
 Ludvig XVIII, fransk kung, 130
 Lundberg, Carl, rektor, 198
 –, Erik, byråchef, antikvarie, 189
 –, Gunnar, telekommisarie, 190
 –, Johan, kassör, 101
 –, Johan, konstnär, 96, 101 f., 106 f., 110
 –, Karin, posttjänsteman, 190
 –, Nils Peter, boktryckare, 195
 –, Samuel, kuströddare, 190
 –, Sven, professor, 190
 Lundborg, Herman, professor, 201
 Lyndgren, Andreas, krukmakare, 195
 –, Lars, krukmakare, 195
 –, Olof, arkitekt, 176
 –, Peter Torstensson, krukmakare, 195
 Lundström, Johan Peter, boktryckare, 195
 Lyberg, Ernst, finansminister, direktör, 159
 Lünning, Ulrica Lovisa, g. Grill, 24
 Lysander, Albert, prost, 157
 Löfgren, Eliel, utrikesminister, advokat, 159
 Löfvensköld, Salomon, president, 5
 Löwegren, Michaël Kolmodin, professor, 190
 –, Petter, akademismed, 190
 Löwenhielm, Fredrik, generalmajor, 184
- Macklean, Rutger, godsägare, 189
 Madsén, Lars, journalist, 178
 Mæchel, Hans Gustaf, grosshandlare, 131
 Magnus "ladulås", 84, 129
 –, hertig, 126
 Malm, Carl Wilhelm, överstelöjtnant, 185
 Malmgren, Johan, krukmakare, 195
 Malmström, Carl Gustaf, riksarkivarie, 197
 –, Pehr, professor, 198
 Marcusson, Carl, distriktsföreståndare, 194
 Margareta, kronprinsessa, 163
 – Clausdtr, abbedissa, 83 f.
 – (Tyrgilsdtr), borgarhustru i Skänninge, 83
 – Valdemarsdtr, drottning, 123
 Margit Nilsdtr (Bagge av Botorp), 123 ff.
 Maria Eleonora, 128
 Marie Antoinette, 43
 Mark, Ebbe, länsassessor, 190
 Markelius, Sven, professor, arkitekt, 175 ff.
 Marschalk, Balthasar, hovmarskalk, 128
 Martin, Erik, jurist, 80
 Marx, Karl, filosof, 165
 Mattsson, Elon, missionsläkare, 190
 –, Erik, direktör, radioman, 178
 Maximilian II, tysk kejsare, 7
 Mazer, Carl Peter, konstnär, 91
 Meitner, Lise, professor, 145
 Mejtns, Hendrina, g. Grill, 7
 Mennander, Henrik, agitator, 189
 Messenius, Arnold Johan, rikshistoriograf, 188, 198
 –, Johannes, professor, 188, 196, 198
 Meurling, släkt, 133
- Meurling, Jöns, prost, 134
 –, Pehr d. ä., kyrkoherde, 133
 –, Pehr d. y., kyrkoherde, 133 f.
 Meyer, släkt, 191
 Meyerfeldt, släkt, 131
 –, Johan August, fältmarskalk, 50, 54
 Meytens, släkt, 7
 –, Martin, konstnär, 101
 Milne, Alan Alexander, författare, 201
 Mittag-Leffler, Gösta, professor, 145
 Moberg, Ellen, förskollärare, 158
 –, Gustaf, gymnastiklärare, 194
 –, Maria, förskollärare, 158
 –, Sven, generaldirektör, 178
 Molander, Carl Efraim, skräddare, 180
 –, Carl, skräddarmästare, 180 f.
 Montan, Erik Wilhelm, advokat, 196
 Morgenthau, Henry, amerikansk finansminister, 196
 Mortensen, Claus, kyrkoherde, 188
 Mosely, engelsk fabriksör, 18
 Munch, Adolf Fredrik, president, 53 f., 60
 Muncktell, släkt, 199
 Munthe, Hans Lorentz, stadsfiskal, 189
 Murray, släkt, 179
 – Adolph, professor, förste livmedikus, 197
 Myrdal, Alva, statsråd, 3, 158 f., 176, 178
 –, Gunnar, professor, 3, 176 ff.
 Mårten Sigfridsson, borgmästare, 191
 Märta Pedersdtr i Gismestad, 124
 Möller, Adolf, hemmansägare, 187
 –, Gustav, socialminister, 160
 –, Per Nilsson, bryggare, 189
 –, Pontus, riddarhusgenealog, 185
 –, Sven Edvard, handlande, 187
 –, Sven Olsson, godsägare, 187
 Mörling, Olaus, kyrkoherde, 133
- Natt och Dag, se Axel Turesson, Bo Bosson, Bo Nilsson, Carl Axelsson, Knut Axelsson, Åke Axelsson
 Nerman, Ture, skriftställare, 176
 Nesselius, Israel, professor, 193
 Nettelblad, Anton, generalfältläkare, 182
 Neumeister, Erdmann, kyrkoherde, 164
 Nicolaus Hermann, biskop, 83 f.
 Nils Andersson, fogde, 199
 – Hansson, nämndeman, 131
 – Karlsson (Schack av Kungsnorby), 124
 Nilsson, Emil, regementsläkare, 68, 80
 –, Frans August, godsägare, 187
 –, Fredrik Olaus, baptistledare, 192
 –, Johannes, evangelist, 192
 –, Nils August, bokbindare, 190
 –, Severin, konstnär, fotograf, 192
 –, Sven, professor, 145
 –, Sven Kristian, baptistledare, 192
 Nixon, Richard, amerikansk president, 178
 Nobel, Ludvig, civilingenjör, 157
 Nolcken, Carl Adam von, agronom, 189
 Norborg, Daniel, prost, 25
 Nordberg, Jöran, kyrkoherde, historiker, 194 f.
 Nordenflycht, Hedvig Charlotta, författare, 102, 145
 Nordenskiöld, Adolf, professor, forskningsresande, 145

- Nordenskjöld, Otto, professor, 165
 Nordenstierna, Fritz Henrik Johan, ryttmästare, 80
 Nordensvan, Carl Otto, överste, 70
 —, Georg, skriftställare, 87
 Nordfält, Axel, präst, 202
 Nordin, Carl Gustaf, biskop, 57
 Nordquist, Peter Mauritz, apotekare, 188
 Nordström, Johan, professor, 174
 —, Marianne, Helgeandssystem, 158
 —, Pähl, krukmakare, 195
 Norlander, Carl, överste, gymnastikinspektör, 132
 Norling, Peter, traktör, 188
 Norman, 20
 North, Oliver, amerikansk överste, 64
 Nyberg, Julia, f Svärdröm (pseud: Euphrosyne), författare, 89 f.
 Nyblæus, Gustaf, överste, överläkare, 194
 Nybom, Johan, författare, 148 f.
 Nygren, Ernst, arkivråd, 196
 Nylander, Gustaf, fabrikör, 190
 Nylén, Per Gustaf, sjökaptän, 198
 Nyström, Anton, läkare, skriftställare, 154
 —, Georg, generalmajor, 65
 —, Peter Jöransson, boktryckare, 97, 102
- Odenbrandt, Mattias, kammarherre, 24
 Oelreich, Niclas, hovkansler, president, 132
 Oginski, Boguslaw, starost, 126
 Ohlander, Urban, lektor, 109
 Ohlin, Bertil, professor, partiledare, 112, 114, 116–120
 Olausson, Daniel, rektor, 148 f.
 Olof Tyrgilsson, fogde, 133
 Olrog, Ulf Peder, radioman, arkivföreståndare, visdiktare, 48
 Olsdr, Wilhelmine Josephina, gästgivare, 186
 Olson, Jan Olof, journalist, 172
 Olsson, Albert, stenhuggare, fiskal, 187
 —, Anders, handlande, 186
 —, Emil, fabrikör, 187
 —, Olof, statsråd, 6, 165
 Olter, Frans, barberare, 198
 Oom, Gustaf Wilhelm Johan, fabrikör, 189
 Orbinsky, Carl Johan, kapten, 56
 Orup, släkt, 189
 —, Jacob, handlande, 189
 —, Lars, rådmän, 189
 Oscar I, 90, 92 f., 180
 — II, 130, 140, 144, 146
 Osslund, Helmer, konstnär, 204
 Otterborg, Gustaf, brukspatron, 202
 —, Rudolf, lantbrukare, 202
 Oxenstierna, Axel, rikskansler, 3, 197
 —, Gabriel Bengtsson, riksskattmästare, 3
 —, Gabriel Gustafsson, riksdrots, 3
 —, Sven Gabriel, kapten, 9
- Paasikivi, Juho, finsk president, 160
 Palmcron, Andreas Nicolaus, livmedikus, 198
 Palme, Olof, statsminister, 178
 Palmgren, Herman, regeringsråd, 193
 Palmstruch, Catharina Elisabeth, g. von Sauten, 189
 Papan, Franz von, ambassadör, 177
 Parkinson, engelsk museiman, 16
 Pasch, Johan, hovmålare, 188
- Paulin, Ulrik Jakobsson, borgmästare, 199
 Peder Jönsson i Gismestad, 124
 — Nilsson, häradshövding, 199
 — Olai, kyrkoherde, 193
 — Åkesson (tre strömmar ginbalkvis), riddare, 123
 Pelsmejer, släkt, 191
 —, Gustaf, sergeant, 191
 Perner, Elisabet, g. Ahlmann, 98
 —, Euphrosina, g. Schwarzd, 102
 —, Johan Wilhelm, 96, 107, 110
 Pemmer, Brita Christina, g. Juhlin, 96, 103, 109 f.
 —, Engel, 103
 —, Jacob, 103
 —, Petrus Petri, 103
 —, Petter, guld- och silversmed, 103
 Pephan, Th., fransk amiral, 65 f, 73
 Per Håkansson, 123
 Peringsköld, Johan, kansliråd, 198
 Persson, Arfvid, snickare, 196
 —, Hans, snickare, 196
 —, Per, färjkarl, 192
 Peter, rysk tsar, 196
 Peterson, Adrian, arkitekt, 192
 —, Johan, komminister, 202
 Petersson, Knut, chefredaktör, 174
 Petré, Carl Daniel, prost, 189
 Petrus de Dacia, dominikan, 191
 —, Thyrgilli, ärkebiskop, 83
 Pettersson, Emil, fabrikör, 187
 —, Jacob, socialminister, 159 f.
 —, Peter Johan, handlande, 187
 —, Sven, godsägare, 187
 Piper, Carl, statsråd, diplomat, 195
 —, Fredrik Magnus, arkitekt, 201
 Planting-Gyllenbåga, Gerda, g. Lindblom, 200
 Pleijel, Hilding, professor, 196
 Pontén, Johan, prost, 203
 Pontin, David, prost, 133
 Poppius, Henrik, löjtnant, 56
 Posse, Carl, hovmarskalk, 9
 —, Harald, häradshövding, 100
 —, Ingeborg, g. Belfrage, 100, 105
 Precht, Buchard, bildhuggare, 189
 Preis, Fredrik, godsägare, 188
 Priestley, Joseph, predikant, naturforskare, 145
 Prinz von Buchau, Marie Louise Karolina, g. Torulf, 112
 Proust, Marcel, fransk författare, 170
 Pyhy, Konrad von, kansler, 132
 Pålsson, Herluw, direktör, 205
- Rabenius, Nils, hovpredikant, 196
 Rademacher, Johann Heinrich, 128
 Rambo, Peter Gunnarsson, svensk-amerikansk kolonist, 199
 Ramel, Fredrik, utrikesminister, 131
 Ramsay, Anders Henrik, major, 49
 —, Otto Vilhelm, landshövding, 56
 Rappe, Axel, general, krigsminister, 65 ff., 69–74, 76, 80 ff, 198
 Rask, Sven, boktryckare, 195
 Rasmus Ludvigsson, sekreterare, genealog, 132
 Rauch, Mathilda, fotograf, 202
 Reenstierna, Märta Helena, 198
 Regnander, Erik Olof, sågverksdirektör, 193
 Rehausen, Ida, g. von Essen, 26–42

- Rehm, Johan Adolph, boktryckerigesäll, 191
 Reims, släkt, 191
 –, Viktor Alexander, skeppsredare, handlande, 191
 Reinicke, Johan Nilsson, 192
 Reuter, Gustaf Johan, major, 192
 Reuterocrona, Carl Gustaf, lagman, 12
 Reuterholm, Gustaf Adolf, president, 9
 Reuterskiöld, Casimir, godsägare, 24, 33 f.
 Ribben, Evald, läkare, 12
 Ribbing, Elisabeth, 128
 –, Gustaf, häradshövding, 174
 –, Lena, f. Meyer, 174
 –, Maria, g. Posse, 100
 Ricklund, Emma, konstnär, 204
 –, Folke, konstnär, 204
 Ridderhof, Lorentz, överste, 205
 Rietz, Johan Ernst, prost, 189
 Ringius, Henrik Florus, prost, 190
 Rodhe, Lennart, professor, konstnär, 204
 Rodiaud, runristare, 191
 Rohman, Assar, länslantmätare, 203
 Roikjer, Carl Wilhelm, hovfotograf, 192
 Roman, Johan Helmich, kompositör, hovintendant, 200
 Roos, Anna Maria, författare, 151 f.
 –, Axel Erik, landshövding, 192
 Roosevelt, Franklin, amerikansk president, 169
 Rooth, Erik, professor, 203
 Rosen von, släkt, 162
 –, Gustav Fredrik von, generalguvernör, 126 ff.
 –, Mary von, f. Fock, 157
 Rosén, Kjell, konstnär, 204
 Rosenberg, Johann von, livmedikus, 197
 Rosendahl, Gunnar, kyrkoherde, 157 f.
 Rosengren, Gunnar, bokbindare, 190
 Rossviksätten, se Folke Folkesson, Folke Petersson, Gustav Folkesson, Kristina Folkesdtr
 Rothof, Fredrik, brukspatron, 204
 –, Johan, brukspatron, 204
 –, Lorentz Wolter, lektor, 192, 204
 Rothovius, Isac, biskop, 205
 Rubbestad, Axel, statsråd, 192
 Rudbeck, Ture Gustaf, landshövding, 9
 Rudbeckius, Johannes, biskop, 196
 Rudberg, Carl, kammarskrivare, 187
 Rudbäck, släkt, 191
 –, Anders, häradsskrivare, 191
 Runeberg, Johan Ludvig, författare, 185
 Runestam, Arvid, biskop, professor, 196
 Ruth, O. 96, 110 f.
 Rydbeck, Olof, ambassadör, 177 f.
 –, Oscar, bankdirektör, 177
 Rydberg, Viktor, professor, författare, 174
 Rydin, Axel, fotograf, 192, 202
 Råberg, Einar, major, idrottsledare, 194
 Rådberg, Fredrik, komminister, författare, 197
 Rålamb, släkt, 121
 –, se Bror Andersson, Sigfrid Andersson
 Rääf, släkt, 184
 –, Leonard Fredrik, fil. dr, kammarjunkare, 138 f.
 Rönbeck, Jöns, prost, 189
 Rössel, Agda, ambassadör, 178
 Sack, Otto von, kommandant, 201
 Sager, släkt, 199
 –, Daniel, regementsläkare, 199
 Sager, Gudmund, brukspatron, 199
 –, Leo, bruksägare, legationsråd, 199
 Sahlsten, Berthold Anders, dykerikommissarie, 192
 Salvén, Erik, landsantikvarie, 190
 Salvius, Lars, boktryckare, författare, 200
 Samuelsson, Carl Ludvig, torpare, 201
 –, Kurt, docent, publicist, 172
 –, P. O., snickarmästare, 180
 Samzelius, Jonas, bibliotekarie, 174
 Sandberg, Carl, kamrerare, 133
 –, Johan Gustaf, professor, konstnär, 85–93
 Sandblad, släkt, 174
 –, Ebba, f. Hultgren, 174
 –, Henrik, professor, 174 f., 194
 Sandels, släkt, 199
 Sandler, Maja, f. Lindberg, 166
 –, Rickard, landshövding, utrikesminister, 160, 165 ff.
 Santen, Heere von, köpman, 189
 Saxenhauser, Anna Maria, g. Bukowski, 143
 –, Sophie Catharine, g. Hammer, 143
 Scaliger, Julius Caesar, italiensk humanist, 95
 Schack av Kungsnorrby, se Ingeborg Nilsdtr, Nils Karlsson
 Schadenhausen, Hans, urmakare, 188
 Scheele, Carl Wilhelm, apotekare, 145
 Schéele, Franz von, bergmästare, 203
 Scheffer, Gunnar, statsheraldiker, kammarherre, 185
 Schefferus, Johannes, professor, 198
 Schenk von Stauffenberg, släkt, 132
 Scherman, Georg, arkitekt, 176
 Schmalensee, Artur von, arkitekt, 176
 Schneider, Benjamin Gottlieb, boktryckare, 97
 Schoultz, von, rysk generalmajor, 52
 –, Gösta von, landsantikvarie, museichef, 203
 Schrey, släkt, 191
 –, Didrich, organist, 191
 Schröder, Georg Engelhard, konstnär, 101
 –, Gillius, lantmätare, 186
 –, Wilhelmine, 140
 Schröderheim, Elis, komminister, 157
 Schultze, Samuel, kamrerare, ordboksöfattare, 200
 Schvardz, Carl Mauritz, v. pastor, 96, 102 f., 108 f.
 –, Emerentia, 102
 –, Euphrosine, se Pemer
 –, Johan, 96, 102
 –, Mauritz, bergsfogde, 102
 –, Niclas Mauritz, jägerifiskal, 96, 101 f., 107 f.
 –, Petter, 96, 102
 –, Stephan, 96, 102
 –, Wilhelm Mauritz, 96, 102
 Schwerin, Fredrik Bogislaus von, prost, politiker, 90, 92, 197
 Schück, Henrik, professor, 139, 177, 197
 Schäferna, Karel, 175
 Sedelius, Carl Johan, kammakare, 191
 Segebaden, Carl Otto von, landshövding, generallöjtnant, 10
 Sellberg, J. G., konsul, 204
 Serenius, Jacob, biskop, 201
 Sersanders, Andries, holländsk ingenjör, 127
 Settervall, Åke, överintendant, 164
 Sheridan, Richard Brinsley Butler, dramatiker, politiker, 15

- Sidenbladh, Göran, professor, arkitekt, 177
 Sigfrid Andersson (Rålamb), bonde, 121
 —, Sigfridsson, kamrerare, 191
 Sigrid "den fagra", 83 f.
 Silfverpatron, Jacob Göransson, ryttmästare, 201
 Silfversparre, se Sune Haraldsson
 Silfverstolpe, Fredrik Otto, ecklesiastikminister, 193
 —, Gunnar M., överintendent, författare, 163 f.
 Siljeström, Per Adam, rektor, 189
 Sjöberg, Birger, fotograf, 202
 —, Hans Peter, grosshandlare, 131
 —, Peter, bageridirektör, 131
 Sjöstedt, Anders, redaktör, 201
 Sjöstrand, John, bokbindare, 190
 Skarsholmsätten, 122
 Skoglund, Gösta, statsråd, 178
 Skytte, Johan, riksråd, 197
 Slatte, Erik, 124
 —, Gustav, 124
 —, Nils, 124 f.
 Slots, 127
 Smitt, Immanuel, boktryckare, 195
 Snoilsky, Carl, överbibliotekarie, författare, 143
 Sohlman, Rolf, ambassadör, 178
 Sommar, Christian, se Cederfeldt
 Somme, släkt, 121
 sparrar, 2, se Harald Månsson, Ingegärd Haraldsdtr, Karin Haraldsdtr, Staffan Månsson
 Sparre, Carl, riksråd, 44 ff., 49, 57, 59
 —, Carl, härads hövding, 72, 80 f.
 —, Erik, riksråd, 132
 —, Johan, överstelöjtnant, 192
 —, Josephine, hovfröken, 140
 — av Hjulsta och Ängsö, se Gustav Ulvsson
 Sparrman, Anders, läkare, professor, 14
 —, Andreas, se Palmcron
 Spiegel, Haquin, ärkebiskop, 196
 Spiegelberg, Hans, kansler, 191
 Spens, Jacob, riksråd, 193
 Sprengporten, Göran Magnus, generalguvernör, 44, 47, 49, 51
 Springer, Christoffer, köpman, 21
 Staaff, Karl, statsminister, 61, 74, 82, 133
 Staël von Holstein, Carl Gustaf Fredrik, överstelöjtnant, 80
 Staffan Månsson (2 sparrar), 124
 Stalin, Josef, rysk statschef, 193
 Stansislaus I, polsk kung, 194
 Stedingk, Curt von, fältmarsalk, 43–60
 —, Eugène von, operachef, 140
 Steffen, Gustaf, professor, politiker, 165
 Steffenburg, släkt, 131 f.
 Steinkull, släkt, 184
 Stelling, Emanuel, odont. dr, 190
 Sten Håkansson, 123
 Stenbock, äldre ätten, 122
 —, Magnus, guvernör, 194
 Stenbom, Adolf, redaktör, 201
 Stenborg, Nils Gustaf, skådespelare, 102
 Stenius, Elias, landsssekreterare, konstnär, 203
 Stenstrand, Carl, kyrkoherde, 201
 Stephanus, Johannes Stephanius, professor, 187
 Sterky, Håkan, generaldirektör, 178
 Steyern, von, släkt, 201
 Sthen, Hans Christian, kyrkoherde, 188
 Stierncrona, David, kammarherre, godsägare, 188
 —, Gabriel, justitiekansler, 188
 Stiernhielm, Georg, direktor, skald, 94
 Stiernswärd, släkt, 199
 Stille, släkt, 199
 Stjernvall, Fredrik, landshövding, 56, 59
 Stjärnbrink, Georg, ingenjör, 193
 Stockenström, Gustaf, kammarråd, 9
 —, Salomon von, brukspatron, 205
 Stodius, Märten, professor, 191
 Stolpe, Sven, fil. dr, författare, 196
 Stralenheim, Henning von, generalguvernör, 126
 —, Wasaburg, släkt, 126, 128
 Strandberg, Olle, journalist, författare, 174
 Strindberg, August, författare, 196
 Strähle, Christina Catharina, 13
 Strömberg, Bengt, kyrkoherde, 158
 Strömgren, Andreas Svensson, sjökaptan, 194
 Styrell, Johan Petter, bagarmästare, 140
 —, Lovisa Wilhelmina, 140
 — -Stjernblad, Hanna, g. Tersmeden, aktris, 140 f.
 Suchsdorff, Ulf, skulptör, 194
 Sundahl, Eskil, professor, arkitekt, 176
 Sundberg, Johan Rikard, grosshandlare, 204
 Sundholm, Olof, kyrkoherde, 180
 Sune Folkesson (Folkungaätten) 122
 — Haraldsson (Silfversparre), väpnare, 124
 Svanberg, John, målarmästare, idrottsman, 194
 Svante polk Knutsson, riddare, riksråd, lagman, 122
 Svante polk Knutssons ätt, 121 f.
 —, se Ingeborg Svante polksdtr
 Svarte Jöns Åkesson (Svarte Skåning), ärkedjäkne, 122
 Svarte Skåning, släkt 121
 —, se Svarte Jöns Åkesson, Åke Jönsson
 Swartz, John, lagman, industriman, 89
 Svedelius, Carl, rektor, 198
 Swedenborg, Emanuel, assessor, filosof, 196
 Svegelius, Lennart, musikdirektör, 190
 Svensson, Axel, lantbrukare, 187
 —, Carl Petter, tapetsarmästare, 140
 —, Gustaf, torpare, 184
 —, Theresia, 140
 Sverkerska ätten, se Helena Sverkersdtr
 Svinhufvud, Pehr, finsk president, 193
 Sydow, Anna von, g. Wallenberg, 141
 —, Hjalmar von, SAF-ordförande, 159
 Söderblom, Anna, författare, 198
 —, Nathan, ärkebiskop, 131, 157, 198
 Söderhjelm, Werner, professor, 147
 Södermark, Olof, överstelöjtnant, konstnär, 87, 90
 Tamm, Alf, läkare, 155
 —, Anna Margaretha, g. Grill, 8
 —, Per Adolf, brukspatron, 8
 Taube, Carl Gunnar, överlots, 190
 —, Evert, skald, trubadur, 190
 —, Gustaf Adam, riksråd, 193
 Tavast, släkt, 121
 Tegnér, Esaias, biskop, skald, 190
 Telén, släkt, 191
 Tengbom, Ivar, arkitekt, 176
 Tengström, Jacob, professor, ärkebiskop, 147
 Tengvall, Carl Gustaf, chefredaktör, 76
 Tersmeden, Adolf, kapten, 140
 Tessin, Carl Gustaf, riksråd, mecenat, 101

- Tessin, Nicodemus d. ä., stadsarkitekt, 130
 —, Nicodemus d. y., överstemarskalk, arkitekt, 198
 Thain, James, 48
 Tham, Christian, kapten, 25
 —, Christina Maria, f. Grill, 12 f., 23
 Thilén, släkt, 191
 —, Gustav, kammarråd, 191
 —, Gustav, generallöjtnant, senator, 191
 Thomas, sjökaptän, 13
 Thore, Alexander (Alex), navigationssskoleföreståndare, 194
 Thorén, Anders Adam, generalmajor, 76
 Thorild, Thomas, bibliotekarie, skald, 187
 Thorsson, Fredrik, finansminister, 165
 Thunström, Olof, arkitekt, 176
 Thörnberg, Ernst Herman, journalist, folkbildare, 194
 Tidstroem, Andreas Philip, botanist, 188
 Tigerstedt, Georg-Fredrik, överstelöjtnant, 52
 Tillaeus, Peter, magister, 96
 Timm, släkt, 205
 Tingsten, Herbert, professor, chefredaktör, 171 f.
 Tjeder, Carl Johan, brukspatron, 202
 Toll, släkt, 189
 —, Florus Jacob Axel, överstelöjtnant, 189
 Torell, Otto, chef för SGU, polarforskare, 144 f.
 Torné, Seth, arkitekt, 176
 Torulf, Helge, överstelöjtnant, 112
 —, Nora, publicist, 112–120
 Tott, släkt, 121 f.
 Tottie, Henry William, biskop, 157
 Trana, Bengt, traktör, 188
 Tranchell, Anders, rektor, 187
 —, Jonas, direktör, 187
 Tranhielm, släkt, 133
 Trapp, Johan Christian, läkare, 202
 Treffenberg, Curry, löjtnant, 149
 —, Curry, landshövding, 148 ff.
 Triewald, Märten, kapten, mekanikus, 145
 Tunelius, Laurentius Ericus, hovpredikant, 196
 Turbelius, Magnus Johan, kyrkoherde, 189
 Tybäck, Johan, präst, 196
- Ugglas, släkt, 199
 Ugglas, Ludvig af, bruksägare, överste kammarjunkare, 163
 —, Mary af, f. Zethelius, 163
 —, Samuel af, president, 4
 Ulf Filipsson (Ulv), riddare, 122
 Ulfhielm, Claes Anders, överstelöjtnant, 204
 Ullén, Sigge, arkitekt, 176
 Ulv, släkt, 121 f.
 —, se Bengt Filipsson, Ulf Filipsson
 Ulvåsaätten, se Cecilia Ulfsdtr
 Undén, Östen, utrikesminister, 177
 Uppström, Anders Magnus, lantbrukare, 193
 —, Anders Henriksson, mästersed, 193
 —, Gustav, lantbrukare, 193
 —, Sophie, lantbrukare, 193
- Wachtmeister, släkt, 26–42, 201
 —, Carl, utrikesminister, 29, 40 f.
 —, Carl Axel, kammarherre, godsägare, 28
 —, Carl Johan, överste, 28 ff., 32 f.
 —, Carolina Lovisa, g. De Geer, 28–32
 —, Claes Gabriel, godsägare, 28 f., 38 ff.
- Wachtmeister, Hans, landshövding, 28 ff.
 —, Hans, godsägare, 28 f., 33
 —, Ida, g. Carlheim-Gyllensköld, 26–42
 —, Sofia Elisabet, g. von Arbin, 28
 Wadström, Carl Bernhard, överdirektör, 14
 Wahlgren, Gösta, direktör, 190
 Wahlman, Lars Israel, professor, arkitekt, 176
 Wahlqvist, Vilhelm, apotekare, 199
 Wahrendorff, Gabriel Hansson, rådmän, 192
 Valdemar den store, dansk kung, 122
 Valerius, Johan David, skald, 89, 92
 Wall, Sixten, stadsarkivarie, 202
 Wallén, Otto, lantbrukare, politiker, 201
 Wallenberg, Agathon, häradshövding, 141
 —, André Oscar, bankdirektör, 141 f.
 —, Raoul, legationssekreterare, 170
 Wallin, Johan Olof, ärkebiskop, 188
 Wallmark, Peter Adam, bibliotekarie, publicist, 189
 Walterstorff, Emilie von, kontnär, 195
 Wannquist, Olof Fredrik af, notarie, 34
 Warburg, Anna, barnavårdsman, 158
 Wargentin, Pehr Wilhelm, adjunkt, statistiker, 145
 Warnstedt, Christoffer von, ståthållare, 126
 Wasaborg, Anton Adolf af, generalmajor, 127
 —, Christina af, 126
 —, Georg Mauritz af, greve, 128
 —, Gustav Adolf af, överstelöjtnant, 126 ff.
 —, Gustav Gustavsson af, riksråd, 126 f.
 —, Henriette Polixene af, 128
 —, Henrik Otto af, kapten 127
 —, Sophia Elisabeth Christina af, 128
 Vasaätten, 125, 127
 Vastovius, Johannes, präst, författare, 196
 Weidenhielm, släkt, 133
 Weiner, Carl Gustaf, bokbindare, 190
 Welles, Sumner, amerikansk bitr. utrikesminister, 169
 Wennerberg, Gunnar, ecklesiastikminister, författare, 148 f.
 Wenner-Gren, Axel, direktör, 168 ff.
 —, Hugo, fabrikör, 169
 Wennerholm, Eric, advokat, 188
 Wenström, Carl Edmund, prost, 204
 Verelius, Olaus, professor, 196
 Westberg, släkt, 189
 —, Anna Christina Johanna, g. Toll, 189
 —, Johan Lorentz, professor, medicinalråd, 189
 Westerblad, Carl August, lektor, 194
 Westerlund, Ernst, läkare, 155
 Westermarck, Edward, professor, 146 f.
 Westin, Fredrik, hovintendent, konstnär, 87
 Westman, släkt, 103
 —, Agnes, g. Pemmer, 103
 —, Jacob, bokbindare, 97
 Westrin, Adolf, landssekreterare, 194
 Wetterstrand, Otto, läkare, 155 f.
 Wexonius, Michael, professor, 147
 Wicander, Laurentius, prost, 196
 Wickbom, Tord (T.G.), journalist, 178
 Wickenberg, Gabriel, lantmätare, 186
 —, Karl-Johan, fabrikör, 187
 Widerström, Carl Wilhelm, kyrkoherde, 201
 Wieselgren, Harald, bibliotekarie, publicist, 143
 Wigforss, Ernst, finansminister, 142, 165, 178
 —, Harald, chefredaktör, 175

- Wikander, Nils, disponent, 204
 Viking, Carl, hembygdsforskare, 194
 Wikner, Pontus, professor, författare, 174
 Viksten, Albert, författare, 193
 Wiksten, Johan Magnus, expéditionssekreterare, 182
 Wikström, Estrid, läroverksadjunkt, 190
 Vilhelm II, tysk kejsare, 161
 Wingård, Carl Fredrik af, ärkebiskop, författare, 89, 92
 Wippel, Martin, musikledare, 188
 Virginia, påstådd dtr till hertig Magnus, 126
 Wittrock, Georg, professor, 174
 Wohlin, Nils, professor, 201
 Vossius, Gerhardus Johannes, tysk professor, 95, 97 f., 103 f., 106 ff., 110
 Wrangel, släkt, 201
 —, Agata, g. Wrede, 28–31
 —, Aurora Polydora, 128
 —, Beata Sofia, g. Wachtmeister, 28 ff., 32, 38 f.
 —, Carl Gustav, riksmarsk, riksamiral, 126
 —, Helmut, president, 5
 —, Wolmar, generallöjtnant, 126 f.
 Wrede, Agata, se Wachtmeister
 —, Agneta, g. Stiermcrona, 188
 —, Otto, ingenjör, 56
 Yxkull, Wollmar, hovmarskalk, 126
 Zetterling, Arvid, major, 191
 Zetzell, Christina Beata, g. Kloppstock, 199
 Zibet, Christoffer Bogislaus, hovkansler, 198
 Zickerman, Lilly, textilkonstnär, 195
 Zweibergk, Otto von, chefredaktör, 61
 Ågren, Märta, fotograf, 202
 Åhrén, Uno, arkitekt, 175 ff.
 Åke Axelsson (Natt och Dag), riksmarskalk, 188
 — Jönsson (Svarte Skåning), riddare, riksråd, lagman, 122
 Åkerblom, Elias, bryggare, 188
 Åkerhielm, Alrik, godsägare, 200
 Åkerman, Henrik, envoyé, 66
 Åmark, Mats, domkyrkosysselman, 157
 Ångström, Anders, professor, 145
 Ärland Nilsson, väpnare, 199
 Öhberg, Arne, landsarkivarie, 190
 Öller, Jöran Johan, prost, 187
 Örnfot, släkt, 121
 Örnhjälms, Claudius, k. sekreterare, professor, 196, 198
 Östberg, Carl, brukspatron, 8
 —, Ragnar, professor, arkitekt, 130, 176, 203
 Östenberg, Carl Erik, docent, 203
 Östh, Carl, bokbindare, 190

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

ÅTTIOSJÄTTE ÅRGÅNGEN
1990
STOCKHOLM

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM BARBRO SCHAFFER

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
OCH KUNGLIGA PATRIOTISKA SÄLLSKAPET

INNEHÅLL

Ett traditionstyngt ämbetsverk. Av <i>Sten Carlsson</i> †	1—6
Förord till Anna Johanna Grills Resan till England 1788. Av <i>Cathrine Lagercrantz</i>	7—8
Resan till England år 1788	9—25
Familjen Wachtmeisters resa till Italien 1842 — 1843. Sammanställt av <i>Haqvin Carlheim-Gyllensköld</i>	26—42
Curt von Stedingk och officersmissnöjet i Savolax. Av <i>Lars Schulze</i>	43—60
Affären Berling. Av <i>Gunnar Åselius</i>	61—82
Den heliga Birgittas släktskap med Nicolaus Hermanni än en gång. Av <i>Hans Gillingstam</i>	83—84
Bilder av svenska berömdheter. Johan Gustaf Sandbergs porträttserie på Gripsholms slott. Av <i>Solfrid Söderlind</i>	85—93
Tillfälleslitteratur i poetikens skola. En fallstudie av sex personskrifter mellan 1699 och 1769. Av <i>Christina Dalhede</i>	94—111
Frågan om kvinnlig samhällstjänst 1937—1946. Av <i>Britta Lövgren</i>	112—120
Recensionier	
Äldre svenska frälsesläkter. Av <i>Stig Östenson</i>	121—125
Vasaättlingar. Av <i>Hans Gillingstam</i>	125—129
En frälseman från Tjörn. Av <i>Leif Pålsson</i>	129
Kalmars historia. Av <i>Björn Bergman</i>	129—130
Enebybergs historia. Av <i>Harald Gustafsson</i>	130—131
Festskrift i personhistoria. Av <i>Wilhelm Odelberg</i>	131—133
Kristdala på 1700-talet. Av <i>Hans Gillingstam</i>	133—134
Garnisonsstadens befolkning. Av <i>Gunnar Åselius</i>	134—135
Redliga byggmästare i Stockholm. Av <i>Karin Wikberg</i>	135—137
Forna tiders stadsbor. Av <i>Ulla Johanson</i>	137—138
Ydrekungen. Av <i>Tomas Lidman</i>	138—139
En kunglig kärleksaffär. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	139—141
En man för sin tid. A. O. Wallenberg igen. Av <i>Göran Nilzén</i>	141—143
En framgångsrik flyktning. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	143—144
Vetenskapens människor och miljöer. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	144—146
Finländska lärdomsgiganter och professorsoriginal. Av <i>Kari Tarkianen</i>	146—148
Nybon. Treffenberg och Alfvén. Av <i>Gunborg Nyman</i>	148—150
Sörgårdens författarinna. Av <i>Märta Netterstad</i>	151—152
Boo socken. Av <i>Harald Gustafsson</i>	152—153
Finskt kungaäventyr. Av <i>Gunnar Åselius</i>	153
Psykoanalysen och Sverige. Av <i>Margot Ekelund</i>	154—156
Högkyrklighet. Av <i>Åke Lilliestam</i>	156—158
Barn och barnomsorg. Av <i>Kerstin Abukhansfusa</i>	158—159
Frågan om arbetsfred. Av <i>Gunnar Åselius</i>	159—160
Carin Görings brev. Av <i>Kerstin Abukhansfusa</i>	160—162
Miljöer, människor och sköna ting. Av <i>Flise Adelsköld</i>	162—164
Präster i Växjö stift. Av <i>Anders Jarlert</i>	164—165
Folkbildare och utrikesminister. Av <i>Åke Lilliestam</i>	165—166
Axel Ax:son Johnson. Av <i>Jan Glete</i>	166—168
Leifland rentvår Wenner-Gren. Av <i>Ulf Brandell</i>	168—170
Eyvind Johnson i närbild. Av <i>Märta Netterstad</i>	170—171
Dagens Nyheters historia. Av <i>Ulf Brandell</i>	171—174
Lärdomshistoria. Av <i>Åke Lilliestam</i>	174—175
Funktionalistisk förgrundsgestalt. Av <i>Ingrid och John Sjöström</i>	175—177
I maktens närhet. Av <i>Wilhelm Odelberg</i>	177—178
Förnyade kalendrar. Av <i>Anders Winroth</i>	179
Inte bara kyrkböcker. Av <i>Anders Winroth</i>	179—180
En guide till personhistorien. Av <i>Ingalisa Dahlin</i>	180—181
Stockholm som arkivstad. Av <i>Karin Wikberg</i>	181—182
Lekt och lärt om hembygdsforskande. Av <i>Ulf Beijbom</i>	182—184
Heraldik. Av <i>Bror Jacques de Wærn</i>	184—185
Tidskriftsöversikt. Av <i>Gunilla Karlsson</i>	186—205
Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1990	206
Förkortningslista	207
Personregister	208—220

